

**T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**GÜNEY AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIK
HAREKETLERİ VE GÜNEY
AZERBAYCAN'IN TÜRK DÜNYASI İÇİN
ÖNEMİ**

**MERİH ÖZŞAHİN
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI**

**GEBZE
2007**

**T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**GÜNEY AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIK
HAREKETLERİ VE GÜNEY
AZERBAYCAN'IN TÜRK DÜNYASI İÇİN
ÖNEMİ**

**Merih ÖZŞAHİN
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Salih Zeki İMAMOĞLU**

**GEBZE
2007**

Merih ÖZŞAHİN'in tez çalışması G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve/.....sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından Strateji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE Yrd. Doç Dr. Salih Zeki İMAMOĞLU
(Tez Danışmanı)

ÜYE

ÜYE

ONAY

G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
.....tarih ve/.....sayılı kararı

İmza / Mühür

ÖZET

TEZİN BAŞLIĞI : Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve
Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası İçin Önemi
YAZAR ADI : Merih ÖZŞAHİN

1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Sovyet hakimiyetinin sona erdiği coğrafyada ulusal söylemlerle yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, başka ülkelerin hakimiyetinde olan etnik toplulukları ulusal kimlik arayışlarına yöneltmiştir. Bu çerçevede, 2000'li yıllarda Güney Azerbaycan'da Türkler arasında başlayan milliyetçilik akımı da tekrar canlanmaya başlamış olup İran'ın halen içinde bulunduğu dış odaklı sancı ve tehditleri istismar edecek yönde ivmelenmektedir. Öte yandan, Ortadoğu-Orta Asya ekseninde cereyan eden küresel ve bölgesel mücadeleler, özellikle enerji havzaları ve enerji koridorlarının güvenliği üzerinde odaklanmaktadır. Bu bağlamda A.B.D., Afganistan ve Irak'ta tesis ettiği nüfuzu, İran engelini aşarak perçinlemek istemektedir. A.B.D.'nin İran engelini aşmak için uyguladığı uluslararası izolasyon ve ekonomik yaptırım çabaları etkisiz kalmakta, askeri güç kullanma seçeneği ise risklidir. Bu sebeple, A.B.D.'nin alternatif strateji olarak, İran'ın hassasiyet oluşturan çoklu etnik yapısını tetikleyeceği değerlendirilmektedir. Bu noktada, İran etnik yapısı içinde en uygun unsur, demografik yapısı, içinde bulunduğu şartlar ve tarihsel süreç itibarıyla, İran Türkleri'dir. Güney Azerbaycan coğrafyasında filizlenen milli kimlik arayışı, Türk dünyası açısından önem arz etmektedir. Kimlik arayışı bağımsızlık ile neticlendiği takdirde, Türkiye baş, Orta Asya Türk devletleri gövde, Güney Azerbaycan'ın boyun olacağı bu oluşumu Türk dünyasının yeniden inkişafına şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ancak bu olası gelişmenin bölgesel dengeleri ve politikaları değiştireceği aşikardır.

Bu çalışmada, Güney Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri incelenmiş ve değişen küresel/bölgesel politikaların Güney Azerbaycan coğrafyasına yansımaları analiz edilmiş, milli kimlik arayışının bölgesel dengeler ve Türk dünyası açısından önemi ve muhtemel etkileri ortaya konulmuş, Türkiye dahil bölgesel aktörlerin olası stratejileri öngörülmüştür.

SUMMARY

THESIS TITLE : Independence Movements in Southern Azerbaijan and
Significance of Southern Azerbaijan for Turkish World

AUTHER : Merih ÖZŞAHİN

World got into a new constitution following the corruption of Soviet Socialist Republics in 1990s. Establishment of new independent states over the geography previously allocated to Soviets has directed the ethnical societies to search for national identity. Within this context, nationalist movements among the Turks of Southern Azerbaijan have regained acceleration toward the exploitation of foreign-originated threats and concerns. On the other hand, global and regional struggles took place along the Middle East – Central Asia axis have focused on security of energy basins and energy corridors. In this context, the U.S.A. wishes to anchor his dominating power, established by Iraq and Afghanistan operations, by passing over the Iranian burden. Economical sanctions and international enforcements implemented by the U.S.A. to overcome this obstacle were found to be insufficient and the alternative power enforcement was seen so risky for the U.S.A. forces. That is why; U.S.A. may choose to trigger the multi-ethnic structure of Iran as another alternative. The most available ethnic identity in Iran is Iranian Turks with their demographical patterns and independence movements made by them along their historical background. National identity searches germinated in Southern Azerbaijan geography have a significant importance for Turkey and Turkish World. If this search for identity results in independence, Southern Azerbaijan will form the neck of Turkish world of which Turkey is the head and Middle Eastern countries are the body. It is possible to identify this creation as the re-existence of Turkish world. However, it is evident that this process would definitely change the regional balances and policies.

In this study, historical background of Southern Azerbaijan independence movements and the reflections of ever changing global/regional policies of world conjuncture over Southern Azerbaijan geography were analyzed. The significance of this national identity search for the regional balances and Turkish world and its potential effects were put forward and strategies of regional actors including Turkey were envisaged.

TEŐEKKÜRLER

Yüksek Lisans Tezimin hazırlanmasının her aşamasında yönlendirme ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Salih Zeki İMAMOĞLU'na ve Gebze İleri teknoloji Enstitüsü çatısı altında almış olduğum eğitimde katkıları olan tüm öğretim üyeleri ve idari personel kadrosuna, çalışmalarımda yardımını esirgemeyen sayın Prof. Dr. Salih AYNURAL'a, yardım ve destekleri için, Yrd. Doç. Dr. A. Kayyum KESİCİ'ye, Doç. Dr. M. Hakkı CAŐIN'e ve Yrd. Doç. Dr. Zeki GÖKALP'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim çok değerli eşim Özlem ÖZŞAHİN'e ve biricik kızım Melisa İdil'e, beni yetiştiren ve bu günlere gelmemi sağlayan değerli aileme ve son olarak çalışmamda emeği olan mesai arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	Sayfa
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
1. GİRİŞ	1
2. İRAN ÜLKE PROFİLİ	6
2.1. Coğrafi Yapı	6
2.2. Demografik ve Etnik Yapı	7
2.3. Tarihi ve Siyasi Yapı	11
2.4. Ekonomik Yapı	15
3. İRAN TÜRKLERİ	22
3.1. İran Türklerine Genel Bakış	22
3.1.1. Azerbaycan Türkleri	23
3.1.2. Kaşkaylar	25
3.1.3. Afşarlar	25
3.1.4. Şahsevenler	26
3.1.5. Kaçarlar	27
3.1.6. Karapapaklar	27
3.1.7. Türkmenler	28
3.1.8. Diğer Türk Toplulukları	28
3.2. İran Türklerinin Coğrafi Dağılımı	28
3.3. İran Türklerinin Demografik Yapısı	32
3.3.1. Kuzey Batı Türkleri (Güney Azerbaycan)	35
3.3.2. Kuzey Doğu Türkleri (Güney Türkmenistan ve Horasan)	35
3.3.3. Güney ve Merkez Türkleri	36
4. GÜNEY AZERBAYCAN'DA TARİHSEL SÜREÇ	37
4.1. Genel Bakış	37
4.2. Yirminci Yüzyıla Kadar İran'daki Türk Varlığı	39

4.3. 1905 – 1911 İnan İhtilali ve Güney Azerbaycan	44
4.4. Şeyh Muhammed Hıyabani Ayaklanması ve Azadistan Devleti	56
4.4.1. Hıyabani'nin Kimliği ve İnan'da Konjonktürel Durum	56
4.4.2. Birinci Dünya Savaşında Güney Azerbaycan'daki Gelişmeler ve Azadistan Devletinin Kuruluşu	60
4.4.3. Hıyabani Hareketinin Değerlendirmesi	71
4.5. Pehlevi İktidarı ve Güney Azerbaycan'ın Düşüşü	77
4.5.1. Pehlevi Döneminin Güney Azerbaycan'a Yönelik Ekonomi Politikaları	79
4.5.2. Pehlevi Döneminin Güney Azerbaycan'a Yönelik Kültür Politikaları	81
4.6. Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Seyit Cafer Pişeveri	83
4.6.1. İkinci Dünya Savaşında İnan ve Güney Azerbaycan	83
4.6.2. Seyit Cafer Pişeveri ve Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Kuruluşu	89
4.7. İnan İslam Devrimi ve Güney Azerbaycan	95
4.7.1. İnan İslam Devrimi	97
4.7.2. Halk Müslüman Harekatı ve Ayetullah Şeriat Medari	101
5. İRAN KİMLİĞİ ve GÜNEY AZERBAYCAN	106
5.1. İnan Kimliği	106
5.1.1. Kimlik İhtiyacı: İnanlılığa Giden Süreç	106
5.1.2. Fars Milliyetçiliği Öncesi İnan ve Güney Azerbaycan'da Durum	109
5.1.3. İnan Kimliği ve Fars Milliyetçiliği	110
5.1.3.1. Birinci Dalga: Modern Fars Milliyetçiliği	112
5.1.3.2. İkinci Dalga: Geleneksel Fars Milliyetçiliği	120
5.1.3.3. Üçüncü Dalga: İnanlılık	126
5.1.3.4. Fars Milliyetçiliği Aşamalarını Karşılaştırma	132
5.1.4. Fars Milliyetçiliğinin Türk Karşıtlığı	132
5.2. İnan Türklerinin Kimlik Sorunu	143
5.2.1. Türk Milliyetçiliğinin Gelişim Süreci	143
5.2.2. İnan Türklerinin Günümüzdeki Mücadelesi ve GAMOH	157
5.2.3. Babek Kalesi ve Milliyetçilik Hareketi	167
6. KÜRESEL ve BÖLGESEL POLİTİKALAR IŞIĞINDA İRAN ve GÜNEY AZERBAYCAN	171

6.1. Ortadoğu'nun Stratejik Önemi ve A.B.D.'nin Ortadoğu'ya Bakışı	171
6.2. Küresel ve Bölgesel Politikalar Karşısında İran Dış Politikası	175
6.3. İran – Türk Dünyası İlişkileri ve Güney Azerbaycan'ın Önemi	191
7. SONUÇ	203
KAYNAKLAR	224
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CIA	Merkezi Haber Alma Teşkilatı
BM	Birleşmiş Milletler
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
ILSA	Iran-Libya Sanctions Act
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
CENTO	Merkezi Anlaşma Örgütü
M.Ö.	Milattan Önce
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
BTC	Bakü Tiflis-Ceyhan
IMF	Uluslararası Para Fonu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
IAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
ŞİÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RF	Rusya Federasyonu
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
RCD	Regional Cooperation for Development
ECO	Ekonomik Kalkınma İşbirliği
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
A.C.	Azerbaycan Cumhuriyeti
ABH	Azerbaycan Bağımsızlık Hareketi
GAMOH	Güney Azerbaycan Milli Oyanış Hareketi
GSH	Gayri Safi Milli Hasıla

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Şekil</u>	<u>Sayfa</u>
2.1. İran Siyasi Haritası	7
2.2. İran'ın Demografik Yapısı	10

TABLolar DİZİNİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
2.1. İnan'ın Etnik Yapısı	9
2.2. İnan'da Dillerin Etnik Gruplara Göre Dağılımı	9
3.1. Coğrafi Bölgelere Göre Türk Nüfusu Dağılımı	29
3.2. Güney Azerbaycan Bölgesinde Bulunan İllerin Yüzölçümü	31

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu, Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin bağımsızlık hareketleri ve bu bölgenin Türk dünyası açısından önemidir. Çalışmanın amacını şu şekilde açıklamak mümkündür: İran'da yaşayan Türkler, ülkenin tarih, siyaseti ekonomi ve kültürel hayatına adeta damga vurmuştur. Ayrıca çeşitlilik arz eden İran etnik yapısı içinde Türk demografik yapısı önemli bir yer tutmaktadır. Bugün İran'ın geldiği noktada Güney Azerbaycan Türklerinin katkısı yadsınamaz. Çalışmanın amacı, Türkiye'de pek bilinmeyen, yukarıda bahsedilen hususları somut olarak ortaya koymak, 1990'lı yıllardan günümüze hızla değişen dünya konjonktüründe izlenen stratejilere bağlı olarak Güney Azerbaycan'da canlanan milli kimlik arayışlarını, söz konusu bölgede 1900-1946 yılları arasında yaşanan bağımsızlık hareketleri ışığında incelemek, Güney Azerbaycan coğrafyasının Türkiye ve Türk dünyası açısından önemini ortaya koymak, İran ve Güney Azerbaycan üzerine yürütülen küresel/bölgesel politikaların Türk dünyasına yansımaları ile ilgili tespit ve öngörülerde bulunmaktır.

Çalışmanın kapsamında, şu hususlar ele alınmıştır: Konunun daha iyi kavranması açısından, İran'ın ülke profili incelenmiştir. Türklerin İran coğrafyasına gelişi tarihsel süreçte ele alınmıştır. Bu bağlamda, İran'daki Türk varlığının yüzyıllar öncesine dayandığını ve Fars – Türk milletlerinin bu çok uzun süreçte her alanda karşılıklı kaynaşma ve etkileşim içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Türkler, bugün İran'ın geldiği konumda çok önemli katkılarda bulunmuştur. Ülke coğrafyası, çeşitli otoritelere göre, 600-1000 yıl Türk hükümlerine sahne olmuştur. İran'da Fars hakimiyeti, 1925 yılında son Türk idaresi olan Kaçarlar Hanedanlığı'nın Pehleviler tarafından devrilmesi ile başlamış, ardından 1979 İslam Devrimi ile günümüze kadar devam etmiştir. Hükümlerinin Farslara geçişi ile birlikte, Farslaştırma politikaları da başlamıştır. Başta siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlar olmak üzere, Fars politikaları her sahada uygulamaya geçirilmiş; böylelikle etnik olarak

çeşitlilik arz eden toplumsal yapı, İrani kimliği içinde eritmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede en yoğun asimilasyon politikaları, ülke içinde her sahada ağırlığı ve etkisi olan Türklere uygulanmıştır. Bu yönüyle, gerek 1900-1946 arası süreçte ortaya çıkan üç bağımsızlık hareketini, gerekse de 2000'li yıllarda tekrar canlanan milli kimlik arayışını, asimilasyon güdümlü Fars politikalarının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Çalışmada incelenen bağımsızlık hareketleri, günümüz Güney Azerbaycan'ında yaşanmakta olan milli kimlik sancılarının sebeplerini, gelişimini ve muhtemel sonuçlarını daha iyi idrak etmek açısından ışık tutacak öneme sahiptir. Bu sebeple 1900-1946 arasında cereyan etmiş olan milli nitelik taşıyan üç hareket; hareketlerin oluşumunda rol oynayan konjonktürel durum, güç merkezlerinin politikaları ve ülke rejimi gibi hususları da ihtiva edecek şekilde, sebep - sonuç ilişkisi içinde çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca çalışmaya ışık tutması açısından, Fars milliyetçiliğinin gelişim aşamaları ile - geçmişte olduğu gibi, bugün de etkin rol oynaması sebebiyle – günümüz küresel ve bölgesel politikaları çalışma kapsamında incelenmiştir.

Günümüzde Güney Azerbaycan coğrafyası, hem Türkiye ve Türk dünyası açısından taşıdığı önem bakımından, hem de küresel/bölgesel politikalara yön vermesi ve Ortadoğu-Orta Asya ekseninde sürdürülen nüfuz mücadelelerini etkilemesi açısından, son derece stratejik bir konumdadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin ve Orta Asya Türk devletlerinin, söz konusu konumu itibarıyla Güney Azerbaycan'da halihazırda cereyan eden milli arayışları göz ardı etmemeleri ve gelişmeleri yakından izlemeleri önem arz etmektedir. Çünkü, Güney Azerbaycan'da bugün filizlenen milli kimlik arayışının yöneleceği istikamet ve alacağı sonuç, Türkiye'nin bölgesel etkinliği ve dış politikası, Türk dünyasının geleceği, bölgesel/küresel politikaların açılımları ve bölge istikrarı açısından müspet veya menfi etkilere yol açacaktır. Bu noktada, Türkiye'nin ve Türk dünyasının Güney Azerbaycan milli kimlik arayışını kendi lehine sonuçlandırarak tedbirleri alması gerekmektedir.

Çalışma, yukarıda belirtilen çerçevede altı bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, İran'ın coğrafi, demografik, etnik, tarihi, siyasi ve ekonomik yapısına ilişkin genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümde İran'ın sahip olduğu milli güç unsurları incelenmiş olup kuvvet çarpanı etkisi olabilecek hususlar değerlendirmeye alınmıştır.

İkinci bölümde, İran'da yaşayan Türkler incelenmiştir. Bu bölümde, Azerbaycan adının ortaya çıkış süreci, bölgede yaşayan Türk topluluklarının tarihsel anlamda etnik yapıları ve Türklerin ülke genelinde hangi bölgelerde dağılım gösterdiği, Türk nüfusunun yoğunluk arz ettiği bölgelerin coğrafi büyüklüğü ve İran'daki Türk demografik yapısı gibi hususlarda yapılan araştırma sonuçları değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölüm, Güney Azerbaycan'da Tarihsel süreç başlığı altında incelenmiştir. Bu bölümde, Türklerin bugünkü İran topraklarına gelişi ve bu coğrafyadaki Türk varlığı incelenmiştir. Güney Azerbaycan Türklerinin 1900'lü yıllar başından günümüze kadar vermiş olduğu ve halen devam etmekte olan milli içerikli hak arayışı ile özgürlük ve bağımsızlık mücadeleleri değerlendirilmiştir. Söz konusu mücadeleler, 1905-1911 İran Devrimi, 1920 Şeyh Muhammed Hiyabani Hareketi ve Azadistan Devleti, 1945-1946 Seyid Cafer Pişeveri ve Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti şeklinde üç ayrı safhada incelenmiştir. Bu arayış ve mücadelelerin paralelinde, ülke yönetimine hakim olan iktidarların devlet politikaları ve Türk etnik yapısına bakış açıları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, 1925-1979 yılları arasında Pehlevi rejimi, 1979'dan günümüze gelen süreçte İslam Devrimi incelenmiştir. Değerlendirmeye ışık tutması bakımından her dönem, içinde bulunduğu konjonktürel yapı, bölgesel aktörlerin izlediği politikalar ve belli başlı olayları içerecek şekilde ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde, İran kimliği ve Güney Azerbaycan Türk kimliği incelenmiştir. Bu bölümde Fars kimliğinin milliyetçi anlamda gelişim aşamaları ve Türk karşıtlığı politikaları ile Güney Azerbaycan Türklerinin Fars asimilasyonu karşısında milli kimliği koruma mücadelesi karşılıklı olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, Fars milliyetçiliği; Modern Fars Milliyetçiliği,

Geleneksel Fars Milliyetçiliği ve İranlılık olmak üzere, üç aşamada incelenmiştir. Buna karşılık Türk milliyetçiliğinin uyanmasına neden olan sebep ve olaylar günümüze kadarki süreçte belirtilmiştir.

Beşinci bölümde, küresel ve bölgesel politikalar ışığında İran ve Güney Azerbaycan Türk coğrafyası ele alınmıştır. Bu bölümde, Ortadoğu'nun önem arz eden stratejik konumu, Ortadoğu-Orta Asya ekseninde sürdürülen enerji havzalarının kontrolüne yönelik küresel ve bölgesel aktörlerin politikaları ve stratejilerinin bölge istikrarına etkisi ele alınmıştır. Bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.), Rusya Federasyonu (RF), Çin, Avrupa Birliği (AB), Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgesel dış politikaları incelenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, 11 Eylül saldırıları neticesinde, yeniden şekillenen A.B.D. politikaları ve bu politikalar sonucu gerçekleşen Afganistan - Irak işgalleri, Irak'ta yeniden yapılanma süreci ve belirsizliğe kayan bölge ülkeleri arası dengeler, enerji havzaları üzerine yürütülen mücadeleler, Güney Azerbaycan'daki Türk hareketini de içerecek tarzda geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Öte yandan bu bölümde, Irak'ın yeniden yapılanması sürecinde, bu bölgede kurulması tasarlanan sözde Kürdistan devleti oluşumunun, başta Türkiye ve İran olmak üzere, Güney Azerbaycan'ın da dahil olduğu bölgesel dengeler açısından doğuracağı muhtemel etkiler vurgulanmıştır. Ayrıca İran'ın küresel/bölgesel stratejiler karşısında izlediği dış politika, İran'ın başta Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyeti olmak üzere Türk dünyası ile ilişkileri ve Güney Azerbaycan bölgesinin bu politikalar açısından taşıdığı önem belirtilmiştir.

Altıncı bölümde genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bölümde, SSCB'nin dağılması, 11 Eylül terör saldırıları dünya konjonktürünün değişmesine yol açan temel olaylar şeklinde algılanmıştır. Bu iki temel olay, dünya genelinde özellikle Ortadoğu-Orta Asya ekseninde yeni gelişmeleri tetiklemiş ve bölgesel dengeleri etkilemiştir. Değişen bölgesel dengeler, İran'ın iç istikrarı ve ülke bütünlüğü açısından son derece hassas olduğu Güney Azerbaycan Türkleri üzerinde milli nitelikte arayışlara yol açmıştır. Bu bölümde, günümüzde Güney Azerbaycan Türklerinin milli kimlik mücadelesi ile küresel/bölgesel çıkar politikaları arasındaki karşılıklı ilişkiler

değerlendirilmiştir. Ayrıca bugünkü milli arayışa ışık tutması açısından 1905-1946 yılları arasında gerçekleşmiş olan üç milli mücadelenin benzerlik arz eden ortak yanları hakkında tespitlerde bulunulmuştur.

Sonuç olarak; 1990 yılından günümüze iki temel olay, dünya düzeninde hızlı ve büyük değişimlere yol açmıştır. Bu bağlamda; yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası birtakım nedenler yüzünden Güney Azerbaycan Türkleri milli kimlik arayışlarına yönelmiştir. Bu milli hareketin yöneleceği istikamet, hiç şüphe yok ki, bölge istikrarını etkileyecek ve yeni bazı olayları tetikleyecektir. İran'da Türk hareketinin olası sonuçları arasında, siyasi ve sosyal bazı kazanımlar elde etmek, federatif / özerk statüye kavuşmak, İran'dan ayrılarak yeni, bağımsız bir Türk devleti ilan etmek ve/veya Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşerek Büyük Azerbaycan'ı yaratmak sayılabilir. Olası bu sonuçlardan federatif/özerk statüye kavuşmak ve bağımsızlık ilan etmek/Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşmek seçenekleri gerçekleştiği takdirde, bu durum İran, Türkiye, Türk dünyası, küresel/bölgesel aktörler ve bölge istikrarı açısından mevcut denge ve stratejilerde köklü değişikliklere yol açacaktır. Bu düşünceden hareketle, sonuç bölümünde İran'da Türk kimlik arayışının küresel ve bölgesel anlamda yaratabileceği muhtemel etkiler ve bu etkilerin özellikle Türkiye, İran, A.B.D. ve Türk dünyası açısından taşıdığı önem değerlendirilmiş ve bölgesel politikalara ilişkin öngörülerde bulunulmuştur.

2. İRAN'IN ÜLKE PROFİLİ

İran, pek çok etnik unsuru bünyesinde barındıran, uzun bir geçmişi olan, geniş bir coğrafya üzerine kurulu ve stratejik zenginliklere sahip bir Ortadoğu ülkesidir. Türkiye ile 499 km sınırı bulunan İran'da önemli ölçüde Türk kökenli topluluk yaşamaktadır. İran coğrafyası bin yılı aşkın süredir Türk unsuru ile yoğrulmuştur. Bununla birlikte Fars etkisi her dönemde belirleyici özelliğini korumuş, değişen tarihi koşullara ve yönetim tarzlarına rağmen İran'daki Fars etkisi günümüze kadar güçlü bir şekilde ulaşmayı başarmıştır.

2.1. Coğrafi Yapı

Asya'nın güneybatısında, 25°-39° kuzey enlemleri ile 44°-63°39' doğu boylamları arasında yer alan İran, kuzeyinde Azerbaycan, Hazar Denizi, Nahçıvan ve Ermenistan, doğusunda Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, güneyinde Basra Körfezi ve bu körfezde yer alan irili ufaklı on iki adaya sahip olup, batısında Türkiye ve Irak ile çevrilmiş bulunan bir Ortadoğu ülkesidir (Cankara, 2004, s.29). İran 1.648.195 km²'lik yüz ölçümü ile Türkiye'nin iki katı kadar bir coğrafyada kurulmuştur (www.state.gov). İran, yüzölçümü açısından dünyanın 18. büyük ülkesidir. İran'daki iki büyük çölden, Kebir Çölü (Deşt-i Kebir) kuzeyde, Lut Çölü (Deşt-i Lut) güneydedir. İran siyasi haritası Şekil 2.1'de gösterilmiştir.

İran; Ortadoğu'da Umman ve Basra Körfezleri ile Irak, Pakistan ve Hazar Denizi arasında kalan bölgede konumlanmıştır. Toplam sınır uzunluğu 5440 km olup; Afganistan ile 936 km, Ermenistan ile 35 km, Azerbaycan ile 432 km, Irak ile 1458 km, Pakistan ile 909 km, Türkiye ile 499 km, Türkmenistan ile 992 km sınırı vardır. Hazar Denizi'ndeki sahil uzunluğu ise 740 km'dir (www.cia.gov). Dünyanın en önemli ulaştırma ve petrol yollarını kontrol etmesi, en önemli Pazar ve kaynak alanlarına ve aynı zamanda büyük petrol rezervlerine sahip olması, bu ülkenin dünya politikasında ve askeri stratejisinde önemini muhafaza etmesinde önemli rol oynamaktadır.

Şekil 2.1. İran Siyasi Haritası (www.azerb.com)

2.2. Demografik ve Etnik Yapı

İran, yerleşim birimleri bakımından 28 eyalet ve 241 ile ayrılmaktadır (www.irankulturevi.com). İran'ın başkenti Tahran'dır. Tahran dışında başlıca şehirleri; Meşhed, Tebriz, İsfahan, Şiraz, Urumiye ve Erdebil'dir (www.cia.gov). Yapılan öngörülere göre nüfusun 2015'te 82.1 milyon, 2030'da 98 milyon olacağı değerlendirilmektedir (Cankara, 2004, s.31). 2006 yılı tahminlerine göre nüfusu 70,000,000 olan İran'da, nüfus artış hızı

uluslararası ortalamalara nazaran yüksek seyretmektedir (Nüfus artış hızı, değişik kaynaklara göre % 1.08 ile 1.6 arasındadır). Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre ortalama yaşam süresi, erkeklerde 69, kadınlarda 72 yıldır ve 2000 yılı itibariyle nüfusun % 36'sının 15 yaşın, %65'inin 25 yaşın altında, %6'sının ise 60 yaşın üstünde olduğu tahmin edilmektedir (www.bbc.co.uk). Bu veriler dikkate alındığında ülkenin genç bir nüfus potansiyeline sahip olduğu görülmektedir (İTO, 2003, s.17). Bu durum, milli güç unsurlarından biri olan nüfus gücünün önemli bir kuvvet çarpanı olduğunu göstermektedir.

Halkın %89'u Şii Müslüman, %10'u Sünni Müslüman, %1'i diğer din mensuplarından oluşmaktadır. Diğer dinlere mensup gruplar; Hıristiyan Araplar ve Ermeniler ile Zerdüşti, Sih-Hindu, Musevi ve Yezidi topluluklardır (Attar, 2004, s.40). Nüfusun etnik dağılımı Tablo 2.1'de gösterilmiştir (www.cia.gov) . Öte yandan İran'da konuşulan dillerin etnik gruplara göre dağılımı ise Tablo 2.2'de gösterilmiştir. Günümüzde Farsça'nın %60-70'ini Arapça kelimeler oluşturmaktadır. İran'da öteden beri Arapça, Persçe, Türkçe ile birlikte kullanılan Farsça, ilk kez 1934 yılında resmi dil seviyesine çıkartılmıştır (Cankara, 2004, s.31-32).

İran dinsel, ırksal, etnik ve millet olarak dünyanın en karışık bölgelerindedir. Altıdan fazla dine bağlı topluluk ve onlarca mezhep, beşin üzerinde ırk mensubu ve doksandan fazla dili konuşan etnik grupların barındığı İran'da, bütün siyasi, sosyal, dini ve kültürel haklardan yararlanma imkanına sahip tek millet Farslardır. İran toplam 11 etnik bölgeden oluşmaktadır. En büyük bölgeler, sırasıyla Farsistan, Belucistan ve Azerbaycan olup diğer bölgeler Gilan, Mazenderan, Arabistan, Türkmen, Kürt, Lekler ve Lorlar bölgeleridir (Şekil 2.2). İran'ın resmi dini ise İslam'ın on iki İmamlı Caferi mezhebidir. Şii dışında diğer dini toplulukların, hatta Azeri Kızılbaş-Bektaşî Şiiliğinin devlet düzeyinde temsil edilmesi yasaktır. İran'ın etnik yapısı çoklu bir yapıya sahiptir, ancak yönetimde söz sahibi olan kesim çoğunluğu ellerinde bulunduran Fars kökenlilere aittir. Öte yandan devlet içinde Fars milliyetçiliği etnik yapının içinde bulunduğu hassasiyeti gidermek için etkin bir iç politika aracı olarak kullanılmaktadır. Kısaca Fars milliyetçiliğinin özüne bakacak olursak şunu görebiliriz (Cankara, 2004, s.32).

Tablo 2.1. İran'ın Etnik Yapısı (Cankara, 2004, s.31).

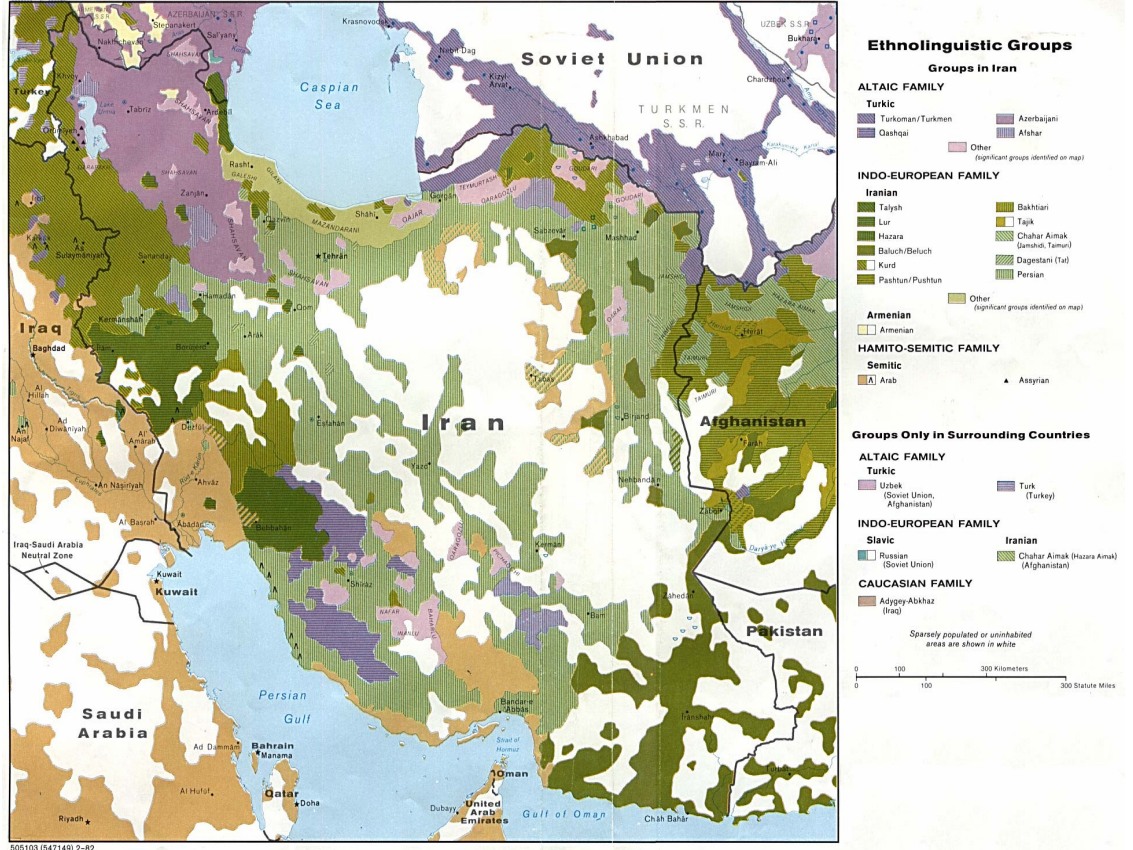
Etnik köken	% Oranı
Fars	51
Azeri	24
Gilaki ve Mazendarani	8
Kürt	7
Arap	3
Lur	2
Baloh	2
Türkmen	2
Diğer*	1

Tablo 2.2. İran'da Dillerin Etnik Gruplara Göre Dağılımı (Cankara, 2004, s.31).

Etnik Dil	% Oran
Farsça	58
Türkçe	26
Kürtçe	9
Lurca	2
Balohca	1
Arapça	1
Diğer Diller	3

* Lekler, Sistaniler, Tacikler gibi azınlık grupları, %1'lik diğer kategorisi içindedir.

Peoples of Iran

Şekil 2.2. İran'ın Demografik Yapısı (www.cia.gov)

Fars milliyetçiliği, Pan-İranizm ismi altında ortaya çıkmıştır. Pan-İranizm, İran'daki diğer etnik grupların ve milletlerin ayrı varlığını yadsıyan, hepsini Ari ırkının bir parçası olarak gören ve İran topraklarının asıl sahibinin Farslar olduğunu ileri süren bir ideolojidir. Fars milliyetçiliği Batı karşıtı bir tavırla ortaya çıkmıştır. Bu hareket giderek baskıcı hale gelmiş ve Fars şovenizmi İran'da yaşayan ve Fars olmayan halkları bir an önce ve tamamıyla Farslaştırmak idealini gütmektedir (Bayır, 1999, s. 104).

Nitekim devlet yönetiminin düşünceleri ve uygulamaları da bu yöndedir. Örneğin Hatemi, İran toplumuna milli kimliğe dönüş çağrısı yapmıştır. İran'ın çağdaş tarihinde modern Fars milliyetçiliği ve geleneksel Fars milliyetçiliği şeklinde ortaya çıkan Fars milliyetçiliği, 1997 yılında Hatemi'nin devlet başkanlığına seçilmesiyle yapısında değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. Hatemi'ye göre, İran milli kimliğini İslam ve İranlılık oluşturmaktadır. Ona göre İslam çok önemli bir faktördür. Öte yandan İran, etnik, dilsel ve dinsel

farklılıklardan oluşan bir ülke olsa da (Şii-Sünni, Fars-Türk-diğer etnik unsurlar mozaiği), İranlılık bütün bu farklılıkların üstünde olan bir olgudur (Bayır, 2001, s. 5-15).

İran'ın Azerbaycan, sözde Kürdistan, Türkmenistan, Belucistan ve Acemistan gibi büyük bölgelere ayrılması ve bu bölgelerde yaşayan halkların büyük oranda kendi bölgelerinin yerli kültürü ile donanmış olması, bunların gelecekte bağımsız bir ulusal egemenlik isteyecek siyasal gelişmeye yönelebilmeleri tehlikesi karşısında, ülkenin birliğini korumaya çalışmak tabii olarak zorlaşacaktır (Çeçen, 1999, s. 345-346).

2.3. Tarihi ve Siyasi Yapı

Tarihsel olarak inceleyecek olursak İran'ın antik çağlara dayanan uzun bir geçmişi olduğunu görmekteyiz. 3000 yıllık çok köklü bir tarihe ve kültüre sahip olan İran'ın geçmişinin M.Ö. 1000 yılında Medler'in ülkenin kuzeyine yerleşmesi ve Med Krallığı'nın kurulması ile başladığı söylenebilir. Bölgenin Antik Yunan devirlerinde aldığı tarihsel isim ise *Persia*'dır (Yüce, 1994, s.14). M.Ö. 559 – 330 yılları arasında Akameniş Devleti bu coğrafyada hüküm sürmüştür (Öztürk ve Sarıkaya, 2006, s. 193). Nitekim bölge 1935 yılına kadar Batı kaynaklarında bu isimle anılmaya devam etmiştir (Memiş, 2002, s. 40). 1935'ten sonra İran yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bugünkü İran sözcüğünün kökü olarak kabul edilen "Ari", "Aryan" "Ariya" ve "Aryani" sözcükleri eski Ari kavimlerine dayanır. İran Arya ülkesi demektir. Bu sözcük günümüzde Hint-Avrupa kavimlerinin ortak ataları için de kullanılmaktadır (Yüce, 1994, s.14). Bölgeyi Perslerin kendi krallıkları altında birleştirmeleri ve Helenistik dönemin ardından Sasani Hanedanlığı dönemi başlamıştır.

Sasani Hanedanlığı'nın iktidarı Arap fetihleri ile sona ermiş ve bölge Müslümanlaşmış Arap egemenliği altına girmiştir. Emeviler ve Abbasiler eliyle devam eden Arap egemenliği yerini, Abbasilerin güç kaybına uğramaları ile birlikte Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Buveyhiler olarak sıralanabilecek Türk-İran kökenli Hanedanların idaresine bırakmıştır. Daha sonra bölgede

başlayan Selçuklu egemenliği aynı zamanda bölgenin entelektüel zirvesinin de yaşandığı yıllar olmuştur. Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile sırasıyla; Moğollar, Harzemşahlar, İlhanlılar, Timurlular, Türkmenler ve Safeviler bölgede hüküm sürmüştür. Modern İran tarihi Safevi devleti ile başlamaktadır. Bölgenin günümüze kadar ulaşan Şii karakterini oturtan da yine Safevilerdir. Safevi hanedanının kurucusu sayılan Şah İsmail'in tarihte Safevi hareketi olarak tanınan halk hareketine pek çok Türk de katılmıştır. Şah İsmail'in propagandasıyla Şii mezhebine karşı duyulan yakınlık, o dönemde Şiiliğin Sünniliğe karşı bir tepki olarak kabul edilmesine ve Şiiliğin bir devlet dini haline getirilerek milli bir nitelik kazanmasına yol açmıştır (Erendil, 1976, s. 38). 1736 yılında sona eren Safevi egemenliğinin ardından Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar hüküm sürmüştür. Kaçar iktidarında Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş, Rusya ve İngiltere İran topraklarının tamamını işgal etmiştir. Rusya 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra birliklerini geri çekmiş, bunun ardından İran'ın tamamını İngilizler işgal etmiştir. Ancak 1920'de Rus ordusunun yeniden Kuzey İran'a girmesi üzerine İngiliz birlikleri bu bölgeden çekilmiştir. Rıza Han 1925'te, "Rıza Pehlevi" unvanıyla İngilizlerin yardımını alarak İran şahı olunca işgal kuvvetleri ülkeyi terk etmiştir. Böylece 1925 yılında ülkede Pehlevi rejimi başlamıştır (www.wikipedia.org).

Rıza Pehlevi'nin II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası ile işbirliği yapması üzerine 1941'de Sovyet ve İngiliz kuvvetleri İran'ı işgal etmiştir. Bu olay üzerine Rıza Pehlevi tahttan çekilerek yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi geçirmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi 1953'te çıkan bir iç kargaşa üzerine ülke dışına kaçmış, kısa bir süre sonra ancak A.B.D.'nin desteğiyle yeniden tahtına dönebilmiştir. Bu olay A.B.D.'nin İran üzerindeki nüfuzunun artmasına vesile olmuştur (Yüce, 1994, s. 110).

Şah, 1962'de A.B.D. başkanı Kennedy'nin tavsiyelerine uyarak 1963 yılında Ak Devrim adını verdiği bir toprak reformu gerçekleştirmek istemiştir. Ak Devrim, toprak reformu, ormanların millileştirilmesi, fabrikaların % 49 hissesinin o fabrikada çalışan işçilere satılması, seçim kanununun yeniden düzenlenmesi ve ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi gibi hususları esas almıştır. Ak Devrim ile aşiret ve din öğretisine dayanan İran toplumunu, laik

ve çağdaş bir yapıya dönüştürmeyi ve geniş vakıf arazilerine sahip ulemanın etkinliğini azaltmayı amaçlamıştır. O dönemlerde, vakıf arazileri ulema sınıfı için düzenli bir gelir kaynağını oluşturmakta ve merkezi otoriteye parasal kaynak bakımından bağımlılığını azaltmakta idi. Toprak reformuyla, büyük toprak sahiplerinin, arazilerinin karşılığı olarak ellerine geçecek paraları endüstriyel alanlara yatırmaları da amaçlanmıştır. Ancak toprak reformu, küçük toprak sahibi köylülere pek yarar sağlamamış, daha çok büyük arazi sahipleri ile orta büyüklükteki işletme sahiplerinin işine yaramıştır (Yüce, 1994, s. 110).

Şah'ın uyguladığı toprak reformu politikasının en önemli sonuçlarından biri, köyden kente göçü hızlandırmış olmasıdır. İş bulamayan geniş kitleler, ulemanın da etkisiyle, bu reforma büyük tepki göstermiştir. Bu olayla birlikte, Humeyni halk nezdinde destek sağlamaya ve liderliğe doğru yol almaya başlamıştır. Ayetullah Humeyni, Amerikalıların İran toplumsal hayatına artan bir biçimde nüfuz etmelerine, İsrail'in İran Silahlı Kuvvetleri, ticaret vb. alanlardaki etkilerine karşı dikkatleri çekerek, Şahlık rejimine şiddetli eleştiriler yöneltmiştir. Humeyni, Ak Devrim'e tepki göstererek, bu girişimin İran'ın kültürel kişiliğini yok etme hedefine yönelik olduğunu, toplumsal yaralar açacağını ve İran ekonomisini Ak Devrim aracılığı ile dışa iyice bağımlı hale getirileceğini savunmuştur (Yüce, 1994, s. 111).

Şah'ın adamları reforma karşı direnişi kırmak için bazı yerlerde katliamlar gerçekleştirmiş, ama bu katliamlar tepkinin daha fazla büyümesine yol açmıştır. Bütün bu gelişmeler üzerine başlayan rejim – halk kavgası 1979'da Ayetullah Humeyni liderliğinde İslami devrime giden yolu açmıştır. Gerçekleşen devrim sonrası, 1 Nisan 1979'da yapılan halkoylamasına dayanılarak ülkede İslâm Cumhuriyeti ilan edilmiştir (www.state.gov). İslam Cumhuriyeti'nin ilanından sonra ülkenin dini lideri Ayetullah Humeyni olmuş, devlet rejimi teokrasiye dönmüştür. İran'daki Humeyni rejimi komünizme, Hıristiyanlığa, ateizme ve laik devlet anlayışına karşıdır. Bu rejim, İran halkına belli doğrultuda bir ruh vermiş ve büyük devletlere meydan okuyuşu ile dikkat çekmiştir. İslam devrimi İranlılara dini yönde bir bilinç kazandırdığı gibi, dinin devlet işlerine karışması ve şeriatı tercih etmesinden dolayı ülkede

geriye dönüş sürecini hızlandırmıştır. Bugün Orta Doğu ülkelerinde batıya oranla görülen geri kalmışlık, İslam dininin tutucu ve gerici çevreler tarafından yanlış yorumlanması ve yönlendirmesiyle açıklanabilir (Erendil, 1992, s. 46). 1980 yılında başlayıp yedi yıl süren Irak savaşı, Amerika Birleşik Devletleri ile devam eden karşılıklı gövde gösterilerine ve çeşitli yıllarda yaşanan toplumsal gerilimlere karşın Humeyni tarafından kurulan düzen, halen gücünü korumaya devam etmektedir.

Günümüz İran'ının siyasal yapısına bakacak olursak dini referans alan bir yönetim şeklinin olduğunu görmekteyiz. Nitekim ülkenin resmi adı *İran İslam Cumhuriyeti*'dir. Ülkenin anayasası, 1979 yılının Kasım ayında yapılan referandum sonucunda kabul edilmiş olup, halen yürürlüktedir. İran'ın en yüksek resmi makamı *Rehberlik Makamı*'dır. Yasama, yürütme ve yargı güçlerini organize etmek ve rejimin genel politikalarını belirlemek Rehberlik Makamı'nın yetkisindedir. Rehberin veya Rehberlik Şurası'nın seçimi halk tarafından seçilen *İzleme Meclisi*'nin yetkisindedir. Meclisin bütün adaylarının Rehberlik Makamı tarafından onaylanması gerekir. İslami Şura Meclisi tarafından kabul edilen bütün kanunların ve mevzuatın, anayasaya ve şeriat hükümlerine aykırı olup olmadığını denetleyen Anayasa Muhafızlar Konseyi bulunmaktadır. Ayrıca, Meclis ile Muhafızlar Konseyi arasında gerektiğinde devreye giren, uzlaşma ve uyum sağlamak amacıyla kurulmuş bulunan bir uzlaştırma konseyi faaliyet göstermektedir. Cumhurbaşkanı, Rehberlik Makamı'ndan sonra en yüksek resmi makamdır. Cumhurbaşkanı dört yıl için doğrudan doğruya halkın oyuyla seçilir ve ardı ardına yeniden seçilmesi ancak bir dönem için mümkündür. Bir diğer önemli organ, İslami Şura Meclisi tarafından kabul edilen bütün kanunların ve kararların denetiminden sorumlu olan Anayasa Muhafızlar Konseyi'dir. 12 kişiden oluşan Konseyin 6 üyesi Rehberlik Makamı tarafından, 6 üyesi de Meclis tarafından seçilmektedir. Konsey; Rehberlik Makamı, izleme Kurulu, Cumhurbaşkanlığı ve Meclis seçimleri ile referandumları da denetlemektedir (ITO, 2003, s. 17).

Çok önemli bir diğer kavram ise velayet-i fakih kurumudur. Velayet-i fakih kısaca ulema içinden bir kişinin en üst idari makamı üstlenmesi olarak adlandırılabilir. Humeyni Irak'ta sürgündeyken, ilk kez bir kurum olarak

monarşinin İslam'a yabancı olduğunu iddia etti. Sadece şaha ve Pehlevi Hanedanlığına karşı çıkmıyor düzende tümüyle kurumsal bir değişim istiyordu. Peygamber dönemi örnek alınarak bir İslam devleti kurulması gerektiğini söylüyordu. Dolayısıyla İslam hukukunu en iyi bilen kişiler olarak ulema doğrudan iktidara sahip olmalıydı. Ulema içinden de bir kişi en üst idari makamı (velayet-i fakih) üstlenmeliydi. Humeyni'nin bu derece radikal söylemi kendisine mollalar ve medrese talebeleri arasında büyük bir popülerite kazandırmıştır. İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra da siyasi kurumlar bu söyleme göre şekillendirilmiştir (Gürel, 1979, s. 82-88).

Humeyni'nin velayet-i fakih kurumunu ortaya atmasının temelinde siyasal İslam'ın klasik "İslam devleti olmadan İslam toplumu olmaz" inancının Şii versiyonu görülür. Fakih mehdinin naibidir. Ama, İmam'ın sahip olduğu kutsiyete sahip değildir. Fakih sadece İslami prensiplere göre sorunları çözen ve son kararı veren bir rehberdir. Fakih kendisinden sonraki fakihi seçmez. Üst düzey ulemanın büyük kısmı bu kurumun dinde yeri olmadığı, hiçbir müçtehidin bir başkasına bağlanamayacağını düşünüyordu (El Musavi, 1995, s. 75 – 94). Velayet-i fakih kavramı Humeyni'ye ait değildir. Şia doktrininin ilk dönemlerinden beri tartışılmaktadır. Bir hükümetin ancak garip İmam'ın icazetiyle meşru sayılabileceği, bunun pratikte uygulanabilmesi için de İmam'a velayet eden bir fakihin icazetinin gerektiği düşüncesinin ürünüdür. Burada önemli olan fakihin doğrudan yönetimi ele alması değil yönetimin meşru olmadığına dair icazet vermesinin genel kabul görmüş olmasıdır. Humeyni'nin yeni yorumu ise icazetin de ötesinde velayet-i fakih iktidara doğrudan sahip olan kişi durumuna getirmiştir (El Musavi, 1995, s. 88 – 90).

2.4. Ekonomik Yapı

Bazı gözlemciler göre fazlasıyla petrole dayanan İran ekonomisi, etkinlik ve karlılıktan uzak olarak görülürken, kimi otoriteler ise, Ortadoğu'nun örnek ekonomisi olmaya aday bir ülke olarak değerlendirmektedir. Genel kanı ise, İran ekonomisinin bu iki zıt nokta arasında bir yerlerde olduğu yönündedir. İran ekonomisinin itici gücü, hiç şüphesiz petrol ve doğalgaz

kaynaklarıdır. İran, 130 milyar varil ile dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una sahip olup, anılan rezervler itibariyle dünyada beşinci sıradadır. İran petrol rezervlerinin büyük bir kesimi Irak sınırı yakınında Güney Batı Kuzistan Bölgesinde yer almaktadır (www.eia.doe.gov). Ayrıca, 26,69 trilyon m³'lük doğalgaz rezervleriyle Rusya'dan sonra doğalgaz açısından da dünya ikinciliğini elinde bulundurmaktadır (www.bbc.co.uk). İran, sahip olduğu rezervleriyle OPEC'in ikinci en büyük üreticisidir. İran petrol ve doğalgazının başlıca müşterileri arasında Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Tayvan ve AB ülkelerini saymak mümkündür (www.bursaekonomi.com.tr). Petrol ve doğal gazdan elde edilen gelir devlet harcamalarında artışın altyapısını oluşturmakta ve ekonomide adeta büyümenin motoru işlevi görmektedir. İran önümüzdeki 70 yıl süresince ham petrol, 250 yıl boyunca da doğal gaz üretimini bugünkü kapasitede sürdürebilecek bir rezerve sahiptir (www.irankulturevi.com).

Petrol ihracatı toplam ihracatın %80'ini, 130 milyar civarında olan bütçesinin % 40-50 sini GSH'nın %10-20'sini sağlamaktadır. Dünya petrol fiyatlarında, varilde 1 dolarlık artışın İran'a getirisi 900 milyon dolardır (Pamir, 2005, s. 18).

İran zengin doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen, ürettiği gazın tamamını tüketmektedir. Öte yandan, ülke ekonomisi devlet eliyle yeni yatırım alanlarına yönelmektedir. Petro-kimya alanında yapılan devlet yatırımları sayesinde, İran'ın petrol türevlerini daha karlı üretebileceği değerlendirilmektedir. Tekstil ve otomobil fabrikaları da aralarında olmak üzere sanayi, İran milli gelirinin %41'ini oluşturmaktadır. Ancak İran endüstrisi, teknolojisi geri ve sınırlı sayıda sektörde faaliyet gösteren bir özellik arz etmektedir. Milli gelirin %49'u hizmet sektöründen, %10'u tarım sektöründen gelmektedir. Tarım ürünleri potansiyeli büyüktür. Ekonomide merkezi planlamanın hâkimiyeti vardır. Devlet buğday, un, ekmek, pirinç, şeker, bitkisel yağ, yakıt, ilaç, tarım kimyasalları gibi bazı temel ihtiyaç maddelerine sübvansiyon uygulayarak destek sağlamaktadır. 2005 yılı ihracatı yıllık 55 milyar A.B.D. \$, ithalatı 42 milyar A.B.D. \$ civarındadır (<http://www.eia.doe.gov>). İran ekonomik alanda pek çok üstünlüklere sahiptir.

Ucuz enerjiye sahip olması, enerjiye dayanan ürünlerin üretiminde büyük tasarruf sağlamaktadır. Yetişmiş ve ucuz insan gücü, nispeten büyük iç pazarın varlığı ve bölge pazarlarına hızlı ulaşım İran ekonomisinin diğer üstünlükleridir (www.bbc.co.uk).

Yukarıda bahsedilen olumlu tarafların yanı sıra İran ekonomisinde belirsizliğe gidebilecek bazı karanlık noktalar da vardır. Örneğin, ülke ekonomisinin geleceğinin petrol fiyatlarına bağımlı olması dezavantaj olabilir. İran'ın ekonomisi son 40 yıllık dönem boyunca daima ham petrol fiyatlarına bağlı bir performans sergilemiştir. Döviz girdilerinin %80'ini petrol ihracatından elde eden İran, bu haliyle petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı aşırı duyarlı halde bulunduğu için son yıllarda petrol dışı endüstrileri geliştirme programlarını yürürlüğe koymuş ama başarılı olamamıştır. OPEC verilerine göre 70 li yılların başında İran'ın günlük petrol üretimi 6 milyon varil iken, devrim sonrası bu rakam 2.5 milyon varile kadar düşmüştür. Günümüzde ise bu rakam 4.4 milyon varil civarında seyretmektedir (Veliev, 2006, s. 20).

İran 2010 yılında 5 milyon, 2015 yılında ise günlük 8 milyon varillik bir kapasiteyi hedeflemektedir. Bu kapasiteye erişebilmek için oldukça geniş bir yabancı yatırıma ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca İran benzin üretimi için rafineri yetersizliğinden dolayı önemli düzeyde benzin ithalatına ihtiyaç duymaktadır (www.eia.doe.gov).

İran Hazar Denizi statüsünün belirsizliğini koruması sebebiyle bu bölgede petrol ve doğal gaz çıkaramamaktadır. Petrol fiyatlarının 90'lı yılların sonları boyunca düşüşü sırasında ülkenin kaybının 6 milyar doları bulunduğu ve bu rakamın bütçenin üçte biri düzeyinde olduğu göz önüne alınırsa petrol dışı endüstrilere yönelmenin önemi daha iyi anlaşılır. Ancak söz konusu dönemde Tahran yönetimi, kaynak yetersizliği nedeniyle petrol dışı endüstrilere yönelik önemli bazı projeleri askıya almak zorunda kalmıştır. Bu konunun ardında, gerek Irak ile yapılan savaşın ekonomik yapıda meydana getirdiği tahribat ve gerekse uzun yıllardır uygulanmaya çalışılan ve Türkiye ile ticareti de

olumsuz yönde etkileyen aşırı merkezi planlamacı – ithal ikameci modelde ısrar edilmesi önemli rol oynamıştır (www.eia.doe.gov).

Bu bağlamda ekonomide petrole bağımlılık hassasiyet yaratmaktadır. Bu hassasiyeti gidermek için devlet eliyle ekonomiyi çeşitlendirme arayışları hız kazanmıştır. Yakın zamanda, işsizliği resmi oran olan %11'in altına çekmek zor görünmektedir. 70 milyonluk nüfusun yarısının 25 yaş altı olması bu sorunu pekiştiren bir durum yaratmaktadır. Diğer taraftan A.B.D.'nin uluslararası baskısı ve uygulamakta olduğu ambargo nedeniyle dış ticaret olanakları sınırlı kalmaktadır. Ayrıca birçok yorumcu, siyasi arenada reform eksikliğine dikkat çekmektedir. Ülkede özel teşebbüsün ticari faaliyetleri oldukça sınırlıdır. Serbest piyasa ekonomisinin bazı kurumları oluşturulmasına karşın, ekonomide önemli yapısal eksiklikler göze çarpmaktadır. Piyasada gerek yabancı sermayeli gerekse yerli; büyük ölçekli firma sayısı çok azdır. Dikkate değer sermaye büyüklüğünde olan firmalar genellikle bir kaç değişik alanda birden faaliyet göstermektedirler. Ayrıca, İran'ın silahlanma ve yurt dışında siyasi/dini amaçlı propaganda ve aksiyonlar için harcadığı meblağ, ülke kaynaklarını zorlamakta ve enflasyonda yükselme etkisi yaratmaktadır (Sandıklı, 2003, s. 245).

İngiltere'de bulunan Durham Üniversitesi'nden bölge uzmanı Profesör Rodney Wilson siyasi çekişme nedeniyle ekonominin ihmal edildiğini belirtmektedir. Wilson'a göre İran'da iktidara hakim olan muhafazakar kesim ekonomik gelişmeye değil batılılaşmaya karşı tavır sergilemektedir (www.bbc.co.uk).

İran'da genel olarak ekonominin %40'ını devletin doğrudan, %45'ini ise "bonyad" olarak adlandırılan, dini lider hariç kimseye hesap vermeyen ve adeta devlet içinde devlet gibi davranan bir tür İslami esaslı vakıflar aracılığı ile elinde tuttuğunu söylemek mümkündür. Kalan %15'lik kesim ise, siyasal yelpazede muhafazakâr olarak tanımlanabilecek bir noktada duran İran özel sektörünün (bazaar) elindedir. İran devriminden sonra dini lider Humeyni'nin verdiği bir yetkiye göre İran eski Şahı ve ailesine ait olan tüm malların Bonyadlar'a devredilmesi ve özellikle Irak'la yapılan savaş sonrası dönemde

savaşta can kayıpları veren ailelere ve gazilere yardım amacıyla faaliyetlerini genişleten bu vakıflar, devasa parasal kaynakları ve muazzam işgücü katılımları ile son derece etkili bir hale gelmiş ve İran ekonomisinin %45'ini kontrol etmeye başlamışlardır. Vakıflar, savaş sonrası dönemde ortaya çıkan sosyal tabloyu kendi lehlerine istismar ederek ciddi anlamda bir ekonomik güce kavuşmuşlardır. Bu sayede geniş vergi muafiyetleri ve sübvansiyon imkânlarına kavuşmuşlardır. Vakıflar, politik anlamda muhafazakârlara yakın durmakta olup dini liderden başkasına hesap vermek zorunda değillerdir (www.wikipedia.org).

Bazaar, İslam devriminden önceki dönemlerden bu yana ülkede ihracat, ithalat, kambiyo ve sermaye piyasaları gibi yapıları elinde tutan son derece etkili bir sınıftır. Siyasi bir güç olarak ilk sahneye çıkışları, 1978 yılı boyunca İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi yönetimine karşı düzenlenen ve ekonomik yaşamı felce uğratan grevler serisini organize etmek biçiminde olmuştur. Günümüzde, bu grup rejimin en yakın destekçileri olup son 20 yıldır kapalı ekonominin yarattığı rantlarla beslenmektedir. Bu sınıf, ekonomide dışa açılma ve Rafsancani – Hatemi çizgisinin savunduğu dünya ile entegre olma gibi fikirlere kesinlikle karşıdır. 1979 yılında rejim değişikliğine uğradığında, güçlü bir petrol endüstrisi, yüksek düzeyde ticaret fazlası ve çoğu tarım sektöründe faaliyet gösteren orta boy işletmelerden oluşan özel sektörü olan İran, ekonomik anlamda bugün bu tablodan bir hayli uzaktır. Şah yönetimi sırasında dünyanın önde gelen gelişmekte olan ülkeleri arasında sayılırken 1979 yılındaki İslam devrimi ile gelen ani rejim değişikliğinin olumsuz etkileri ekonomiyi derinden sarsmıştır. Geçen 28 yıllık süre içerisinde, çiftlikler, şirketler ve bankalar devletleştirilmiş ve dünyadaki eğilimin aksine yabancı sermaye yasaklanmıştır. Dolayısıyla İran ekonomisi tek mallı-tek boyutlu bir düzen kazanmış bulunmaktadır. Yurtdışına devrim ihracı amacını açıkça ortaya koyan ülkenin politikalarının uluslararası arenada doğurduğu tereddüt ortamı nedeniyle dış ticarete uzun bir süre tecrit edilmiş, dünyadaki gelişmelerin gerisinde kalmıştır (www.nations.encyclopedia.com).

İran'ın dış politikasında olduğu kadar ekonomi politikalarında da Amerika ile olumsuz seyreden ilişkilerinin etkisi büyüktür. Amerikan Senatosu, 1996 yılında İran ve Libya'ya yönelik bir Yaptırım Yasası (ILSA) kabul ederek Amerikan şirketleri dışındaki şirketlerin İran'ın petrol ve doğalgaz sektörüne yıllık 20 milyon doların üzerinde yatırım yapmasının önüne geçmiş olmasına rağmen bazı Avrupalı şirketler son dönemlerde söz konusu sektörlerde “buy-back (geri-alım)” ve yap-işlet-devret sistemiyle büyük yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Dünya genelindeki eğilim, İran'da petrol sektörüne yatırım yapmak yönündedir. Örneğin Japonya, Ağustos 2000'de, iki ülke arasındaki enerji alanındaki işbirliğinin geliştirilmesine yönelik görüşmelerde bulunmak üzere üst düzey bir heyeti İran'a göndermiştir. Ayrıca, Mart 2001'de Japon Ticaret Bakanlığı İran'da faaliyet gösteren Japon şirketlerinin uzun vadeli ticari sigortalarını yeniden başlatmıştır. Ambargonun yumuşatılması yönünde, İran yönetimi resmi beyanatlarda bulunmasına rağmen, A.B.D. Kongresi'nin 2001 yılı Ağustos ayında İran ve Libya'ya yönelik Yaptırımlar Yasası'nın süresini uzatması ve 2001 Eylül ayında Afganistan'da yerleşik El-Kaide Örgütüne yönelik Amerikan operasyonları gibi nedenlerle yaptırımların kalkması mümkün olamamıştır (www.nations.encyclopedia.com).

2003 yılı Mart ayında yaşanan Irak'a Amerikan müdahalesi sonrasında ve 2006 yılında İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın BM ve A.B.D.'nin baskısına rağmen zenginleştirilmiş uranyum denemelerine devam etmesi sebebiyle İran – A.B.D. ilişkilerinin nispeten gerilmesi yaptırımların bir süre daha devam edeceği izlenimini vermektedir. İran hakkında yaptığımız genel değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere İran devingen bir geçmiş ve hareketli bir coğrafyaya sahiptir. Bu coğrafyayı ve tarihi paylaşan Farslardan sonra gelen ikinci büyük unsur ise Türklere'dir. Özellikle Azerbaycan'ın güneyinde çok sayıda Türk yaşamaktadır. Azeri soyundan gelen Türk unsurların gerek ülke yönetiminde gerekse de ekonomik yapı içerisinde rolü gittikçe artmaktadır. Ülke siyasetinde temsil edilmenin yollarını arayan ve ülke nüfusunun %25-30'unu oluşturan Azeri kökenlilerin İran'da önemli yeri vardır. Ticarethanelerin dikkate değer bölümü bu grubun elindedir. Azeri Türkçesi'nin Türkiye Türkçesi ile benzerlikleri ve ayrıca halkın çanak antenler

gibi Şu an için yasak yöntemlerle dahi Türk televizyonlarını izlemeyi tercih etmesi dolayısıyla Türkçe günlük hayatta ve ticarete yaygın olarak kullanılmaktadır (www.nations.encylopedia.com).

3. İRAN TÜRKLERİ

3.1. İran Türklerine Genel Bakış

Günümüzde İran Azerbaycan'ı olarak adlandırılan coğrafya, aslında İran'ın kuzeybatı kesimlerinden ibarettir. Tarihi belgeler ve bulgular, Azerbaycan adının bugünkü Kafkas Azerbaycan'ının (günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bulunduğu coğrafyadır) güneyinde kalan, kuzeyde Aras nehrinden güneyde yaklaşık Hamedan'a kadar batıda Türkiye ve Irak sınırlarından doğuda Zencan'ın doğu kesimlerine kadar uzanan bölgeye verildiğini ortaya koymaktadır.

Azerbaycan adı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Yunan kaynaklarında bölge, *Atropatena / Atropates* adıyla geçmektedir. Buna göre, Azerbaycan adının Büyük İskender'in ölümünden sonra (M.Ö. 323), burayı yöneten komutanlardan olan Atropates'ten geldiği ileri sürülmektedir. Bir diğer görüşe göre, Mecusi diniyle ilgili olarak "od" anlamındaki 'azer' ve "muhafız" anlamındaki 'baygan' kelimelerinden geldiği söylenmektedir (Pamuk, 1995, s. 18). Yazılı kayıtlarda Azerbaycan adı ilk kez M.Ö. 550 yılında Elam yazıtlarında ve Avesta'da *Atarpata / Aterepata* biçiminde geçmektedir. Bu durum, Azerbaycan adının, Midyalı bir yönetici olan Atropat'ın isminden gelmediğini ve ondan önce de coğrafi bir tanım olarak kullanıldığını açıkça göstermektedir. *Atropetana / Atarpata / Aterepata* şeklinde adlandırılan coğrafyanın adı, günümüze değin çeşitli telaffuz değişimlerine uğramış ve en son Azerbaycan ismini almıştır. Bu ismi, bu haliyle ilk kez Araplar ve Türkler kullanmışlardır. Tarihçiler Azerbaycan adının anlamına ilişkin çeşitli yorumlar yapmaktadır. Kimi tarihçiler bu adı Dağlık Ülke, kimileri Ateş Ülkesi, kimileri de Varlıklı Beylerin Ülkesi şeklinde yorumlamaktadır. Öte yandan Azerbaycan adını Türkçe, Farsça ve diğer bazı dillerde yorumlayanlar olmasına rağmen, bu hususta net bir sonuca ulaşılmış değildir. Azerbaycan'ın coğrafi sınırları çeşitli dönemlerde siyasi sebeplerden dolayı genişleme veya azalma göstermesine rağmen, söz konusu coğrafyanın

genelde pek değişmeden günümüze kadar ulaştığını söylemek mümkündür (Hasanlı, 2005, s. 21-22).

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan adı, Kafkas Azerbaycan'ını da içine alacak şekilde kullanılmaya başlanmış, Çarlık döneminde ise bu tanımlama yaygın hale gelmiştir. Ancak 1813 – 1828 yılları arasında Rusya ile İran arasında cereyan eden savaşlar sonrasında yapılan Gülistan ve Türkmençay anlaşmaları sonrasında, Aras nehri kuzeyinde kalan bölge Kuzey Azerbaycan, güneyinde kalan bölge ise Güney Azerbaycan olarak adlandırılmaya başlamıştır (Hasanlı, 2005, s. 22).

Yakın zamana kadar Türkler tarafından yönetilen İran, bugün Fars hakimiyeti altında bulunmaktadır. Bu ülkede Selçuklulardan, Pehlevilere kadar uzanan dokuz yüz yıllık Türk hükümlanlığı devri vardır. İran'da yaşayan etnik gruplar içinde en fazla nüfusa sahip olan topluluklar arasında Türkler gelmektedir. İran'da resmi dil, yaklaşık 50 yıldır Farsçadır. 1934 yılına kadar Türk ve Fars dil ve kültürü eşit haklar içinde gelişmişken, Pehlevi ailesinin başa geçmesinden sonra 1934'te Türkçe resmen yasaklanarak, Farsça devletin resmi dili olmuştur. Saltanat Türkçe ve Türk kültürünün gelişmemesi için her türlü yasağı koyarken, Farsça'nın gelişmesi için her türlü teşvik ve yardımı yapmıştır. Bütün bunlara rağmen İran'da Türklerin tamamına yakını öz Türkçe konuşmaktadır. Türklerin coğrafi dağılımı ve demografik yapısı diğer alt bölümlerde incelenecek olmakla birlikte genel hatlarıyla İran sınırları içinde, çeşitli adlar altında yerleşen Türk toplulukları aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (Ören, 1980, s. 3-15).

3.1.1. Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan Türkleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bugün bağımsız bir ülke olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve İran'ın kuzeyinde yaşamaktadırlar. İran hakimiyeti altında bulunan ve Türklerin çoğunlukta bulunduğu bölgeye Güney Azerbaycan da denilmektedir. Güney Azerbaycan bugün Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Hemedan, Zencan, Erdebil,

Gazvin ve Gilan idari bölümlerine zorla ayrılmıştır. Bölge, Türkiye ve Hazar Denizi arasında uzanmaktadır. Bu bölgede çoğunlukla Azerbaycan Türkleri oturmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarında İran Türkleri arasında müstakilen adları geçen Muradem, Dumbaili, Kara-Çorlu, Muganlu, Bayat ve Cavanşir gibi boylar tamamıyla, Azerbaycan Türkleri içinde eriyerek ortadan kalkmışlardır. Güney Azerbaycan'ın yüzölçümü 200.000 km²'dir. Tebriz, Erdebil, Hoy, Urmiye, Selmas Makû, Merega, Astara, Culfa, Merend, Halhal, Soğukkulak, Bicar, Zencan, Mahabat, San'an-Taç, Enzeli, Rest gibi şehir ve kasabalar bölge içinde kalmaktadır (Sürücü, 2005, s. 31-40).

Eski bir ülke olan Azerbaycan, bir çok kavim ve milletlerin hakimiyetinde kalmıştır. Yerli sülalelerden Câvidâniler, Saciler (h 266-318), Revvâdiler (h 318-414), Selçuklular (h 414-531), Atabekler (h 531-422), Eldemir, Mehmet Cihan Pehlivan, Kızılaslan, Ebubekir ve Özbekler buraya hükmetmişlerdir. Azerbaycan'da ilk imar ve kalkınma çağı, Selçukoğulları ile 13.yüzyılda bütün İran'ı ele geçiren İlhanlılar devrinde gerçekleşmiştir. Türk-Moğol istilasının devamını teşkil eden İlhanlılar devri, Azerbaycan için uzun sürmüştür. Timur devrinden sonra Azerbaycan, Türk olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu hanedanına geçmiştir. Bu devrede Azerbaycan'ın merkezi Tebriz olup iktidarın hakimiyet sahası Irak, Fars ve Sultaniye'ye kadar uzanmakta idi. Akkoyunlu hanedanının yıkılması üzerine XV. yüzyıl başlangıcına doğru İran ve dolayısı ile Azerbaycan tamamıyla Türk olan Safiyüddin'in (1500-1735) eline geçmiştir. Bu Türk saltanatı devri İran için oldukça parlaktır. Şah İsmail, bu sülaledendir. Safeviler devrinde Azerbaycan hakimiyeti bütün İran'a yayılmıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılma politikası yüzünden iki Türk ailesi ve Türk toplumu karşı karşıya gelmiş ve Sünni-Şiî ihtilafı körüklenerek Türkler arasındaki mezhep ihtilafları devlet politikasına dahil edilmiştir. Safevi İmparatorluğu'nda Şah İsmail'den sonra başa sırasıyla; Tahmasp, İsmail II, M. Hudabende, Abbas I, Safi, Sam Mirza, Abbas II, Süleyman ve Temmasp geçmiştir. Safevilerden sonra Afşarlar (1735-1794) Nadir Şah, Adil Şah, İbrahim Şah ve Şahruh'un hakimiyet yılları yaşanmıştır. İran birçok siyasi olayla sallanmıştır. Bu durum, Kaçarlar döneminde (1794-1925) Ağa Muhammed Han, Feth Ali Şah, Nasıreddin Şah, Muhammed Ali Şah, Ahmed Şah zamanında da devam etmiştir. Bu devrede Fransa, İngiltere

ve Rusya devamlı olarak İran'ın içişlerine müdahale etmişlerdir. Bu yüzden Azerbaycan ikiye ayrılmış ve Kuzey Azerbaycan Rus işgaline uğramıştır. Sonraki bölümlerde detayı ile inceleneceği şekilde Pehlevi devri Azerbaycan'ın dağılma devri sayılabilir (Sürücü, 2005, s. 31-40).

3.1.2. Kaşkaylar

Kaşkaylar aslen Oğuz beylerinden olup, Hülagü Han zamanında diğer Türk kabileleri ile beraber Orta-Asya'dan İran'a gelmişlerdir. Sayıları bugün yaklaşık olarak 3.500.000'i bulmaktadır (Şerham, 2006, s. 17). Güney Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinden sonra sayıca ve siyasi nüfuz açısından İran Türklerinin en güçlüsü Kaşkay Türkleri'dir. Güney İran'ın Fars vilayeti bütünü ile Kaşkaylar'ın nüfuzu altındadır. Hala yarı göçebe hayatı yaşamakta olup kış aylarını genellikle Basra Körfezi yakınında, yaz aylarını ise İsfahan eyaleti sınırlarında geçirirler. Birinci Dünya Savaşından sonra, Kaşkaylar'ın ilhanı Savletül-Devle olmuş, o vefat edince idareyi oğlu Nasır Han almıştır. Bütün Kaşkaylar'ı Nasır Han temsil etmektedir. Kaşkaylar öteden beri İran'ın içişlerine karışmışlar ve Pehleviler'in husumetini üzerlerine çekmişlerdir. 1943'de imhadan Türk Büyükelçisinin müdahalesi ile kurtulmuşlar, fakat Toprak Kanununun (1959) uygulanması bahane edilerek 1963'te bir kısmı Şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Çeşitli bölgelere zorla iskan ettirilen Kaşkayların bir kısmı Hamse, bir kısmı da Bahtiyar kabileleri arasına yerleştirilmişlerdir. Kaşkay Türkleri elliyi aşkın boy ve soya ayrılır. Nüfusları kalabalık olanlar arasında Kaşkuli, Dereşuli, Safıhanlu, Muslu, Şeşbölüklü, Leşni, Cafer Beğleri, Farismaden, Amele, Liravi ve yerleşmeye mecbur tutululardan Hallaç, Bayat, Alibeklu, Şeyhvand, Feyü, Farband, Kalband'ı sayabiliriz (Ören, 1980, s. 7-16).

3.1.3. Afşarlar

Afşarlar, İran'ın geniş sınırları içinde dağınık ve düzensiz halde bulunurlar. Aslen Türkmen olan Afşarlar Moğol hareketinden sonra İran'a

gelmişler, bir kısmı da Türkiye'ye geçmişlerdir. Şah İsmail tarafından Horasan'da hudut boylarına da gönderilmişlerdir. Bunlardan Kirklu adlı Afşar boyuna mensup İmamkuluoğlu Nadir Şah 1735'te Safevi Hanedanlığı'na son vererek kendisini İran hükümdarı ilan etmiştir. Bir ara Afganistan'ı da fethederek, doğunun en büyük hükümdarı olmuştur. Nadir Şah, ilk defa mezhep ihtilaflarını kaldırarak Türkiye ve İran Türklüğü arasındaki kardeşlik bağlarını takviye etmiş ve siyasi dostluk antlaşmaları imzalanmıştır. Ölümü üzerine İran tahtı Kaçar Türkleri'ne geçmiştir. Günümüzde Afşar Türkleri, İran'da geniş bir alana yayılmış olup toplu yaşadıkları bir bölge yoktur. Adacıklar halinde serpildikleri belli başlı bölgeleri şöyle sıralayabiliriz: Urmiye gölünün kuzey-batı kıyıları, Hamse eyaletinin güney kısımları, dağlık bölgelerden Hemedan ve Kirmanşah eyaletleri sınırları, Bocnurtla, Keşan'ın güney çevresindeki Sebzevar ile Nişabur arası, Cumeynin kuzeyi ve Kirman'ın güneyi olup, bugün İran'da Türklüklerini muhafaza etmelerine rağmen, dağınık olduklarından siyasi bir nüfuz temin etmek imkanını kaybetmişlerdir. Çoğunlukla göçebe hayatı tarzını benimsemişlerdir. Daha çok yerleşme sahalarını dağlık bölgelerde tercih etmektedirler (Ören, 1980, s. 7-16).

3.1.4. Şahsevenler

Milli bir boy olmaktan ziyade devlet idaresince siyasi terim olarak kullanılmıştır. İran tahtının geçen asırlardaki muhafızlarındandırlar. Bu yüzden imtiyazlı muamele görmüşlerdir. Aslında çeşitli Türk boylarından seçilmiş taht koruyucularıdır. Bilahare bir boy haline gelmişlerdir.

Yerleştikleri ve yaşadıkları saha güneyde Savaian dağları etekleri, batıda Karasu Irmağı boylarına dayanan, İran Azerbaycan'ının kuzeydoğu bölgesidir. Sürü beslemekle geçinirler, bu yüzden kışın Mugan bozkırına inerler; yazları Savaian, Karadağ ve Talış dağları eteklerine çıkarlar. Şahseven boylarından bazıları Zencan ve Save bölgesindeki Kızıl-Üzen ırmağı kıyılarına serpilmişlerdir. Azerbaycan Türkçesi ağız ile konuşurlar (Ören, 1980, s. 7-16).

3.1.5. Kaçarlar

Menşeleri hakkında iki fikir vardır. Birincisi Selçuklular zamanında Suriye hudutları içine yerleştirilmişler ve çeşitli sebeplerle İran içerilerine göçe zorlanmışlardır. 1400 yıllarında Şam'a sefer yapan Timur'un baskısıyla Türkistan'a dönmeye mecbur tutulmuş, bu zoraki göç yüzünden bir kısmı Kafkasya'da Gence ve Irak'a yerleşmişlerdir. Diğer ana kısım bilahare Türkistan'dan Mazenderan'a gelmişlerdir. Menşeleri Türkistan'dır. İkinci fikre göre Türk-Bulgar-Kıpçak ve bir zamanlar Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yaşayan Peçenekler karmasından gelmektedirler. Her halükarda Kaçarlar, Türkistan'dan gelme bir Türk boyudur. Timur tarafından Kaçarlar'ın Suriye'den Türkistan'a gönderilmesini Moğol oluşlarına bağlayanlar vardır.

Bugün İran'da coğrafi saha itibariyle Kaçarlar Mazenderan eyaletinde Hezar-Cebir ve Gürgahm Sovar-Şaku bölgelerinde yarı yerleşik bir hayat sürmektedirler. Yoğun olarak yaşadıkları bu bölgelerin dışında, İran'ın çeşitli coğrafi bölgelerine de yayılmışlardır (Ören, 1980, s. 7-16).

3.1.6. Karapapaklar

Karapapaklar'ın Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan'da oturanları, Kafkasya bütünü ile Sovyet Rusya'nın işgaline uğradığında bölgeyi terkederek Türkiye'ye göç etmişlerdir. Türkiye'de Kars ve Muş vilayetlerine yerleştirilmişlerdir. İran sınırları içerisindekiler ise, 1826-1928 yılında yapılan Rus-İran savaşları sırasında, Erivan çevresindeki Gökçay'dan İran'a göç etmişlerdir. Azerbaycan Umumi Valisi Prens Abbas Mirza zamanında Suldüz bölgesindeki Uşnû'nun doğusuna yerleştirilmişlerdir. Kendi aralarında Terkyavun, Saray, Araplu, Canahmedlu, Çaharlu, Ulaçlı gibi soylara ayrılmışlardır. Bu aşiretin kurucusu, Mehdi Han Borçalı'dur. Halen aşiret hayatı sürmekte olup, oturdukları bölgede XV. yüzyılda gelen Mukriler de bulunmaktadır. Buna rağmen örf, adet ve dillerini bugünde muhafaza

etmektedirler. Oğuz Türklerinden olup Azerbaycan Türkçesi ağız ile konuşmaktadırlar (Ören, 1980, s. 7-16).

3.1.7. Türkmenler

İran'ın kuzey doğusunda otururlar. Türkmenler; Çürüksu, Gürgen ve Atrek ırmakları arası ile Horasan eyaleti hudutları içinde yerleşmişlerdir. Bunlar, Azerbaycan Türkleri gibi şii olmayıp sünnidirler. Türkmen sahrasının en büyük şehri Günbed-i Kavuş 60.000 nüfusludur. Türkmenlerden Alabay boyu, Türkmen sahrasının orta ve kuzeyinde, kısmen de batı ve doğusunda, Caferboylar ise batısında, Göklenler ve Tekeler de doğuda yaşamaktadırlar (Ören, 1980, s. 7-16).

3.1.8. Diğer Türk Toplulukları

Hamse Türklerinin nüfusu 1,5 milyon civarındadır. Kengerlüler Kuzey Azerbaycan'da gence vilayeti içinde dağınık olarak bulunmaktadır ve yaklaşık 35 bin nüfusa sahiptir. Karadağlılar Azerbaycan Türkçesi ağızıyla konuşan 100 bin nüfuslu bir topluluktur. Ayrıca Ağaçeri Türkleri, Karayiler, Bayat ve Karaçorlu boyları ve Halaçlar da diğer Türk toplulukları arasında sayılabilir (Ören, 1980, s. 7-16).

3.2. İran Türklerinin Coğrafi Dağılımı

Yüzölçümü 1.648.195 km² olan İran devletinin 2006 yılı itibari ile nüfusu 70.000.000 olarak tahmin edilmektedir (www.cia.gov). Bu coğrafyanın 300.000 km²'lik bölümünde Türkler yaşamaktadır. İran'da Türklerin dağıldığı coğrafi alan, bir kıyaslama yapıldığında, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin (86.600 km²) dört katı ve Türkiye'nin (774.815 km²) %40'ına yakın olduğu görülmektedir (Tablo 3.1).

Tarih boyunca İran'da hükümlanlık süren Türk devletlerinin bölgedeki temsilcileri olarak Azeriler, Türkmenler, Halaçlar, Afşarlar, Kazak ve Özbekler

yaşamakta olup bu topluluklar arasında sadece Azeriler ve Türkmenler İran'da coğrafi olarak etnik bir bölge oluşturmayı başarmışlardır (Ören, 1980, s. 7-16).

Tablo 3.1. Coğrafi Bölgelere göre Türk Nüfusu Dağılımı

Coğrafi Bölge	Yüzölçümü (km²)	Nüfus (milyon)
Azerbaycan Cumhuriyeti	86 600	8
Türkiye	774 815	72
İran'da Türk Bölgeleri		
Kuzey Batı Türk Bölgesi	170 000	≈ 25-30
Kuzey Doğu Türk Bölgesi	75 000	
Güney ve Merkez Türk Bölgesi	65 000	

Kaynak: Attar, 2004, s. 39-45

Aygün Attar'ın Etnik Azerbaycan Bölgesi olarak tanımladığı bölgenin yüzölçümü 145.000 km² olup, toplam nüfusu 10.200.000 (İran resmi rakamlarıyla 1989 sayımı) kadardır. Başkenti ise Tebriz'dir. Bölge günümüzde üç farklı 'ostanlığa' (yerel idari birim) ayrılmıştır. Tamamı Azeriler'den oluşan bölgede bazı İran grupları da yaşamaktadırlar. Azeriler'in büyük kısmı ise Etnik Azerbaycan dışında kalmışlardır. Bir diğer Türk etnik bölgesi ise Türkmen Etnik sahasıdır. Yüzölçümü 16.000 km² olup, toplam nüfusu 1.200.000 kadardır. Başkenti Günbet olan arazinin tamamı Türkmenler'den oluşmaktadır (Attar, 2004, s. 43). İran genel olarak 11 etnik bölgeye bölünmektedir. Bu bölgeler şunlardır:

- 1- Fars bölgesi
- 2- Azerbaycan Türkleri bölgesi
- 3- Lorlar bölgesi
- 4- Lekler bölgesi
- 5- Kürt bölgesi
- 7- Belüç bölgesi
- 8- Türkmen Türkleri bölgesi
- 9- Gilan bölgesi

10- Mazenderan bölgesi

11- Arabistan bölgesi

Türk nüfusu dağınık olarak İran'ın her bölgesinde görülmektedir. İran devletinin kuzeybatı, kuzeydoğu ve güney toprakları, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdir. İran topraklarında yaşayan Türkler, başlıca üç bölgede toplanmaktadır. Bu bölgeler :

1. Kuzeybatı Türkleri bölgesi
2. Kuzeydoğu Türkleri bölgesi
3. İran'ın Güney ve Merkez Türkleri bölgesi

Kuzeybatı Türk Bölgesi Güney Azerbaycan olarak da adlandırılan bölgedir. Kuzeydoğu Türklerinin yaşadığı bölge ise Türkmenistan'ın güneyine denk gelmektedir. Bu bölgede yaşayan Türklere genel olarak Horasan Türkleri denmektedir. Güney Azerbaycan bölgesi (bkz. Şekil 1.1) Türkiye ve Azerbaycan sınırlarından başlayarak İran'ın iç bölgelerine kadar uzanmaktadır. Bu bölge 170.000 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Tarihi ve ekonomik bakımdan İran'daki diğer Türk gruplarına nazaran daha fazla gelişmişlerdir. Bu bölge esas olarak Doğu Azerbaycan (Tebriz), Batı Azerbaycan (Urmu), Erdebil, Zencan, Hemedan, Kazvin, Merkezi (Erak), Tehran, Kum, Gilan (Reşt) ve Kürdistan illerini içermektedir. Bu bölgelerin tamamı veya ülkenin içine doğru uzandıkça büyük bir kısmı, Türk arazisi olarak tanımlanır. Bir başka deyimle birbirine bağlı olarak tanımlanan bu kentlerin etrafında yaşayan halk çoğunlukla Türk'tür (Attar, 2004, s. 39- 45).

İran Türklerinin yaşadığı yerler dikkate alınarak coğrafi alanları hesaplanabilir: Doğu Azerbeycan, Batı Azerbeycan, Erdebil, Zencan, Kazvin ve Hemedan bölgesinde Türkler esas unsurdur. Tahran, Kum, Gilan, Kürdistan illerinde ve Merkezi İran'da ise yoğunluk arz etmemekle beraber yerleşiklerdir. Güney Azerbaycan bölgesinde bulunan illerin yüz ölçümü (İran'ın 1998-1999 yıllarında verdiği resmi rakamlara göre) Tablo 3.2'de verilmektedir. Bölgelerin yüzölçümleri dikkate alındığında 200.000 Km²'nin üzerinde bir alanda Türklerin yerleşik olduğu görülmektedir. Kuzeydoğu

Türkleri, Güney Türkmenistan ve Horasan Türkleri bölgesi ise (bkz. Şekil 2.1) İran devletinin Kuzeydoğusu ve Türkmenistan Cumhuriyeti sınırlarından başlayarak ülkenin içine doğru uzanmaktadır. Bu bölgede esasen sadece Türkmenler yaşamaktadırlar. Türkmenler çoğunlukla Gülistan ili ve civarında (23.000 km²) ve çok az bir grubu da Horasan ilinde yaşamaktadırlar. Türkmenlere komşu olan Horasan Türkleri, dağınık halde Horasan ilinde (52.000 km²) yaşamaktadırlar (Attar, 2004, s. 39 – 45).

Tablo 3.2. Güney Azerbaycan Bölgesinde Bulunan İllerin Yüzölçümü

İl	Yüzölçümü (km ²)
Doğu Azerbaycan	45.481
Batı Azerbaycan	37.463
Erdebil	17.881
Zencan	21.841
Kazvin	15.502
Hemedan	19.548
Tahran	19.196
Merkezi	29.406
Kum	11.237
Gilan	13.952
Kürdistan	28.817

Kaynak: www.bbc.co.uk

İran'ın güneyinde ve merkezinde (bkz. İran Siyasi Haritası) yaşayan Türkler, bölgeye dağılmış ve başka milletlerle iç içe yaşamaktadırlar. Bu alan İsfahan, Fars, Buşehr, Yazd, Çarmahle, Bahtiyari, Gohkiluye, Boyer, Ahmet ve Kirman gibi illerdir. Bu alanın toplam yüz ölçümü tahminen 65.000 km²'dir. Bu durumda İran topraklarının hemen hemen beşte biri kadar bölümünde Türkler yoğun olarak, diğer bölgelerde ise dağınık şekilde yaşadığı sonucuna ulaşılabilir (www.bbc.co.uk).

3.3. İran Türklerinin Demografik Yapısı

İran Devleti'nin siyasi sınırları ve etnik kompozisyonu, tarihi boyunca sıkça değişmiştir. İran, Fars olmayan halkların toplam nüfusun yaklaşık yarısını oluşturduğu çok uluslu bir devlettir. İranlı Azeriler ve diğer Türk topluluklarına ilişkin tahminlerin çoğu (İran resmi makamlarının nüfus sayımları sonuçları ışığında), XX. yüzyılın sonunda bu halkların nüfusunun toplam nüfus içindeki oranının dörtte biri ile üçte biri arasında olduğunu belirtir. İranlı Azerilerin büyük kısmı, İran'ın kuzeydoğudaki Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan ve Erdebil vilayetlerinde yaşamaktadır. Tahran, çok uluslu bir başkent olup şehir nüfusunun yarısını Azeriler oluşturmaktadır (Shaffer, 2002, s. 640).

İran'ın Farslardan sonra ikinci en büyük kesimini oluşturan Türk kökenli Azeriler, İran kaynaklarında Türk, Tatar, Oğuz, Türkmen, İranlı, Acem Türkleri, Kızılbaş, Azeri ve Azerbaycanlı gibi çeşitli adlarla adlandırılmıştır. Azeriler İran'ın kuzeybatı kısmınının kaplayan geniş Azerbaycan bölgesinde oturmaktadırlar. Dil ve şive bakımında aynı ağız konuşan Kaşkay, Şahseven, Kaçar ve Afşar gibi Türk gruplarını da Azeri kimliği bünyesinde değerlendirmek mümkündür. Kültürel bakımdan da gelişmiş bir edebiyata, dile ve yüksek bir medeniyete sahip olan Azeriler, Anadolu ile Orta Asya Türklüğü arasında köprü niteliği taşırlar (Sürücü, 2005, s. 31-40).

Güney Azerbaycan ve İran'daki Azeri nüfusu hakkında da farklı açıklamalar bulunmaktadır: 1939 yılı bilgilerine göre İran'da nüfus 16,6 milyon idi. Bu nüfusun 5,5 milyonu Güney Azerbaycan'da yaşamaktaydı. Sadece Azerbaycan'ın en büyük şehri olan Tebriz'de 300 bin kişi yaşıyordu. Bu tarihlerde Azeri nüfusun %20'si şehirlerde, %80'i köylerde oturuyordu. Öte yandan Güney Azerbaycan, İran'da nüfusun en yoğun yaşadığı bölge idi. 1937-1938 yılları arasında Sovyet Azerbaycan'ından 50 bin kişi, Sovyet vatandaşı olmadığı için, Güney Azerbaycan'a sürgüne gönderilmiştir (Hasanlı, 2002, s. 640).

1950'li yılların sonlarında Rus etnologu S. I. Bruk, İran nüfusu içindeki Türk unsurunun sayısını 3,5 milyon Azeri ve 1,895 milyon diğer Türk boyları (Şahsevenler, Karapapaklar, Avşarlar, Kayarlar, Kaşkaylar, Türkmenler) olmak üzere toplam 4,895 milyon olarak belirtmiştir. 1956 nüfus sayımına göre İran'ın nüfusu 18.954.704'tür. Bruk'un rakamları bu sayının yaklaşık % 26'sı olmaktadır (Bainbridge, 1995, s. 149).

1966 nüfus sayımına göre ise, İran'ın toplam nüfusu 25.781.090'dır. Bu tarihte yine İran resmi verilerine göre bölgedeki Türk nüfusu, 5,16 milyon ile genel nüfusun ancak %21'ine varmaktadır. Ancak bu veriler güvenilir istatistikler değildir. Bu nedenle İran nüfusunun dörte birinin Türk olduğunu söylemek daha doğru olur (Bainbridge, 1995, s. 150).

1976 sayımında İran'da yaşayan 33,66 milyon insandan ancak 5,8 milyonunun Azeri olduğu açıklanmıştır. 1978 yılında bu sayı 35 milyona çıkarken bu defa, verilen rakamlar bir öncekini yalanlayarak 13-14 milyon Azeri'den söz etmiştir. 1980 sonrası açıklamalarında İran'daki Azeri sayısı 15 milyon olarak telaffuz edilmektedir. 1989 sayımında ise sadece Güney Azerbaycan'da 10,2 milyon Azeri'nin yaşadığı açıklanmış, İran'ın genelinde de 8 ile 15 arasında değişen rakamlardan bahsedilmiştir. Hatta İranlı Azeri aydın Cavat Heyet'e göre, Azeriler nüfuslarına göre İran'da ilk sırada yer almaktadır (Hadjili, 1993, s. 6-13).

A. B. Ercilasun'a göre, İran'daki toplam Azeri sayısı 16 ile 21 milyon arasında değişirken bu sayı genel nüfusun %42,8 ile %53,8'in teşkil eder. N. Devlet'in tahminine göre, İran Azerilerinin toplam sayıları 16, en abartılı rakamlara göre 18 milyon olmalıdır. Kuzey Azerbaycan tarihçileri ise 25 milyonluk bir nüfustan söz etmektedirler. 1912 yılında Türk Yurdu dergisinde yayınlanan Mehmet Emin Resulzade'nin makalelerinde Türk nüfusunun İran nüfusunun üçte biri olduğu iddia edilmiştir (Resulzade, 1993, s. 8). S. E. Bayramzade'ye göre, İran nüfusunun 16-18 milyonunu Azeriler teşkil ederler. Bunlardan 10 milyona yakını Güney Azerbaycan'da yaşarken geri kalanları Güney Azerbaycan'ın dışında diğer İran vilayetlerinde yaşamaktadırlar.

Tahran nüfusunun yarısını da Azeriler oluşturmaktadır. İran'ın genel nüfusu arasında Azerilerin oranı %32-36 arasında değişmektedir (Attar, 2004, s. 44).

Prof. Dr. R. Oğuz Türkkan'ın yaptığı çalışmada İran'da yaşayan Türk demografik yapısını 1995-2025 yılları arasında bir projeksiyona tabi tutmuştur. Bu çalışmaya göre nüfus artış hızını 3,04 olarak tespit eden Türkan, İran'daki Türk nüfusunun 1995 yılında 12.630.680, 2000 yılında 14.704.135 olduğunu tespit etmiş ve 2025 yılında 31.441.503 olacağını öngörmüştür. Türkkan'a göre İran'daki Türk nüfusunun verilen rakamlardan daha fazla olduğuna dair kuvvetli deliller vardır. Hatta İran'daki Türklerin azınlık değil çoğunluğu oluşturdukları birçok otorite tarafından ifade edilmektedir (Türkan, 2006, s. 41-42).

Ş. Tağiyeva'ya göre İran'da yaşayan halkın %41'i (29 milyon) Azerbaycan Türkü, %4'ü (3 milyon) Türkmen Türkü, %3'ü (2 milyon) Kaşkay Türkü olmak üzere 34 milyonu Türk olup Türkler ülke nüfusunun %47'sini oluşturmaktadır. Tat, Gilek, Taliş, Bahtiyari, Lor ve diğerlerinin de dahil olduğu Fars nüfus ise %31 ile 22 milyonluk bir kitledir. Tağiyeva'a göre İran Türkleri Türkiye Türklerinden sonra yer yüzündeki en büyük Türk toplumdur (Tağiyeva vd., 2000, s. 63).

Azeri demografik yapısına ilişkin farklı beyanları artırmak mümkündür. Şöyle ki; bir taraftan resmi olmayan ve onaylanmayan 35 veya 40 milyon Türk'ün bulunduğunu öne süren Güney Azerbaycan teşkilatları (www.gamoh.org), bir yandan da İran devletinin resmi çevrelere ve BM'ye ilettiği sayı (18 milyon), çelişki yaratmaktadır. CIA verilerine göre ise, bu rakam toplam nüfusun %25 – 30'una denk gelmekte ve 20 milyonun üzerinde Türk'ün İran coğrafyasında yaşadığı sonucunu doğrulamaktadır.

Bugün için, İran'ın 2006 yılı rakamlarıyla yaklaşık 70 milyon nüfusu olduğu düşünülürse, bölgede yaşayan Türk nüfusun 22-25 milyon olduğu kanısına varılır. Oysa bölgede en az 25-30 milyon Türkün yaşadığı yadsınamaz bir gerçektir. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılan odur ki, günümüzde İran nüfusu içerisinde Türklerin oranı tam olarak

bilinememektedir. Bunun nedeni, Türklerin esnek olarak İran coğrafyasında yayılmış olmaları ve aynı zamanda etnik kökeni esas alan resmi bir nüfus sayımının bulunmamasıdır (Attar, 2004, s. 44). Öte yandan, İran devletinin hemen hemen her tarafında bulunan Türk nüfusu özellikle üç bölgede yoğunlaşmıştır. İran'daki Türklerin çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Azerbaycan Türkleri kuzeybatı, merkez, güney ve kuzeydoğuda yoğun şekilde yaşamaktadır. İran devletinde Türkmenler, çok az sayıda Kazaklar ve Halaçlar'dan sonra Türk nüfusun neredeyse tamamını Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Türkiye'den sonra en yoğun Türk nüfusa sahip olan ülke, İran devletidir.

3.3.1. Kuzey Batı Türkleri (Güney Azerbaycan)

Türkiye ve Kuzey Azerbaycan'ın sınırlarından İran coğrafyasının içine kadar uzanan topraklarda Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır. Bu toprakların tarihi adı da Azerbaycan'dır. Eski Türk illerinden Afşar, Bayat, Beğdili, Bayındır, Kıpçak, Halaç, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Rumlu, Ustaçlı, Tekeli, Şamlı, Zolkadir, Varsak, Capani, Turgutlu, Ecirli, Kaçar, Bayburtlu, İspirli, Karagözlü, Burçalı gibi illerin bir araya gelmeleri ve kaynayıp karışmaları Güney Azerbaycan Türklerinin oluşumunu sağlamıştır. Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin çoğunluğu Müslüman ve Caferi Şiiilerdir. Az sayıda da olsa Sünniler de bulunmaktadır. Bölgede çok az sayıda Bahai, Hıristiyan, Zerdüş ve Musevi Türkler de yaşamaktadır (Resulzade, 1993, s. 13).

3.3.2. Kuzey Doğu Türkleri (Güney Türkmenistan ve Horasan) Türkleri

Bu bölgede Türkçe'nin Oğuz Grubuna ait olan Türkmen Türkçesi konuşulmaktadır. Yukarıda daha detaylı incelendiği üzere bugün Gülistan diye anılan bölgenin kuzey kısmında ve az sayıda da Horasan'da yaşayan Türkmenler, temel olarak eski Oğuz ellerinden Salur, Imur, Dodurgalar'dandırlar. Halen bu bölgeler Göklen, Yomut ve Teke Türkmenleri adları ile tanımlanırlar. Türkmenler genelde Hanefi - Sünni Müslümanlardır.

Horasan'ın kuzey bölümü yani Deregez, Şirvan ve Bocrud'un genelinde ve Nişabur, Sebzevar, İsfereyin, Türbet-e-Heyderiye'nin bir kısmında Türkler yaşamaktadır. Şii – Caferi olan Horasan Türkleri, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi arasında bir lehçeyle konuşurlar. Aynı zamanda Özbek Türkçesi etkilerine de rastlamak mümkündür. Genelde Horasan Türkleri; Geraylı, Timurtaş, Çağatay, Celayir, Karşıkuzey, Afşar, Bayat, Usataçlı, Ecirli, Kengerli, Karagözlü ve başka illerin birleşmesinden oluşmuşlardır (Resulzade, 1993, s. 13).

3.3.3. Güney ve Merkez Türkleri

Bu bölgede Türkler dağınık halde yaşarlar. Genelde Lorlar, Farslar, Araplar ve Tatlarla komşu olan bu Türkler, Kaşkay, Hamse, Kirman, Huzistan, İsfahan ve Irak Türkleri diye anılırlar. Kaşkaylar genelde Fars, Çarmahale, Behtiyari, Gohkiluye ve Boyer Ahmet illerinde, çok az sayıda da Buşehr ve Huzistan da yaşarlar. Bu bölgelerin boyları Kayı, Afşar, Bayat ve Halac boyları olarak tanımlanmaktadır. Hamseler, Fars ilinin doğusunda yani Neyriz kentinin çevresinde yaşarlar ve Usanlu, İnanlu ve Nefer boylarındandırlar. Kaşkaylar ve Hamseler göçebe olarak hayat sürmektedirler. Kirman Türkleri, Afşar ve Bıçakçı boylarından olup Sircan ve Ciroft kentlerinde yaşamaktadırlar. Kuzistan Türkleri, Ağaceri ve Afşar boylarından olup Ağaceri, Ramhormoz ve Şuşter çevresinde yaşamaktadırlar. İran'ın Merkez Türkleri, genellikle Bayat boylarından olup İsfahan'ın Feriden bölgesinde ve Henduder bölgelerinde yerleşmişlerdir. Bu bölgelerde yaşayan Türklerin tamamı Şii – Caferiler olup Azerbaycan Türkçesi'nin bir ağızını konuşmaktadırlar (Resulzade, 1993, s. 21).

4. GÜNEY AZERBAYCAN'DA TARİHSEL SÜREÇ

4.1. Genel Bakış

Türklerde, etkileşim halinde buldukları diğer kültürlerle karşı saygılı olmak, adeta bir kültürel gelenek oluşturmuştur. Tarihsel süreçte, özellikle birlikte yaşanan halkların kültürlerinin sürekliliğine özel bir itina gösterilmiştir. Bu çerçevede, İran coğrafyasında Türk ve Fars kültürel komşuluğu da iç içe geçmiş, ancak gelişme, Fars kültürü lehinde ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde, çoğu kere oluşturulan kültürel senteze Fars kültürü damgasını vurmuş olup üretilen ortak coğrafi kültürel değerler uluslararası arenada Fars kültürü şeklinde sergilenmiştir. Bu gelişme, üst kültürün baskın çıkması olayından ziyade, Fars aydınlarının kendi kültürel değerlerine her dönemde hatta – çarpıtılmış bir şekilde – Türklerin hakimiyet dönemlerinde dahi, sahip çıkması ve kendilerine mal etme hadisesidir. Ortaya çıkan bu durum, Türklerin etkileşim içinde bulunduğu diğer halk kültürlerine karşı saygılı ve hoşgörülü olmak şeklinde beliren kültürel geleneğinin açık bir tezahürüdür. Fakat Türk halkının İran coğrafyasında kendisine ait olana sahip çıkması, önemli ve gerekli bir hareket tarzıdır. Zira, İran medeniyet beşiğine Türklerin yaptığı katkı su götürmez bir gerçek olup kesinlikle inkar edilemez ve gömemezlikten gelinemez (Kalafat, 2005, s. 15).

Bu bağlamda, İran tarih ve kültüründe Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin tesiri pek büyüktür. İran Türklerinin milli kimlik arayışıyla girişmiş oldukları özgürlük ve bağımsızlık mücadeleleri bu anlamda kayda değerdir. XX. yüzyılda Settar Han, Şeyh Muhammed Hiyabani ve Pişeveri gibi olağanüstü liderler, özgürlük ve bağımsızlık yolunda insanüstü çabalar harcamışlardır. Bu şahsiyetler, bu toprakların bağımsızlığı, özgürlük ve adalet için mücadele etmiş kahramanlar olup bugün bile hatırlanmakta ve ulusal kahramanlar olarak görülmektedir. Fakat bugün için tüm bu olanlar geçmişte tarihi bir gurur vesikası olarak kalmaktadır. Günümüzde, İran Türk

topluluğunun ruhunda ve kalbinde bağımsızlık ve özgürlük kavramlarını tekrar uyandırmak şarttır. Bunun için hedef; Türk kimliği, dili, tarihi ve kültürünü yüceltmek ve bunu her fırsatta dile getirmek olmalıdır (www.aznf.org).

Günümüze uzanan süreçte, İran Türklüğü'nün Anadolu ve Kuzey Azerbaycan Türklüğü ile olan aktif kültürel faaliyet alanındaki dayanışması özellikle 1990'lardan sonra yoğunlaşmıştır. Bu gelişmede rahmetli Elçibey'in takip ettiği kültür milliyetçiliği politikası, Türk dünyasının genelindeki uyanış ve birtakım radyo ve televizyon yayınları ciddi şekilde etkili olmuştur. İran'da yaşayan Türk toplulukları, günümüzde açık ve gizli bir oluşumun sancılarını yaşamaktadır. Kendi asli kimliklerine kavuşmaları ve özgür dünyada haklı yerlerini almaları, bu toplulukların özellikle kültürel açıdan birbirlerini tanımalarına ve aralarındaki ortak tarih, kültür ve dil şuurunun gelişmesine bağlıdır. Türk topluluklarının bağımsızlığa kavuşması ve kavuşanların da bağımsızlıklarını devam ettirebilmeleri, hiç şüphe yok ki, Türk dünyası için özellikle stratejik, siyasi ve ekonomik açıdan son derece önem arz etmektedir. Bağımsızlığa kavuşmak, mutlaka ve muhakkak siyasi anlamda olmayabilir. Kültürel kimliğe sahip çıkabilmek, bu kimliği milliyeti adına hayata geçirebilmek de egemen kültürün bağlarından kurtarılması demek olup, bu sahip çıkabilme güdüsü de bir tür bağımsızlığa kavuşmak şeklinde yorumlanabilir (Kalafat, 2005, s. 18).

Bu bağlamda İran, içte Fars milliyetçiliğine muhalif kesimle özellikle Güney Azerbaycan Türklerinin ulusal mücadelesine giden, gittikçe artan tepkilerle uğraşmaktadır. Dışta ise, A.B.D.'nin İslam devriminin tasfiyesi şeklinde başlayan, daha sonraları 11 Eylül saldırıları sonucunda değişen dengeler ve üretilen politikalar ve stratejiler ışığında, kimilerine göre; Ortadoğu ve doğuya uzanımında, çeşitli maksat ve sebeplerle nüfuz alanları edinebilmek, kimilerine göre ise; Afganistan ve Irak'tan sonra, insanlığın geleceği için tehdit oluşturan, uluslararası terörizme destek veren, nükleer kitle imha silahları üreten veya barındıran diğer bazı şer odakları devletleri, insanlığa tehdit olmaktan çıkarmak amacını güden yeni strateji ve politikalar karşısında, Batı ve dünya kamuoyu önünde zor günler geçirmektedir.

İran'ın içinde bulunduğu iç ve dış sorunlar, komşu olmasının ötesinde bu bölgede tarihi ve kültürel bağları olması sebebiyle Türkiye açısından son derece önemlidir. Zira İran hudutları içinde yaşayan Güney Azerbaycan diye adlandırılan coğrafyada Prof. Dr. Turan Yazgan'ın ifadesiyle 34 milyon, pek çok Türk tarihçiye göre 30-35 milyon, Batılı tarihçilere göre ise 15-25 milyon Türk yaşamaktadır. En muhafazakar rakamlarla Türk nüfusu 13 milyon olarak ifade edilmektedir. Gerçekçi bir analiz yapmak gerekirse, 30 milyon Türk'ün bölgede yaşadığından bahsetmek mümkündür (www.geo.ya.com). Türk dünyasının inkişafı için özellikle Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri yönden daha güçlü ve engelsiz ilişkiler kurmak açısından İran Türklerinin milli uyanışı önemli bir harekettir. Zira ancak bu sayede Türk dünyasının sahip olduğu enerji kaynaklarını bizzat kendisinin kullanması ve ekonomik anlamda bağımsızlığını perçinlemesi, Türk coğrafyasını Türkiye'nin liderliğinde bölgesel güç merkezi konumundan süper güç konumuna taşıyabilecektir. Bu bağlamda Türk dünyasının geleceği için çok önemli köşe taşlarından biri olan İran Türklerinin bağımsızlık hareketleri ve İran Türklerinin yaşadığı coğrafyanın Türk dünyası için önemi araştırmaya değerdir.

4.2. Yirminci Yüzyıla Kadar İran'daki Türk Varlığı

İran'da tarihi süreç içinde hakimiyet; bin yıllık Pers hakimiyetinin ardından gelen Arap – İslam idaresi, ardından Fars yönetimi ve sonrasında bin yılı bulan Türk devletleri idaresi ve nihayet 1828 yılında da İran'ın yabancı devletler tarafından sömürge dönemi şeklinde özetlenebilir. 1828-1906 yılları arasında Rusya-İngiltere, 1906-1953 yılları arasında İngiltere ve 1953-1979 yılları arasında adeta A.B.D.'nin yarı bağımsız sömürgesi olan İran, 1979 İslam Devrimi'nden sonra bağımsız bir ülkeye dönüşmüştür (Attar, 2004, s.40).

İran tarihi, bir bakıma Türklerin bölgedeki varlığı ile değerlendirilmelidir. Zira bölgenin Türklerin etkisi altına girdiği tarih, miladi başlarına kadar gider.

Aralıklarla İran'a gelen Hun, Akhun, Sabir, Ogur, Hazar Türklerinden sonra Selçuklularla İran'da Türk hakimiyeti başlar ve bu süreç 1925 yılında İngiltere'nin desteği ile kurulan Fars milliyetçiliğine dayalı Pehlevi rejiminin işbaşına gelmesine kadar sürer. İran nüfusunun yaklaşık %33'ünün Türklerden oluşması, bölgenin Türk tarihi bakımından günümüzde de önemli olduğunun bir göstergesidir (Attar, 2004, s. 40).

İran'a ilk Türk göçebelerinin gelişi ve İran coğrafyası ile ilk temasları miladi başlarına rastlamaktadır. M.S. III. yüzyıldan itibaren hem Kafkasya, hem de Horasan üzerinden Hunlar İran'a akınlar yapmaya başlamışlardır. M.S. 395-396 yıllarında, Hun Türklerinin bir kısmı Balkanlar'dan Trakya'ya ilerlerken bir kısmı da Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya inmişler, İç Anadolu bölgesine kadar geldikten sonra Azerbaycan yoluyla kuzeye yönelmişlerdir (Pamuk, 1995, s. 18). Hunlar'ı, Akhunlar ve Eftalitler takip etmiş ve hatta bir süreliğine Horasan'ın tamamını ele geçirerek İran hükümdarları üzerinde yaptırımlar uygulamışlardır. Bu dönemde İran Azerbaycan sahasında ve İran'ın kuzeydoğu sınırlarında önemli Türk boyları bölgeye gelerek yerleşim alanları oluşturmaya başladılar. Kengerler, Vğundurlar (Bayındırlar), Bulgarlar, ve diğerleri Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde yurtlar kurarken, İran'ın kuzey hattı boyunca da iskan alanları oluşturmuşlardır. Daha sonra Göktürkler İran sahasına müdahale ettiler. Onları Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Sabirler, Ağaçeriler takip etmişti. Bunlardan Hazarların kendileriyle birlikte bölgeye sürdükleri kalabalık Türk nüfusu sayesinde Azerbaycan'ın neredeyse tamamı Türkleşmiştir (Attar, 2004, s. 42-43).

Cemil Hasanlı'nın tespitleri de yukarıda ifade edilen hususları doğrular niteliktedir. Ona göre; Azerbaycan'ın Türkleşmesi, eski dönemlerde bölgeye yapılan Türk göçlerine kadar geriye gitmektedir. Sırasıyla Ogur, Çur, Ağaçeri, Hun, Sabir, Hazar ve diğer Türk gruplarının bu bölgeye yerleşmiş ve Arap saldırıları öncesinde bölge bir Türk yurdu görünümüne ulaşmıştır. Söz konusu coğrafya, Arap – İslam döneminde Müslümanlar ile Hazar Türkleri arasında yaklaşık yüz yıl boyunca mücadele alanı olmuş; neticede çok sayıda Türk, topraklarının verimi ile dikkat çeken Azerbaycan coğrafyasına yerleşmiştir. XI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise, kalabalık göçler halinde

Azerbaycan'a yerleşen Oğuz Türkleri, bölgenin tam bir Türk kimliğine kavuşmasında son noktayı koymuşlardır (Hasanlı, 2005, s. 22-23).

Azerbaycan ve İran sahasında ilk Türk hanedanlığını Sac-Oğulları ve Salaroğulları oluşturmuşlardır. Bunlardan birincisi Usruşana Türk Sac-Oğulları ailesinden, diğeri ise Gilan ve Deyleman'da oturan Kenger soyundan gelmekteydiler (Attar, 2004, s. 43). Öte yandan Tahir Sünbül'ün Türkler'in bölgeye gelişine ilişkin görüşleri şöyledir

"X. ve XI. yüzyıllarda Türk boyları Yakınoğu'ya yerleşmeye başlamışlardır. Bunlar, İran ve Kafkasya'nın doğu bölümlerinde idarelerini kurmuşlardır. Aslında, Türklerin bölgeye ilk gelişleri çok daha eskilere dayanmaktadır. Zira, Türklerin bölgeye ilk defa M.Ö. VII. yüzyılda Sakalar'ın seferi sırasında yerleştikleri iddia edilmekte ve bugünkü Gence ve batısında yer alan topraklara adlarını veren "Utilerin" de ırk bakımından Türk oldukları sanılmaktadır. M.S. IV. ve V. yüzyıllarda ise Güney Kafkaslar'a ve Azerbaycan'a, Hun Türkleri gelmişlerdir. Bu arada Doğu Avrupa'nın en eski Türk unsurları olan Bulgarlar, Hazarlar, Ağaçeriler ve Sabirler bölgeye yerleşen en köklü Türk kavimleri olmuşlardır. Dolayısıyla, XI. yüzyıl başlarında gerçekleşen bu Türk göçleri, bölgeye gelen ilk Türk unsurları değillerdir. Ancak, önceleri küçük kümeler halindeyken, bu kez Selçuklu hükümdarları ile büyük zümreler halinde gelmişlerdir. Orta Asya'dan gelen Türk boylarının Azerbaycan'a yerleşmeleri, Balhan Türkmenleri ile başlamıştır. Azerbaycan, 1040 Dandanakan Zaferi'nden sonra batıya yönelen Selçuklu fütuhâtı ile kısa zamanda Türkmen deposu haline gelmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Sir-Derya boylarından Anadolu'ya akmakta olan Oğuz boyları, kitleler halinde kendilerinden önce gelerek Azerbaycan'ı yurt tutan soydaşlarının memleketi üzerinden Anadolu'ya geçmişlerdir. Bu bakımdan Azerbaycan, 900 yıl önce Anadolu ile birlikte Oğuz ilinin 24 boyu ve bu boyların oymakları tarafından iskan edilmiştir" (Sünbül, 2000, s. 87).

Selçuklu Türklerinin Azerbaycan'da ilk görülmeleri 1015-1021 yılları arasında Çağrı Bey tarafından bölgeye yapılan akınlarla başlar. 1040 yılında gerçekleşen Dandanakan Savaşı sonrasında İran, Selçukluların eline

geçmiştir (Pamuk, 1995, s. 18). Türk tarihinde bir dönüm noktası olarak nitelendirilen Dandanakan Meydan Muharebesi Gazneliler'i yakın doğudan söküp atmış, hükümlerlik Karahanlılar'dan Selçuklulara geçmiş ve Türkler ülkelerinden taşarak açık denizlere ulaşma imkanına kavuşmuşlardır. Açık denizlere giden istikametlere doğru milyonlarca Oğuz Türkü'nün Horasan'a, İran'a Azerbaycan'a, Irak'a ve Anadolu'ya akışına imkan sağlayan ortam Dandanakan muharebesinin sonucu hazırlanmıştır (Yüce, 1994, s. 20-21).

Selçuklular çok sayıda Oğuz Türk boylarının İran'da yerleşmesini sağladılar. Tuğrul Bey'in 1054 de Gence'yi kurtarmak için Bizans'a yapmış olduğu sefer, Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu 'ya olmuştur. Sultan Alparslan zamanında Azerbaycan bölgesindeki diğer krallıklar tamamen etkisiz hale getirilmiş ve bu yüzden Alparslan'a Ebu'l-feth ünvanı verilmiştir. Melikşah dönemi ise, Azerbaycan bölgesine gelen Türkmenler için "karınca gibi kalabalık" ifadesi kullanılmıştır (Pamuk, 1995, s. 18). Böylece, Selçuklu İmparatorluğu ile bölgede 1925 yılına kadar sürecek Türk hakimiyeti kurulmuş oldu. İran ve Azerbaycan bölgesinde bu süre içinde hüküm sürmüş belli başlı Türk devletleri şunlardır (Attar, 2004, s. 43).

- Gazneliler (962-1187),
- Simcuri Hanedanlığı,
- Büyük Selçuklular (1038-1157),
- İl-deniz Atabeyleri (1136-1225),
- Fars Salgurlu Atabeyleri (1147-1287),
- Kutluk Hanlar (1120-1303),
- Harezmsahlr (1096-1230),
- Afşarlı Ali Şumlu Hanedanlığı (1152-1193),
- Moğol-Türk İlhanlı(1253-1359),
- Moğol İlkaniler ve Türk Çobaniler Hanedanlığı,
- Horasan Orgun Şahlr,
- İncuiler veya Muzafferiler (1323-1392),
- Timurlular,
- Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Kızılbaş-Bektaşî Şiiliğine dayanan Safevi İmparatorluğu (1502-1736),

- Afşar (1736-1747),
- Azerbaycan Hanlıkları (Toplam yirmiden fazla hanlık, bunların en sonuncusu 1922 yılında sona ermiş Maku Hanlığıydı). Azerbaycan hanlıklarını kuzey ve güney diye iki grupta toplayabiliriz: Kuzeyde Şeki, Gence, Bakü, Derbent; Kuba, Nahçıvan, Talış, Revan ve Güneyde Tebriz, Urumiye, Erdebil, Hoy.
- Kaçar Devleti (1795-1925).

R. Blaga, Akameniş devletinin kuruluşundan günümüze kadar süren 2555 yıllık İran tarihi boyunca bu topraklarda kurulan devletlerin yönetiminde Fars iktidarının çok kısa bir dönemi kapsadığını, 1829 yıl boyunca Yunanlı, Arap ve özellikle Türklerin hakim olduklarını yazmaktadır. Blaga'nın Fars yönetimi dönemi olarak kabul ettiği dönemler şunlardır (Blaga, 1997, s. 84 – 94):

Pers Akameniş Devleti	: M.Ö. 559 – 330
Pers Sasani Devleti	: M.S. 226 – 652
Pehlevi Rejimi	: 1925 – 1979
İran İslam Cumhuriyeti	: 1979 – günümüzde

Bu durum İran coğrafyasında 652 yılında kaybedilen Fars hakimiyetinin 1925'te yeniden kuruluncaya kadar geçen 1273 yıllık süre boyunca özellikle Türk hakimiyetinde bulunduğunu açıkça göstermektedir (Blaga, 1997, s. 84 – 94).

Coğrafi bakımdan İran, Anadolu ve Kafkasya üçgeninde oldukça stratejik konumda bulunan Azerbaycan, Selçuklular'dan Pehleviler'in yönetime gelişine kadar bölge için oynadığı merkezi ülke olma özelliğini korumuştur. Bu sebeptendir ki, bu stratejik coğrafyanın önemini bilen Türkler, birçok devlet kurarak yüzyıllar boyu hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir (Hasanlı, 2005, s. 23).

San'an Azer'in İran'daki Türk varlığına ilişkin beyanı son derece çarpıcıdır, çarpıcı olduğu kadar da günümüz Türk dünyasının geleceği için

düşündürücüdür: “Binlerce sene bundan önce Türkistan’dan gelerek İran’da saltanat kurdukları tarihten beri İran’da fasılasız ve münhasıran Türk sülalelerinin birbiri ardınca hükümler oldukları tarihi bir hakikattir. Arapların istilasından İran istiklalini kurtaran; şarktan, garptan, şimalden İran’a saldıran kuvvetlere karşı göğüs gererek kılıçlarıyla İran’ı koruyan ve Pan-İranizm idesini – saltanat ihtiraslarıyla dahi olsa – güden, Fars dilini ve edebiyatını bir devlet dili ve şark kültürü şekline sokan ve Hindistan’a kadar bu dili yayan ve himaye eden yine Türk sultanları ve hakanları olduklarını İran kaynakları itiraf ve tasdik etmektedir. Vaziyet böyle iken, İran’daki Türk halkı ve Türk çocukları arasında Bugünkü İran resmi makamlarınca yapılan propaganda şudur: “Siz Türk değilsiniz. Sizi, Moğollar geldi, Türkleştirdi; sarı ırktan sarı derili Türkler İran’ı yıktılar. Türk milleti esasen kaba bir millettir.” Bu telkinatla hakikatleri tahrife ve halkı inandırmaya çalışıyorlar.” (Sana, 1942, s. 5).

Bugün Türk devletleri ve hanedanlıklarının İran'daki temsilcileri olarak Azeriler, Türkmenler, Halaçlar, Afşarlar, Kazak ve Özbekler yaşamaktadırlar. Birinci Bölümde de incelendiği üzere bunlardan sadece Azeriler ve Türkmenler İran'da coğrafi anlamda etnik bir bölge oluşturmayı başarmışlardır.

4.3. 1905 – 1911 İran İhtilali ve Güney Azerbaycan

Bu devrim ile o güne değin aşiret mensubiyetine dayanan toplumsal kimlik tasfiye edilirken, İran coğrafyasında varlıklarını sürdüren milli kimlikler ön plana çıkmaya başlamıştır. Meşrutiyet devriminden önce köy, kent ve kabile kimliği taşıyan toplum hızla milli kimlik bilincine doğru yönelmiştir. Farslık anlamında İranlılık, Azerbaycanlılık ve bir ölçüde Kürtlük siyasal kimlikler olarak bu aşamada ortaya çıkmışlardır. İran İhtilaline değinmeden önce, İran aydınlanma hareketinin oluşu sürecine ve ihtilali tetikleyen iç dinamiklere değinmekte fayda vardır.

Selçuklularla birlikte gerçek anlamda Türk hakimiyet ve egemenlik alanına giren İran, değişik Türk hanedanlarının yönetiminde uzun yüzyıllar

Ortadoğu ve Orta Asya'nın önemli bir devleti olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak sanayi devrimini gerçekleştiren Batı dünyası karşısında yenilen Doğu devletlerinin kaderini paylaşmıştır. Bir yanda gerileme devrini yaşayan Osmanlı Devleti, 1908 2. Meşrutiyet'in sancılarını yaşarken, öte yanda kuzeyden Rusya, güneyden ise Britanya tarafından sıkıştırılan İran'da, Türkmen Kaçar hanedanına (1779-1925) karşı 1906'da meşrutiyet devrimi gerçekleştirilmiştir (www.turksam.org, 202).

Meşrutiyet devrimi, esasında İran devlet yönetiminde çağdaşlaşma ve modernleşmenin yanı sıra, Batı dünyası karşısında geri kalmışlıktan kurtulmanın bir ihtiyaç ve gereklilik olarak belirmesi neticesinde gerçekleşmiştir. İran'daki meşrutiyet hareketi gerek sebepleri, gerekse de oluşumu yönünden, Osmanlı Devleti'nin meşrutiyet hareketleriyle son derece paralellik arz eder. Zira her iki devlet de, sanayi devriminin gereklerini izlememiş, bunun neticesinde siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda Batılı güçlerin hegemonyası kendini her geçen gün daha belirgin olarak göstermeye başlamıştır. İran'da gerçekleştirilmek istenen çağdaşlaşma hareketleri, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Batıya karşı / Batı karşısında uğranılan yenilgilerin bir sonucu olarak, önce 'tepeden inmece' politikalarla başlamıştır. Bu sayede Kaçar Hanedanı, modernleşme sürecini tarih sahnesinde varolmak adına adeta bir gereklilik olarak algılamıştır (www.turksam.org, 202).

Aslında İran aydınlanma hareketinin başlama tarihinin, XIX. yüzyılın son çeyreğine rastladığını söylemek mümkündür. İran'da Türk kimlikli Kaçar Hanedanlığı döneminde dış devletlerden alınan yüksek faizli borçlar, ülkenin verimli topraklarının dış sermayenin isteği doğrultusunda tütün, pamuk gibi ürünlerin üretimine ayrılması, artan işsizlik, açlık ve sefalet, İran işsizlerinin çalışmak için Kuzey Azerbaycan'a gerçekleştirdikleri büyük göçler, saray ve devlet memurlarının yolsuzlukları ve en nihayetinde ülke içi ithalat fiyatlarının İngiliz ve Belçika sermayedarları tarafından kontrol altına alınması, devletin

yabancılara tanıdığı birtakım ayrıcalıklar (Marshall, 1994, s. 11)* İran'da gerçekleşen ve milli bilincin gelişmesinde etkili olan 1905-1911 ihtilalinin başlıca nedenleri arasında sayılabilir (www.bbc.co.uk).

Nitekim yabancılara tanınan ayrıcalıkların yine de devam etmesi ve bu yönde devletin de baskıcı bir politika izlemesi sonucunda, devlet-yabancı ortaklığına karşı mücadele için İran'da siyasi komiteler kurulmaya ve bildiriler yayınlanmaya başladı. Bu bağlamda, Tebriz'de filizlenmeye başlayan kitle olayları milli bilincin kitlesel çapta ilk kez ortaya çıkışı şeklinde yorumlanabilir (www.turksam.org, 202).

Milli bilincin ortaya çıkmasında, İran Azerbaycan Türklerinin aydınlanması önemli bir köşe taşıdır. Söz konusu aydınlanma sürecinde, İran Türkleri belli ölçülerde Batı ve Osmanlı Türkiye'sini takip etmiştir. Ancak bu aydınlanma, dıştan bir etki şeklinde değil, ülke içinde cereyan eden olaylar ve ülke dışında bağımsızlık, özgürlük, liberalizm, sosyalizm gibi yeni fikirlerin etkisi altında ortaya çıkmıştır. Sonuçta XIX. yüzyıl sonlarında İran Türkleri arasında bir aydınlar sınıfı oluşmaya başlamıştır (Hasanlı, 2005, s. 23-24).

İran, Türk asıllı Kaçar Hanedanlığı döneminde Rusya ve İngiltere'nin sömürgesi haline gelmiş; bunun neticesinde ülke genelinde bazı toplumsal tepkiler ortaya çıkmıştır. Bu tepkilerden en büyüğü sayılabilecek olan Bab Ayaklanmaları, kısa sürede ülke geneline yayılmıştır. Kaçar Hanedanı döneminde her geçen gün artan sosyal eşitsizlik, sömürge politikaları, hanedan ve hükümet ile yerel yönetimler arasındaki karşılıklı sürtüşmeler, molla ve din kesimlerinin de hükümet karşıtı tavır sergilemesi, Rusya ve İngiltere'den alınan büyük borçların ödenememesi sonucunda İran'ın İngiltere, Almanya, Belçika, Fransa ve A.B.D. tarafından hammadde deposu

* 1872 yılında ünlü bir haber ajansının sahibi durumuna gelecek olan İngiliz işadamı Baron de Reuter'e İran'ın tüm kaynaklardan faydalanma hakkı tanınmıştır. 1890'da Major Talbot 5 yıllık bir süre için tütün üretim, satım ve ihrac hakkı tekeline kazanmıştır. Bu ayrıcalık hem mollaları, hem de halkı çok kızdırmıştır. Tebriz'de ayaklanmalar patlak vermiştir. Nasireddin Şah ayaklanmacıları cezalandırmak için ferman çıkarmıştır. Ancak halktan gelen tepkiler karşısında fermanı geri çekerek, adı geçen şirketin Tebriz'deki faaliyetlerini durdurmuştur.

haline getirilmesi, 1813-1828 Rus-İran savaşlarında alınan yenilgiler ve İran ordusunun modern savaş tekniklerinden ne kadar uzak olduğunun ortaya çıkması ve bunlara paralel olarak Kuzey Azerbaycan'da kökleri 1830 yıllarında atılan aydınlanma girişiminin buraya yansması İran'da yenileşme olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu noktada, Osmanlı Devleti'nin yapmaya çalıştığı ıslahatlar, Kaçar Hanedanı mensubu bazı devlet adamları için bir esin kaynağı olmuştur. Bu kişilerden biri olan dönemin Azerbaycan Valisi Abbas Mirza'nın gerçekleştirmeye çalıştığı bazı ıslahatlar şunlardır: Mirza, Üçüncü Sultan Selim'in ıslahatından esinlenerek bir Azerbaycan 'Nizam-ı Cedid'i kurmaya çalışmıştır. Bu 'Nizam-ı Cedid'in' asli çekirdeğini 6 bin kişilik bir ordu oluşturmuştur. Bu ordu hareketli toplar ve yeni silahlarla teçhiz edilmiştir. Askerlere düzenli maaş bağlanmıştır. Yeni ordunun askerleri kışlalara yerleştirilmiş ve Avrupalı subaylar tarafından eğitilmişlerdir. Abbas Mirza bu yeni orduyu donatmak için Tebriz'de silah ve top üretim fabrikası kurmuştur. Askerlik ve mühendislik kitaplarını çevirmek ve düzenlemek için tercüme idaresi teşkil ettirmiştir. Londra ve Paris'te daimi temsilcilik kurulmuş, yeni kurulan devlet dairelerinde görevlendirmek için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir (www.turksam.org, 202).

Mirza'nın modernleşme politikaları yüzünden yaptığı harcamaları karşılamak için Tahran'a yapılan para transferlerini kesmesi, Tebriz ulemasının kendisine desteğini artırırken, Tahran'da bir çok kişiyi kızdırmış ve bölgesel nüfuz sahibi feodal çevrelerin düşmanca tepkilerine yol açmıştır. Sonuçta, Abbas Mirza'nın modernleşme çabaları, gerçek anlamda amaçladığı sonuçlara tamamen ulaşamamıştır. Mirza'dan sonra, çağdaşlaşma hareketlerini Tebriz'de Abbas Mirza'nın maiyetinde yetişmiş olan bir saray görevlisinin oğlu olan Emirkebir sürdürmüştür. Emirkebir, Osmanlı devletinde özel memur olduğu dönemde 'Tanzimat' hareketinden son derece etkilenmiştir. Nasireddin Şah 1848 yılında iktidara geldiğinde, Emirkebir sadrazam olmuş ve geniş bir ıslahat programını yürürlüğe koymuştur. Bu çerçevede daimi ordu yeniden kurulmuştur. Askeri ihtiyaçları karşılamak ve ithalatı azaltmak için 15 yeni fabrika kurulmuştur. İlk resmi gazete 'Vekayule İttifakiye' çıkartılmıştır. İlk modern lise 'Dar'ul-Fünun' adı ile

kurulmuştur. Ancak Emirkebir, modernleşme politikalarına muhalif güçler tarafından 1857 yılında öldürülmüştür (www.turksam.org.tr).

Siyasi anlamda 1850'lerden sonra, özellikle Emirkebir'in başını çektiği Türk grupların İngiliz ve Rus destekli Fars bürokratik gücü karşısında uğradıkları iktidar yenilgisi sonrasında Kaçar Hanedanı bünyesinden dışlanan Türkler, kendi ülkelerinde ve kendi kurdukları siyasal sistem içinde adeta yabancı unsur olarak görülmeye başlanmışlardır. Bu durumun ortaya çıkmasında, İngiltere ve Rusya'nın başını çektiği siyasal hesaplaşmalar ve İran'daki Türk kimliğini etkisiz hale getirmekle Ortadoğu'nun siyasi kaderini değiştirmek ve uydu etnik kimlikler oluşturmak (İran'da Fars, Kafkasya'da Ermeni, Afganistan'da Afgan gibi) gibi kökleri oldukça derinlere giden politik çalışmaların büyük rolü bulunmuştur (Hasanlı, 2005, s. 23-24).

İran'da iç dinamikler açısından durum şöyle gelişmiştir. Mevcut adem-i merkeziyetçi yapı ve feodal düzenin temsilcileri arasındaki muhalefet, modernleşme sürecini aksatmış, ancak Abbas Mirza ve Emirkebir'in başlattığı modernleşmenin kaçınılmaz sonuçları bir süre sonra, eski rejimin karşısına çok daha güçlü çıkmış ve adeta bir hesaplaşma başlamıştır. Zira, Abbas Mirza ve Emirkebir'in yanı sıra büyük bir kesimi Azeri Türkü olan İran'daki aydınlanma yanlısı devlet adamlarından Mirza Hüseyin Han Sipehsalar ve Mirza Mülküm Han'ın eğitim için Avrupa'ya yolladığı öğrenciler yeni aydın kuşağının alt yapısını oluşturmuştur. Bu girişim, XIX. yüzyıl sonlarında İran'da aydınlar kesiminin oluşmasına zemin hazırladı (Attar 2004, s. 46). 'Münevver'ül-Fikr' diye adlandırılan bu yeni sosyal güç İran için bir yeniliği temsil etmiştir. Bu aydınların dünya görüşü saray çevrelerinden temelde farklı olup; liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramlarını ön plana çıkarıyorlardı. İran'da Meşrutiyet devrimini etkileyen aydınların başında Cemaladdin Afgani, Mirza Mulkun Han, Abdurahim Talibof ve Zeynel Abedin Margei gibi isimler gelmektedir (Attar 2004, s. 48-49).

Mehmet Metin Ören'e göre; İran'da hürriyet fikrinin filizlenmesi Şeyh Cemalettin Efgani sayesinde olmuştur. Ancak hürriyet fikrinin doğuşunda Fransız İhtilali'nin getirdiği yeni fikirlerin, Genç Osmanlıların, İttihat ve Terakki

Partisi'nin gayretlerini de göz ardı etmemek gerekir. O dönemlerde, Tebriz İran'ın en büyük ticaret merkezlerinden biriydi; konumu itibariyle Erivan, Tiflis ve Batum üzerinden İstanbul ile devamlı suretle ticari ve kültürel temas içindeydi. Tebriz'in İstanbul ile olan söz konusu etkileşimi, hürriyet akımının da İran topraklarında önce Güney Azerbaycan coğrafyasında yeşermesine yol açmıştır (Ören, 1980, s. 27).

Cemalettin Efgani, Fransız İhtilali'nin öncülük ettiği yeni fikirlerin tesiriyle, cumhuriyet fikrini benimsemiştir. Ona göre, İslam topluluklarının başında bulunan şahlar, emirler, padişahların iktidar meşruluğu, milletin iradesine saygı göstermeleri, adil, hürriyet ve meşrutiyet yanlısı, halifeye bağlı olmalarından geçmektedir. Ona göre, her Müslüman millet, kendi milli şuuruna sahip olmalı ve milliyetçilik fikrine sıkı sıkı sarılmalıdır. Efgani'ye göre, İslam ülkeleri yaşayabilmek, gelişmek ve birliklerini sağlayabilmek için milli bilince sahip olmalıydılar. Öte yandan Efgani, mezhep kavgalarına karşı olmuş, bu kavgaların İslamiyet'i parçalayacağını benimsemiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki mezhep ayrılıklarından kaynaklanan çatışmalara karşı olmuş; Batılı emperyalist devletlerin İslam devletlerinin zenginliklerine göz koyduğunu sezmiştir. Efgani, İslam dünyasının kalkınmasını, iktisadi gelişmede ve liberal ekonominin uygulanmasında görmüştür (Ören, 1980, s. 28-31).

Cemalettin Efgani, Batının Ortadoğu'yu tehdit ettiğinden bahsederek, Doğu dünyasının Batının teknolojik üstünlüğüne son vererek, Batının hücumunu engelleyebileceğini ileri sürüyordu. İslam'ın, Batı'ya karşı ezilen Müslümanları seferber edebilecek bir ideolojik altyapı oluşturduğunu belirtiyordu. Cemalettin Afgani, ırkı dil birliği şeklinde tanımlamaktaydı. Bu yönüyle dil, dil zenginliği yanında, dil birliği ile toplumun her çeşit tabakası tarafından anlaşılacak şekilde olmalıdır. Cemalettin Afgani'ye göre insanlar arasında iki tür bağ var: Din ve dil. Afgani'ye göre tarihsel süreç içinde din dilden daha kolay değişebilir demekteydi. Cemalettin Afgani'ye göre milliyetin temelini dil oluşturmaktadır (www.turksam.org.tr). Efgani, bu fikrini şu sözleri ile vurgulamıştır: "Belirli bir ırka mensup olan çeşitli tabakaların ifade ve

istifadesini temin edemeyen bir dil, o ırkın bütünlüğünü koruyamaz.” (Ören, 1980, s. 37).

Bir yanda ıslahat hareketleri sonucunda filizlenen aydınlanma girişimleri, diğer yanda devletin Batılı devletlerin nüfuzuna daha fazla girmesi ve her geçen gün yeni ödünler verilmesi, halk arasında ekonomik ve sosyal dengesizliklerin bir kaosa yol açacak dereceye gelmesine zemin hazırlamıştır (www.turksam.org, 202).

İran İhtilali'nin filizlenmesinde hiç şüphe yok ki, Azerbaycan Encümenleri önemli rol oynamışlardır. İhtilalin ilk hareketleri, Tahran ve Tebriz'de gerçekleşmiştir. Eylül 1906 Tebriz ayaklanmasının etkisi ile İran'ın bütün şehirlerinde ihtilal rüzgarı esmeye başladı. M. S. İvanov'a göre, “Tebriz ayaklanması sadece Azerbaycan'da değil İran'ın genelinde yankı bulmuştur.” Tebriz'den başka Miyane, Zencan, Kazvin gibi Azeri şehirlerinde de halk kitleleri halinde Şah rejimi karşısında ayaklanarak *anayasa ve seçime dayalı bir hükümet ve yabancıların ülkeyi terk etmesi* taleplerinde bulundular; çeşitli cami, konsolosluk binaları önünde oturma eylemleri tertip ettiler (Attar, 2004, s. 48).

Meşrutiyet Devrimi başlarında (1906-1907 yıllarında) Tebriz'e dönen Hiyabani'nin yaptığı ateşli konuşmalar da halk üzerinde önemli etkiler doğurmuştur. Hiyabani'nin mescitlerde devrimci hutbeler okuması ve öğle namazı sonrasında yaptığı konuşmalar cemaat üzerinde derin etkilere yol açmıştır. O kadar ki, Tebriz'in birçok mahallesinden ve köylerinden onun vaazlarını dinlemeye gelenler vardı. 1905-1911 yılları arasında gerçekleşen Meşrutiyet devriminde Türk aydınları toplumun öncüleri olarak ortaya çıkmışlardır. Bu çerçevede gittikçe kuvvetlenen halk direnişleri karşısında, ordunun isyancılara katılmasından endişe eden devlet, Meşrutiyet Fermanı ilan etmiştir. Tahran'da meşrutiyet fermanı ilan edilmesi sonrasında seçim tüzüğü yazılmaya başlanmış ancak meşrutiyetin siyasal sonuçları Azerbaycan'da görünmemiştir. Çünkü Azerbaycan valisi ve Kaçar hanedanının veliahdı Mehmet Ali Mirza meşrutiyetin Azerbaycan'da

yürürlüğe girmesini engellemiştir. Bunun üzerine Tebriz'de Azerbaycan Türk halkı ayaklanmış ve bu ayaklanma 10 gün sürmüştür (www.turksam.org.tr).

Fakat, Azeri aydınları ve ihtilalcileri birlik oluşturamamış ve iki cepheye bölünmüşlerdi. Bir kısmı demokratik yönetimden yana olup geniş halk hareketi planlamaktan yanaydılar. Bunların karşısında ise din adamları ve büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu Şah idaresinden yana olanlar vardı. Bu durum, İran'da Türklerin saflarının çözülmesine neden olan ilk girişimdir. Bu, daha sonra İran'daki Türk milliyetçiliği söyleminin Panfarsistler tarafından Azerbaycan'la sınırlandırılması ve İran'ı parçalamaya yönelik olduğu şeklinde yorumlanarak, Türk milliyetçilerin mahkum edilmesine neden olmuştur. Perdenin arkasında ise, bu durum İran'ı Rusya'ya mahkûm etme stratejisiydi. Nitekim olayların hemen ardından Ruslar Tebriz'e rejimin kurtarıcıları olarak girmişlerdir. Bu olay, Tebriz'de Settar Han, Bağır Han ve Ali Mösyö ile Kafkasyalı Mücahitler arasında çatışmaya yol açmıştır. Daha kötüsü, İran'daki anayasal monarşiden yana olan Türk aydınları, devrime destek veren ulema ve ticaret kesimi de hızla gelişmelerin dışına çekilmeye yönelmiştir. Bu durum, veliaht merkezi olan Azerbaycan'ın ve Türklerin devlet idaresi nezdinde dışlanmasına ve hükümet içinde Fars bürokratik laik kesimin daha da güçlenmesine yol açmıştır. Onlar İran'ın bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunma söylemiyle, Azerbaycan'ın ayrılmasından rahatsız kesimleri de merkeze oturmaya başlayan Fars kimliği içine çekmeye başlamışlardır (İsun, 2005, s. 94-95). Öte yandan, İngiltere yönetimi ihtilali Rusya'nın İran'daki varlığına darbe indirmek için kullanma eğiliminde olduğu için Şah'a baskı yaparak *millet meclisi seçimlerini onaylamasını* istedi. İngiltere bu vesileyle, Azeri bağımsızlık yanlısı grupları da kendi safına çekerek onları kullanmaya çalışmış ve bunda büyük ölçüde başarılı da olmuşlardır. Bundan dolayı 1906 yılından sonra Azeri bağımsızlık yanlısı gruplar sürekli İngiltere ve A.B.D. aleyhtarı tavır sergilemişlerdir. Bu da onların haklı davasına Batı kamuoyunun tepkisiz kalmasına neden olmuştur (Blaga, 1997, s. 290-291).

Neticede, ayaklanmalar amacına ulaşmış ve Güney Azerbaycan'da da meşrutiyet fermanının yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Meşrutiyet Fermanı ile

birlikte Tebriz'de "Encümen-i Milli Tebriz" kurulmuştur. Güney Azerbaycan'da Azerbaycan milli bilinci bu dönemde hızla gelişmeye başlamıştır. Tebriz'de sık sık görülen ve Şiiliğin farklı yorumlarından kaynaklanan dinsel çatışmalar sona ermiştir. Bu dönemde Türkçe eğitim yapan okullar kurulmuş, eğitim çalışmaları ivme kazanmış, Türkçe basın kısa sürede gelişmiş, yeni siyasal örgütlenmeler başlamıştır. Encümen-i Milli Tebriz, Güney Azerbaycan'ın yöneticisi haline gelmiştir. Güney Azerbaycan çift başlı bir yönetim ile, yani bir yanda Mehmet Mirza, diğer yanda Encümen-i Milli Tebriz tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Encümen-i Milli Tebriz yavaş yavaş Azerbaycan'ın gerçek yöneticisi haline gelmiştir (www.turksam.org.tr).

Bu dönemde silahlı bir grup, mücahit örgütü kurulmuştur. Azerbaycan halkından mücahitlere büyük katılım olmuş ve katılan gönüllüler savaş eğitiminden geçirilmişlerdir. Bu gönüllülerin sayısına ilişkin çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Rusya arşivlerinde yer alan o döneme ilişkin bir raporda şöyle denilmektedir: "Mücahitler Örgütü, sayı ve para bakımından çok güçlü konumdadırlar. Sadece Kafkasya'da 20.000'in üzerinde yandaşları bulunmaktadır ki, bunları Kafkasya'da yaşayan İranlılar oluşturmaktadır. Bütün Kafkasya Müslümanları onlara parasal destek vermekteler". Rusya'nın çeşitli grupları da (aralarında devlete bağlı kesimlerde bulunuyordu) bunları dolaylı yollardan desteklemekteydiler (İsun, 2005, s. 95).

Mücahit örgütünün asıl kuruluş nedeni, Güney Azerbaycan milliyetçilerinin Mehmet Ali Mirza'ya güvenmemesi ve Mehmet Ali Şah'ın bir gün meşrutiyete karşı çıkacağını tahmin etmesiydi. Bu dönemde Kuzey Azerbaycan milliyetçileri ile Güney Azerbaycanlı mücahitler meşrutiyeti korumak için işbirliği yapmışlar ve Kafkas mücahitleri diye adlandırılmışlardır. Bu işbirliği, Güney Azerbaycan'da milli bilincin kuvvetlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Mehmet Ali Mirza, toprak ağaları ve bazı mollalar ile Meclis arasında Anayasadaki toprak mülkiyet değişimi konusunda anlaşmazlık çıkması üzerine, Meclis 23 Haziran 1908'de ordu birlikleri tarafından topa tutulmuş ve meşrutiyet döneminde Azerbaycan valiliğinden Şah mevkiine geçen Mehmet

Ali Şah'ın baskısı sonucu kapatılmıştır. Şah ayrıca Meşrutiyete bağlı olan bütün kurumları kapattırılmıştır. Tebriz halkı meşrutiyetin tekrar yürürlüğe girmesini talep etmiş, ordu ile halk arasında savaş başlamış, savaş 12 gün sürmüştür ve Azerbaycan Türk halkı orduyu püskürtmüştür. Mehmet Ali Şah meşrutiyeti kaldırmak için ilk önce Güney Azerbaycan'da kontrolün sağlanması gerektiğini anlamıştır. Aldığı yenilgi üzerine 1908 sonbaharında Mehmet Ali Şah direnişi ezmek ve hareketi bitirmek için modern silahlarla donatılmış bütün askeri birliklerini Tebriz'e göndermiştir. Kuşatma altına alınan Tebriz'de büyük açlık ve kıtlık yaşanmış, ancak halk teslim olmamıştır. Tebrizlilerin açlık içinde direniş göstermeleri İran'ın başka kentlerini de etkilemiştir. Tebriz'in ele geçirilmesi ile direniş kanlı bir şekilde bastırılmıştır (www.turksam.org, 202).

Meşrutiyet hareketinin başarısızlığa uğraması, İngiltere'nin gizlice kendi menfaatlerini kontrol altında tutmak için bir taraftan Şah adına, diğer taraftan ihtilalciler adına taraflı oynamasının açığa çıkması Tebriz'de büyük bir tepkiye neden oldu. Tahran'da meclisin bombalanmasından ve meşrutiyetin lağvından sonra Settar Han ve Bağır Han liderliği ellerine almışlardır. 1908 yılında Tebriz'de bulunan meşrutiyetçiler, Settar Han ve Bağır Han liderliğinde kendi yerel idarelerini oluşturarak İran' a karşı serbest hareket etmeye başladılar. Böylelikle meşrutiyet, sadece Tebriz'de ayakta duruyordu. Öyle ki, bütün İran'da encümenler dağıtılmış ve şehirler susmuştu. Settar Han adeta tüm İran'ın hürriyet bayrağı olmuştu. Bu gelişmeler üzerine, Rus konsolosuna Settar Han'a Azerbaycan Umumi Valiliği'ni ve barış ilan edilmesini teklif etmiştir. Settar Han'ın verdiği cevap "Biz kimseye harp açmadık, sadece insani haklarımızı mütecavizlere karşı müdafaa ediyoruz... Ben kendimi başkasının bayrağı altında değil, yedi devleti kendi milletimin bayrağı altında görmek isterim." şeklinde olmuştur (Ören, 1980, s. 55). Settar Han topladığı orduyla birkaç kez İngiliz ve Şah birliklerini yenme başarısı göstermiştir.

Tebriz direnişini kıramayan Şah yönetimi, sorunu diplomatik yollardan çözmeyi denemiştir. Bu sebeple Şah adına Settar Han ile görüşen elçi, "Siz en fazla on kişisiniz. Boş yere halkın kanını akıtmayınız. Sizlere gereken unvan ve görevler verilecektir. Eğer bize itimadınız yoksa, komşu

devletlerden birinin garantisini isteyebilirsiniz. Size bir bayrak gönderilsin ve siz bu bayrak altında güvende olun.” demiştir. Settar Han’ın cevabı kısa ve öz olmuştur: ”Burada kaldırdığımız bayrak özgürlük bayrağıdır. Dünyanın yetmiş iki milleti bu bayrak altında birleşmelidir. Biz teslim olmayız. Elinizden geleni ardınıza bırakmayınız” (Hasanlı, 2005, s. 26).

Settar Han ve Bağır Han’ın başını çektiği, Ali Mösyö’nün ideolojik destek sağladığı devrimci hareketin Tebriz’de kuvvetlenmesi, dış çevrelerde değişik yorumlanıyordu. Direnişe önem ve destek veren Bakü’de memnuniyet ve İran Azerbaycan’ının bağımsızlığını ilan ederek İran’dan ayrılacağı, Kuzey Azerbaycan ile birleşeceğine dair ümitler besleniyordu. Ancak Rusya ve İngiltere, Tebriz’deki direnişten hiç memnun değildi. Rusya, direniş hareketini İran’ın işgali düşüncesi önünde bir engel olarak görüyordu ve mevcut duruma askeri ve siyasi açıdan şu şekilde dikkat çekiyordu: “Azerbaycan’ı ele geçirmeden İran’ın denizden kontrolü mümkün değildir. Zafere giden en kısa yol Azerbaycan’ın işgalinden geçmektedir ki devamında İran geliyor. Azerbaycan insanların düzen ve askeri kapasitesi İran’ın diğer halklarına göre daha üst aşamadır” (Hasanlı, 2005, s. 25-27). Gerçekten de Rusların yakın-doğu politikasında Azerbaycan sorunu, mutlaka aşılması gereken önemli bir engel olmuştur.

Rusya’nın baskıları sonucunda İran hükümeti Settar Han ve Bağır Han’ı Tahran’a davet etmiştir. 7 Ağustos 1910 tarihinde 700 kişilik birliği ile Tahran’a giden Settar Han, anlaşma önerildiği sırada Atabek parkında gafil yakalandı ve vuruldu. Onunla birlikte pek çok silah arkadaşı katledildi. Bağır Han ise, İran’ın ücra bir köşesine sürgün edilerek boğduruldu. Tüm bu olanlara rağmen, Tebriz’deki milli mücadele bütün gücüyle direnmeye çalışıyordu. 1910 yılında Azeri ihtilalcilerinin en büyük ismi Ali Mösyö’nün vefatı mücadelenin teşkilat bakımından zayıflamasına neden oldu. Ardından Rusya ve İngiltere birlikte hareket ederek 1911 yılında Tebriz’i işgal ederek Azerilerin ihtilaline son noktayı koydular. Bu savaşlar sırasında binlerce Azeri öldürülmüş ve hapsedilmişti. Şah birlikleri Tebriz’e girdiğinde şehri yabancı bir bölge gibi birkaç gün boyunca yağmalamış ve hatta katliamlara yol açmışlardır. Çatışmalar sonucunda Tebriz dört-beş ay boyunca kuşatma

altında tutulmuş, ancak 15 Aralık günü şehir ele geçirilmişti. Tebriz'in düşmesinden sonra da İran'da eski rejim tekrar kurulmuştu.

R. Blaga, Azerilerin ihtilal faaliyetlerini değerlendirirken, "Azeri halkı, siyasileri ve aydınları despot Kaçar sülalesini yıkmaya kalkışarak İran'da son Azeri devletini kendi elleriyle yok etmişlerdir" (Blaga, 1997, s. 290) yorumunda bulunmaktadır. Bu açıklama esasında doğru değildir. Nitekim, Kaçarlar hanedanı sırf Azeri kökenlidir diğer onların uyguladıkları bütün baskıya boyun eğilecektir diye bir kaide yoktur. Gerçekten de Kaçarlar İran'da Türk kültürünün, dilinin ve kimliğinin ayakta kalmasında büyük rol almışlardır. Ancak 1828 yılından itibaren hızla bütün iktidar güçlerini İngiltere ve Rusya karşısında kaybederek adeta *kukla devlet* konumuna düşürülmüşlerdir. Öte yandan, 1911 yılında Ruslar ve İngilizler hiçbir hukuki gerekçeye sahip olmadan resmen ülkeyi işgal ederek Tebriz'deki milli direnişi kanlı biçimde yok etmeye çalışmışlardır. Gerek İngiltere, gerek Rusya ve daha sonraki dönemlerde diğer Batılı ülkeler Azerbaycan'da milli bir devletin ortaya çıkmasından hep korkmuşlardır. Çünkü, böyle bir gerçeğe göz yummak onlar için Türkiye ile Orta Asya arasında bir Türk köprüsünün yeniden kurulması anlamına gelmektedir. Sırf bu gerekçeden dolayı aradan yüz yıl geçmesine karşılık milletlerin kendi kaderini tayin etmeleri en doğal hakları olduğu halde, uluslararası bu hukuk Güney Azerbaycan'da hep çiğnenmiştir. Buna rağmen mücadelelerinden hiç yılmayan Azeriler kısa süre sonra tekrar Rusya ve İngiltere yönetimlerinin birer eyaleti konumuna gelen İran'da 1920 yılında yeni bir ayaklanmaya sebep oldular (Attar, 2004, s. 48-49).

Özetle, Güney Azerbaycan'da meşrutiyeti geri getirmek için büyük çatışmalar yaşanmıştır. Azerbaycan milli-demokratik hareketi geniş bir halk desteği ile kanlı bir mücadeleden sonra Tahran'daki mutlakiyetçi anlayışı yenilgiye uğratmıştır. Bu yenilgi aynı zamanda Kaçar hanedanının prestijini kırmış ve bu hanedanın tasfiyesini kolaylaştırmıştır.

4.4. Şeyh Muhammed Hiyabani Ayaklanması ve Azadistan Devleti

Güney Azerbaycan'ın çağdaş tarihinde en çok bilinen siyasi şahsiyetlerden biri ve İran'da anayasa ve meşrutiyet uğrunda verilen mücadelenin öncülerinden sayılan "Şeyh Muhammed Hiyabanî" Güney Azerbaycan bağımsızlık mücadelesi tarihinde de son derece önemli bir yere sahiptir. Çocukluğundan beri İran'daki diktatörlük ve feodal sisteminin acısına katlanan Hiyabani, Osmanlı ve Rusya'daki değişimlerden esinlenerek siyasi hayatının ilk döneminde İran'ı monarşi sisteminden kurtarmaya çalışmış, fakat bir süre sonra İran genelinde demokrasi ve meşrutiyet uğrunda verilen mücadelenin bir sonuca varamayacağını anlamıştır. 1. Dünya Savaşı ve Rusya devriminden doğan fırsattan yararlanarak kendi siyasi çalışmalarını Azerbaycan üzerinde odaklandıran Hiyabani her ne kadar "Azerbaycan'ın İran'ın ayrılmaz bir bölümü olduğunu" söylese de siyasi hayatının en büyük sonucu olan Azadistan Devleti'ni kurmakla Güney Azerbaycan'ın İran'dan bağımsız bir olgu olduğunu göstermiştir (www.turksam.org, 202).

4.4.1. Hiyabani'nin Kimliği ve İran'da Konjonktürel Durum

Meşrutiyet devrimi gerek Güney Azerbaycan, gerekse İran siyasal yaşamına Settar Han ve Bağır Han dışında, Şeyh Muhammed Hiyabani'yi de kazandırmıştır. Hiyabani'nin siyasi hayatı, meşrutiyet devrimi ile başlamıştır. Hiyabani meşrutiyet devriminde silahlı olarak siperleri dolaşarak mücahitleri motive etme görevini üstlenmiş; bu şekilde, hem bir mücahit, hem de bir aydın olarak meşrutiyet devrimine katılmıştır. Meşrutiyet yıllarında, Encümeni Milli Tebriz'e üye seçilmiş, 1909'da başlayan İkinci Dönem meclise de milletvekili olarak girmiştir (www.turksam.org.tr).

Şeyh Muhammed Hiyabani'yi biraz daha yakından tanıyalım: Şeyh Muhammed Hiyabanî (1879/80) yılında Tebriz yakınlarındaki Hamene kasabasında doğmuştur. Ailesi tüccar olup, babası Hacı Abdülhamit yaklaşık 30 yıl Rusya'nın Petrovsk (şimdiki Dağıstan Özerk Cumhuriyetinin başkenti

Mahaçkale) şehrinde oturarak burada ticaret yapmıştır. Baba Abdülhamit, İran'dan getirdiği ipek ve kumaş, işleme ve kuru meyveyi satarak, karşılığında İran'da gereksinim duyulan ürünleri bölgeye göndererek geçimini sağlamaktaydı. Muhammed çocukluk yıllarını Tebriz Hamene'de geçirmiştir. Eğitimine Hamene'de başlayan Muhammed, yıllarca medreseye devam etmiş, din ve fen bilimlerinde eğitim almıştır. Ardından Petrovsk şehrine taşınan Muhammed burada babasına ticari işlerde yardımcı olmuştur. Petrovsk'de eğitimini devam ettirmiş, dini ilimlerden fıkıh ve usul yanında astronomi, matematik, tarih, coğrafya ve edebiyat dersleri de almıştır (Tagiyeva, 2005, s. 40). Meşrutiyet öncesi Tebriz'de iki camide imamlık yapmıştır. Türk, Fars ve Arap dilleri yanı sıra Rusça ve Fransızca öğrenmiştir.

Hiyabani'nin bulunduğu ortam Rus sosyal demokratların yoğun olarak propaganda yaptığı işçi, köylü ve göçmen kitlelerin kalabalık olarak bulunduğu çevrelerdi. Bu dönemde Kafkasya'da kalabalık bir İran göçmen kesimi bulunmaktaydı. Bunlar iş umuduyla ülkelerini terk etmiş aşağı sınıfı ve eğitimsiz toplumu oluşturmaktaydılar. Bir kısmı iyi veya kötü tutunabilmiş, büyük bir kesimi ise gelişmekte olan Kafkasya şehirlerinin kocaman işsizler, daha doğrusu sefiller ordusuna katılmışlardı. Bunlar günlük para karşılığında ayak takımı işlerinde çalıştırılıyorlardı. İran Gümrük İdaresinin 1891 yılına ilişkin verdiği rapora göre, sadece o yıl için İran Azerbaycan'ından Kafkasya'nın çeşitli sanayi şehirlerine 15.615 kişi gitmişti. 1905 yılında Kafkasya genelinde 100.000'den fazla İran vatandaşının olduğu kaydedilmektedir. 1911 yılında bu rakam 200.000'in üzerine çıkmıştı. Bu rakam, sadece resmi yoldan gelenlerin sayısı idi. Hiç şüphesiz, izinsiz, yani pasaportsuz sınırı geçip gelenler de vardı. Bu göç dalgası hiç azalmadan 1927 yılına kadar devam etmiştir. 1913 yılı kayıtlarına göre, Kafkasya'da 400.000 İran vatandaşı bulunmaktaydı. Bunun sadece 100.000'i Bakü petrol madenlerinde çalışmaktaydı. Bu dönemde, Azerbaycan'da yayınlanan gazeteler İran'dan gelen göçmenler ordusunun vahim ve içler acısı durumu hakkında bilgiler aktarmaktaydı. Buna göre, Bakü'nün Kara Şehri'nde dilencilik yapan çoluk-çocuk, genç, yaşlı yüzlerce insan hastalıktan, bakımsızlıktan ve en kötüsü açlıktan ölmekteydiler (Isun, 2005, s. 93-94). Hiçbir şeyi olmayan bu aç kitle

Proletarya söylemleri ile avunmaya çalışıyordu. Bakü ve Kafkasya'daki Türk Komünistleri genelde bu kesime hitap etmekteydiler. İşte, Hiyabani bu çevrede yaşamış, kendi yurttaşlarının bu içler acısı durumuna tanıklık etmiştir.

1906 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile Hiyabani, İran Demokrat Partisi'ne katılmıştır. Bu parti, özgürlük, bağımsızlık gibi kavramları ve İngiliz-Rus emperyalist nüfuz ve politikalarına karşı mücadeleyi esas alan bir düşünceye sahipti.

Bu noktada, dünya genelinde ve İran coğrafyasında cereyan eden emperyalist politikalara kısaca değinmekte fayda vardır. 1900'lü yıllarda, büyük devletlerin emperyalist politika ve ittifak arayışları dünyanın pek çok yerini adeta kasıp kavuruyordu. Stratejik coğrafyalar üzerinde gizli anlaşmalar yapılıyor, nüfuz bölgeleri tesis ediliyor ve ülkeler paylaşılıyordu. Bu bağlamda, emperyalist politikalarından birisi de, İran üzerinde oynanmıştır. 31 Ağustos 1907'de Petersburg'ta İngiliz-Rus Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre; İran'ın önce bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü garanti ediliyor, sonra da ülke üç kısma ayrılıyordu. Kuzey İran Rus nüfuz alanı, Güney İran İngiliz nüfuz alanı olurken, ülkenin orta kesimi tarafsız bırakılıyordu. Bu tarafsız bölgede her iki devlet, diğeri ile anlaşmadan politik ve ekonomik girişimde bulunmayacaktı (Uçarol, 2000, s. 305).

Nitekim, yukarıda bahsi geçen nüfuz politikası 1908 yılında Tahran'da parlamentonun İngiliz-Rus baskısı ile kapatılması ile bir kez daha işlerliğini ispat etmiştir. Parlamentonun kapatılması, İran'da büyük tepkilere neden olmuştur. En büyük tepki de, milli şuurun hızla yükseldiği İran Azerbaycanı Türklerinden gelmiştir. Bu dönemde, Hiyabani, Tahran'da Sebze Meydanı'nda emperyalist güçler ve zayıf devlet yönetimi hakkında yaptığı ateşli ve heyecanlı konuşma, dikkatlerin üzerine çekilmesine yol açtı. Aynı tarihlerde Settar Han, Bağır Han, Ali Mösyö gibi meşrutiyetçi Azeri liderlerin tasfiyesi, bir kısım Demokrat Parti ileri gelenlerinin sürgüne gönderilmesi, hapsedilmesi veya katledilmesi sonucunda, İran tamamen İngiliz-Rus işgal ve kontrolüne girdi (Ören, 1980, s. 61).

Bu gelişmeler karşısında, Şeyh Muhammed Hiyabani 1908-1909 yılında Tebriz İctimaiyyun Amiyyun Örgütü saflarında yerini aldı. Hatta o, bu amaçla Tebriz'in Hiyabani Mahallesi'nde yapılan barikat savaşlarına katılmış olup çatışmalardaki başarısı dikkatleri üzerine çevirmiştir. Devrim, Muhammed'e şöhret ve unvan kazandırdı. Mescitlerdeki ateşli konuşmalarından ötürü kendisine Şeyh unvanı, barikat savaşlarındaki cesaretinden dolayı da Hiyabani adı verildi. Bu ünle, tarihinde ikinci kez toplanacak İran Parlamentosu'na aday olması için artık ismini açıklaması yeterdi, hatta artardı. Nitekim öyle de oldu. 1909-1911 yıllarında İran II. Meclisi'ne milletvekili olarak girdi. İsmindeki Şeyh tanımına bakmayarak Hiyabani, yeni parlamentonun sol kanadında yer almaktaydı. 1911 yılında Rusya'nın İran'a yaptığı ultiyatoma karşı çıkması ve meclis binası önünde bunu açıklaması tutuklanması yönünde bir kararın çıkarılmasına neden oldu. İran'da Rus Kazak birlikleri komutanı Yeprem Han'ın takibinden kaçan Şeyh, önce Horasan'a, ardından Orta Asya ve daha sonrada Kafkasya'ya, yani Rusya'ya kaçtı (İsun, 2005, s. 95-96). Hiyabani 1912-1914 yıllarını Petrovsk'de geçirdi. Burada ticaretle uğraşan amcasına sığındı. Bütün bir sürgün dönemini Rus klasikleri, edebiyatı ve sol yayınları okuyarak geçirdi.

Hiyabani 1914 yılında Tebriz'e geri dönmüştür. Bu dönemde Tebriz, Samed Han'ın elindedir. Samed Han, Azerbaycan'da keyfi bir yönetim kurmuş, Tahran'a karşı tavır almıştır. Diğer Kaçar şahlarından farklı olarak meşrutiyete sıcak bakan Ahmet Şah, meclisin açılması için ferman çıkarmıştır. Böylelikle Güney Azerbaycan'da seçim rüzgarları esmeye başlamıştır. Demokrat Parti ve İtidaliyun rekabete girmişlerdir. Demokrat Parti'nin başarısı kesin olduğu için Samed Han Azerbaycan'da seçimlerin yapılmasına izin vermemiş, Rus gücüne ve nüfuzuna dayanarak Tebriz'de seçimleri engellemiştir. Bu engelleme sonucunda, 3ncü Meclis'te Güney Azerbaycan milletvekilisiz kalmıştır (Keskin, 2005, s. 15). Bu sıralarda Birinci Dünya Savaşı başlamış ve Güney Azerbaycan Rus askerlerinin çizmeleri altında ezilmiştir.

4.4.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan'daki Gelişmeler ve Azadistan Devleti'nin Kuruluşu

15 Aralık 1911 yılında Tebriz'in düşmesini ardından Azerbaycan'da olaylar bir türlü durulmamıştır. Tebriz'in düşmesi İngiltere'nin İran'ı resmen işgali demektir. Nitekim, isyanın hemen ardından İngiltere, İsfahan ve Şiraz'da askeri üsler açmış ve bölgeye on binin üzerinden asker sevk etmiştir. İngiliz işgaline karşı yine ilk tepki Azerilerden gelmiştir. Azerilere ilk desteği, 1913 yılında Azerice'nin bir ağzını konuşan Türk Kaşkay halkı vermiştir. Ardından Azeri Hamse boyu, Kirman'daki Azeri Bıçakçı aşireti İngiliz işgal birliklerine karşı ayaklanmalar başlatmışlardır. 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile Tebriz'de Osmanlı lehinde gösteriler yapılmış, buna mukabil aynı yıl Ermeniler İngilizlerin teşvikiyle Tebriz'de Rusya yanlısı bir gösteri düzenlemişlerdir (www.turksam.org, 202).

Birinci Dünya Savaşı, Azeriler için bir felaket dönemi olmuştur. Kısaca belirtmek gerekirse; 1915 yılında Urmiye-Selmas arasında İngiltere, Fransa ve A.B.D. bölgede Hıristiyan Ermeni-Asuri Devleti kurmak adına 90.000 Azeri katletmişlerdir. 1918 yılında ise bu katliamlara Cilovluk olaylarında 10.000 Azeri daha eklenmiştir. Selmas'ta ise 1500 Azeri bir ahıra kapatılarak yakılmıştır (Hasanlı, 2005, s. 31). Güney Azerbaycan'ın bütün batı şeridi boyunca Asuri, Ermeni, Kürt aşiretleri İngiliz, Fransız, Rus ve Amerikalılardan aldıkları destek ve yardımlarla yüzlerce Azeri köyünün boşalmasına ve binlerce insanın ölümüne neden olmuşlardır. Dört sene boyunca bölgede katledilen Azeri sayısı 130 binin üzerinde olmuştur (Blaga, 1997, s. 291).

Öte yandan, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Güney Azerbaycan, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında mücadele alanı olmuştur. Rusların Azerbaycan'a nüfuzu, Meşrutiyet Devrimi ile başlamıştı. Rusların merkezi hükümet tarafından kuşatılan Tebriz'de yabancıların can güvenliğini ve kıtlığı bahane ederek Azerbaycan'a girmeleri, aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'nin Kürtlerin sınır ihlallerini öne sürerek İran içlerine doğru taarruzda bulunmalarını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ta İtalya,

Balkanlar ve Trakya'da Balkan devletleriyle savaşta olması sebebiyle, kısa sürede geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak daha sonra bu iki devletin Güney Azerbaycan'daki rekabetleri Birinci Dünya Savaşı sırasında şiddetlenmiştir. İran, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, Güney Azerbaycan coğrafyası İngiltere, Rusya ve Osmanlı ordularının savaş alanı olmaktan kaçamamıştır. Özellikle bir taraftan 1907 ve 1911 antlaşmaları gereği İran'a yerleştirilmiş Rus ve İngiliz birliklerinin mevcutlarının tehdit arz etmesi, diğer taraftan Kürt, Ermeni, Asurî birliklerinin Rusya tarafından Osmanlı devletine karşı silahlandırılması ve bu birliklerin Güney Azerbaycan'dan Osmanlı sınırına doğru silahlı eylemlerde bulunmaları, Osmanlı Devleti'ni sınırlarını korumak, gerekli emniyeti sağlamak üzere İran ve Güney Azerbaycan'a yöneltmiştir. Güney Azerbaycan'ı Osmanlı yönetiminin işgal etmesinde başlıca üç hedef göze çarpmaktadır. Bu hedefler; Rusya ile İngiltere'nin güneydoğu ve doğu Anadolu bölgelerini işgalini önlemek, Almanya ile işbirliği yaparak İngilizler'in Hindistan yolunu kesmek ve son olarak Kafkasya ve İran Azerbaycanı ile birleşmektir (Kayabalı, 1990, s. 258).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, Osmanlı devleti kendi toprakları üzerinde cereyan eden ayaklanmalar nedeniyle geniş bir alanda savaşa girmek istememiştir. Ancak Osmanlı devletinin bu zayıf noktasını öteden beri bilen ve bu hassasiyeti siyasi bir müdahale aracı olarak sürekli kullanan İngiltere ve Rusya ise yeni cephelerin açılmasına gayret etmişler ve bu stratejilerinde başarılı olmuşlardır. Bu bağlamda Rusya, Güney Azerbaycan'da kendi valisini görevlendirmekle kalmamış, Ermeni ve Asurîler'i silahlandırarak, savaşın cereyan ettiği coğrafyayı genişletmeye çalışmışlardır. Böylelikle, Azerbaycan'ın batı kesimi savaş alanına çevrilmiştir.

Azerbaycan'da Osmanlı ve Rusya orduları iki cephede karşı karşıya gelmiştir. Birinci cephe Bazargan sınırları ve Urmiye civarında ve diğeri Bane sınırlarından Savucbulak (şimdiki Mahabad) civarındaydı. Her iki cephede Rusya'ya karşı savaşanların önünde İran ve Azerbaycan mücahitleri ve Kürtler bulunuyordu. Osmanlı ordusu onların ardından geliyordu. Osmanlı

ordusuna karşı Rusya ordusunda Rus yanlısı ve Meşrutiyet sonrası Azerbaycan'da vali olan ve sonra halkın memnuniyetsizliği karşısında meclisin onayıyla görevden alınan Samed Han'ın birlikleri vardı. Bu birlikler ve Rus ordusu, Azerbaycan mücahitleri karşısında dayanamayarak yenilmişlerdir (Güneyli, 2005, s. 28).

Bu yenilgiden kısa bir süre sonra da, "Sarıkamış" bölgesinde Rus ordusu kuşatılma korkusuyla ordularını Tebriz'den geri çekmişlerdi. Rus ordusunun geri çekilmesi üzerine Tebriz, Osmanlı ve Azeri mücahitler tarafından fethedilmiştir. Osmanlı ordusu Tebriz'e girdiğinde halk tarafından büyük coşku ve heyecanla karşılanmıştır. Fakat bu sevinç ve mutluluk uzun sürmemiş ve Kafkas cephesindeki zafer ile Rus ordusu tekrar Tebriz'i ele geçirmiştir. Diğer cephede ise Ruslar, Urmiye'den vazgeçerek sınırlarına doğru geri çekilmişlerdir (Güneyli, 2005, s. 28).

Güney Azerbaycan coğrafyasında cereyan eden Osmanlı-Rus çekişmesinin üzücü bir yansıması, Rus desteğine sahip Ermeni ve Asuriler'in müslüman nüfusun büyük kısmını imha etmiş olmalarıdır. Denilebilir ki Azerbaycan Birinci Dünya Savaşı'nda yalnızca Rus işgaline değil Ermeni-Asurî taarruzuna da maruz kalmıştır. Bu durum 1917'de sona ermiştir.

Rus devrimi (Şubat 1917) ve Brest-Litovsk Antlaşması, savaşın bir tarafını yani Rusya'yı Azerbaycan'dan geri çekilmeye zorlamıştır. Rus orduları, 28 Şubat 1918'de Tebriz'i ve Güney Azerbaycan'ı terk etmiş ve Hiyabani vatanına dönmüştür. Ruslar'ın bölgeden ayrılışı ile meydana gelen otorite boşluğunu, Azerbaycan Demokrat Partisi'ni yeniden faaliyete geçirerek doldurma gayretine girişmiştir (Meşrutiyet Devrimi sırasında kurulan Demokrat Parti, Rusya ve onun vali tayin ettiği Samed Han'ın baskısı karşısında Azerbaycan Şubesi kapatılmıştı) (Ören, 1980, s. 61-62). Rusların çekilmesiyle Şeyh Muhammed Hiyabani, Demokrat Parti'nin eski liderlerini bir araya getirerek partiyi daha da güçlendirmiştir (Güneyli, 2005, s. 29).

Azerbaycan Demokrat Partisi'nin güçlenmesini sağlayan bir diğer etken de, 1917-18 yıllarında Tebriz'de yaşanan açlık ve kıtlıktır. Bu kıtlık sırasında

çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bu sorunu çözmek adına merkezî hükümet hiç bir teşebbüste bulunmamıştır. Demokrat Parti ise kurduğu "Erzak komisyonu" ile un ve ekmek dağıtarak halkın itibarını kazanmıştır. Kıtık yanında Azerbaycan halkını zor durumda bırakan bir başka sorun da, Birinci Dünya Savaşı öncesi Ruslar tarafından silahlandırılmış olan Ermeni ve Asurî milis birliklerinin savaş süresince Ruslarla beraber Osmanlı ve yerel halka karşı savaşmasıdır. Rus-Osmanlı cephesinde ateşkes antlaşması sonucunda Azerbaycan'dan Rus askerleri geri çekilmiş, bu durum Ermeni ve Asurîler'in yalnız kalmasına ve bu grupların yeni bir destek kuvvet aramasına sebep olmuştur. Savaş sıralarında Fransız ve Amerikan misyonerlerinin ve konsoloslarının himayesini gören Ermeni ve Asurî birlikleri, bu kez de İngiltere'yi askeri ve siyasi bir kuvvet olarak arkalarına almışlardır. İngiltere, Kafkasya ve İran'ın kuzeyindeki menfaatlerini korumak için Asurîler'e yardım etmiştir. İngiliz ordusu, General Danstravil liderliğindeki Bolşevik ve Kuzey Azerbaycan'da başlayan Azerbaycan Demokratik hareketine karşı askeri eylemlerde bulunmuştur. İngiltere bu siyasetiyle Irak'ta kazanımlarını kuzey ve doğuya karşı temin etmek, Baku petrolüne sahip olmak ve Asya'da Hint imparatorluğu etrafında geniş bir güvenlik kuşağı oluşturmak amacı gütmüştür (Güneyli, 2005, s. 29-30).

İngiltere bu üç yönlü hedefini gerçekleştirmekte, Ermeni ve Asurî birliklerini araç olarak kullanmıştır. Bundan dolayı onlar 7. Rus kolordusunun terhis ettiği Ermeni, Keldani ve Nasturilerden kuvvet teşkiline teşebbüs etmişlerdir. 15 Ermeni ve Asurî birlikleri savaş öncesi Ruslardan aldıkları silahların dışında, yine Rusların geri çekilirken sattıkları ucuz silahları da almışlardır. Bu birlikler Azerbaycan'da büyük bir facianın aktörleri olmuşlardır (Güneyli, 2005, s. 30).

Çatışmalar, ancak Osmanlı ordusunun Azerbaycan ve Kafkas seferiyle sona ermiştir. Bu sıralarda Güney Azerbaycan'daki durum şöyle özetlenebilir: 40.000 kişilik Rus ordusu Azerbaycan'ı terk etmiş yalnızca bir kısmı isyan ederek bölgede büyük bir faciaya sebep olmuştur. Bu birlikler 16 Temmuz 1917'de Urmiye'de büyük bir yangın çıkarmışlardır. Bunların birçoğu Ermeni ve Asurî birlikleriyle birleşerek Osmanlı ve yerel halka karşı savaşa

katılmışlardır. Merkezi hükümet de istikrarsızlıktan kurtulamamıştır. 1909-1921 arasında 50 hükümet değişikliği olmuştur. Merkezi hükümetin Tebriz'deki valiliği yok gibiydi. Rus yanlısı Samed Han, Ruslar tarafından Azerbaycan valisi olarak görevlendirilmişse de, bir süre sonra yenilgiye uğraması ve Tiflis'te ölmesi ile bu eyalette valilik boş kalmıştı. 1917 Rus ihtilalinden sonra merkezi yönetimin bölgeye vali atmasına karşın, esasında valilik fiilen Hiyabani'nin elinde idi (Güneyli, 2005, s. 31).

Hiyabani'nin bu toplumsal, siyasal ve iktisadi koşullar içerisinde işlerlik kazandırdığı Azerbaycan Demokrat Partisi Tahran'dan bağımsız çalışmaya başlamış olup II nci büyük kongresiyle merkezi hükümet Tahran'dan dört istekte bulunmuştur (Ören, 1980, s. 62-64).

- İran'da Rus emperyalizminin sömürüsüne son verilmesi,
- Parti örgütünü sağlamlaştırmak ve milliyetçi olmayan gerici unsurların parti işlerine karışmalarını önlemek,
- Tahran'daki parlamentoya gönderilecek milletvekili encümen azalarının seçilebilmesi için seçimlerin çabuklaştırılarak yapılması,
- Teceddüt gazetesinin geniş anlamda yayınlanmasıyla parti çalışmalarının topluma mal edilmesi.

Azerbaycan Demokrat Partisi bu bildirdiden sonra Azerbaycan'ın bütün vilayetlerinde teşkilatlanmaya başlamıştır. Hiyabani konuşmaları ve yazdığı makalelerle Azerbaycan halkını milli mücadeleye çekmek için çalışmalara başlamıştır. Hiyabani'ye göre Azerbaycan'a Tahran tarafından haksızlık yapılmıştır. Tahran bu haksızlığa ve adaletsizliğe son vermeliydi. Hiyabani, Azerbaycan sorunlarının anayasanın yürürlüğe girmesi ve eyalet encümenlerinin kurulması ile çözüleceğine inanmıştır.

Azerbaycan Demokrat Partisi tarafından "Teceddüt" (Yenilik) gazetesi, Türkçe ve Farsça yayımlanmaya başlamıştır. Teceddüt gazetesi Azerbaycan'da gerçekleşen bütün olayları yansıtmış, Hiyabani'nin nutuklarını yayınlamıştır (Keskin, 2005, s. 16). Bu nutuklar özgürlük ve bağımsızlık fikirleriyle bezenmiş heyecan uyandıran ateşli söylevlerdi. Hiyabani,

Azerbaycan başlıklı yazısında “Ey gayretli Azerbaycan... Ey azatlığın korku bilmeyen kahramanları.. İstibdata karşı isyan ediniz, yabancı işgaline karşı koyunuz. Ey övülmeye ihtiyacı olmayan yiğitler.. Bozgunculara karşı mücadele, cesaret ve gayret isteniyor sizden..” (Ören, 1980, s. 61) diyerek halk kitlelerini milli şuurla hareket etmeye çağırıyordu.

Öte yandan, Azerbaycan Demokrat Partisi Azerbaycan'ın durumunu iyileştirmek için Tahran'ın cevabını beklemeden harekete geçmiştir. Azerbaycan Demokrat Partisi idari bozukluk, karaborsacılık ve açıklıkla mücadele etmek için Erzak Komisyonu, Mahalle Komisyonu, Yoksullar Evi ve Yardım Komisyonu gibi bazı kurumlar kurmaya yönelmiştir. Hiyabani, bütün bu kurumların çalışmasını kendisi denetlemiş ve görevini kötüye kullanan kişilerin ismi Teceddüt gazetesinde yayınlanmıştır, gazetede bütün kurumların bilançosu açıklanmıştır (Keskin, 2005, s. 16-17). Hiyabani resmen iktidarda değildi, ancak Azerbaycan'da her şeyi denetleyebiliyordu. Bu dönemi "denetleme" dönemi olarak adlandırabiliriz. Bir yıla yakın süren bu dönem süresince Azerbaycan'ın bütün işleri Azerbaycan Demokrat Partisi tarafından yönetilmiştir. Denetleme dönemi Osmanlı ordusunun gelmesi ile sona ermiştir. 1918 yılının Kasım ayında Osmanlı ordusu Güney Azerbaycan'ı terk etmiştir.

Bu arada Azerbaycan Demokrat Partisi içinde sorunlar çıkmaya başlamış, parti Hiyabani ve Dr. Zeynalabdin Han'ın önderliğindeki iki gruba ayrılmıştır. Hiyabani karşıtları, Hiyabani'nin parti liderliğinde demokratik ilkeler uygulamadığını ileri sürüyor, partinin sadece Azerbaycan partisi olmasına karşı çıkıyorlardı (Keskin, 2005, s. 17). Parti içinde zıtlasmalar artarak sürerken, İran devleti üzerinde nüfuz mücadeleleri somut sonuçlar doğuruyordu.

Rusya'da Bolşevik İhtilali'nden sonra İngiltere'nin İran'da siyasi nüfuzu artmıştır. Kaçar Hanedanlığı son sadrazamlarından Vusuküldövlü'nin 1919 yılında İngiltere ile yaptığı anlaşma, bu nüfuzun en açık göstergesidir. Bu anlaşmaya göre, İngiltere İran'a 2 milyon paund kredi verecek, bunun karşılığında İran'da demiryolu inşa edecektir. İran da bunların karşılığında

silah alma, askeri eğitim ve idari müsteşarlık tekelciliğini İngiltere'ye verecektir. Vusuküldövlə'nin anlaşması İran'da büyük tepki uyandırmıştır. Azerbaycan Demokrat Partisi bu anlaşmayı haince bir komplo olarak nitelendirmiştir. Öte yandan sadrazam Vusuküldövlə'nin Güney Azerbaycan'a yönelik olumsuz politikası, bölgeye yapılan atamalarda kendini hissettiriyordu. Şöyle ki; merkezi yönetim tarafından önce meşrutiyet karşıtı birinin vali olarak atanması, sonra emniyet müdürlüğüne İsviçreli birinin getirilmesi, mali işleri düzenlemek üzere atanan kişinin yerel halk ve Demokrat partililer tarafından tasvip edilmeyişi bölgedeki tansiyonu yükselten hareketlere yol açmıştır. Polisin Azerbaycan Demokrat Partisi mensuplarına, din adamlarına ve halka kötü davranması ve nihayetinde Demokrat Parti üyelerinden birini tutuklaması ayaklanmaya neden olmuştur. Kent sakinleri emniyet müdürlüğü önüne toplanmışlardır. Hiyabani'nin emri ile halk emniyet müdürlüğünü basmış ve hapiste bulunanları serbest bırakmıştır. Ayaklanan halk gösterilere devam etmiş, Teceddüt gazetesinin bahçesine gelmişlerdir. Burada bir bildiri yayınlamış, anayasanın yürürlüğe girmesini, meşrutiyetin tekrar tesisini ve toplumsal güvenlik ve refah istediklerini bildirmişlerdir (Keskin, 2005, s. 18).

Hiyabani ve Demokrat Parti'nin isteği ise daha radikal olmuştur. Şöyle ki; 1920 yılına gelindiğinde, Azerbaycan'da hüküm süren vahşeti ve zulmü durdurmak için 7 Nisan günü Tebriz'de ayaklanma patlak verdi. İsyanın lideri Şeyh Muhammed Hiyabani idi. Aynı gün Tebriz'de yüz binlerce katılımcının önünde konuşan Hiyabani isyanın amacını şöyle açıklamıştır:

"İran 'ın bağımsızlığı uğrunda gençlerini feda eden biz Azerbaycanlılar Tahran hükümetinin zulmüne ve tazyikine maruz kaldık. Biz İran 'ı İngilizlere satan hükümete karşı bugünden itibaren isyan bayrağını kaldırarak özgürlüğü sevenlerin vatanı olan Azerbaycan'ı 'Azadistan' olarak adlandırarak bütün dünyaya ilan ediyoruz." (Attar, 2004, s. 51).

Hiyabani taraftarları Demokratlar olarak adlanıyorlardı. Hiyabani'nin esas amacı, Güney Azerbaycan'da demokratik ve bağımsız bir cumhuriyet kurmaktı. Üç gün içinde Tebriz'in tamamı ele geçirildi, kent denetim altına

alındı, İranlı memurlar Tahran'a kaçtılar. Böylelikle, Hiyabani Güney Azerbaycan'ı merkezden bağımsız devlet ilan etmiş, ismini "Azadistan" olarak değiştirmiştir ve devletin adı "Azadistan devleti" olmuştur. 8 Nisan'da ise Merkezi İdare Heyeti oluşturuldu ve Azadistan Devleti resmen ilk oturumunu gerçekleştirdi. Hiyabani konuşmasında şöyle diyordu: *"Biz Azerbaycan'dan başlayarak bütün İran'ı özgür bir ülke haline getireceğiz."* (Attar,,2004, s. 51).

Hiyabani'nin bağımsızlığa ilişkin "And olsun şerefime ki, o milletin ki istiklali yoktur hiç bir şeyi yoktur." şeklindeki sözleri, milli davaya inanmışlığı açıkça ifade etmektedir (www.turkhaber.org).

Hiyabani'nin Azerbaycan ismini Azadistan'a çevirmesinin nedeni Kuzey Azerbaycan'da kurulan devlettir. Kuzey Azerbaycan bölgesine Mehmet Emin Resulzade'nin kurduğu devletten önce Kafkasya denirdi. Kesrevi, Hiyabani'nin Kuzey Azerbaycan'a tepki olarak Azadistan adını kabul ettiğini ileri sürmektedir. Bazılarına göre ise, İsmail Emir Hızı'nın önerisiyle, hukuken Azerbaycan adında bir devlet olduğundan kendi ülkelerine Azadistan demeye başladılar (Hasanlı, 2005, s. 32). Bir başka görüşe göre ise, İran'da meşrutiyetin kurulmasında Güney Azerbaycan'ın oynadığı kahramanca rolün önemine değinmek ve kararlarını haklılaştırmak için Hiyabani ve arkadaşları kurdukları yeni devletin Azadistan ismini almaya layık olduğunu düşünmüşlerdir (Schendel ve Zürcher, 2004, s.105). Çünkü Meşrutiyet döneminden başlayarak Azerbaycan, İran'ın özgürlükçü hareketinin öncüsü konumundaydı ve bazılarına göre Hiyabani Azerbaycan'ın milli isteklerine dayanarak İran'dan bağımsızlığını Azadistan ismiyle ilan etti (Keskin, 2005, s. 19).

Maalesef ki, Hiyabani'nin başını çektiği Azadistan Devleti'nin ömrü pek uzun sürmedi. 13 Eylül 1920 yılında Vali Muhbirü's-Saltana'nın emriyle her savunmadan yoksun Tebriz'e karşı harekete geçen Kazak birlikleri, aynı ayın 14'ünde başta Hiyabani olmak üzere onun pek çok yandaşını öldürdüler. Bunun dışında Tebriz'de isyana karışmış 300 kişinin evi müsadere edilmiş, birçoğu ise gözaltına alınarak sürgüne gönderilmiştir. Hiyabani'nin cesedi ise halka ibret olması için Tebriz sokaklarında dolaştırılmış daha sonrada bir

süre Nazmiye binası önünde sergilenmiştir. Kendisi için yas tutulmasına bile müsaade edilmemiş olup Tebriz'in Sorhab mezarlığında defnedilmiştir (Nebioğlu, 2005, s. 54).

Böylece, 1905-1911 ihtilalinden sonra ülkede yaşanan olaylara karşı bir tepki niteliğini taşıyan Hiyabani ayaklanması da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1920'de gerçekleşen Azadistan Hareketi altı ay kısa bir süre içinde yenilgiye uğraması, çeşitli faktörler neticesinde olmuştur. Bu hareketin yenilgisine yol açan faktörleri şöyle özetlemek mümkündür (Nahidi, 2005, s.63-67).

(1) Milli burjuvazinin zayıflığı: Hiyabani'nin yaşadığı dönemde İran'ın siyasi ve iktisadi kaderi Rusya ve İngiltere sömürgecilerinin elindeydi. Onlar üretim ve ticari işlere yatırım yapmak yerine, Kaçar şahlarına eğlence ve seyahat yapmaları için kredi veriyorlardı. Bunun karşılığında ülkenin iktisadi kaynaklarını kendileri için garanti ediyorlardı. Kendi ürünlerini satmak için, ülkede üretilen malların satışını engelliyor ve ülke sanayisinin gelişimini sekteye uğratanlardı. Bu nedenlerin yanı sıra siyasi istikrarın olmaması ve ulaşımda yaşanan güvenlik sorunu, sanayi ve ticarete durgunluğa neden oldu. Bu da milli-ticari burjuvazinin gelişmesini engelledi. Böylelikle Meşrutiyet ve Azadistan Hareketi'nin belkemiği olan tüccarlar, fedakarlık ve özveride bulunmalarına rağmen, kendi tarihi gelişmesinin zaafından dolayı milli özgürlük hareketini demokratik burjuva devrimine dönüştürmeyi başaramadılar (Nahidi, 2005, s.63-67).

(2) Liderlik kadrosunda anlaşmazlık ve ideolojik birliğin olmaması: Demokrat Partisi; büyük tüccar, milli burjuvazi, küçük ve orta mal sahipleri, küçük burjuva, ruhaniler, aydınlar gibi çeşitli sınıflar ve gruplardan oluşuyordu. Bunlar devrimi ileri götürmek için ortak bir düşünce ve yönetime sahip değillerdi. Genel olarak radikaller ve reformistler şeklinde iki gruba bölünüyorlardı. Radikal grup (devrimci grup) hedeflerine ulaşmak için devrimci yollara inanıyordu ve reformist kanat (tengidiyun) hareketin tedricen ilerlemesinden yana olup. Radikal değişime karşı çıkıyorlardı. Hiyabani ise "teceddüd-i mesleki" diye adlandırdığı yarı devrimci yarı reformist yola inanıyordu. Hiyabani'nin bu şekilde bir "Orta Yol" yöntemi benimsemesi, hem

radikal kanadın hem de reformist kanadın itiraz ve muhalefetine neden oluyordu. Liderlik kadrosundaki ikilik, küçük milli burjuvazide ve onun liderliğinde olumsuz etki bıraktı (Nahidi, 2005, s.63-67).

(3) Kazak tehdidini önemsememe: Hiyabani, Vusuk üd-Dövle (o dönemdeki hükümet) ve veliaht Muhammet Hasan Mirza tarafından desteklenen Kazakların askeri gücünü önemsemedi ve onları silahsızlandırıp ortadan kaldırmadı ve onların Muhammet Ali Şah'ın darbesindeki ve 1329 Hicri-Kameri (1911 Miladi) ultiatomundaki önemini ve rolünü unuttu. Arkadaşları Kazakların tehlikesini her ne kadar hatırlatsa da faydası olmadı. Böylelikle Tebriz'de güç demokratların elinde olmasına rağmen, pratikte iki zıt güç var idi. Hiyabani, Kazakların Hareket'e hücum etme gücüne sahip olamayacaklarını düşünüyordu (Nahidi, 2005, s.63-67).

(4) Ayaklanmanın çatışma taktikleri aktif olmayan savunmacı bir niteliğe sahip olması: Çünkü Hiyabani kendi düşüncesinin pratiğe dönüşmesi için güç kullanmaya fazla inanmıyordu. Hiyabani "Demokratik hakimiyetin usulü ahlaki yoldan da yürürlüğe koyulabilir" hususuna inandığı için güçlü ve düzenli bir ordunun kurulması için fazla gayret göstermedi. Hiyabanî 400 kişilik bir jandarma gücüne ve Milli Muhafızlara gereğinden fazla güvendi. Milleti silahlandırma yönünde fazla çaba sarf etmedi. Mücadeleci milleti her zaman sabırlı olmaya davet etti. Çatışmadan hedeflerine ulaşacağını düşünüyordu. Milletin fikri hareketine ve manevi terbiyesine daha fazla dikkat ediyordu. Hiyabani, kültürü silaha tercih ediyordu ve kendi milletinin en fazla ihtiyacı olduğu şeyin kültür olduğunu düşünüyordu. Kısacası Hiyabani, ayaklanmayı bülten, beyanname, makale, konuşma ve gazete çalışmaları ile yürüttü ve silahlı mücadeleden uzak durdu. Söz konusu durum milli aktifliği pasifliğe dönüştürdü (Nahidi, 2005, s.63-67).

(5) Kahramanların yaşamlarına dikkat etmemek: Özgürlük anıtları olan Settarhan, Bağır-Han gibi kahramanların dramatik yaşamlarına dikkat etmemek, Ayn üd-Dövle ve Muhbir üs-saltana gibi tanınmış iki yüzlü kişilere güvenerek onların Tebriz'e girişlerine müsaade etmek ve onların fitne ve

fesat çıkarmalarını fazla umursamamak gibi konular, hareketin liderlerinin en önemli diğer yanlışlarından (Nahidi, 2005, s.63-67).

(6) İrtibat ve işbirliği eksikliği: İran'ın kuzeyinde 1920'de gerçekleşen Mirza Küçükhan Hareketi, güneyde Çahkutahiler Hareketi ve Tengistaniler Hareketi ile devamlı irtibat ve işbirliğinin olamaması Azadistan Hareketinin yenilgisinde önemli rol oynamıştır. Zira emperyalist güçlere ve despotizme karşı birlikte hareket etme arzusu, potansiyelden eyleme dönüşmedi ve Azadistan Hareketi bu hedefine ulaşamadı (Nahidi, 2005, s.63-67).

(7) Hareketin Tebriz'le Sınırlandırması: Hiyabani ilk önce Tebriz'de demokratik hükümet kurmak, daha sonra bunu ülkenin diğer noktalarına yaymak istiyordu. Tebriz'in geçmişte on bir ay tek başına irtica ve istibdat karşısında dayandığı ve sonunda başardığı gibi, bu sefer de ülkenin diğer bölgelerinin yardımı olmadan bu büyük işi başarabileceğini sanıyordu. Halbuki İran'ın diğer noktalarında da ayaklanmaya yeteri kadar hazırlık vardı (Nahidi, 2005, s.63-67).

(8) Hareketin propaganda gücü zayıf olması: Hareketin tanıtma ve propaganda gücü "Teceddüt" gazetesi ile sınırlı kalmıştı. Gazete çoğunlukla Hiyabani'nin konuşmalarını yayınlıyordu. Hiyabani'nin konuşmaları ana dilinde (Azerbaycan Türkçe'sinde) çok sade ve tamamen anlaşılır bir şekilde olduğu halde Farsça çevirisi anlaşılmaz ve normal vatandaşların anlayamayacağı bir şekilde veriliyordu. Hiyabani sahip olduğu tecrübelerle dayanarak "Teceddüt" gazetesini sade ve anlaşılır bir şekilde Türkçe ve Farsça yayınlatabilirdi. Böylece söz konusu gazetenin nüfuz ve etkinliğini artırabilirdi (Nahidi, 2005, s.63-67).

(9) Ülke yönetim modelini taklit etme: Özgürlük doğrultusunda despotizm zincirlerini kırmak gibi Fransız Devrimi'nin parlak söylemleri ve İnsan Hakları Bildirgesi Azadistan Hareketinin liderlerini öylesine etkilemişti ki "Avrupalıların ülke yönetim modelini taklit" etme eğilimi, hareketin temel isteği haline gelmişti. Onlar, "İran ve Avrupa ortamının çok farklı olduğu gerçeğini

biliyorlardı. Ancak yine de Batı yönetim modeline çok fazla özeni gösterildi (Nahidi, 2005, s.63-67).

4.4.3. Hiyabani Hareketinin Değerlendirilmesi

Hiyabani'nin toplumsal ve siyasal düşüncelerinin içeriği, sınırları ve kaynakları kısaca açıklanmalıdır. Onun düşüncesinin merkezinde "Teceddüt" (çağdaşlaşma) durmaktadır. İran'da teceddüt Batılılaşma ile eşanlamlıdır ve Batılılaşmak milli değerleri inkar etmek olarak görülmüştür. Hiyabani'nin düşüncesinde "Teceddüt toplumsal ve bireysel olarak çağın koşullarını benimsemek ve çağın kapasitesine ulaşmaktır". Teceddütü milli değerler üzerinde kurulmuş yenileşme süreci olarak görür. Teceddüt yeni bilim dünyasına kapı açmak, cehalet ve hurafeye karşı çıkararak mantıklı ve akılcı olarak dünyayı anlamaya çalışmaktır (Keskin, 2005, s. 7-19)

Hiyabani'nin modernleşme anlayışı bütün toplumsal ve bireysel yaşam alanını kapsamaktadır. Hiyabani'ye göre devlet ve hükümetin kaynağı millettir. Devlet milletin iradesi temelinde kurulmuştur ve milletin iradesini temsil etmelidir. Millet devleti denetleyebilmelidir. Milletin iradesi bütün iradelerden üstündür. Devletin bütün işlerinde halk onay vermelidir. Devlet yapacağı her bir işte milleti ölçü almalıdır. Hiyabani "cemaat" ve "millet" ayrımı yapmaktadır. Cemaat meçhul güçtür, sorumlu değildir. Cemaat sorumluluğa sahip olduktan sonra belirli güce çevrilir, yani millete dönüşür. Cemaat yeni bir vicdana sahip olur. Bu vicdan temiz, sorumlu, bağımsız ve aydındır. Bu vicdan siyasal sistemi denetleme gücüne sahiptir. Millet kendi sivil ve idari teşkilatlarını kuran, böylece toplumun ve devletin güvenliğini ve sürekliliğini sağlayan bir olgudur. Hiyabani'nin amacı çağın ihtiyaç ve koşullarına uygundur. Hiyabani'nin tasarladığı toplumu demokratik toplum olarak adlandırabiliriz. Demokratik toplumun temel özellikleri millet egemenliği, bağımsızlık, özgürlük, eşitlik, halkın iradesinden kaynaklanan kurumlar (sivil toplum) ve güvenlik olarak söyleyebiliriz. Hiyabani dinsel bir konuma sahip olmasına rağmen, din ve devlet işlerinde ayırım yapmaktadır ve siyasete daha

üstünlük vermektedir. Hiyabani'ye göre din siyasete tabidir (Keskin, 2005, s. 7-19).

1920'de gerçekleşen Hiyabani ayaklanması Güney Azerbaycan toplumunun aydınlanma sürecinin bir sonucudur. Hiyabani'nin başlattığı yenileşme hareketi Güney Azerbaycan'ın toplumsal gelişim sürecinde kendisini farklı şekillerde ortaya koymuştur. Bu açıdan bakıldığında Hiyabani, Güney Azerbaycan Milli Hareketi içindeki modern anlayışın temelini koymuştur. Hiyabani'nin demokrasi ve modernite anlayışı bağımsız bir şekilde ele alındığı takdirde Güney Azerbaycan aydınlanma tarihinde onun yeri ve önemi daha belirgin şekilde ortaya çıkacaktır (Turan, 2005, s. 70).

Hiyabani'nin düşünce kaynaklarını genel olarak değerlendirecek olursak Güney Azerbaycan'a modern düşüncenin girişinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığını görebiliriz. Demokrasi ve modernleşme düşüncesi teknoloji ile birlikte bu topraklara girmeye başlamıştır. Modern düşüncenin Güney Azerbaycan'a getirdiği değişimler Meşrutiyet Devrimi ile sonuçlanmıştır. Meşrutiyet Hareketi'nin söylemini genellikle Anayasa ve Milli Meclis'in oluşumu şeklinde özetlemek mümkündür. Meşrutiyet devrimi öncesinde ve sonrasındaki Güney Azerbaycan'daki sosyo-kültürel değişimler genç Hiyabani'de demokratik bir anlayışın oluşmasında etkili olmuştur. Ancak Hiyabani'ye kadar demokrasi ve modernleşme olgularına gereken özen gösterilmemiştir. Güney Azerbaycan toplumu Meşrutiyet Devrimi tecrübesine rağmen demokrasi hakkındaki iradesini pratikte hayata geçirememiştir. Hiyabani Meşrutiyet dönemine tanık olduğu için demokrasi projesinin zorluğunun farkındaydı. Bu nedenle Hiyabani sürekli camilerde ve mitinglerde demokrasi ve modernleşmeyi halkın diliyle anlatmaya çalışıyordu. Yukarıda da anlattığımız gibi Hiyabani öncesi modern düşünce kuramsal temeller üzerinde oturtulmamıştı. Dolayısıyla Hiyabani'nin modern düşüncüyü kuramsal temeller üzerinde oturtmayı başardığını söylemek mümkündür (Turan, 2005, s. 70).

Tebriz kuzeyden gelen sosyal demokrasi ve Batı'dan (Osmanlı) gelen batılılaşma düşüncelerinin bulunduğu noktaydı. 1917 Bolşevik devriminin

getirdiği komünizm anlayışı Güney Azerbaycan'da düşünceleri Batıya doğru yani modernleşme ve demokrasiye yöneltti. Bu nedenle Hiyabani düşünce tarzında sosyalizm ve komünizm eğilimleri yerine modernleşme ve Batılılaşma olgularını görmekteyiz (Turan, 2005, s. 70).

Hiyabani'nin modernleşme doğrultusunda düşüncesini etkileyen en önemli düşünür Ahundzade olmuştur. Daha sonralar Mahaçkala'da babasının yanına gittiğinde Rusça öğrenerek Rus edebiyatı, siyaseti ve felsefesi Hiyabani'de etki bırakmıştır. Ticaret için İstanbul'a geldiği zaman ise Osmanlı topraklarında Tanzimat hareketi ve Genç Türklerin devrimi Hiyabani'nin modernizm ve demokrasi düşüncesinde iz bırakmıştır. İstanbul'dan Mahaçkala'ya döndüğünde Batı edebiyatı ve felsefesini okumuştur. Hiyabani'nin demokrasi ve modernite düşünce biçimini oluşturan en önemli etkenlerden birisi herhalde Osmanlı vasıtasıyla Batı düşünsel hayatını öğrenmesi olmuştur. Çarlık döneminde Rusya'da yaşadığı zaman sosyal demokratların eylemleri de Hiyabani'nin düşünsel olgunlaşmasında önemli rol oynamıştır. Ancak sosyal demokratların sosyalizm düşünceleri değil belki mücadele yöntemleri Hiyabani'de etkili olmuştur (Turan, 2005, s.70).

Demokrasi olgusuna gelecek olursak, Demokrasi düşüncesinin Azerbaycan topraklarında Meşrutiyet Hareketi'nin temel isteğini oluşturduğunu görürüz. Ancak demokrasi hareketi ve toplumu ülke yönetimine ortak etme çabaları meşrutiyette gereken sonucu vermemiştir. Demek ki demokrasi anlayışı toplum içinde gereken yerini almamıştır. Bu da herhalde demokrasi hakkında gereken bilgiye sahip olmamaktan kaynaklanıyordu.

Hiyabani derin ve köklü çalışmaları sonucu, demokrasi ve sosyal demokrat felsefesinin bilimsel kaynağına nüfuz etmişti. Büyük filozofların toplumsal teorileriyle ilgili düşüncelerini tarihsel bir çerçevede yorumlamaktaydı. Ali azeri'nin Azadistan Devleti ve Şeyh Muahmmet Hiyabani adlı eserinden yola çıkarak Hiyabani'nin görüşleri hakkında fikir edinebiliriz (Turan, 2005, s. 71-72). "*Çevre değiştirilip düzeltilebilir. Milli Çevreyi, milletin*

bireyleri oluşturur. Bireylerdeki değişim ve evrimin nedeni insanın şahsında barındırdığı özelliklerdir. Bu yüce özellikleri kendimizde bulmamız, onun gösterdiği yolda ilerlememiz bizim insanlık görevimizdir". Hiyabani'ye göre devlet ve hükümetin kaynağı millettir. Devlet milletin bünyesinde kurulmuştur ve milletin iradesini temsil etmelidir. Millet devleti denetleyebilmelidir. Milletin iradesi bütün iradelerden üstündür. Devletin bütün işlerinde halk oy vermelidir. Devlet yapacağı her işte milleti ölçü almalıdır. Hiyabani özgürlüğü tanımlarken onun sınırlarını yasalar çerçevesinde çiziyor. *"Özgürlük, kişilerin sivil ve insani haklarına tecavüz etmeyi ve toplumsal birliğe karşı ihanetleri gerektirmiyor...". "Biz memlekette özgür bir rejim kurmak istiyoruz. Bizim amacımız en demokratik hükümeti kurmaktır. Demokrasi eşitlik gerektiriyor. Bu nedenle nasıl ki bir işçi ve tacir tutuklanıp ceza alıyorsa ben ve benim gibilerin de suç işledikleri zaman tutuklanıp ceza almaları gerekiyor. Kimse yasalar üstünde değil ve hepimiz yasalar karşısında eşitiz."*

Yerel ve milli bir demokrasi anlayışı ile yola çıkan Hiyabani demokrasinin amaçlarını gerçekleştirmek için devrimci ve radikal yöntemi savunuyordu. Eski geleneklerden kurtulmaya ve yeni değişimlere ayak uydurmaya bulduğu formül önceki düşüncelerinden daha farklıydı. Hiyabani'ye göre milli değerlere sahip çıkarak gerici inançlardan kurtulmamız gerekir. "Demokratik yönetim kurulduğu taktirde Azerbaycan'da bir taraftan iç savaş tehlikesi baş gösterir, diğer taraftan yabancı güçler bağımsızlığımızı ve şerefimizi hiçe sayıp bizi köle haline getirirler. Samimiyet ve birlik içerisinde demokratik bir hükümetin kurulması için el ele verelim. Bugüne kadar gördüğümüz hükümetler, milletin rahatlığı için tek bir adım bile atmadılar. Yasaları milletin temsilcileri hazırlamalı, böylece yasalar milletten kaynaklanmalıdır (Turan, 2005, s. 71-72).

"Bugün dünyada milletlerin kaderlerini kendileri çizmeleri gerektiğine herkes inanmaktadır. Zulüm ve baskıyı kökünden kazımak, insanlığın yüceltilmesi ve ilerlemesi bütün milletlerin görüş birliği içerisinde olduğu noktalardır. Bugün milletler arasındaki mesafe sifıra inmiştir. Yeni fikirler, hürriyetçi ve demokratların düşünceleri hızla bütün dünyaya yayılmaktadır. Yeni fikir akımı sonucu şahlar, padişahlar ya tamamen yok olacaktır yada yö-

netimi çoğunluğa bırakmak zorunda kalacaktır. Artık uygar dünyamızda istibdada yer yoktur. İnsanlık dünyasının genel akışı özgürlüğe doğrudur. Millet ve toplumların kendi yollarının kendileri çizmeleri gerekmektedir. Ya bu güçlü akıma karşı gelip yok olacaklar yada hedeflerine ulaşacaklardır. Bazı ülkeler birçok fedakarlıkla gereken aşamaları geçip bugün bağımsız ve özgür yaşamaktadırlar. Bir grup cahil millet ise hala uyumaktadırlar. Harap ülkemizi uygar insanların ülkeleri seviyesine çıkarmamız gerekiyor. Keşke biz de 100 yıl önce uyansaydık. Ne pahasına olursa olsun kendimizi sanat ve bilimle donatıp zaman öldürmeden kendimizi uygarlık ve evrim kervanına yetiştirelim. İstibdat, baskı, şiddet ve her türlü ayrımcılığa karşı ayaklanalım. Bu fesat ve felaket izlerini ülkemizden silelim” (Turan, 2005, s. 71-72).

Yukarıda Hiyabani'nin demokrasi, hükümet, toplumsal katılım ve despotizm hakkında düşüncelerini görmekteyiz. İfadelerinden de gördüğümüz gibi Hiyabani demokrasiyi bir kalıp olarak benimsemekten yana değildir. Demokrasiyi yaşamak ve uygulamak için ona hazır olmak gerektiğini savunmaktadır. Hiyabani, Fransa ve İngiltere devrimlerini çok iyi bildiği için toplumun kendi iç gelişim süreci ile devrime doğru gitmesini istemektedir. Son olarak modernite hususunu da ele almakta yarar vardır. Hiyabani düşüncesinde din ve devlet ilişkisi çok önemlidir. Hiyabani değişimi isteyen ve onu savunan bir din adamıdır. Hiyabani İslam felsefesi ile yakından ilgilenmiş, fıkıh ve kelim dersleri de almıştır. Molla olmasına rağmen çağdaşlaşma karşısında engel olmamakla kalmamış belki hayatının anlamını bu noktada bulmuştur. Modernite Hiyabani düşüncesinde "teceddüt" şeklinde kendisini gösteriyor. Hiyabani'nin düşüncesinin merkezinde "teceddüt" (çağdaşlaşma) durmaktadır. İran'da teceddüt batılılaşma ile eşanlamlıdır ve batılılaşmak milli değerleri inkar etmek olarak görülmüştür. Hiyabani'nin düşüncesinde "teceddüt toplumsal ve bireysel olarak çağın koşullarını benimsemek ve çağın kapasitesine ulaşmaktır". O Teceddüdü milli değerler üzerinde kurulmuş yenileşme süreci olarak görür. Teceddüt yeni bilim dünyasına kapı açmak, cehalet ve hurafeye karşı çıkarak mantıklı ve akılcı olarak dünyayı anlamaya çalışmaktır (Turan, 2005, s. 71-72).

Hiyabani'de modernleşme anlayışı toplumun köklü olarak milli temeller üzerinde değişime gitmesi olmuştur. Toplumun değişim sürecinin aşamalı şekilde olmasını vurgulamaktadır. Ona göre değişimi doğru bir şekilde yaşamak için eski boş inançlardan vazgeçilmesi lazım. Çağdaşlaşma ekolü Hiyabani düşüncesinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Din ve devlet işlerini birbirine karıştırmayarak toplum içerisinde dini otoriteni önlemek istiyordu (Keskin, 2005, s. 7-19).

Sonuç olarak Hiyabani 1920 yılında Güney Azerbaycan'da kurduğu altı aylık "Azadistan" devleti tarihte farklı görüşlere tabi tutularak üzerinde basit bir ayaklanma olarak duruluyor. Ancak Hiyabani düşüncesi toplumsal değişim, aydınlanma, demokrasinin yerel ve milli tanımı ve modernleşmenin toplum içinde aşamaları açısından çok önemlidir. Güney Azerbaycan çağdaşlaşma sürecinde Hiyabani düşüncesi önem taşımaktadır. Hiyabani demokrasi ve modernleşme olgularını siyasi platform içinde ortaya koyarak onları devlet yapısında temellendirmeye çalıştı. Azerbaycan toplumunun refahı ve mutluluğunu hedef seçen Hiyabani 20. yüzyılın başlarında Güney Azerbaycan toplumunu batı ülkelerinin gelişmişlik düzeyine çıkarmak istiyordu. Toplumsal değişimler açısından da Hiyabani düşüncesine baktığımızda Hiyabani demokrasi ve modernleşme olgularıyla toplumsal ilişkileri de göz önünde bulundurarak toplum sorunlarına çözüm üretmeyi planlamaktaydı (Turan, 2005, s. 71-72). Hiyabani modernleşme ve demokrasi kavramlarına Güney Azerbaycan açısından bakıyordu. Bu nedenle Azerbaycan toplumsal yapısını, geleneklerini ve tarihsel sürecini vurgulayarak demokrasi ve modernleşmenin aşamalar şeklinde uygulanmasını savunmaktaydı.

Bazı yanlışlıklarına ve beş ay kadar sürmesine rağmen Hiyabani liderliğinde başlayan Tebriz isyanı ve Azadistan devletinin kurulması İran'da hüküm süren emperyalist ağalığa, Şah rejimine karşı ve Azerbaycanlıların milli hakları uğrunda yapılan mücadele tarihinde büyük öneme sahiptir. Şeyh Muhammed Hiyabani'nin şahsiyeti ve hürriyet arzuları Güney Azerbaycan'da geçen asrın sonlarından beri açıkça tezahür eden milli inkişaf sürecinde özel bir dönemi oluşturur. İran'da yaşayan Azerbaycanlıların milli kimliklerini

sorgulamalarında, onların İran için asıl öneminin kavranılmasında Hiyabani'nin hizmeti hiç şüphe yok ki, çok büyüktür (Tagiyeva, 2005, s. 44).

4.5. Pehlevi İktidarı ve Güney Azerbaycan'ın Düşüşü

Kaçarlar döneminde (1780-1924) Azerbaycan İran'ın ticaret ve sanayi merkezi olarak tanınıyordu. Azerbaycan ekonomik alanda birinci güç, siyasi alanda ise ikinci merkez konumdaydı. Başka bir ifade ile Tebriz, başkent Tahran'dan sonra İran'ın ikinci siyasi ağırlığı olan kent sayılmaktaydı. Fethali Şah döneminden başlayarak Tebriz, veliahtların oturduğu bölge olmuştu. Bu durum, Tebriz'in siyasal ve ekonomik anlamda öneminin artması anlamına gelmekteydi. Tebriz'de de Tahran'da olduğu gibi bir saray ortaya çıkmış, bu sarayın varlığı sebebi ile Azerbaycan'ın yabancı ülkeler gözünde önemi artmıştı. Diğer taraftan sarayın varlığı sebebi ile de başkent'in siyasal sürecinde etkisi daha fazla olmuştu. Abbas Mirza, Müzefferudin Şah ve Mehmet Ali Şah, kendi veliahtlık dönemlerinde Tebriz'de vali olarak çalışmışlardır (Bayır, s. 112).

Güney Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve dönemin siyasal koşulları nedeni ile dış ticaret ciddi gelişme göstermişti. Bu dönemde İran'ın güney sınırı İngiltere kontrolünde olduğu için ticaret yoluna kapatılmıştı. İran'ın doğu sınırları ise Afganistan'a komşu olduğu için ticarete uygun değildi. İran'ın en önemli ticaret bölgesi, Azerbaycan eyaletiydi. Hem Rusya hem Osmanlı ile sınırı olan Azerbaycan'da tüccarların bu bölgeler ile önemli ticari ilişkileri vardı. Bu durum, Tebriz'de ticaretin gelişmesine neden olmuştur (www. azadtribun.com). Sonuç olarak Güney Azerbaycan taşıdığı tarihi önemin yanı sıra Kaçarlar döneminde hem şehzadelerin sancak merkezi hem de ekonomi alanında taşıdığı büyük güç nedeniyle ülkenin başta gelen eyaletlerinden biri olmuştur.

1919 yılında ülkenin resmen Büyük Britanya Krallığı'nın sömürgesi olduğunu ilan eden anlaşma, dönemin İran hükümeti ile İngiltere arasında

imzalandı. Ancak, Azeri hükümdarı Ahmed Şah Kaçar bu anlaşmayı kabul etmeyeceğini belirterek, İngiliz yönetimini sert biçimde eleştirdi. Ardından Şah'ın baskıları sonucu Haziran 1920 yılında hükümet istifa etti. İstekleri geri çevrilen İngiltere, bunun karşısında 1920 yılında Ahmed Şah'a karşı darbe hazırlıklarına başladı. Şeyh Muhammed Hiyabani'nin öldürülmesi ve Azerbaycan'daki ayaklanmanın bastırılması ardından, İran üzerindeki İngiliz ve Rus etkisi daha da yoğunlaşmıştır. Ruslar'ın "Yeni İran"ı oluşturma isteği, Kaçar Hanedanının devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Beş yıl içinde İngiliz istihbaratı tarafından eğitilen ve hiçbir devlet kültürü olmayan Rıza Han, İngiliz – Rus desteğiyle iktidara getirildi ve böylelikle 1925 yılında İran'da bin yıllık Türk hakimiyetinin son temsilcisi olan Kaçarlar Hanedanlığı'na son verilmiştir (www.turksam.org.tr).

Böylelikle Rıza Han'la birlikte İran'da Pevlevi hakimiyeti başlamıştır. Kendi iktidarını etnik bir temele oturtan Rıza Han, Türk karşıtı bir politika benimsemiştir. Tarihsel süreçte, 1925 yılına kadar yönetimin aktif olarak Türklerin elinde olmasına rağmen federatif bir yönetim anlayışı ile idare edilen İran, Pehlevi iktidarı ile birlikte Fars dili, kültürü ve etnik kimliğini işler kılan ideolojik bir yapılanma içine girmiştir. Böylece gerek İngiltere'nin, gerekse de Rusya'nın yüzyılı aşkın süren politik ve ideolojik çalışmaları meyvesini vermiş, 2500 yıl ağza bile alınmayan "Pers" veya "Fars" kimliği etnik, kültürel ve politik bir reçete olarak Rıza Han tarafından İran'a ithal edilmiştir (Hasanlı, 2005, s. 34). Pehlevi Hanedanı'nın Rıza Han'la başlayan iktidar döneminden itibaren (1925), Güney Azerbaycan yavaş yavaş eski önemini kaybetmeye başladı. Rıza Han'ın takip ettiği Farslılaştırma, Türk aleyhtarlığı ve merkezîyetçi politikalarından dolayı Güney Azerbaycan gücünü kaybetmeye, hemen hemen bütün alanlarda tıkanmaya yüz tuttu. Azerbaycan Türkleri çok geçmeden siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda bilinçli bir şekilde geri itildiklerini anlamakla kalmayıp, bütün İran'da öteden beri devam eden ana unsur olma değerini kaybettiklerini de gördüler. II. Dünya Savaşı başladıktan sonra Sovyet Azerbaycan'ı yöneticileri tarafından Moskova için hazırlanan Güney Azerbaycan hakkında kısa raporda şöyle yazmaktadır (Hasanlı, 2002, s. 640).

"Rıza Şah diktatörlüğü devrinde İran egemenliği Azerbaycan'ın kültürel ekonomik gelişimine, şehirlerin ve köylerin yapılmasına dikkat etmedi. Azerbaycan'ın tüm servetleri İran'ın diğer illerine, yeni şehirlerin, demir ve otomobil yollarının yapılması için taşınırdı. Tahran şehri Azerbaycan'ın sayesinde tamamen yeniden yapıldı. Böylece Azerbaycan'ın kültürel-siyasi merkezi, eskiden İran'ın en büyük ticari şehri olan Tebriz, yavaş yavaş dağılmaya başladı."

Kendisini "Pers Kralı" olarak ilan eden Rıza Han ordu, iktisat ve toplumun bütün güç odaklarını kısa sürede denetimine almıştır. Rıza Han 1926 yılından sonra (saltanat töreninden sonra) devlet mekanizmasını kendisine bağlamıştır. Rıza Han'a direnç gösterebilen partiler ve politikacılar susturulmuşlardır. Rıza Han 1927 yılında partileri yasadışı ilan ederek siyasileri tutuklamaya başlamıştır. Aşırı baskıcı yöntemler uygulayarak toplumun direnç gösteren kurumlarını çökertmiştir. Hasan Modderres, Kaçar hanedanına mensup olan Dr. Muhammed Musaddık ve Hasan Pirniya gibi ünlü siyasi adamlar meclisten uzaklaştırılmıştır. Rıza Han göçebe aşiretleri zorunlu iskana yönelmiştir. "Tahta Kapı" politikası diye adlandırılan bu politika süresinde direnç gösteren bütün aşiretler çok kanlı bir şekilde itaate zorlanmışlardır (www.turksam.org.tr).

1941 yılında babası Rıza Han'ın yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Pehlevi de babası ile aynı çizgide politikalar izlemiştir. Bu politikaların sonuçlarından biri, 1946 yılında Güney Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketini bastırmak amacıyla A.B.D.'li subayların yönettiği İran askerlerinin 20.000 Türk'ü öldürmesidir (Kayabalı, 1990, s. 261).

4.5.1. Pehlevi Döneminin Güney Azerbaycan'a Yönelik Ekonomi Politikaları

Rıza Han iktidara geldikten sonra Tebriz ve Azerbaycan'ın sahip olduğu bütün güç ve ayrıcalıkları almaya çalışmıştır. Aşırı merkezîyetçi zihniyete sahip olan Rıza Han, önce Azerbaycan'ın merkezi yönetimde siyasi etkinliğini

kırmıştır. Tebriz, siyasi etkinliğinin kırılmasının ardından ekonomik alanda da güçsüzleşmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın yeraltı zenginlikleri İran'ın diğer eyaletlerinde yapılan yeni şehirler, kara ve demir yolları için harcanmıştır. Özellikle başkent Tahran, Azerbaycan'ın bütçesiyle baştan aşağı tekrar imar edilmiştir. Bu politikanın paralelinde, Azerbaycan'ın kültürel ve tarımsal gelişimine, şehir ve köylerinin kalkındırılması maksatlı olarak göz ardı edilmiştir (Hasanlı, 2005, s. 35). Öte yandan Türkiye ve Kafkas sınırlarının kapatılması Güney Azerbaycan ekonomisine zarar verdi. Rıza Han'ın Tahran'ı ekonomik bir güç haline getirmeye çalışması Azerbaycan'a büyük zarar vermişti. Rıza Şah iktisadi çalışmaları da kendi elinde toplamıştır. Rıza Şah döneminde kurulan fabrikalar ya Şah'ın özel mülküdür veya onun ortaklığıyla kurulmuştur. Bu politikanın sonucu olarak esnaf kesim, Tahran'a göç etmek zorunda kalmıştır. Rıza Han iktidara geldiği tarihlerde, İran'ın diğer bölgeleri ile karşılaştığımızda Azerbaycan gelişmiş düzeyde bir sanayi merkezi olduğu açıkça ortaya çıkar. Rıza Han'ın hedefi, Azerbaycan'da olan sanayi ve iş merkezlerini ya Tahran'a çekebilmek veya yok edebilmek istikametindeydi. Güdülen hedef ve izlenen maksatlı ekonomik politikalar çerçevesinde, Tahran'ı ekonomik merkez yapma gayretleri Azerbaycan'da işadamlarını yoksullaştırmış ve Tahran'a göç etmek zorunda bırakmıştır. Rıza Han'ın bu politikaları sonucu, kitlesel yoksulluk ortaya çıktı ve Azerbaycan halkının ekonomik durumu çok zorlu bir döneme girdi. Chon Foran, yukarıdaki tarihi gerçekleri "*Rıza Han'ın politikaları neticesinde Tahran'ın gelişmesi ve kalkınmasına karşın ticaret ve tarım zengini olan Azerbaycan fakirleşti*" ifadesi ile özetlemektedir (www.turksam.org.tr).

Rıza Han dönemi ile birlikte başta Tahran olmak üzere diğer Fars eyaletleri ve özellikle Rıza Han'ın doğum yeri olan Mazanderan, Türk nüfusunun bulunduğu Güney Azerbaycan'a nazaran bilinçli bir politika ile güçlendirilmiş; buralarda kurulan fabrikalar ve diğer sanayi tesisleri ile Fars unsurunun Türkler aleyhine güçlendirilmesine çalışılmıştır (www.turksam.org.tr).

1930-1940 arasında Güney Azerbaycan'da devlet sermayesiyle iki fabrika kurulurken, bu rakam Türk nüfusunun az olduğu diğer İran

eyaletlerinde 20'ye yükselmiştir. 1930 yılında Tahran hemen hemen her alanda gelişme kaydederken zengin kaynakları ve kalabalık nüfusuna rağmen Güney Azerbaycan yoksulluk ve işsizlik içine çekilmiştir. Sonuçta yatırımsız kalan bu coğrafya eski önemini kaybetmiş ve bu bölgeden Tahran'a doğru yoğun bir göç hareketi başlamıştır (Güneyli, 2005, s. 74).

4.5.2. Pehlevi Döneminin Güney Azerbaycan'a Yönelik Kültür Politikaları

Rıza Han sadece siyasal ve iktisadi yapıyı değiştirmekle yetinmemiş, ülkenin toplumsal, kültürel ve etnik yapısını da değiştirmeye yönelmiştir. İran'a modernleşme olgusunun taşıyıcıları, Azerbaycan Türkleri olmuştur. İlk modernleşme çabası Abbas Mirza tarafından Azerbaycan'da gerçekleşmiştir. İlk modern okul, basım ve gazete Azerbaycan'da çıkmıştır (Bayır, s. 92-93). Bu sayede Azerbaycan'da geniş bir aydın kesim oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesi'ni seven ve bu dilde edebi çalışmalarda bulunan aydın bir kesim ortaya çıkmıştır.

1925-1926 yıllarından itibaren yürürlüğe giren Şah uygulamaları, Azerbaycan Türklerinin zorla İranileştirilmesini amaç edinmiştir. Bu çerçevede, önce Türklerin bilhassa İran'da hakimiyet kurmuş eski Türk iktidarları dönemlerinde (Şahsevenler, Safeviler, Kaçarlar devirleri) elde etmiş oldukları hakları ellerinden alınmış, sonra da toprakları müsadere edilmiştir. Göçebe Türk kimliği yok edilmiş Türk etnik gruplarına yönelik yoğun bir propaganda ve asimilasyon uygulanmaya başlamıştır (Hasanlı, 2005, s. 35).

Ancak Rıza Han'ın kültür politikası, Azerbaycan Türk dilinin ve kültürel hayatının mahvedilmesi doğrultusunda idi. Rıza Han döneminde devlet dairelerinde Türkçe konuşmak yasaklanmıştı. Bu yasağın kapsamı o kadar genişlemiştir ki, yas meclislerinde Türkçe ağıt söylemek dahi suç sayılmıştır*.

* Örneğin, Rıza Han dönemi Tebriz Valisi, Abdullah Mostofı hatırlarında şöyle diyor: *"Ben, cenaze törenlerinde Türkçe ağıt söylenmesine hiçbir zaman izin vermezdim ve konuşmalarımda Ari ırk olmanıza rağmen niçin Türkçe konuştuğunuzu sorardım."*

Rıza Han kültürel farklılığı ortadan kaldırmak ve Farslaşmayı geliştirmek için 1927'de "Düşünce Geliştirme Kurumu"nu kurmuştur (www.turksam.org.tr). Bu kurumun görevi kültürel farklılıkları ortadan kaldırmak ve türdeş bir milli kimlik oluşturmaktır. Böylece Rıza Şah ulus-devlet anlayışını yaygınlaştırarak merkezîyetçi bir devleti ve türdeş bir halkı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu sebeptendir ki, Rıza Han çeşitli etnik kimlikleri inkar politikasını benimsemiştir.

1939 yılında Pehlevi iktidarı tarafından köklü bir reform yapılarak Farsça eğitime geçilmiştir. Şah'ın gelişmelerini yakından takip ettiği bu reform, Türk edebiyatını, düşüncesini, kültürünü, dilini ve tarihini bütünüyle Farslaştırma politikasını esas almıştır (Hasanlı, 2005, s.35).

Takip edilen bilinçli bir politika ile Rıza Han döneminde Azerbaycan Türkçesi engellenmiş, Türklerin bulunduğu bölgelerde iktisadi gelişmenin önüne geçilmiş ve buralarda yönetici kadroların özellikle yerli Türk nüfusu karşısında sert tutumları ivme kazanmıştır. Güney Azerbaycan'a atanan valiler ve üst düzey yöneticiler Fars kökenlilerden seçilmiştir. Bu bilinçli politikayı ele veren somut örneklerle de rastlamaktayız. Örneğin; Tebriz'in Milli Eğitim Müdürü Zogi döneminde, okullarda Türkçe yasaklandığı gibi bu yasayı ihlal edenler için ceza verilmeye bile başlanmıştır (Güneyli, 2005, s. 74).

Türklüğün kültürel değerlerinin ortadan kaldırılması için başlatılan hamleler bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Türkçe kitaplarının yayınlanmasını yasaklamak, Türkçe yer adlarını kaldırarak yerlerine Farsça adların konulması, Azerbaycanlıların Türk değil Ari ırkına mensup olduklarını ileri sürmek ve Azerbaycan Türkçesi'ni Ural Altay dil ailesinden değil de Farsça'nın bir dalı olduğunu iddia etmek gibi birçok teşebbüs eyleme geçirilmiştir (Güneyli, 2005, s. 74).

Türk dilinin mahvedilmesi doğrultusunda büyük çapta kültürel ve psikolojik savaş başlatılmıştır. Kaçarlar (1780-1925) döneminde Azerbaycanlı

olmak ne kadar ayrıcalık idiyse de, Pehlevi döneminde Azerbaycanlı olmak o denli aşağılık konuma getirilmeye çalışılmıştır. Kültürel-psikolojik savaş Azerbaycan Türklüğü'nü milli kimliğinden uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Türklük aşağılanırken Azerbaycanlıların Türk olmadığı vurgulanmıştır. Azerbaycan Türkleri, Türkçe konuştukları için aşağılanmışlar ve etnik olarak Ari oldukları savı ile yüceltilmişlerdir. Bu ikili ve karmaşık politika, eş zamanlı "aşağılama-yüceltme" politikası olarak nitelenebilir. Tahran bu aşağılama-yüceltme politikasını eğitim sistemine de yerleştirmiştir. Baskıcı uygulamaların temel amacı, Güney Azerbaycan Türklüğünü psikolojik ve kültürel olarak asimile etmektir. Azerbaycan Türklerine getirilen Farsça konuşmak zorunluluğu dışında, Türkçe olan yer, bölge ve insan isimleri değiştirilmiş ve Türkçe isim koymak yasaklanmıştır (Güneyli, 2005, s. 74).

4.6. Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Seyit Cafer Pişeveri

4.6.1. İkinci Dünya Savaşı'nda İran ve Güney Azerbaycan

Rıza Han'ın politikaları İran içinde ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel sorunlar yarattığı bir dönemde 1939'da İkinci Dünya Savaşı başladı. İkinci Dünya Savaşı, İran'ın hem iç siyasi sistemini hem de küresel sistemdeki konumunu değiştirmiştir. Savaş, İran ekonomik hayatını çok olumsuz etkileyerek halkın daha fazla fakirleşmesine yol açmıştır (www.turksam.org).

İran, İkinci Dünya Savaşı başladıktan hemen sonra bir bildiri yayınlarak tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak bu tarafsızlık ilanına rağmen Rıza Han'ın Almanya ile yakınlaşma isteği biliniyordu. Rıza Han, Hitler'in "Ari ırkın üstünlüğü" söylemini ciddi şekilde beğeniyordu. Bu sebeptendir ki, 1933 yılında Hitler iktidara geldikten sonra İran-Almanya ilişkileri çok ciddi şekilde ilerleme kaydetmiştir. İran'ın Almanya ile olan yakınlığı Rusya ve İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Ancak İran, bu rahatsızlığı daha fazla körüklemek istemediğini göstermek adına savaş sırasında tarafsızlık politikası ilan

etmiştir. Müttefikler, Rıza Han'dan ülke içindeki Almanların görevine son vermesini ve sınır dışı edilmelerini istediler. Rıza Han bu isteğe olumlu yanıt vermediği gibi Alman yanlısı politikalarına devam ettiği gerekçesi ile 1941'te iktidardan uzaklaştırıldı ve yerine veliahdı olan oğlu Muhammet Rıza Pehlevi getirildi (www.turksam.org).

İran her ne kadar dünya ile olan ilişkilerini bir denge politikası çerçevesinde yürütmeye çalıştı ise de, İkinci Dünya Savaşı'nın seyri İran'ın kaderini alt üst etmiştir. 1941 yılına gelindiğinde Almanlar, SSCB ordusunu yenerek Kuzey Karadeniz kıyılarına kadar gelmesi, İran'ın önemini çoğaltmıştır. Bunda, İran'ın Irak ile Hindistan arasındaki coğrafi konumu, Hint Okyanusu'ndan ve Basra Körfezi'nden Kafkasya'ya yani Rusya'nın güneyine giden ulaştırma yollarının bulunması ve Güney İran'da zengin petrol kaynaklarının olması rol oynamıştır. Ayrıca İran Şahı'nın Almanya'ya sempati beslemesi, Müttefik Devletlerde endişe yaratıyordu. Almanların Rusya karşısındaki başarısı İngiltere'yi harekete geçirmiştir. 1941 yılı yazında İngiltere ve A.B.D., Rusya'ya yardım etmek ve savunmasını güçlendirmek için çok sayıda savaş araç ve gerecini, emniyetli ve güvenilir bir koridor olan İran üzerinden sevk etmeye karar verdiler. Bu doğrultuda, 25 Ağustos 1941'te İran'ın kuzey bölgesi Rusya ve güney bölgesi ise İngiltere tarafından işgal edilmiştir (Uçarol, 2000, s. 604-605). Böylece Güney Azerbaycan'ın hayatında ve tarihinde yeni bir devir başlamıştır ve bu süreç 1946 yılı Aralık ayına kadar devam etmiştir.

Müttefik güçlerin işgal girişimi karşısında ne İran ordusu ne de halk tarafından hiçbir direniş gösterilmemiştir. Söz konusu durum Rıza Han'ın kendisini de şaşırtmıştır. İşgal meselesi, Rıza Han Pehlevi'nin halk içinde meşruluğunun ve tabanının olmadığı bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

II. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde Batı Ukrayna ve Batı Beyaz Rusya sorununun çözülmesi, Sovyetler Birliği'nin Güney Azerbaycan'a ilgisini artırmıştır. Daha 1940 yılının başlarında bu sorun, Moskova'nın askeri stratejik planına dahil edilmişti. Diğer bölgelerden farklı olarak Sovyetler Birliği bu bölgede, önce, arazi yayılmacılığı amacı taşıyordu. İran'ın Almanya

ile işbirliği ve özellikle 1941 yılının ilkbaharında Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgalinden sonra Almanya'ya güvenin kesinleşmesi Sovyetler Birliği'ne güney sorununda ilave imkanlar sağlıyordu. Bu bölgeye yönelik artan Sovyet ilgisini şu sebeplere bağlamak mümkündür (Hasanlı, 2005, s.37).

-Sovyetler, öncelikle bölgede geniş ve ciddi çalışmalar gerçekleştirmek amacı taşıyordu.

-Sovyetler, Ocak 1915 yılında Türk-Alman ittifakının Tebriz'i ele geçirmesi olayını unutmamışlardı, bu sefer daha ihtiyatlı davranmak niyetindeydi.

-İran Azerbaycan'ının jeo-stratejik konumu, Sovyetlerin ilgisini çekiyordu. Bu bölgeden geçen demiryolu ve karayolu hattı, İran Körfezi, Doğu Hindistan ve Uzak doğuya deniz ulaşımını sağlayan limanlarla bağlantılıydı.

-Sovyetler, gerek İran Azerbaycan'ının gerekse de stratejik öneme ve enerji kaynaklarına sahip Hazar Denizi güney kıyılarının Almanya ve İngiltere etki alanına girmesi hususunda endişe taşıyordu.

Sovyetlerin bölgeyi işgaldeki bir maksadı da; Güney Azerbaycan'da Sovyet etkinliğini ve nüfuzunu yaymak, oradan durumu öğrenmek, edebiyat, sanat, kültür, ekonomi ve diğer alanlarda Sovyet Azerbaycan'ının başarılarını göstermek idi (Hasanlı, 2002, s.641-643). Bu sayede güneyde yaşayan Azerbaycanlıların milli benliklerini, duygusunu yükseltmek, onların yalnız olmadıklarını, sınırın yukarısında kardeşlerinin (Sovyet Azerbaycan'ı) yaşadıklarını anlatarak, bu bölgeyi Kuzey Azerbaycan ile birleştirmek mümkün olacaktı. İran yönetimi tarafından Azerbaycan'a duyulan ilgisizlik, dili ve kültürü üzerinde oluşturulan baskı, eşitsizlik, kıtlık, fakirlik Sovyet propaganda gücünün artmasında önemli bir diğer etken olmuştur (Hasanlı, 2005, s.105).

Güvenlik gerekçesiyle Sovyet Kızıl Ordusu, II. Dünya Savaşı'yla birlikte İran'ın Azerbaycan ve Türkmenistan bölgesine asker sevk ederken, buna karşılık İngiltere merkezi İran'ı, A.B.D. ise Basra Körfezi bölgesini fiilen askeri denetimleri altına almışlardır.

Öte yandan, 1943 yılında gizlice yapılan jeoloji keşif çalışmaları sonucu Ruslar, Güney Azerbaycan'da özellikle Gilan ve Mazardaran'da bulunan petrol rezervlerinin, İngilizlerin gözetimindeki bulunan Güney İran petrol rezervlerinden daha az olmadığını tespit ettiler. Bu son gelişme, Rusların bölgeye olan ilgilerinin artmasına yol açmıştır (Hasanlı, 2002, s.642).

1944 yılı ortalarında savaşın gidişatı netleşirken dünyanın gelecekteki yeni görüntüsü belirginlik kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, savaşın doğurduğu ittifaklar hızla çözülmeye, ortaya çıkan yeni durum ve revize edilen menfaatler doğrultusunda saflar değişmeye, dostlar düşman olmaya başlamıştır. Doğu ve Orta Avrupa'da; Yakın, Orta ve Uzak Doğuda; ve Büyük Okyanusta yeni dengeler biçim kazanmış, yeni çatışma nedenleri doğmuştur. Müttefik devletler, artık geleceğin dünyası hakkında kendi öngörülerini düşünmekteydiler. Bu süreçte, dünya yakacak ve enerji kaynakları uğrunda çetin bir mücadele dönemecine girmiştir. Yeni dünyada "Petrole Hücum" 1944 ortalarında İran'a yönelik politikayı belirleyen başlıca etken olmuştur. Önlerinde, Yakındoğu'yu ve İran petrollerini Sovyetlere bırakmamak yönünde bir anlaşma nedeni bulunurken A.B.D. ve İngiltere arasında ciddi ihtilaflar doğmuştur. 1920'lerin başında başkanlık yapmış A.B.D. eski yöneticilerinden Harding bu hususta şöyle sitem etmiştir: "Biz, dünyayı, sosyal ilişkileri ve hukuku öğrenmekle meşgulken İngiltere petrol kaynaklarını fethetmekteydi. Bu kaynak, dünyaya hükmetmenin anahtarını oluşturuyor" (Hasanlı, 2005, s.67-97).

Petrole hücum fikri, 1944 yılında Sovyetlerin Azerbaycan politikasında önemli değişimlere yol açmıştır. Tahran Konferansı sırasında İran'la ilgili yapılan resmi antlaşmalar ve verilen gayri resmi sözler zamanla unutulmaya başlandı. İşgal edilmiş Sovyet topraklarının faşistlerden arındırılması, Kızılordu birliklerinin Avrupa'ya yaptığı çıkartma SSCB'nin çıkar amaçlı

genişleme isteğini artırdı. Bir anda SSCB gündemini İran ve Ortadoğu enerji kaynaklarını ele geçirme' planları işgal etti. Özellikle, İngilizlerin, Güney İran'da 1943 yılı için elde ettikleri 10 milyon ton petrol Sovyet iştahını kabartmıştır. Nitekim, Haziran 1943 yılında Sovyet yönetimi, İran'ın kuzey bölgelerindeki petrol yataklarının öğrenilmesi için petrol ve jeoloji uzmanı talep etmiş, Tahran Sovyet büyükelçisi tarafından bölgede uzman jeolog ve askeri mühendis görevlendirilmişti. İlk arama sonuçları son derece olumluydu. İran Azerbaycan'ı bölgesinde Gilan, Mazandaran, Astarabad ve Kuzey Horasan'daki petrol ve doğal gaz rezervlerinin, İngiliz kontrolündeki Güney İran'daki rezervlerden az olmadığı anlaşıldı. Petrol araştırmaları konusunda varılan genel kanı, ilk çalışmaların Mazandaran'dan başlatılması yönünde olmuştur. Zengin petrol rezervlerine yataklık eden Sari-Şahı bölgesinin Hazar Denizi'ne uzaklığı sadece 40 km olup kazı çalışmaları açısından olanaklı konumdaydı. İkinci dereceli bölge olarak Gorgan gösterilmiştir. Semnan'da ise kazı çalışmalarının bir takım zorluklarından söz edilmiştir. Gilan ve Azerbaycan'a gelince burada hala jeolojik taramaların sürdürülmesi gerekliliği belirtilmiştir (Hasanlı, 2005, s.67-97).

Jeolojik tespitler sonucunda, Sovyet yetkililer 1944 yılı bahar ve yaz aylarında Sovyet etkisinin artırılması için 245 kişiyi İran Azerbaycan'ına göndermiştir. Bu kişilerin tamamı Azerbaycanlı olup diplomasi, ekonomi, ulaştırma, tarım, kültürel ve askeri alanlarda görevlendirilmişlerdir. Bu kişiler, aslında İran Azerbaycan toplumunu Farmlar'ın yüzyıllık zulmünden kurtarmak, İran devletinin çöktüğünü, mevcut yönetimin bağımsızlık ve özgürlüğü korumakta aciz olduğunu ispat etmek için açık ve anlaşılır bir politika ile çalışmışlardır. Bu çerçevede, Sovyet yetkililerin ileri sürdüğü en popüler slogan Azerbaycanlıların Fars zulmünden kurtarılması, demokratik bir devlet oluşumu ve toprak sorununun çözülmesi olmuştur (Hasanlı, 2005, s.109-111).

Öte yandan İran basını da gelişmeleri yakından izlemekteydi. Nitekim 1944 yazı boyunca petrol konusu İran basınında gündemin ilk sırasını teşkil etmiştir. İran'da çıkan *Demavend* gazetesinin 23 Temmuz 1944 tarihli baskısında yer alan bir haber, İran Azerbaycan'ına yönelik yabancı ilgisine

şu şekilde yer vermiştir: *"Tebriz'de yaşanan kargaşanın perde arkasında petrol sorunu yatmaktadır. İran Azerbaycan'ı ile Kerkük ve Musul'da zengin petrol kaynaklarının varlığı bilinmektedir. Pantürkizm ve bir Kürt Devleti oluşturmak düşüncesinin temelinde bu sorunun yer aldığı kesindir. Bu yüzden SSCB, A.B.D., Britanya ve Türkiye hepsi birden Azerbaycan sorununda taraftırlar. Geçmişte yaşanan Ermeni, Asuri, Kürt sorunlarının köklerini de petrolde aramak gerekir. Şayet, petrol şirketlerinin tahrikleri olmasaydı, büyük olasılıkla Türkler Azerbaycan'a ilişkin bir talep ortaya koyamazlardı."* Bir diğer Tahran gazetesi *Ferda* ise, Azerbaycan'ın petrol zengini bir ülke olduğunu, hatta bir takım bölgelerde petrolün çıktığını aktarmıştır. Gazete dünyaca ünlü bir ekonomistin açıklamalarına şöyle yer vermiştir: *"Bir ülkenin siyah incisi bulunuyorsa, o ülkenin sarı inci hakkında düşünmeye ihtiyacı yoktur."* (Hasanlı, 2005, s.95).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonları yaklaşırken, Müttefikler arasındaki görüş farklılıkları, yeni bir takım anlaşmazlıklara yol açmıştır. Anlaşmazlık çıkan hususlardan biri de İran'ın boşaltılması olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin iki büyük müttefiki, İngiltere ve A.B.D. ise, İran Azerbaycan'ında olup bitenleri kaygı ile izliyorlardı. İki müttefik, İran Azerbaycan'ında bağımsız bir devletin kurulacağını veya bölgenin Rus desteği ile Sovyet Azerbaycan'ı ile birleştirileceğini bekliyorlardı. İki ülke tarafından İngiliz ve Amerikan çıkarlarına son derece ters bu senaryoları olanaksız kılmak için, Sovyet yönetimine Postdam Konferansı'nda bir teklif sunulmuştur. Kraliyet yönetimi ve Sovyet hükümetinin İran'da kendi birliklerini 29 Ocak 1942 tarihli anlaşma (Yılmaz, 1998, s. 244-245)* gereğince

* 29 Ocak 1942 tarihli İngiltere, Sovyet Rusya ve İran arasında yapılan bir anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre; Sovyet ve İngiliz askerlerinin İran'da konuşlandırılmasına, Sovyetler'e yapılan yardımın İran topraklarından geçirilmesine ve savaşın sona erdiği tarihten itibaren 6 ay içinde Sovyet ve İngiliz askerlerinin İran topraklarını boşaltmasına karar verilmiştir. Bu anlaşmaya göre 6 Mart 1946 tarihine kadar İran topraklarının boşaltılması gerekiyordu. Savaştan hemen sonra, İngiltere ve A.B.D. İran'dan askerlerini çektiler. Sovyet Rusya'da ise bir hareket görülmedi. Sovyet Rusya'nın amacı; Basra Körfezi'ne inmek, Ortadoğu'yu Rus nüfuzu altına almak, komünist

bulundurduklarının hatırlatıldığı teklifte, müttefik birliklerin aşamalı olarak İran'dan çıkarılması önerilmiştir. Buna göre, ilk aşamada müttefik orduları İran'ın başkentinden çıkarılacak, ikinci aşamada, İngilizler Abadan ve güneydeki petrol bölgelerinde; Sovyetler ise Kuzeydoğu İran veya Kuzeybatı İran'da asker barındırabilecek; üçüncü aşamada ise bütün müttefik birlikleri İran'ı terk edecekti. A.B.D. Başkanı Truman ise, Amerikan askerlerini İran'dan çekmeye hazır olduğunu beyan etmiştir. Postdam konferansı sonucunda müttefikler askeri birliklerini hemen Tahran'dan çekmek konusunda anlaşmaya varmışlardır. Birlikleri İran'dan çekmenin bir sonraki aşaması, Eylül 1945'te Londra'da yapılacak olan Dışişleri Bakanları Toplantısında kararlaştırılacaktı. Ancak Sovyet yönetimi, Postdam Konferansı sonuçlarına pek sıcak bakmamış, alınan kararların askıya alınmasına çalışmıştır. Zira, İran'dan Sovyet birliklerinin tahliyesi, SSCB'yi Kuzey İran'daki petrol arama çalışmalarına ve özerklik çıkışlarını genişletmeye ilişkin alınmış kararları uygulama olanağından mahrum edecekti. Bu sebeple birtakım gerekçeler bulunmalıydı. Bu gerekçeler, Sovyet askerinin bölgeyi tahliyesi halinde gerici çevrelerin güçleneceği ve demokrat örgütlenmelerin yıpratılacağı şeklinde ileri sürülmüştür (Hasanlı, 2005, s.130-132).

4.6.2. Seyit Cafer Pişeveri ve Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Gerek İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İran ve Güney Azerbaycan'da yaşanan gelişmeler yeni oluşumlara zemin hazırlamıştır. Bu süreçte Güney Azerbaycan'da bağımsız bir devletin kurulmasına ve Azerbaycan'ın birleşme girişimlerine sahne olan gelişmeler Seyid Cafer Pişeveri'nin (1883-1947) adıyla özdeşleşmiştir.

Pişeveri: İran Azerbaycan'ında doğmuş, Komünist Parti eski üyesidir. Sovyet Azerbaycan'ında uzun süre parti ve Sovyet görevlerinde bulunmuştur. Seyid Cafer Pişeveri siyasi faaliyetlere gazetecilik yaparak başlamıştır. 1917

ideolojiyi yaymak ve petrol yönünden zengin olan İran'ın kuzeyini kontrol altında bulundurmak olarak sıralanabilir.

yılında “Açık Söz Gazetesi”nde Mir Cafer Seyyid Cevatzade imzasıyla makaleler yayınlamıştır. 1918 yılında İran Sosyal Demokrat Partisi'nin toplantılarına katılmış, bu partinin Azerbaycan Eyalet Komitesi'nde görev olarak Tebriz'den raporlar yazmıştır. Daha sonraları gerçekleşecek olan Gilan Sosyalist İnkılabı'na katıldı. İnkılapçılarla birlikte Şahın ordularına karşı savaştı. Bu mücadelelerde gösterdiği yararlılıklar neticesi Gilan inkılabının Merkez Komitesi'ne seçildi. Gilan Sosyalist Cumhuriyeti kurulduğunda İçişleri Bakanı olarak hükümette görev almıştır (Hasanlı, 2005, s.127).

Komüntern tarafından 1927 yılında İran'a gönderilmiştir. 1930 yılında Rıza Han, İngiliz birliklerinin yardımıyla Gilan İnkılabı neticesinde kurulan devleti ortadan kaldırıp Pişeveri de dahil olmak üzere bütün inkılapçıları hapse attı. 10 yıl hapis yatmış, 1941 yılında Sovyet birliklerinin İran'a girmesiyle birlikte özgür bırakılmıştır (1941'de Rıza Han'ın yerine oğlu Şah Rıza'nın geçmesi sebebiyle çıkarılan genel bir af ile Pişeveri de serbest bırakıldı) (Hasanlı, 2005, s.127). Bu dönemde Pişeveri, cezaevinden çıkınca tekrar siyasi faaliyetlere başlamış, “ Ajir“ adında bir gazete çıkararak siyasi düşüncesini yaymaya devam etmiştir (www.turkhaber.org). Fikirleri Rıza Pehlevi ile başlayan baskıcı politikalara karşı direnmek üzerine yoğunlaşmıştır.

1941'de Sovyet Ordusuyla Tebriz'e gelen Kuzey Azerbaycanlı şair ve yazarların buradaki Türk gençlerini teşvik ederek başlattıkları kültürel faaliyetler neticesi Türk aydınları arasında iyice güçlenen milli şuur, Hiyabani'den sonra ikinci defa milli bir Türk devleti kurma fikrini ateşlemiştir. Dolayısıyla, fikirleri Azerbaycan halkı tarafından hemen benimsenen Pişeveri ve arkadaşları, Tebriz'den milletvekili seçilerek meclise yollanmıştır. Fakat Azerbaycan halkının bu tercihini Tahran yönetimi hoş karşılamamış, Meclis toplanarak Pişeveri ve arkadaşlarının mazbatalarını iptal etmiştir. Bu olaydan sonra Pişeveri, arkadaşlarıyla Tebriz'e dönmüştür (www.turkhaber.org).

Sovyet yönetimi tarafından Azerbaycan Demokratik Parti yönetimini, demokratik çevreler arasında itibarı ve saygınlığı bulunan, Tahran'da yayınlanan Ajir gazetesi editörü Seyit Cafer Pişeveri'nin üstlenmesi uygun

görülmüştür (Hasanlı, 2005, s.127). Pişeveri 25 Ağustos 1945 tarihinde Azerbaycan Demokrat Partisi'ni kurmuş, kendisi de partinin Genel Sekreteri seçilmiştir.

3 Eylül 1945 tarihinde, Azerbaycan Demokrat Partisi yazılı bir açıklama ile partinin kuruluş gerekçesini, amacını ve içeriğini halka duyurmuştur. Açıklamada şöyle denilmiştir: *“Tarihte özgürlüğün bayraktarı gibi ün kazanan Azerbaycan, bundan böyle gerici Tahran yönetiminin baskısı altında yaşayamaz. O, özgür olmalıdır. Azerbaycan, parlak bir kültür mazisi olduğu halde, şimdi cehalet girdabında kalmaz. Azerbaycan ulusunun o güzelim dili var. Bu dil okullarda okutulmalı, yönetim katmanlarında kullanılmalıdır. Azerbaycan zengin kaynaklarının sahibi olmalıdır. Azerbaycan'da sanayi atılımları yapılmalı, Azerbaycan bir tarım kültürü ülkesi konumunu almalıdır. İşçiler işsiz, köylüler topraksız kalmaz. Azerbaycan, her bakımdan özgür ve gelişmiş olmalıdır”* (Hasanlı, 2005, s.140-141).

Daha sonra “12 Şehriner Manifestosu” diye bilinen meşhur açıklamasını yayınlarak milli hedef ve programlarını ilan etmiştir. Yayımlanan 12 Şehriner Manifestosu'nda geçen aşağıdaki ifade Azerbaycan Demokrat Partisi'nin amacını özetlemektedir (Attar, 2004, s. 55-56).

“Azerbaycan halkı kendi özgün milliyet, dil ve geleneklerine sahip bir halk olarak diğer halklar gibi, İran'ın toprak bütünlüğü içerisinde kendi kaderini tayin etme hakkında sahiptir. İran'dan ayrılmak istemeyen Azeri milleti, İran'da demokrasi rejiminin kurulması ve Azerbaycan'ın kendi özerk devletine kavuşmasını talep etmektedir. Azeri milleti için milli ve ana dili olan Türkçe yaşamsal önem taşımaktadır. Bu dil, devlet ve eğitimde resmi dil olarak kullanılmaktadır.”

Ulusal özerklik konusunda Pişeveri düşüncelerini şöyle açıklamıştır (Hasanlı, 2005, s.173).

“Bizim başarı ölçümüz Azerbaycan'ın özerkliğidir. Bu amaca ulaşmak için silah ve zorbalığa başvurmadan, Azerbaycan'ın özerkliğini kazanır

kazanmaz harabeye dönmüş şehir ve köylerinin onarımına, yüksek ve orta okulların açılmasına çaba harcayacağız. Azerbaycan Ulusal Hükümeti, köylülerle toprak ağaları arasındaki sorunları eşitlik prensipleri doğrultusunda çözecek ve bu konuda İran'a öncülük yapacaktır.”

Pişeveri'ye göre; dünya genelinde demokratik oluşumlar sonucu diktatörlüklerin çökertildiği, zorbalık ve baskının sona erdiği, bütün ulusların self-determinasyon hakkına sahip olduğu bir zamanda Azerbaycan Türk toplumu bir ulus gibi kendi haklarını belirleme kudretine sahip olup Azerbaycan'ın İran'dan ayrılmak gibi bir düşüncesi yoktur ve İran'ın diğer toplumlarıyla kardeşlik ilişkilerini korumak temel fikirdir. Kasım 1945'te yapılan Halk Kongresi sonuç bildirisinde ulusal özerklik hakkında özetle şu hususlara dikkat çekiliyordu (Hasanlı, 2005, s.174-175).

- Anayasaya bağlı kalınarak Azerbaycan ulusunun işlerini yürütmek amacıyla ulusal özerkliğin kazanılması,
- Eyalet encümen yetkilerinin genişletilerek onun Ulusal Meclise dönüştürülmesi,
- İran'ın toprak bütünlüğü ve devlet bağımsızlığını çiğnemenin Azerbaycan ulusal yönetiminin kurulması.

Parti, Güney Azerbaycan halkından da destek bularak kısa sürede bölgeye hakim olmuştur. Tertip edilen bir halk ayaklanması sonucu, Sovyet yönetiminin desteği ve İran Komünist Tudeh Partisi üyeleri ile birlikte 12 Aralık 1945 tarihinde Tebriz Valisi'ni görevinden uzaklaştırılarak Pişeveri liderliğinde Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ilan edilmiştir (Yılmaz, 1998, s. 245). Yeni yönetim Sovyetler Birliği tarafından da tanınarak desteklenmiştir.

Bu gelişmeler sonrasında Pişeveri'nin başbakan olarak yer aldığı Milli Hükümet kurulmuş olup Salamulla Cavit, Cafer Kaviyan, Doktor Mehtaş, Muhammet Biriya, Gulamrıza Ovrangi, Gulamrıza İlhami, Yusuf Azima, Mirza

Rabi Kabirli, Rıza Resuli, Zeynalabidin Giyami, Firuddin İbrahimi gibi tanınmış kişiler de Hükümet üyesi olarak göreve gelmiştir (www.turkhaber.org).

Milli Hükümet, egemenlik esasına dayanan kanunlar çıkararak bunları hemen uygulamaya koymuş; Türkçe'yi resmi dil ilan ederek eğitim ve yayınları Türkçe yapma zorunluluğu getirmiştir. Bu dönemde, Türkçe eğitim veren yeni okullar açılmış ve Azerbaycan Türkçesinde kitaplar bastırılmaya başlanmıştır. Öğrenim çağındaki çocuklar için eğitim mecburiyeti getirilmiştir. Her yaştaki insan için okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Türkçe yayın yapan bir radyo istasyonu açılmıştır. Başkent Tebriz modern bir şehir olmaya başlamış ve Tebriz'de bir Türk üniversitesi kurulmuştur (www.turkhaber.org).

Resmi dilin Azerbaycan Türkçesi olarak ilan edilmesinin ardından Azerbaycan Milli Hükümeti Sesi adlı radyo yayına başladı, birçok okul, dernekler ve tiyatro binaları açıldı. 16 gazete ve dergi çıkarıldığı gibi Azerbaycan tarihini, dilini ve kültürünü işleyen kitaplar yayınlandı. Toprak Reformu gerçekleştirilerek devlet kontrolündeki topraklar, çiftçilere paylaştırıldı. İş yasası çıkartıldı, bankalar millileşti, yeni fabrikalar kuruldu. Çıkartılan yeni yasalarla vergiler azaltıldı ve fiyatlarda %40 düşüş oldu. Hemen her alanda kaydedilen gelişmeler sonuç vermeye başladı: Açılan yeni hastanelerde sağlık hizmetleri iyileştirildi, bayındırlık faaliyetleri artırıldı, işsizlik azaltıldı, kadınlara seçim hakkı verildi, yolsuzluklarla mücadele başlatıldı ve uyuşturucu ticaretinin önü alındı. Pehleviler döneminde 20 yıl içinde gerçekleştirilemeyen bütün bu iyileştirmeler, Azerbaycan Milli Hükümeti tarafından bir yıl gibi kısa bir süre içinde hayata geçirdi. Bu gelişmeler yabancıların da gözünden kaçmadı. Örneğin, Amerikalı Araştırmacı William W. Douglas 1950'de geldiği Güney Azerbaycan'da bu yakın geçmişin Türkler üzerinde yarattığı olumlu etkiyi görerek "*Halk Azerbaycan Milli Hükümeti'nden ve onun Başbakanı Seyit Cafer Pişeveri'den memnuniyetlerini dile getirmekten hiç kaçınmıyordu*" demektedir (Güneyli, 2005, s. 75).

Azerbaycan Milli hükümeti ve halkının bu demokratik cesareti, Tahran rejimini tedbirler almaya sevk etmiştir. Pişeveri Tahran ile olan sorunu barış yolu ile çözmek istemiştir. Bu kapsamda, Milli Hükümet adına bir heyet 1945'te Tebriz'e gelmiştir. Bir dizi görüşmenin sonucu olarak Azerbaycanlılar Zencan kentini Tahran'a vermeyi kabul etmişlerdir. Tahran'ın devraldığı Zencan'da hükümet kuvvetleri çok kanlı olaylara yol açmışlardır. Bu arada Tahran, Güney Azerbaycan'ı işgal için askeri hazırlıklara başlamıştır. İran ordusu Amerikalı Norman Schwartzkopf tarafından örgütlenmiştir. Ağır silahlarla donatılmış 5 özel askeri birlik Azerbaycan'a baskın yapmak için hazırlanmıştır (www.turksam.org).

Güney Azerbaycan ordusunu ise ADP'nin milisleri olan fedailer, kızılbaş (asker), Esanlu ve Cehaşşanlu aşiretleri oluşturmuştur. Sovyetler Birliği'nin ordusu İran'ı terk ederken Azerbaycan silah depolarını da boşaltmıştır. İran silahlı kuvvetleri Norman Schwartzkopf komutasında Güney Azerbaycan'a karşı hücumu geçmiştir. Savaş üç gün sürmüştür, Azerbaycan birlikleri yenilmiştir. İran ordusu Güney Azerbaycan'da ilerlemiş, kanlı olaylara neden olmuştur. Savaşta 25 bin Azerbaycanlı katledilmiştir. 2500 kişi mahkemelerde idama mahkum edilmiş; 8000 kişi ağır cezalara çarptırılmıştır. 3600 köy halkı, Farslar'ın yaşadığı bölgelere göç ettirilmiştir. Azerbaycan'a sığınan yaklaşık 70.000 kişi de ölmüştür. Milli Hükümetin kurduğu bütün kültürel merkezler dağıtılmıştır. Milli meclisin kütüphanesi yakılmış, Türkçe kitaplar ateşe verilmiştir. Kanlı olaylar sonucu Milli Hükümet, 1946 yılında üç gün içinde devrilmiştir (www.turksam.org).

Günlerce devam eden bu korkunç katliamı durdurmak için Moskova'da bulunan Pişeveri'nin gayretleri netice vermediyse de 12-19 Aralık 1946 tarihleri arasında İran hududunu açtırmaya muvaffak oldu ve binlerce insan, Sovyet topraklarına kaçtı. Pişeveri destek bulmak ümidiyle gittiği Moskova'da beklediği ilgi ve yardımı bulamamıştı. Geri de dönemediği için 12 arkadaşıyla beraber o da Sovyetlere sığınmak mecburiyetinde kaldı. Sürgün olarak Bakü'de yaşamaya başladı. Bir müddet sonra Sovyetler, sığınmacılar arasından vatana dönmek isteyenleri tutuklamaya başladı. Binlerce kişi hapse atıldı. 1947'de Ermeni bir şoförün kullandığı bir otomobille Bakü'den

Şamahı şehrine giderken yolda geçirdiği şüpheli bir trafik kazası neticesi hayata gözlerini yumdu (www.turkhaber.org).

4.7. İran İslam Devrimi ve Güney Azerbaycan

1946 yılı sonrasında bölgede durulması beklenen olaylar daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Aşırı derecede Amerikan sömürgesi ve bölgede Amerikan istihbaratının bir uzantısı olan İran istihbarat örgütü SAVAK tarafından idare edilmesi İran'daki milli ve etnik baskının daha da artmasına yol açmıştır. Sadece Azerbaycan'da değil İran'ın genelinden grevler ve gösteriler yeniden dalgalanmaya başlamıştır.

A.B.D. aleyhinde politika izlemesinden dolayı ve İran petrollerini millileştirme yolundaki kararı yüzünden, 1953 yılında Azeri asıllı İran Başbakanı Musaddık, Amerikan-İngiliz destekli askeri bir darbe sonucunda görevden alındı. Darbenin asıl maksadı, İran petroleri üzerindeki Batı dünyasının çıkarlarını korumak idi (Adıbelli, 2006, s. 20). Ancak bu gelişme, İran'ı bekleyen sonucu değiştirmede, aksine hızlandırdı. 1979 İran devrimine giden yolda İran'ın geleceği için iki önemli güç faaliyet göstermekteydi: Bir yanda Azerilerin başını çektiği laiklik ve sosyalizm yanlıları ve diğer tarafta Farsların önde geldiği Şii mollaların grubu karşı karşıya idi.

1954 yılına gelindiğinde, petrol zenginliğinin aşırı boyutlara ulaştığını gören Muhammed Rıza Şah, kendini 2500 yıllık Pers / İran devletinin son ve mutlak hükümdarı olarak görmeye başlamıştır. Bu dönemde A.B.D. ve Batı dünyası, Şah'ı desteklemekten geri kalmamıştır. Çünkü, o yıllarda, İran, Batı ve A.B.D. hesabına Körfez jandarmalığı yapıyordu, Ortadoğu petrollerini koruyordu, çok ucuz ve bol el emeği sağlıyordu, önemli ve bakir pazarları garanti ediyordu. Ancak 1960 yılı sonlarında İngiltere'nin Kuveyt'ten çekilmesi, Ortadoğu'da A.B.D.'nin etkinliğinin artması, askeri dengelerin değişmesi, Şah'ın Güney Afrika ile işbirliği politikaları Ortadoğu'da yeni

sancılar doğurmuştur. Öte yandan ülke içinde petrol gelirinden bekledikleri payı alamayan Şii imam ve mollalar arasında memnuniyetsizlik her geçen gün artmaya başlamıştır (Kayabalı, 1990, s. 261-262). Şah yönetimi, 1963'te çıkarılan Ak Devrim denilen toprak reformu ile, ülkede etkili olan ulema sınıfının ekonomik bağımsızlığını azaltmayı, endüstriyel yatırımı artırmayı ve dinsel öğreti yerine laik eğitim sistemini getirmeyi amaçlamıştır. Fakat toprak reformu istenen hedeflere ulaşamamış, aksine ulema sınıfının halk nezdinde propagandalarının artmasına ve halkın galeyana gelmesine yol açmıştır (Yüce, 1994, s. 110-111).

İçte ve dışta cereyan eden bu gelişmeler, İran'ın son egemen gücü olan ülkede büyük bir baskı düzeni kuran Pehlevi Hanedanı'na karşı halkın tepkisini artırmış, Şah yönetimi geniş halk kitlelerince sevilmemiş ve desteklenmemiştir. Zira, iktidarda kaldıkları süre zarfında, Şah yönetimi tam anlamıyla kişisel bir diktatörlük olarak devam etmiş ve hiçbir biçimde ülkenin geleceğine dönük iyileştirmeler yapmamıştır. İran devleti, Pehlevi hanedanının kişisel malı düzeyine gelince, İran'da halk ve yönetim arasındaki uçurum büyümüş ve bu durumda belirli bir süreç içinde Şah yönetiminin yıkılmasına giden yolu açmıştır. Çok güçlü bir ordu ve polis örgütünün yardımı ile ayakta kalma çabaları da İslam devrimine giden yolu kesmemiştir. Mutlak gücün sarayda toplandığı bir siyasal yapıda, politik sistemin tüm organları monarşiyi güçlendirmek için kullanılıyordu. Komünist dünya ile kapitalizmin egemen olduğu diğer dünya arasında bir kilit noktasında yer alan İran, ülkesinde normal bir demokrasiye izin vermediği gibi, tüm siyasal akımların da başını eziyordu. Dünyanın önde gelen petrol ülkelerinden birisi olarak bütün dünya ülkelerine sermaye aktarırken, kendi ülkesine yatırım yapmıyordu. Bunun sonucunda da, İran'da hiç bir zaman endüstri gelişemedi. Çünkü İran Şahı işçi sınıfı istemiyordu. Egemen bir burjuvazinin oluşmasına ise izin vermek istemiyordu, çünkü burjuvazinin bir gün kendisinden vazgeçerek demokrasiye yönelebileceğini çok iyi biliyordu. İran'ın Azerbaycan, Kürdistan, Türkmenistan, Belucistan ve Acemistan gibi beş büyük bölgeden meydana gelmesi ve bu bölgelerde yaşayan halkların büyük oranda kendi bölgelerinin yerli kültürü ile donanmış olması, bunların gelecekte bağımsız bir ulusal egemenlik isteyecek siyasal gelişmeye

yönelebilmeleri tehlikesi karşısında, ülkesel birliğini ve bütünlüğünü koruyabilecek iki alternatifi belirliyordu. Bunlardan birincisi otorite, ikincisi de dindi (www.turksam.org).

Beş bölgeye ayrılan ve elliye yakın etnik topluluğu kendi içinde barındıran İran bu koşullarda ya otoriteye ya da dine yönelecekti, Şahlık yönetimi bu nedenle otoriter rejimi devam ettirmiştir. Ne var ki, tam Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasında, İran'da ortaya çıkan İslam Devrimi, batı emperyalizminin yeşil kuşak çevirmesine paralel bir biçimde devreye girmiştir. İki kutuplu dünyada tampon bölge olarak yer alan İran otoriterizm dönemini tamamlıyor ve yeni dünya düzenine geçiş süreci ile beraber de İslam devrimi olgusu ile karşılaşılıyordu. İslam devrimi bir anlamda var olan otoriter rejime tepki olarak, diğer anlamda da yeni dünya düzenine geçiş döneminde, sosyalist sistemin tasfiyesi sonrasında Orta Asya ve Kafkasya'daki Müslüman nüfus topluluklarının geleceği ile ilgili olarak devreye giriyordu (www.turksam.org).

4.7.1. İran İslam Devrimi

İran'da devrimci hareketin başlangıcı muhaliflerin Şah'ın liberalleştirme politikasından istifade edip protesto eylemlerine başladıkları 1977 yılına dayandırılabilir. Fakat bu hareket o zamanlar savunmacı, reformist, şiddet kullanmayan ve Tahran'la sınırlı bir hareket görünümündeydi. Entelektüellerle sınırlı tabanıyla siyasi düzene yönelik herhangi bir tehdit oluşturmuyordu. Hareketin doğasındaki değişim ve ivmelenme, 1978 yılının Ocak ayında iktidarın, Humeyni'yi kötüleyici bir makale yayınlatması ile başlamıştır. Bu Şah'a yönelik muhalefetin merkezi Kum şehrinde birkaç göstericinin polis tarafından öldürüldüğü büyük bir miting düzenlenmesine sebep olmuş; ardından da, Ayetullah Şeriatmedari ile Ayetullah Humeyni hareketin liderliğini ele geçirmiş ve hareket tedrici olarak dini bir şekil almaya başlamıştır. Böylece İran insan ve kültürünün ayrılmaz parçası olan Şiilik tüm sınıfların hoşnutsuz kesimlerini celbederek muhalefet için bir çıkış noktası haline gelmiştir. Hareket kısa zamanda savunmacı özelliğini terk ederek

köktenci, şiddet yanlısı, esnaf ve tüccarlar ile orta ve çalışan sınıfları da kuşatan popüler bir kimliğe bürünmüştür.

Şii güçlerin hareketin en güçlü ve ayrılmaz parçası olduğunu gösteren işaretler her durumda görülebiliyordu. Hakim olan hareketlilik tamamıyla ulema ve esnaf sınıfının geleneksel örgütleniş şekli ile Şah karşıtı ajitasyon merkezleri olan camiler sayesinde ayakta idi. İran'da İslami değerlerin tahrip edilmesinin sembolleri, devrimci şiddetin hedefleriydiler ve içki dükkanları, tiyatrolar, kadınlar birliğinin merkezi bunlardan bazılarıydı. Gösterilerde ekseriyetle İslami sloganlar kullanılıyordu ve gösterilerin çoğunda kadın ve erkekler ayrı bulunuyorlardı (Atay, 1999, s. 131). Nihayet yalnızca Şii güçlerin tek başlarına düzeni sağlayabilecek olmaları nedeniyle İmparatorluk Silahlı Kuvvetleri onlarla anlaşılabilir.

Şah baskılar karşısında 1979 başında A.B.D.'nin başbakan olarak önerdiği ılımlı Sapur Bahtiyar'ı bırakarak ülkeden ayrıldı. Eylemlere bir ay dayanabilen Bahtiyar hükümetinden sonra Mehdi Bazargan geçici devrim hükümetini kurdu. Bazargan hükümetinin devrimci sürece katılmış farklı ideolojilerdeki grupların baskısı ile karşılaşmış olmasına karşın ne solcu grupların ne de ılımanların sahip olduğu örgütlülüğe ve kaynak olmaması nedeniyle, Humeyni önderliğinde devrimin İslamlaştırılması başlamıştır (Sürücü, 1999, s.39).

1979 yılı Şubatı'nda tamamlanan İran İslam Devrimi devrimini sadece İslami temelde izah etmek mümkün değildir. Devrime destek veren grupların ideolojik ve örgütsel farklılığı, yukarıdaki izahı güçlendirmektedir. Devrimi değişik nedenlerle destekleyen gruplara tüccarlar, sosyal demokratlar ve ulusal cephe üyeleri, modern milliyetçi-liberal düşünceye sahip olan teşkilatlar (İran Özgürlük Harekatı), Kaçar Hanedanına bağlı olan Türkmen soyluları, Farsizm politikaları sonucu baskıyla iskan edilen aşiretler, İran'da yaşayan etnik gruplar gibi muhaliflerin yanı sıra mollalar, sol örgütler ve silahlı mücadeleyi kabul eden teşkilatları da ekleyebiliriz. Devrime destek veren grupların geniş bir yelpazede yer alması Pehlevi Hanedanı'nın büyük bir toplumsal rahatsızlığa neden olmasını kanıtlamaktadır.

Şah'ın devrilmesi ve Şia'nın iktidara gelmesi, Ortadoğu'nun sosyo-ekonomik, sosyo-politik, ve sosyo-kültürel yapısını etkilemiştir. Bu etki, öncelikle İslam dünyasında mezhep farklılıklarının keskinleşmesi ve Sünni-Şii arasında sertleşen bir mücadelenin başlamasına yol açmıştır. İslam dünyasında önceleri Şiilere karşı tolerans gösteren çoğunluktaki Sünniler, 1979'dan sonra Ortadoğu coğrafyasında politik bir güç olarak ağırlıklarını ortaya koymuşlardır. Bu mezhep savaşında, terörün bir savaş aracı olarak kullanılması ve bloklar arası gittikçe artan çatışmalar dikkat çekmektedir. Sünni'ler, petrol zengini Arap ülkeleri ve özellikle A.B.D. tarafından, Şiiler ise SSCB ve Fransa tarafından desteklenmiştir.

Öte yandan, yeni İran İslam Cumhuriyeti bazı gerçekleri de ortaya çıkartmıştır. İran ihtilali'nin esas sebepleri ekonomik veya politik etkenler değildir. İran ihtilali, tarihte Batı büyüme modeline karşı yapılmış ilk ihtilaldir. Bu ihtilal, dini bir dünya görüşüne dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu görüşe göre, büyüme yalnızca ekonomik (maddi) anlamda olmamalı, önemli manevi değerler de taşınmalıdır (Kayabalı, 1990, s. 263).

İran devrimi, taşıdığı özellikler ve benimsediği ilkeler itibarıyla Fransız, Sovyet ve Çin devrimlerinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıkları şöyle özetlemek mümkündür (Yüce, 1994, s. 117-118).

- Dünyayı etkileyen ve yukarıda belirtilen üç devrim, geçmişini reddederek yeni bir sistem kurmayı amaçlamış ancak İran İslam Devrimi, eskiye dönüşü sağlamak için gerçekleştirilmiştir.
- İran Devrimi, dünyada gerçekleşen ilk İslam devrimidir. İran Devrimi laik bazı ilkeleri benimsemiş monarşik bir yönetimi yıkarak, bunun yerine Kur'an-ı Kerim'deki esasları içeren İslami bir yönetim şekli koymuştur.
- İran Devrimi'nin diğer bir özelliği, geniş halk tabakasına dayanan ve örgütsel anlamda bir önderliğe sahip olmamasıdır.

- İran Devrimi, taklitçi olmayan bir devrimdir. İran Devrimi'ni yaratan tabanı, Camii-Pazar-Medrese-Ulema olarak özetlemek mümkündür.
- İran Devrimi'nin en önemli özelliklerinden biri de, ne doğu, ne de batıdaki süper güçlere dayanması ve bunların muhalefetine rağmen, kendi iç dinamiklerinden aldığı güç ile gerçekleşmiş olmasıdır.
- İran Devrimi, dış güçlere karşı mücadele eden anti-emperyalist milliyetçi akımları pasifize ederek, bunların yerine "ümme" ideolojisine dayanan İslamı ön plana çıkarmıştır. Bu özellik, İran Devrimi'nin aynı zamanda dış politikasının esasını teşkil etmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, kısaca "Ne Doğu, Ne Batı, yalnızca İslam Cumhuriyeti" sloganı ile özetlenebilir. Doğu terimi ile Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkeleri, Batı sözcüğü ile A.B.D. ve Batı Bloğu ülkeleri ifade edilmek istenmiştir. İran İslam Cumhuriyeti, uyguladığı dış politika ile süper güçlere karşı olduğunu vurgulamaktadır. Bu sloganı benimseyen devrim kadrosu, yerleştirdikleri düzeni kendilerine göre yorumlamış ve Panislamik bir hareketin odak noktası olarak kabul etmişlerdir. Böylelikle Humeyni'nin etkisi sadece İran halkı ile sınırlı kalmayıp devrim ihraç politikasıyla Orta Doğunun başka ülkelerini de etkileyecek bir niteliğe bürünmüştür (Memiş, 2005, s. 66). Humeyni'ye göre, süper güçler kanunsuz oyunculardır. Onlar uluslararası sisteme hakimdirler. Bu nedenle, bağlantısız ülkelerin gerçekten bağımsız olmadıklarını, bu ülkelerin açık veya gizli bir şekilde Doğu veya Batı Bloğuna bağlı olduğuna inanmıştır. Humeyni, iki süper gücün etkinliğini de reddetmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının ana esaslarından biri de, İslam ideolojisini başta Müslüman ülkeler olmak üzere dünya ülkelerine yaymaktır. Humeyni, devrim ihracatını bir mecburiyet olarak görmüş, İslam ideolojisinin yayılma politikasının ise, bütün Müslümanların İslam ümmeti olarak tek bir bayrak altında birleşmeleri ile gerçekleşeceğine inanmıştır. Günümüz İran İslam Cumhuriyeti'nin bu çizgide bir dış politika izlemekte olduğunu söylemek mümkündür.

4.7.2. Halk Müslüman Harekatı ve Ayetelluh Şeriat Medari

Geniş bir toplumsal desteğe dayanan İslam Devrimi büyük umutları da beraberinde getirmiştir. Devrim sürecinde Güney Azerbaycan'da milli isteklere dayanan güçlü bir politik hareketlilik başlamıştır. Dernekler kurulmuş, dergiler çıkmaya başlamış ve Türk dilinde edebi çalışmalar yapılmıştır.

Güney Azerbaycan Türkleri yeni bir politik çalışma dönemine girmiş, 'Halk Müslüman Partisi' Azerbaycanlı milliyetçi aydınlar tarafından 1980 yılında kurulmuştur. Halk Müslüman Partisi milli ve liberal bir ideolojik yapıya sahiptir. 'Halk Müslüman Partisi'nin liberal istekleri zamanla İran devriminin İslami sloganları ile oluşmuş koşullarla çatışmaya başlamıştır. Devrim döneminde İran genelinde anti-emperyalist ve Batı karşıtı ortam oluşmuştur. Kapitalizmi desteklemek, liberal ve Batıcı olmak hem yeni rejim, hem halk nezdinde büyük suç olarak algılanmaya başlamıştır. Halk Müslüman Partisi, böyle toplumsal ve siyasal koşullar içerisinde çalışmaya başlamıştır (www.turksam.org.tr).

Halk Müslüman Partisi'ni oluşturan aydın grubu çeşitlilik göstermektedir. Bir diğer ifade ile, bu partide büyük din adamları ile laik düşünceye sahip olan insanlar aynı çatı altında toplanmışlardır. 'Halk Müslüman Partisi' Ayetullah Kazem Şeriat Medari tarafından yönetilmiştir. Şeriat Medari din ve siyaset ilişkisi bağlamında Humeyni'den çok farklı düşünüyordu: 'Velayet-i Fakih' müessesini kabul etmiyordu. Devrimden sonra anayasaya konulmak istenen Velayet-i Fakih'in sınırsız gücüne karşı çıkmıştır. Şeriat Medari'ye göre din adamları devlet adamı değil, denetlemeci olmalıydılar. Başka bir deyişle, din adamları siyasal iktidarın üstünde bir konuma sahip olmalıydılar ve siyasi işlemler politikacılar tarafından üstlenilmeliydi. 'Şeriat Medari'ye göre din adamlarının en üstün görevi 'ümme'ti' ve 'dini' bozuk devletten korumaktır.

Şeriat Medari ılımlı ve muhafazakar bir düşünceye sahipti. Saltanatın devrilmesini istemiyordu. Meşrutiyet anayasasının yürürlüğe girmesini tercih ediyordu. Medari, gerçek bir meşrutiyet taraftarıydı (www.turksam.org.tr).

Şeriat Medari diğer ılımlı ulema gibi meşrutiyet anayasasında belirlenen Yüksek Komite'nin yürürlüğe girmesini istiyordu. Rıza Şah'ın 1976 yılından sonra din adamları ve dini kurumlara yaptığı baskılar Şeriat Medari gibi ılımlı din adamlarını da rahatsız etmekteydi. Rıza Şah 'Restahız Partisi' vasıtası ile din kurumlarını devletin denetimi altında almağa çalışıyordu. Rıza Şah'ın bu yaptıkları Şeriat Medari'yi de muhalif konuma itmiştir. Humeyni'nin müçtehit olduğunu onaylayarak onu ölümden kurtaran Şeriat Medari, Azerbaycan'da büyük nüfuza sahip idi. Şeriat Medari'nin nüfuzu Azerbaycan'da üç grup üzerinde yoğunlaşmaktaydı: Mollalar, tüccarlar ve köylüler. Azerbaycanlı mollaların çoğu Şeriat Medari bursu ile okumuşlardı. Azerbaycan'daki din adamlarının konumu Şeriat Medari'ye bağlı idi. Şeriat Medari Azerbaycan'da molla sınıfının lideri konumundaydı.

İran'da tüccar ve molla ilişkisi tarihsel bir gerçekliktir. Azerbaycan tüccar sınıfı XIX. yüzyıldan itibaren mollalarla çok yakın bir işbirliği içine girmiştir. Şeriat Medari 1946'da Milli Hükümet'ten sonra Azerbaycan ve Tebriz tüccar sınıfı ile organik bağlantı içerisinde idi. Azerbaycan tüccar sınıfı dini işlerinde Şeriat Medari tarafından yönetilmekteydi. Güney Azerbaycan köylüleri, Şeriat Medari'yi taklit mercii olarak kabul ediyorlardı. Şeriat Medari köylüler üzerinde büyük nüfuza sahip idi. Güney Azerbaycan ve özellikle Tebriz, 1979 devriminde büyük etkinlik gösterdi. Dolayısıyla İran devrimin asıl temelini Azerbaycan'da atıldığı söylenebilir.

Şahı destekleyen İtaat gazetesi rejim karşıtı mollaları suçlayan bir makale yayınlamıştır. Din adamları siyah irtica olarak nitelendirilmiş ve uluslararası komünizmin ajanı olmakla suçlanmışlardır. Kum şehrinde makale protesto edilmiştir. Yaklaşık 400.000 din eğitimi alan öğrenci gösteri yapmış ve bu protestoda 70 kişi öldürülmüştür. Şeriat Medari bu olaya çok sert tepki göstermiştir. Şeriat Medari yabancı gazetecilere yaptığı değerlendirmede, devletin din adamlarını suçladığını ve polisın çok kötü davrandığını ve eğer

devlet ulemaya kötü davranacaksa, kendisinin de protestolara katılacağını söylemiştir (www.hardasan.com).

Şeriat Medari bir bildiri yayınlarak Kum'daki olayların kırkıncı gününde protesto için mağazaların kapatılmasını ve halkın işleri bırakarak camiye toplanılmasını istemiştir. Tebriz'de kırkıncı gün anmalarında kanlı olaylar gerçekleşmiştir. Polisin ateş açarak bir öğrenciyi öldürmesi sonucunda Tebriz kenti karışmıştır. Göstericiler polise, Restahir Partisi'nin merkezine, bankalara, lüks otellere ve müstehcen film gösteren sinemalara saldırmışlardır (www.hardasan.com).

Tebriz isyanında 300 kişi ölmüştür. Tebriz'in bu isyanı ile protestolar farklı bir aşamaya girmiştir. Güney Azerbaycan'da bütün siyasi teşkilatlar örgütlenmeye başlamış ve büyük çaplı gösteriler yaygınlaşmıştır. Devrimin ilk yıllarında Halk Müslüman Partisi iktidarla karşı karşıya durabilen çok üyeli ve nüfuzlu muhaliflerden sayılırdı. Halk Müslüman Partisi Tahran, Kum ve Güney Azerbaycan'da büyük nüfuza sahip idi. İki milyona yakın yandaşı vardı. Şeriat Medari'yi taklit eden herkes aynı zamanda 'Halk Müslüman Partisi'ni desteklemiştir. Halk Müslüman Partisi, Kaşkay Türkleri içinde de büyük bir nüfuza sahip idi. Azerbaycan'da 1979 yazında ordu, idare ve toplumsal kurumlar daha sonra Halk Müslüman Partisi'ni kuracak olan kadroların elindeydi (www.hardasan.com).

Şeriat Medari'nin denetimi altında olan Güney Azerbaycan, demokratik ve milli taleplerle devrime katılmıştır. Halk Müslüman Partisi bu talepleri gerçekleştirmek amacı ile ortaya çıkmıştır. Halk Müslüman Partisi 'Şuraye Ostani' (İl Konseyi) gibi kurumların oluşturulmasını talep etmiştir. Halk Müslüman Partisi yeniden 'Encümen-e Eyalet ve Vilayet'in kurulmasını önermiştir. Halk Müslüman Partisi Tahran, Tebriz, Kum ve çeşitli Azerbaycan kentlerinde siyasal olarak etkinleşmiştir (www.turksam.org.tr).

Şeriat Medari, yukarıda da değinildiği gibi, Humeyni ve çevresinden farklı düşünceye sahipti. Şeriat Medari için Azerbaycan öncelik taşımaktaydı. Şeriat Medari'nin ifadelerinden İran'da yaşayan Azeri Türklerinin siyasal

özerkliği yönünde çaba sarf ettiği görülebilir (www.turksam.org.tr). Medari, 'Azerbaycan'a özerklik istemek bizim amacımızdır' demektedir. Şeriat Medari'ye göre Şah Türk milletinin dilini, bu vesile ile dinini, örf ve adetlerini ortadan kaldırmak istemiş ve kaldırmıştır. Medari, "Devrimden sonra Türkler için durum farklı olmalıdır. Çünkü Behmen ayının (Şubat'ın) 29. Günü Tebriz'in Türk kahramanları İran inkılabının temelini attılar." demektedir.

Şeriat Medari devrimden sonra Azerbaycan Türklerinin sorunlarını çözüme girişiminde bulunmuştur. Bu dönemde, Medari'nin sert ve oldukça radikal açıklamalar yaptığı görülmüştür: "15 milyon Farsın esareti altında 60 sene kalmak mı iyi, yoksa 17,5 milyonluk Türk milletinin adaleti altında yaşamak mı iyi olur? Meselelerimizi böylece ortaya koymamız lazımdır." Şeriat Medari özerk bir Azerbaycan hedeflemektedir: "İslam Anayasamız ilan edildikten sonra herkes öz yerini alacaktır. Bizim yerimiz ise, 17,5 milyon Azeri Türkünü doğurup büyüten Tebriz olacaktır".

Humeyni ve 'Hizb-i Cumhuriye İslami' ise bu gelişmelerden rahatsız olmuştur. Humeyni, Güney Azerbaycan'ı ele geçirmek istiyordu. Ancak Şeriat Medari ve Halk Müslüman Partisi, Hizb-i Cumhuriye İslami karşısında direnç odaklarını oluşturuyordu. Sadek Halhalı 'Ettalaat' gazetesinde Şeriat Medari karşıtı makale yazıyordu. Sadek Halhali makalesinden sonra 'Hizb-i Cumhuriye İslami bildiri yayınladı. Bildiride Halk Müslüman Partisi devlet için bir komplo olarak gösterilmiştir. Halhalı'nın makalesi ve bu açıklamalar Güney Azerbaycan'da büyük rahatsızlık doğurdu. Tebriz kentinde okul ve pazar kapandı ve halk gösteri yaptı. Tebriz'de gösteri iki gün sürdü. Kum kenti de Tebriz'i desteklemek için harekete geçti. Halk Müslüman Hareketi'ne karşı olarak Tebriz pazarı yakıldı. Bu olay Azerbaycanlıları çok kızdırdı. Halk Müslüman Hareketi tepki olarak Tebriz'in radyo ve televizyon stüdyosunu işgal etti. Tebriz kentinde gösteriler devam etti. Bu gösteriye bir milyondan fazla kişi katıldı. Cuma namazı vaktinde mihrap yakıldı. Devlet, Halk Müslüman Hareketini suçladı. Devrim muhafızları Halk Müslüman Hareketi merkezini kuşattılar. Halk Müslüman üyeleri üzerine ağır silahlarla ateş açıldı. Şehir iç çatışmaya girdi. Her taraf Humeyni ve Şeriat Medari yandaşlarının çatışma mekanına çevrildi. Radyo-televizyon merkezi yeniden Halk

Müslüman tarafından işgal edildi. Şeriat Medari'nin yandaşları pazarı kapattılar; Humeyni yandaşlarının toplandığı merkezleri dağıttılar; Humeyni'nin resimlerini duvarlardan indirip yırttılar. Devrim muhafızları ağır silahlarla Şeriat Medari yandaşlarının toplandığı yerleri yaktılar. Kanlı baskınla radyo ve televizyonu ele geçirdiler. Halk Müslüman ayaklanmasını yatıştırmak için Tahran'dan Devrim Muhafızları birlikleri geldi. Halk Müslüman Hareketi'nin merkezi kanlı olaylarla bastırıldı; ancak çatışmalar yaklaşık 20 gün sürdü. Halk Müslüman Hareketi ayaklanmasının bastırılmasına İran'ın bütün siyasi partileri katıldı. İran siyasi partileri İslami hükümet ile birleşerek bu ayaklanmayı bastırdılar. Halkın fedaileri, azınlıkların milli haklarını savunmalarına rağmen Halk Müslüman Hareketinin bastırılmasına katıldılar. Bu şekilde, Güney Azerbaycan yeniden ağır silahlar altında susmak zorunda kalmıştır (www.turksam.org.tr).

5. İRAN KİMLİĞİ ve GÜNEY AZERBAJCAN

5.1. İRAN KİMLİĞİ

5.1.1. Kimlik İhtiyacı: İranlılığa Giden Süreç

Bilindiği üzere İran toplumu patrimonyal bir toplumdur. Bu özellik yeniçağda da toplum hayatında etkisini sürdürmüştür. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan petrol üretimi ve ihracı, halkı modernite ve teknolojinin yenilikleriyle tanıştırmış, ancak toplumun sosyal yapısı yüzünden siyasal-ekonomik yapıda ciddi değişime ve gelişime sebep olmamıştır. Aksine, petrolün getirdiği para patrimonyal idarî-siyasî yapıyı güçlendirerek değişim ve reforma karşı sistemi emniyet altına almıştır. İran'da devlet, toplum ile bütünleşmiş bir sistem oluşturmamış, bir bakıma belki de onun üstünde bir başka sistemi teşkil etmiştir. Bu sebeple İran'da cemaat/halk olgusunu karşılamak üzere yalnızca millet kelimesi kullanılmıştır. Devlet, toplumda kökü olmadığı gibi halk nezdinde siyasî meşruluğa da sahip değildir. Zira devletin kendisi bu meşruluğa ihtiyaç duymamıştır. Devletin geliri vergilerden ziyade petrol ihracından sağlaması devlete meşru bir temel kazandırmıştır. Bu nedenle halkın devlete sahip çıkmasına gerek kalmamıştır. Başka bir ifadeyle devlet, hak ve imtiyazların paylaştırıcı kaynağıdır. Böylece, devlet sosyal hakların yöneticisi değil, bu hakların kaynağı olmuştur. Çeşitli sınıfların sahip olduğu haklar, onların kendi hakları değil, devletin verdiği imtiyazlardır. Böyle bir toplumda, toplumsal eşitlik ve özgürlük hiç bir anlam taşımaz. Diğer taraftan bu gibi toplumlarda devletin otoritesini töre, adet, yasa vs. gibi hiç bir şey sınırlayamaz. Bu durum, şüphesiz yasanın olmadığı anlamına gelmemektedir. Fakat bu yasa demokratik toplumlarda olduğu gibi yani vatandaşların uzlaşmasıyla oluşan bireysel ve toplumsal hakların ifadesi olmayıp despotik devletin karar ve hükümleridir. Bu kararlar ise hukuktan ziyade, devletin başındaki şahıs, grup veya partinin iradesini yansıtmaktadır. Bu yüzden kanunların geçerlilik süresi şahıs, grup veya partinin iradesine bağlıdır. Devlet ve toplumun ayrılığı devletin toplum nezdinde meşru olmama-

sının sonucudur. Halk devleti kendi temsilcisi değil, toplumdaki kopuk bir güç kaynağı, despotik bir hükümet olarak görmektedir.

Hürriyetin tesisi, beraberinde yetki ve sorumluluğu getirir. Hürriyet ve hak/hukuk olmayan bir toplumda, sorumluluk duygusunun da anlamı olamaz. Bu gibi toplumlarda, halk ile devlet savaş ve çatışma içindedir. İsyân imkânı bulunmayan zamanlarda, vatandaşların devlet kanununa uyması meşruluktan ve memnuniyetten ileri gelmeyip, korkudan kaynaklanmaktadır. Böyle olunca devletin otoritesinin herhangi bir sebeple zayıflaması ülkede devrime müsait ortamı yaratmaktadır. Bu gibi durumlarda sınıflar devletin aleyhine olmazlar, devleti savunmazlar. Bunun sonucu olarak İran'da birbirinin devamı olan baskıcı rejimlerin çöküşü kısa bir sürede gerçekleşmiştir.

Gözlemlenen o ki, bu rejimler rekabet sonucu mağlubiyete uğramadıkları halde çökmekten kaçamamışlardır. Demokratik ülkelerde her zaman toplumsal sınıflara dayalı çeşitli alternatifler karşılıklı rakipleri oluşturmakta ve sonuç olarak halkın oyunu kazanan her hangi bir alternatif temsilci hükümet etmektedir. Bu şu demektir; devlet kalıcıdır, ama hükümetler halkın oyu ile değişmektedir. İran'da ise, baskıcı rejimlerin güttüğü politikaların doğal bir sonucu olarak birden fazla alternatif rakip olmamıştır. Ayrıca işbaşındaki hükümetler alternatiflere yaşam hakkı da tanımamışlardır. Başka bir ifadeyle ülkede devlet ve hükümet farklı kavramlar olarak algılanmamış, bir bütün şeklinde kabul edilmiştir. Bu nedenle hükümetin yenilgisi bütün bir sistemin çöküşüne sebep olmuştur. Böylece bu hükümetlerde yenilgi değil, çöküş söz konusu olmuştur. Bu gibi dönemlerde devletin çöküşünün doğrudan sonucu anarşinin ortaya çıkışıdır. Baskıcı rejim halka hiç bir hak tanımamış, halk da ona karşı hiç bir zaman sorumluluk duymamıştır. Bu türden baskıcı ülkelerde halk tam anlamıyla bir araçsal akılcılık ile hareket etmekte yani ferdî çıkarlarını göz önüne alarak bir alternatifi desteklemektedir. Diğer taraftan mühim olan nokta halkın bir kısmı tarafından desteklenen, fakat diğer alternatife mağlup ettiği söz konusu alternatife tasfiyesi gerçeğidir.

Bir alternatif halkın büyük çoğunluğunu hoşnut etmemiş veya güçlü bir alternatif hâline gelmişse, bu araçsal akılcılığın sonucu olarak rejimin çöküşüne sebep olur. Böylece uzun süren bir anarşi dönemi başlar ve neticede despotizme karşı olan ve devletten memnun olmayan halk, geçmiş devleti özleyerek yeni bir istibdadı destekler.

İşte İran tarihi, bu tecrübelerin tekrarı ile doludur. Örneğin hükümetinde kendi iradesi dışında hiç bir kimseye ve zümreye fırsat vermeyen Nasrettin Şah'ın ardından -ölümünden sonra Şehit Şah adıyla anıldı- Meşrutîyet Devrimi sonrası anarşi ortamında Rıza Han gibi başka bir despot coşkuyla karşılanmıştır. İran'da despotizmin alternatifi demokrasi değil, anarşidir ve anarşinin alternatifi ise despotizmdir.

Bu koşullar altındaki çok uluslu İran'da milli mesele toplumun karışık ve de çözülememiş köklü problemlerinden biridir. Bu itibarla ortaya çıkan toplumsal ve siyasi hareketler, problemin çözümüne ilişkin olarak çeşitlilik arz ederken, bazen de birbirine zıt mevkilerde yer almışlardır. Örneğin milli meselenin esas problemlerinden birini ve genelde asıl unsurunu oluşturan milli dille (ana dille) ilişkili olarak da bu çeşitlilik daha çarpıcı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bu bakımdan, devletin yürüttüğü politikalar ve ortaya çıkan toplumsal hareketlerin bu resmi politika ile olan ilişkilerinin araştırılması, milli meselenin genel durumu ve çözüm yolları hakkında belirli bir fikir elde etmek için büyük bir öneme sahiptir.

İran devleti 1920'li yıllardan itibaren İran'ı oluşturan etnik unsurlara yönelik olarak asimilasyon politikası yürütmeye başlamıştır. Bu politika, Fars olmayan etnik grupların direnişi ile karşılaşmıştır. İran'ı oluşturan iki ana etnik unsur olan Farslar ve Azerbaycan Türkleri milli süreçlerin ortaya çıktığı 19. yüzyılın başı; İran sosyal hayatında burjuva değişikliğinin zaruriliği ve ülkeyi yarı sömürge durumdan çıkarmaya yönelik düşüncelerin yayılmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bu düşünceler genellikle İran milliyetçiliği şeklinde ortaya çıkarak yavaş yavaş ideolojik bir boyut kazanmaya doğru ilerlemiştir.

Bütün milliyetçi hareketler gibi İran milliyetçiliği de, toplumun kapitalist süreçlere geçişinin gerekliliği düşüncesini dillendirmeye ve emperyalist devletlerin nüfuzunu zayıflatmaya yönelmiştir. İran'ın gelişmesini sağlamak, onu güçlü bir devlet olarak görmek isteyen, Batı Avrupa'nın milli bakımdan benzer grupları ile tanışan yeni burjuva aydınları ve siyasi kadroları 1920'li yıllardan başlayarak ülkedeki dil çeşitliliğini gereksiz, bölgesel özerkliği ise silahlı anarşi ile aynı görmüşlerdir.

5.1.2. Fars Milliyetçiliği Öncesi İran ve Güney Azerbaycan'da Durum

20. yüzyılda Pehlevi rejimi kurulana kadar İran kimliği münhasıran Farisi değil daha ziyade etnik kimlikler üstüydü. 11. yüzyıldan başlayarak Pehlevi rejimi kurulana kadar geçen dönemde İran siyasi liderliği çoğunlukla Türk etnik kökene sahipti. Türk ve Fars unsurları rejimin elit sınıfını oluşturmuş, her iki unsur da ülkenin kültürünü etkilemiştir. İran tarihinin büyük bir kısmında ülkenin başkentleri bugünkü Kuzey Azerbaycan'da yer almıştır (Aras nehrinin kuzeyinde kalan topraklar Kuzey Azerbaycan olarak adlandırılır). Nüfusunun çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği Tebriz, 1920'lere kadar başkent idi; şehir bu niteliğiyle İran'ın başlıca ticaret merkezi ve Batı'ya açılan kapısı olmuştur (Shaffer, 2002, s. 633).

Güney Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve dönemin siyasal koşulları nedeni ile dış ticaret ciddi gelişme göstermişti. Bu dönemde İran'ın güney sınırı İngiltere kontrolünde olduğu için ticaret yoluna kapatılmıştı. İran'ın doğu sınırlarında Afganistan olduğu için ticarete uygun değildi. İran'ın en önemli ticaret bölgesi, Azerbaycan eyaletiydi. Hem Rusya hem Osmanlı ile sınırı olan Azerbaycan'da tüccarların bu ülkeler ile önemli ticari ilişkileri vardı. Bu durum, Tebriz'de ticaretin gelişmesine neden olmuştur (www.azadtribun.com).

Kaçarlar döneminde (1780-1924) Azerbaycan İran'ın ticaret ve sanayi merkezi olarak tanınıyordu. Azerbaycan ekonomik alanda birinci güç siyasi alanda ise ikinci merkez konumdaydı. Başka bir ifade ile Tebriz, başkent

Tahran'dan sonra İran'ın ikinci siyasi ağırlığı olan kenti sayılmıştır. Tebriz, Fethali Şah döneminden başlayarak veliahtların oturduğu bölge olmuştur. Bu durum, Tebriz'in siyasal ve ekonomik anlamda önemini artmasını sağlamıştır. Tebriz'de de Tahran'da olduğu gibi bir saray ortaya çıkmış, bu sarayın varlığı Güney Azerbaycan'ın yabancı ülkeler gözünde önemini artırmıştır. Diğer taraftan sarayın varlığı, başkent in siyasal sürecinde daha fazla etkili olmuştur. Abbas Mirza, Müzefferudin Şah ve Mehmet Ali Şah, kendi veliahtlık dönemlerinde Tebriz'de vali olarak çalışmışlardır (Bayır, 1999, s. 112). Ancak 60 yıla yakın İran'ı yöneten Pehlevi rejimi, Türk karşıtı bir politika güttüğünden Farsçılık ideolojisinin de etkisiyle Tebriz'in basit bir şehir olmasında etkin rol oynamıştır (Hasanlı, 2002, s. 645).

5.1.3. İran Kimliği ve Fars Milliyetçiliği

Fars milliyetçiliğinin esasına değinmeden önce , Farisi kimliğinin Persliler'e kadar dayandığına ilişkin görüşü biraz açıklamakta fayda vardır. Türkiye ve Batı tarihçiliğinde İran'ın eskiden beri, Fars etnik unsurunun ortaya çıktığı, biçimlendiği, devletler ve medeniyetler kurduğu 'ana vatan' olduğu yönünde yanlış bir kanaat hakimdir. Oysa, İran'ın Fars kimliğinin etkisi altına girdiği tarih, başkent Buhara olan Abbasilere bağlı Saman Oğulları (795-999) Hanedanlığı'ndan geriye gitmemektedir. Fars kimliğinin eskiye doğru uzantısının Persler olduğu yönünde kabul edilen görüş de büyük yanlışlıklar içermektedir. Zira, Pers dili ile Farsça arasında dilbilimsel olarak büyük farklar bulunmaktadır. Farsça Pers kültürünün devamı ise, o zaman bugün İran'da Fars alt kültürlerinin (folklor, halk oyunları ve destanları) izlerinin olması gerekmektedir. Oysa, Tacikçe'nin bir kolu olarak Orta Asya'da ortaya çıkan Fars kültürü İran'a sonradan gelme hakim bir üstyapı olmuştur. Nitekim, İran'da Fars kültürünün ilk temsilcileri olan Henzeleye Badgeysi, Verak Herevi (835), Firuz Meşriki (896), Ebu-Selik Gürgani, Vasıf Sistani (865), Rudeki, Şehid Belki, Dekili, Mencik, Kesai ve diğerlerinin verdikleri Farsça-Deri yapıtlarının tarihi IX. yüzyıldan öteye gitmemektedir. Bunun gibi, Pers kültürü de Kafkaslar üzerinden miladi öncesi IX-VIII. yüzyılda Urmiye ve daha sonra Elam bölgesine gelmiş küçük bir topluluğun, yani Parsulular'ın zaman

içinde meydana getirdikleri ve Pers Akameniş krallığıyla İran'ın geneline yaymaya çalıştıkları bir kültürdür. Bu bağlamda, Pers kültürünü İran'da Akameniş ve Sasaniler yaymaya çalışmışlardır. Araplar'ın bölgeyi fethi, İran'ın İslam kültürü çevresine girmesine, Pers kültürünün ise bazı İranik halkların inanç ve kültürleri arasında yaşamasına, Samanoğulları, Buveyhliler ile Fars dili ve kültürünün Arap-İslam unsurları ile birlikte şekillenerek Selçuklular sayesinde bütün Yakın ve Ortadoğu'da yayılması ile sonuçlanmıştır (Attar, 2004, s. 41-42).

Fars milliyetçileri, asimilasyon politikaları çerçevesinde uzun yıllar boyunca Güney Azerbaycan Türk toplumunun tarihi hafıza ve benliğini istedikleri doğrultuda şekillendirmeye çalışmışlardır. Güney Azerbaycan insanının tarihi hafızası Azerbaycan-Türk Merkezli bir tarihi hafızaya sahip olma yerine Pehlevi döneminde (1924-1979) "İran - Fars Merkezli" ve İslam Cumhuriyeti Döneminde (1979-) "İran – İslam - Şii Merkezli" bir tarihi hafızaya sahip olmaya zorlanmıştır (Keskin, 2004, s. 14).

İran'ın çağdaş tarihinde Modern Fars Milliyetçiliği ve Geleneksel Fars Milliyetçiliği şeklinde ortaya çıkan Fars Milliyetçiliği, 1997 yılında Hatemi'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesi sonucunda yapısında değişikliklere gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Fars milliyetçiliğini, Modern ve Geleneksel Fars Milliyetçiliği ve 1997'den sonra Fars milliyetçiliğinin yeni biçimi olan 'İranlılık' yapısının kuramsal temelleri çerçevesinde değerlendirmek uygun olur (www.turksam.org.tr).

İran'ın çağdaş tarihinde Fars milliyetçiliği çeşitli biçimlerde kendini göstermiştir. Fars milliyetçiliği Batı karşıtı olarak doğmuş, ancak gelişme sürecinde Batıcı bir yapıya sahip olarak Modern Fars milliyetçiliği olgusunun doğuşuna neden olmuştur. 1924-1979 yılları arasında iktidarda olan Modern Fars Milliyetçisi, İran'ın asıl sahibinin Farslar olduğunu ileri sürmüştür. Fars milli kimliğini, İran milli kimliği olarak kabul eden Modern Fars Milliyetçiliği Arap ve Türk'ü düşman olarak algılamıştır ve İslam dinine karşı çıkmıştır. Modern Fars Milliyetçiliğinin temel amacı, eski İran ihtişamını yeniden inşa etmektir. Ari ırkından olduklarını iddia eden ve diğer dillerde konuşan

insanları Farslaştırmayı benimseyen bu ideoloji, 1924-1979 yılları arasında Pehlevi Hanedanı vasıtasıyla iktidarda olmuştur. Aşırı Batıcılık ve İslam karşıtlığına tepki olarak Geleneksel Fars Milliyetçiliği doğmuştur. Batı karşıtı olan ve İran milli kimliğini Şia olarak kabul eden bir milliyetçiliktir. Aşırı merkezîyetçi ve totaliter bir düşünsel yapıya sahiptir. 1979'dan beri iktidarda olan Geleneksel Fars Milliyetçiliği gizli Fars Milliyetçilik olgusunu da ortaya koymuştur. Fars diline kutsal bir boyut kazandırmaya çalışan iktidar, dini kimlik altında diğer etnik, kavim ve dilsel grupları bastırmaya ve asimile etmeye çalışmıştır (www.turksam.org.tr).

Modern ve geleneksel Fars milliyetçi akımlarının siyasal ve ideolojik iflasının ardından Fars Milliyetçiliği yeni bir biçimde ortaya çıkmıştır. Yeni Fars Milliyetçiliği Batı, İslam ve İran unsurlarını birleştirmeye çalışmaktadır. Yeni ortaya çıkan Fars milliyetçiliği İran'da diğer etnik grupların varlığını kabul etmektedir. Farklı etnik kimlikleri İranlı kimliği altında birleştirmeye çalışmaktadır. Çağdaşlaşma, İranlılık ve Müslümanlığı birleştiren ideoloji Fars milliyetçiliğinin geldiği son aşamadır. Bu üç unsur, günümüzde İran çağdaş siyasi hayatının temel sorunsalını oluşturmaktadır. Yakın tarihte sürekli birbirini dışlayan bu unsurlar bütünleşme eğilimi göstermektedir. İran'daki siyasal İslam'ın olası iflası, çağdaşlık ve İranlılık öğelerinin etkinliğini daha fazla artıracaktır (www.turksam.org.tr). Yukarıda kısaca bahsedilen Fars milliyetçiliği kavramını, izlediği değişim sürecini esas alarak, üç alt başlıkta, üç ayrı süreçte incelemekte fayda vardır:

5.1.3.1. Birinci Dalga: Modern Fars Milliyetçiliği

Temel amacı 'eski İran ihtişamı' nı inşa etmektir . İran milli kimliğini Fars milli kimliği olarak kabul etmektedir. İslam karşıtı bir düşünsel yapıya sahip olup batıya dönük bir ideolojidir. İran'da yaşayan halkların Ari ırkından olduklarını ileri sürmektedir. Ülke genelinde diğer dillerde konuşan etnik grupları Farslaştırmayı esas alan bir ideolojidir. Pehlevi Hanedanı ile gündeme gelmiş, 1924-1979 yılları arasında etkili olmuştur (Bayır, 2001, s.5).

1924 yılında Kaçar hanedanının devrilmesiyle modern milliyetçilik iktidara gelmiştir. Modern milliyetçilik de Batı karşıtı olarak ortaya çıkmıştır ancak gelişme sürecinde Batılılaşmayı benimsemiştir. İran'a Batı'nın ekonomik, siyasal ve kültürel olarak girmesi karşısında tepkisel olarak modern Fars milliyetçiliği gelişmeye başlamıştır. Modern Fars milliyetçiliği meşrutiyet devrimi sürecinde siyasal düzeyde temsil edilmeye başlanmıştır. Modern Fars Milliyetçiliği, modernleşme ve batılılaşma kavramlarını ideolojinin ayrılmaz unsurları olarak görmüş ve bünyesinde barındırmıştır. Modern Fars milliyetçiliğinin kuramsal temeli Mirza Feth Ali Ahundzade , Mirza Aga Han Kirmani, Abdurrahman Talibof ve Musteşaruldövel Tebrizi gibi aydınlar tarafından atılmıştır. Fars milliyetçiliğinin teorik temellerini atanlardan, Mirza Aga Han ve Kirmani hariç, diğerleri Azeri Türkü'dür.

Modern Fars Milliyetçiliğin kuramsal gelişmesi Mirza Malkum Han ile yeni bir aşamaya girmiştir (Bayır, 2001, s. 5). Mirza Mulkum Han 1833'de İsfahan kentinde Ermeni bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Mulkum Han Fransa'da eğitim almış, İran'da 'Feramüşhane' adlı bir Mason teşkilatı kurmuştur. 'Kanun' gazetesini çıkartarak modern bir toplum kurmayı amaçlamıştır (Keskin, 2005, s. 22). Mirza Mulkum Han'ın düşüncesinde milliyetçilik merkezîyet taşımamış, ancak çalışmaları Fars milliyetçiliğinin gelişmesinde esas kaynak olmuştur.

Mirza Mulkum Han'ın hedefi İran'da Batı toplumlarına benzer bir toplum kurmaktır ve milliyetçilik sadece bu kuramın bir unsurudur. Mirza Mulkum Han'a göre geleneksel milliyetçiliğin temelini din oluşturmaktadır ve geleneksel milliyetçiliğin siyasal ve toplumsal düzeyde temsilcisi molla ve şeyhtir. Modern milliyetçiliğin temelini dil oluşturmaktadır ve temsilcisi bakandır. Bakan, modern devletin kurulmasının temel göstergesidir. Mirza Mulkum Han'a göre; milli birlik, din vasıtası ile kurulamaz. İran'da dini farklılıklar fazladır ve çeşitli dini farklılıklar milli birliğin kurulmasını engeller. Ona göre; milli birlik ancak dil birliği ile olabilir.

Modern Fars milliyetçiliğinin gelişip yaygınlaşmasında, Demokrat Parti, İran No gazetesi, Kave dergisi ve İranşehr dergisi önemli rol oynamıştır.

Demokrat Parti meşrutiyet döneminde Haydar Han Amaoğlu ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. Modern Fars Milliyetçiliği, Azeri aydınların çoğunlukta olduğu Demokrat Parti vasıtası ile yumuşak bir içerikle siyasal düzeyine ulaşmıştır (Keskin, 2005, s. 23). Demokrat Parti, Seud Hasan Takizade ve Mehmet Emin Resulzade tarafından canlandırılmış ve ikinci dönem mecliste resmîyet kazanmıştır. Demokrat Parti, devrimci mahiyet taşımış ve evrimsel gelişmeyi kabul etmemiştir. Sert, kısa sürede yapısal değişimlerden yana olduğunu belirtmiştir. Parti, din ve siyaset ayrımı, toprak reformu, zorunlu eğitim, askeri sistemin düzenli hale girmesi ve Ayan meclisinin kaldırılması isteklerinde bulunmuştur.

Demokrat Parti'ye göre, 20. yüzyılda Doğu ülkeleri, Batı'nın 17. yüzyılını yaşıyordu. Parti yöneticileri, İran'ın feodalizmden kapitalizme geçmek zorunda olduğuna inanıyorlardı. Bu geçiş, merkezîyetçi devleti gerektirmekteydi. Merkezîyetçi devlet kurmak için ise, bütün dinsel ve dilsel farklılıkları yadsımak, yeknesak ve bütün olmak şarttı. Bu kapsamda Demokrat Parti'nin yayın organı olan İran No gazetesi, siyasî merkezleşmeyi toplumsal ve millî birliği desteklemiştir. Gazetenin başyazarlığını, Mehmet Emin Resulzade yapmıştır. Gazetenin amacı; despotizmin geri dönmemesi için Fars ve Türk farklılıklarını unutturarak mükemmel, özgür ve eşit İranlı kimliğinin ortaya çıkarılmasıdır. 'İran No' gazetesi bir anlamda etnik kökenden bağımsız İranlı kimliğini ortaya atmış; İranlılık üst kimlik olmak üzere bütün etnik, dilsel ve dinsel farklılıkları yadsımıştır. Buna göre, İranlılık kimliği bütün farklılıkları kendinde eritmeyi amaçlamıştır. Gazetenin bir başyazarında, 'İran'da bugün ne Müslüman, ne Zerdüş, ne Ermeni, ne Yahudi, ne Fars ve ne de Türk vardır. İran'da sadece İranlı vardır. Biz bir milletiz' denilmiştir (Bayır, 2001, s. 7).

Öte yandan yine Demokrat Parti'ye bağlı olan, "Kave" dergisi de modern anlamda Fars milliyetçiliğini desteklemiştir. Kave dergisi, Seyd Hasan Takizade tarafından çıkarılmıştır. Seyd Hasan Takizade 1878 yılında Tebriz'de doğmuş, dini eğitim almış ve meşrutiyet hareketine katılmış bir Azeridir. Hasan Takizade, Merkez-e Gaybi ve Encumen-e Milli Tebriz'de çok

etkili konuma sahip idi. Meşrutiyet döneminde Birinci Dönem Tebriz milletvekili olarak seçilmiştir. Tahran'da Demokrat Parti'nin liderliğine yükselmiştir. Berlin kentinde Demokrat Parti'nin şubelerini ve vatanseverler topluluğunu kurmuştur. Takizade, Kave dergisi ve başka kurumlar vasıtası ile Fars milliyetçiliğini yaymaya çalışmıştır (Keskin, 2005, s. 24). Dergide Hasan Takizade dışında, Mehmet Ali Furuği, Mehmet Kazvini gibi ünlü Fars milliyetçileri de çalışmıştır. Hasan Takizade'nin Batılılaşma ile ilgili 'tepeden tırnağa batılılaşalım' sözü derginin amacını açıkça ortaya koymuştur.

Kave dergisinden sonra Fars milliyetçiliğinin gelişmesinde etkili olan bir başka yayın organı da "İranşehr" dergisi idi. 'İranşehr' dergisi Azeri kökenli Kazemzade İranşehr Tebrizi tarafından çıkartılmıştır. Dergide çalışan Fars milliyetçisi yazarların yegane ortak noktaları Fars kökenli olmayıp, Fars şovenisti olmalarıydı. İranşehr dergisi Fars dilini ve Ari ırkını İran'ın milli ve tarihi kimliği olarak kabul etmişti. İranşehr dergisi, Berlin'de çıkıyordu ve İran'ın 40 kentinde dağıtılıyordu. İranşehr dergisine göre İran'ın en büyük sorunu etnikçilik ve bölgecilikti: 'Bu sorun o kadar ciddidir ki, ülke dışında her İranlıya nereli olduğunu sorduğumuzda doğum yerini söyleyecektir. Biz yerel fırkaları, yerel dilleri, yerel kıyafetleri ve yerel töre ve yaşam tarzını mahvetmeliyiz.' (Bayır, 2001, s. 7).

İranşehr dergisinde İslam dini aleyhinde de yazılar yayınlanmıştır. Dini okulların kapatılması istenmiştir. İranşehr dergisine göre, Ari soylu, zeki ve yetenekli İranlılar Arap imparatorluğu tarafından tembel ve zayıf konuma itilmişlerdir. Öte yandan, Hıyabani'nin Azadistan devletini kurması Fars milliyetçilerini derinden etkilemiştir. Fars milliyetçileri etnik sorunları çözmek için tarihsel kitaplar ve makaleler yazmaya başlamışlardır. Bu yazıların ana temasını Fars olmayan halkların Ari ırkından olduklarını ispat etme çabası oluşturmuştur.

Ahmet Kesrevi, bu amacı gerçekleştirmek isteyen önemli isimlerden birisidir. Ahmet Kesrevi, Azerbaycan çağdaş tarihi üzerinde çok değerli yapıtlara sahip olmasına rağmen, Azeri Türkleri'nin Ari ırkından olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Ahmet Kesrevi 1921 yılında yayınlanan 'Azeri-ya

Zeban-e Bostane Azerbaycan' adlı eserinde, Azerbaycanlılar'ın Türk olmadıklarını, Azeri adıyla ayrı bir ulus oluşturduklarını ileri sürmüştür. Kesrevi'ye göre, Azeri dili Türk dili ailesine mensup değildir. Azeri dili, İran kökenli bir dildir. Azeriler, Selçuklular'ın İran'a gelmesi ile Türkleşmeye başlamışlardır. Kesrevi, Kuzey Azerbaycan isminin Albaniya-e Kafkaz olduğunu ve tarih boyunca Kuzey Azerbaycan'ın hiçbir zaman Azerbaycan ismini taşımadığını da ileri sürmüştür. Ona göre, o bölgeye Azerbaycan ismi Mehmet Emin Resulzade tarafından verilmiştir. Kesrevi'nin iddiasına göre, İran'ın terkinde olan gerçek Azerbaycan, yani Güney Azerbaycan ise tarih boyunca her zaman Azerbaycan olarak adlandırılmıştır.

Ahmet Kesrevi, Fars dilinin başta Arapça olmak üzere yabancı kelimelerden arındırılmasını savunmuş ve bunu 'temiz dil' politikası diye adlandırmıştır. Kesrevi İran'ın en büyük sorununu dilsel, dinsel ve kabilevi çeşitlilik olarak nitelendirmiştir. İran'da, belki de Doğu'daki geri kalmışlığın temel nedeni ayrımcılık ve toplumdaki çeşitliliktir. Ona göre büyük ıslahatların sonuçsuz kalmasının temel nedeni toplumun farklılığı ve parça parça oluşudur. Kesrevi; 'Grupçuluğu ortadan kaldırmalıyız. Dinsel, dilsel ve bölgesel (kent, köy) farklılıkları ortadan kaldırmalıyız. Bu iş sadece milli bilincin oluşması ile olabilir. İran milli bilincini yaymak gerekir' demiştir (Bayır, 2001, s. 8).

Modern Fars milliyetçiliği, Afşar Türkleri'nden olan Dr.Mahmud Afşar ve 'Ayenda' dergisi ile farklı bir aşamaya girmiştir. Mahmut Afşar, Fars milliyetçiliğini düzenli ve sistematik olarak kuramsallaştırmıştır. Ayende dergisi Fars milliyetçiliğini yayan ve koruyan bir yayın olmuştur. Ayenda dergisi 'merkeziyetçi devlet ve vahit milli kimlik' konularına yoğunlaşmıştır. Afşar, Ayenda dergisinin birinci sayısında şöyle söylemiştir (Bayır, 2001, s. 9).

'İran'ın milli birliğini korumak ve mükemmelleştirmek idealimiz ve toplumsal isteğimizdir. İran'ın milli birliği ne demektir? İran'ın milli birliği ülke sınırları içerisinde yaşayan insanların ahlaki, toplumsal ve siyasal birliğidir. İran'ın milli birliği, siyasi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü gerektirir. Milli

birliğe nasıl ulaşabiliriz? Fars dili ülke çapında yayılsın. Bölgesel farklılıklar, örneğin kıyafet ve ahlak farklılığı ortadan kaldırılsın. İran'da yaşayan etnikler her biri başka dilde konuşmasın. Dil, ahlak, kıyafet ve töre birliği olmadığı sürece siyasi bağımsızlığımız ve toprak bütünlüğümüz her zaman tehlikede olacaktır. İran'da yaşayan farklı kabileler ve etnikleri benzerleştirmedığımız, yani İranlılaştırmadığımız zaman geleceğimiz tehlikede olabilir. İran'ın bütünlüğü her zaman tehlikede olacaktır. İran'ın bütün bölgelerinde, özellikle Azerbaycan'da Fars dili yayılsın; Farsça olmayan coğrafi isimler değiştirilsin.'

Mahmut Afşar, İranlılaşmayı gelişmenin ve bağımsızlığın temeli olarak görmüş, farklılık ve çeşitliliği ise çatışma ve geri kalmışlığın temel sebebi olarak nitelendirmiştir. Mahmut Afşar'a göre, İran tarih boyu farklı ve çeşitli tehlikeler atlatmıştır ve şimdi çeşitli tehlikelerle karşı karşıyadır. Afşar, bu tehlikeleri şöyle sıralamıştır (Bayır, 2001, s. 9) :

Kızıl tehlike: Komünizm tehlikesi olup birinci tehlikedir.

Yeşil tehlike: Arap ve İslam tehlikesidir.

Sarı tehlike: Türk ve Türkiye'nin yarattığı tehlikedir.

Siyah tehlike: Cehalet ve mollaların yol açtığı tehlikedir.

'Fars milliyetçiliği üzerine kurulan devlet bu tehlikelere karşı önlem almalıdır' diyen Afşar, bu tehlikelerden kurtulmanın yegane yolunun İranlılaşmaktan geçtiği tezini savunmuştur. Afşar'a göre, Fars milliyetçilerinin temel görevi; güçlü, merkezî bir devlet kurmak, Fars olmayanlar arasında Fars dilini yaymak, Türk ve Arap topluluklarını sınır bölgelerden ülke içlerine göç ettirmek olmalıdır.

Bu noktada Modern Fars Milliyetçiliğinin temel özellikleri şöyle belirlemiştir: Fars milliyetçiliği, diğer halkları Farslaştırmak anafikri üzerine kurulmuş olup Türk düşmanlığı ile donatılmıştır. Ayrıca, Arap ve İslam karşıtı olarak da gelişme göstermiştir. İslam dini yerine Zerdüşst dini tercih edilmelidir. Batıcı bir anlayışla modernleşme taraftarıdır. Fars milliyetçiliği Ari ırkını İran'ın ilk sakinleri ve uygarlık kuran kavim sayan bir tarihsel varsayım üzerine kurulmuştur (Bayır, 2001, s. 9).

Fars milliyetçilerine göre, Ari ırkıdan olan İran halkları tarihsel süreç içerisinde başka dilleri de benimsemişlerdir. Örneğin, Azerbaycan'da yaşayan halk Türkleşmiştir. Fars milliyetçilerine göre, Azerbaycanlılar sadece Türkçe konuşmaktadırlar ama etnik köken itibarı ile Türk değildirler. Modern Fars milliyetçilere göre İran'da Türklerden sonra en büyük tehlike İslam ve Araplardır. İran çocuklarının eğitim eksikliği, ulusun milli haklarına ulaşmaması ve insanların güvence altında olmamasının temel nedeni İslam'dır. Bazı modern Fars milliyetçilere göre, (Mirza Akattan Nuri) Ari ırkıdan olan İranlılar Sami ırkına mensup olan Arapların saldırısından sonra güzel yüzlerini, uzun boylarını, kısaca bazı fiziksel özelliklerini 'ırki kirlenme neticesinde' yavaş yavaş kaybetmişlerdir. Modern Fars milliyetçilerinin Türklüğü ve İslam'ı en büyük tehlike olarak görmeleri tarihsel bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Modern Fars milliyetçiliğine göre, İran'da uygarlığın temelini Ariler atmışlardır ama bu uygarlık, doğal gelişme sürecinden Araplar ve Türkler tarafından uzaklaştırılmıştır. Diğer bir ifade ile, Ari uygarlığı bu saldırılara uğramasaydı, İran dünyanın en güçlü devleti olabilirdi. Fars milliyetçileri Ari ırkının doğal gelişme sürecinden uzaklaştırılmasını 'tarihsel buhran' olarak adlandırılmaktadırlar. Tarihsel buhran toplumun bütün alanlarında krize ve bunalıma neden olmuştur. Tarihsel buhran sonucu İran toplumunun gelişmeye uygun sağlam dokusu bozulmuştur (Bayır, 2001, s. 9).

Kuramsal temeller üzerinde yükselen modern Fars Milliyetçiliği, 1924'de İran ordusunda görevli ve anne tarafından Azeri Türkü baba tarafından ise Fars (Mazeni alt grubuna mensup) Rıza Pehlevi'nin Kaçar Hanedanı'nı tasfiye ederek iktidarı ele geçirmesiyle birlikte eşzamanlı olarak iktidara gelmiştir. Rıza Şah Pehlevi'nin uyguladığı politikalar Fars milliyetçilerinin isteklerini ve belki de daha fazlasını gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (Bayır, 2001, s. 9).

Modern Fars milliyetçiliğinin iktidara gelmesinde dış faktörlerin de büyük etkisi olmuştur. 1900'lü yıllarda İngiltere, İran'ın stratejik konumuna çok önem vermiştir. Zira, Londra'nın İran'daki nüfuzu Hindistan'daki hegemonyasının temelini sağlamlaştırıyordu. Manchester Guardian'da 17 Mart 1910'da yayınlanan bir makalede şöyle denilmiştir (Keskin, 2005, s. 28). "İran zaafına

rağmen İslam aleminde Osmanlı'dan daha fazla güce sahiptir. Fars dili İslam ülkelerinin Fransızcasıdır. Fars dilinin coğrafi etkinliği Atlas okyanusuna kadar uzanmaktadır. İran'ın yok olması bizim nüfuzumuzu azaltacaktır. Doğudaki nüfuzumuz İran'ın bağımsızlığına bağlıdır.”

Bu analizin de gösterdiği gibi İngiltere için İran çok önemliydi. Bolşevik devrimi İran'daki siyasal süreci derinden etkilemiştir. Bolşevikler, devriminden sonra bütün ayrıcalıkları ve kapitülasyonları kaldırmışlar, Kaçar Hanedanı'na muhalif güçleri desteklemeye yönelmişlerdir. İngiltere ise Bolşevik devriminden önce İran'da güçlü merkezîyetçi bir devletin ortaya çıkmasına karşı çıkarken, devrimden sonra bu politikasını değiştirmiş, İran'da merkezîyetçi bir devletin kurulmasından yana politikalar geliştirmeye başlamıştır. Kaçarlar, İngiltere'nin bu amacını gerçekleştirmek için uygun değildiler.

İran ile İngiltere arasındaki 1919 anlaşmasının Ahmet Şah Kaçar tarafından kabul edilmemesi İngiltere'yi kızdırmış, İngiliz siyasetçiler İran'daki politikalarını gerçekleştirmek için Rıza Şah'ı daha uygun görmeye başlamışlardır. Fars Milliyetçiliğinin ve Rıza Pehlevi'nin iktidara gelmesinde en etkili kişilerden birisi, köken olarak Bağdat yahudisi ve mason olan Mehmet Ali Furuği'dir. Furuği'nin Kaçar Hanedanı'nın devrilmesinde ve Rıza Pehlevi'nin iktidara gelmesinde büyük etkisi olmuştur. Böylelikle, önceleri toplumun çağdaşlaşma ihtiyacından ve Batı'ya tepki olarak ortaya çıkan Modern Fars milliyetçiliği, kısa bir sürede İngiliz emperyalizminin ideolojik aracına dönüşmüştür. Modern Fars milliyetçiliği gelişme sürecinde, Masonluk, Hindistan'da yaşayan Fars kökenli Pars oligarşisi, Siyonist çevreler ve Ermeni Taşnak teşkilatı tarafından desteklenmiştir.

İktidara geldikten sonra kendisini 'Pers Kralı' olarak ilan eden Rıza Han ordu, iktisat ve toplumun bütün güç odaklarını denetimine almıştır. Rıza Han, 1926 yılından sonra (saltanat töreninden sonra) devlet mekanizmasını kendisine bağlamıştır. Rıza Han'a direnç göstermeye çalışan partiler ve politikacılar susturulmuşlardır. Rıza Han 1927 yılında partileri yasadışı ilan ederek siyasileri tutuklamaya başlamıştır. Aşırı baskıcı yöntemler

uygulayarak toplumun direnç gösteren kurumlarını çökertmiştir. Hassam Modderres, Kaçar hanedanına mensup olan Dr. Muhammed Musaddık ve Hasan Pirniya gibi ünlü siyaset adamlarını meclisten uzaklaştırmıştır. Rıza Han iktisadi çalışmaları da kendi elinde toplamıştır. Rıza Han döneminde kurulan fabrikalar ya Şah'ın özel mülküdür veya ortaklığında kurulmuştur (Bayır, 2001, s. 10).

Rıza Han sadece siyasal ve iktisadi yapıyı değiştirmekle yetinmemiş, ülkenin toplumsal, kültürel ve etnik yapısını da değiştirmeye yönelmiştir. Rıza Han göçebe aşiretleri zorunlu iskana yöneltmiştir. 'Tahta Kapı' politikası diye adlandırılan bu politika döneminde, direnç gösteren bütün aşiretler çok kanlı bir şekilde itaate zorlanmışlardır. Rıza Han kültürel farklılığı ortadan kaldırmak ve Farslaşmayı geliştirmek için 1927'de 'Düşünce Geliştirme Kurumu'nu kurmuştur. Bu kurumun görevi kültürel farklılıkları ortadan kaldırmak ve türdeş bir milli kimlik oluşturmaktır. Rıza Şah ulus-devlet anlayışını yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Bu amaç merkezî bir devleti ve türdeş bir halkı gerektirmekteydi. Rıza Han bundan dolayı çeşitli etnik kimlikleri inkar politikasını benimsemiştir (Bayır, 2001, s. 10)

Modern İran'ı kurmayı amaçlayan Rıza Han şoven bir Fars milliyetçiliği anlayışına sarılmıştır. Rıza Han'ın modernleşme için kullandığı araçlar dinsizleştirme, kavimcilikle mücadele, Fars milliyetçiliğini yayma, eğitim sistemini geliştirme ve devlet kapitalizmidir' Rıza Han ordu, devlet bürokrasisi ve saray desteğine dayanıyordu. Rıza Han'ın aşırı ve sert politikası kendisinden sonra gelen bütün olayların boyutunu ve mahiyetini belirlemiştir (Bayır, 2001, s. 10)

5.1.3.2. İkinci Dalga: Geleneksel Fars Milliyetçiliği

Geleneksel Fars Milliyetçiliği İran milli kimliğini Şii olarak inşa etmeye çalışan milliyetçi bir harekettir. 19. yüzyılda Batı karşıtı olarak ortaya çıkmıştır. Batıyı kötü ve kötülüğün kaynağı olarak görmekte ve Batı karşıtı hareketlere dinsel ve milli gerekçe sunmaktadır. Gelenekseller, Fars dilini İslam'ın ikinci dili, Şia'yı ise birinci dili olarak kabul etmektedir. Siyasal İslam

ile özdeşleşen Geleneksel Fars Milliyetçiliği 1979'da İran İslam Devrimi ile iktidara gelmiştir. Geleneksel Fars Milliyetçiliği, toplumsal tabanını tüccarlar , mollalar ve dindar kesim içinde bulmuş, Fars milliyetçiliği öğelerini saklı tutarak siyasal İslam olgusu biçiminde ortaya çıkmıştır. İran'da Şii mezhebine mensup insanların oranı yaklaşık %90 olarak tahmin edilmektedir. Bu coğrafyada yaşayan çeşitli etnik grupları birleştiren tutkal konumunda olan Şiilik, İran Milliyetçiliğinin doğuşu için elverişli zemin olabiliirdi. Bu düşünceden hareketle, İran çağdaş tarihinde ilk milliyetçi hareket dindar kesim tarafından ortaya çıkarılmıştır.

1890'da gerçekleşen Tütün Harekatı İran'daki bütün milliyetçi hareketlerin doğuş noktasıdır. Bu tarihte Reji Şirketi, İran'ın tütün üretimi ve satışının 50 yıllık hakkını tekel olarak Kaçarlar'dan almıştır. Bu durum tüccarları ve mollaları rahatsız etmiş, Taklit Mercilerine giden tüccarlar yeni bir siyasi olgunun doğuşuna neden olmuşlardır. Tüccarlar, mollalar ve Seyd Cemaleddin Afgani'nin müdahalesi sonucu dönemin Taklit Mercisi olan Mirza Hasan Şirazi, tütün kullanmayı dine aykırı olduğu gerekçesiyle fetva vermiştir. Tütün kullanma yasağı dinsel anlam kazandığı için halk tütün kullanımını geniş çapta protesto etmeye başlamış, evlerdeki nargileleri dahi kırmıştır. Bu durum saraya kadar uzanmıştır. Tütün harekatı bir taraftan İran milliyetçiliğini ortaya koymuş, diğer taraftan Mollalar ve Taklit Mercilerin siyasi etkinlik kazanmasına yol açmıştır. Bu dönemde, tüccarlar ve mollalar Batı'ya karşı yeni bir cephe oluşturmuşlardır. Bu cephe, dini ve milliyetçi öğeleri aynı anda içinde barındırmıştır (Bayır, 2001, s. 11).

Geleneksel Milliyetçilik olarak adlandırdığımız bu olgunun ilk düşünsel temeli Seyd Cemaleddin Afgani tarafından atılmıştır. Seyd Cemaleddin Afgani ilk önce mücadelesini sarayda yürütmek düşüncesindeydi. Afgani, sarayda Batı karşıtı düşüncelerine taraftar bulamayınca aydınlara ve mollalara yönelmiştir.

Afgani'nin önemli sorusu 'Müslümanlar niye zayıf oldular?' şeklinde idi. Afgani Müslümanların kaybettiği eski ihtişamı tekrar geri getirmeyi amaçlamıştır. Ona göre; İran'ın, İranlıların ve Müslümanların geri

kalmışlığının nedenlerini despotizmde ve dini kurumların bozukluğunda aramak gerekiyordu. Bu bozuklukları gidermek için İslam dinini hurafelerden arındırmak, despotizmi ortadan kaldırmak ve milli hükümeti kurmak gerektiğini düşünmüştür. Seyd Cemaleddin Afgani'nin esas amacı; sadece İran'ın değil tüm Müslüman aleminin 'kurtuluş yolunu' aramak olmuştur. Pan-İslamizmi amaçlayan Afgani, bunun tüm Müslüman ülkelerin kendi ırklarına geri dönmeleri ile olabileceğini savunmuştur. Kendisini milliyetçi olarak kabul etmeyen Afgani, milliyet sözü yerine 'cinsiyet' kavramını kullanarak iki tür birliğin var olduğunu söylemiştir. Bunlar, din birliği ve dil birliğidir. Afgani, dil birliğinin din birliğinden daha önemli olduğunu vurgulamış ancak dinin önemini de gözardı etmek istememiştir. Afgani, milliyetçi ve dinci hareketleri bütünleştirmeyi amaçlamıştır. Başka bir deyişle Afgani milliyetçiliği, dini ve siyaseti birbirinden ayırmayacak kadar laik öğelerden arındırmaya çalışmıştır. Seyd Cemaleddin Afgani, Osmanlı ve Mısır'da olduğu gibi İran'da da hem Fars milliyetçiliğinin doğuşunda ve hem Siyasal İslam'ın doğuşunda önemli katkıda bulunmuştur. Batı'yı Asya'dan özellikle Ortadoğu'dan kovmaya çalışan Afgani din ve milliyetçiliği iki önemli araç olarak görmüştür. İran'daki çalışmalarını hep bu doğrultuda yürütmüştür (Bayır, 2001, s. 11-12).

1906 İran'da Meşrutî Harekatı'nda önemli rol oynayan insanların büyük kısmı Afgani'den etkilenmişlerdir. Şeyh Hadî Necmabadi, Mirza Yehya Dolet Abadi ve Melekul Mutekellemin bu kişilerden bazılarıdır.

Geleneksel Fars Milliyetçiliği ve Siyasal İslam'ın doğuşunda Mirza Muhhemet Huseyin Naini de rol oynamıştır (Keskin, 2005, s. 31). Naini de aynı Afgani gibi Müslümanlar'ın geri kalmışlığı ve Avrupalılar'ın ilerlemesi sorunsalından başlamıştır. Naini, Müslümanların geri kalmışlığının nedenini despotizm olarak görmüştür. Naini, kendi düşüncesini dört başlık içinde analiz etmeye çalışmıştır:

- Hükümetin varlığı zorunludur.
- Millî bir hükümet kurulmalıdır.
- Hükümet, islami nitelikli birtakım görevleri yerine getirmelidir.

-Naini'ye göre, iki tür hükümet vardır. Biri, ülkedeki her şeyi kendi malı olarak düşünen hükümet; diğeri, kendi görevini yerine yetirmek için iktidarda olan hükümet.

Görüldüğü gibi Naini, İslam değerlerini benimseyen ve milli değerler ile birleştiren ve bu görevleri uygulayan bir hükümet anlayışına sahip olmuştur. Naini İslami düşüncesini meşrutiyet, demokrasi ve milliyetçilikle bağdaştırmaya çalışan önemli düşünürlerden biri olmuştur.

Geleneksel Milliyetçiliğin önemli kuşağı, Pehlevi Hanedanı'nın iktidarı döneminde (1924-1979) ortaya çıkmıştır. Pehlevi Hanedanı'nın aşırı Batı yanlısı olması yeni, Batı karşıtı bir neslin doğmasına neden olmuştur. Seyid Fahreddin Şadman, Celala Al Ahmet, Nehşep ve Ali Şeriatî bu kuşağın önemli isimleridir. Bu düşünürler, İran milli kimliğini ne Batı'da ne de Komünizm gibi ideolojilerde değil de İslam dininde aramaya başlamışlardır. Batı karşıtı bu ideolojiyi, tüccarlar ve din adamları da geniş çapta desteklemişler, ancak Batı değerlerini ve yaşam tarzını, Batı'nın iktisadi egemenliği için araç olarak görmüşlerdir.

Geleneksel düşünürlerden Şadman'a göre Batı, İran kimliği için bir buhran kaynağıdır. Bu buhran 150 yıldan fazla mazisi olmasa da günümüzde yaşanan bir çok bozukluğun kaynağıdır. Şadman'a göre milli kimliğin en önemli unsuru dildir; İran kimliğini koruyabilmek için Fars dilini korumak gerekmektedir. Ona göre, Batı karşısında Fars dili siper konumundadır. Ona göre; din toplumun ayrılmaz bir unsuru olup dinde reform yapılması gerekmektedir. Şadman'ın Batı karşıtı başlattığı akım daha geniş ve derin boyutlar kazanmaya başlayınca, Batı'ya muhalif mücadelede Fars dilinin yanı sıra Şiilik olgusunun da önemi belirginleşmeye başlamıştır. Şadman, İran siyasal düşünce hayatında Batı karşıtı ilk eseri kaleme almıştır. İran'da Batıcılık karşıtlarından Celal Al Ahmet, Gerbzedegi adlı kitabında, Batıcılığı veba hastalığı ile denk kullanmıştır. Al Ahmet din olgusunu, Batı karşıtı mücadele aracı olarak kabul etmiş, Şii kimliğini oluşturmaya ve onu Batı karşıtı siyasal alana sokmaya çalışmıştır. İran'da Batı karşıtlığı, Al Ahmet ile adeta özdeşleşmiştir (www.azadtribun.com).

Al Ahmet'den etkilenen ve hemen onun ardından 'Öze Dönüş' teorisini ortaya atarak Geleneksel Fars milliyetçiliğini ciddi şekilde etkileyen bir diğer isim ise, Ali Şeriatî'dir. Şeriatî'ye göre, Üçüncü Dünya insanı bir çok yerde din ile özdeşleşen kültürel kimliğine geri dönemese emperyalizmle mücadele edemez. Şeriatî, Üçüncü Dünya insanını yabancılaşmaya uğramış, aşağılanmış, irade ve seçim gücünü yitirmiş, kendi tarih, kültür ve kültürel kaynaklarından yoksun insan olarak görmüştür. Bu insan 'kendini' değil 'ötekini' yaşar. Şeriatî, Batı'nın etkisiyle kendi kültürel ve manevi değerlerinden yoksun kalan Üçüncü Dünya insanının, kendi zengin kültürel zenginlikleri için 'öze dönüş' yapması gerektiğini düşünmüştür. Şeriatî'nin milliyetçilik düşüncesi Öze Dönüş teorisi içinde analiz edilmelidir. Şeriatî'ye göre; (www.azadtribun.com)

“-Milliyetçilik yani kendi insani özümüze ve bizde insan kişiliği oluşturan kültür ve maneviyata geri dönmektir.

-Milliyetçilik yani kendi kültürüme geri dönmem, yani özüm olmam, yani kişiliğe sahip olmam, yani kendi tarih, din ve manevi değerler üzerine kişiliğimi kurmamdır.

-Milliyetçilik, sömürgecilik ve emperyalizm karşıtı olarak ortaya çıkmıştır. Mantıklı, bilimsel ve ilerici bir tavidir.”

Şeriatî'nin düşüncelerinde, İran'da milliyet ve din kavramları birbirinden ayrılmaz bir bütünlük içindedir. Ona göre; İranlı Müslüman yani Şii, ne eski İran'ın ne de Sami İslam'ın ürünü değil, yeni bir akımdır; bu akım iki kültürün kaynaşmasından doğmuştur. Böylelikle, 14. yüzyılda İran ve İslam kültürü sentezinde bu geniş ve zengin kültür oluşturmuştur. Oluşan bu yeni kültürden İrani veya İslami öğeleri ayırtırmak mümkün değildir. Böylelikle, Şeriatî, İran milli kimliğini Şii ile yani din olgusu ile kaynaştıran milliyetçilik anlayışını savunmuştur. Şeriatî'nin milliyet tanımlamasında esas unsur kültür olup ırk, kan ve toprak gibi kavramlar gözardı edilmiştir. Şeriatî'ye göre milliyet bir kişilik, din ise bir tür inançtır. Bu mesele Şeriatî'nin teorik düşüncesinde din ve millet ilişkisinin temelini oluşturmuştur. İslam ve Şii'liğe yeni yorumlar getiren Şeriatî, "İslamlılık ve İranlılık kimliğinin yeniden

tanımlanması" adlı kitabında İslam ve İranlılık konusu üzerine yoğun bir şekilde durmuştur (Turan, 2005, s. 54-55).

Dini aydınlanmanın önemli düşünce adamlarından biri olan Şeriatî İran'ın İslam öncesi tarihsel sürecini inkar etmemiş, ancak İslam öncesi ve sonrası İran tarihinde bir bütünlük sağlamaya çalışmıştır. Şeriatî, İran'ın tarihi kimliğini irdelediğinde, konuya tarihsel bir anlayışıyla yaklaşmamış, Türkler'in bu topraklarda 1000 yıla yakın bir süre hakim olmalarını ve kültürel etkilerini gözardı etmiştir.

İran milliyetçiliği fikrini din ve milliyet bütünlüğü ile açıklamaya çalışan bir diğer düşünür de, Murteza Motahari'dir. Molla olan Motahari, 1979 Devrimi'ne aktif olarak katılmış, Devrim Konseyi'nin kurucularından olmuştur. 1979'da Furkan isimli bir grup tarafından öldürülmüştür (Bayır, 2001, s. 14). İslam öncesi İran tarihi ile yeni bir kimlik sunmaya çalışma amacı gütmeyen Motahari, düşüncelerinde ve eserlerinde ağırlıklı olarak, İslam tarihinde İranlılar'ın yüksek ahlak sahibi olduklarını, İslam'ı yayma çabalarını ve Ehli Beyt'e olan sevgilerini ifade etmiştir. Bu hususları, yazmış olduğu "İslam ve İran'ın Karşılıklı Hizmetleri" adlı eserinde görmek mümkündür (Turan, 2005, s. 56). Motahari bu eserini, Modern Fars Milliyetçiliğinin İslam karşıtı çalışmalarına cevap olarak kaleme almıştır. Motahari Fars milliyetçilik akımının dışında olmamış, İran milli kimlik tartışmalarına farklı bir bakış açısı getirmiş ve genel olarak İranlılık ve İslam üzerinde dini yaklaşımlarda bulunmuştur. Motahari'nin düşünceleri bazen İran devletinin resmi görüşü olarak da bilinmektedir.

Motahari'ye göre İslam, İran toplumunun ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü İslam İran'da uzun bir tarihe sahiptir ve diğer taraftan bütün İslami ülkeler içinde en çok Müslüman nüfusa sahip ülkedir. İranlılar İslam'a çok büyük hizmette bulunmuşlardır. İslam Doğu ve Güneydoğu, Orta Asya, Endonezya, Malezya ve Hint Okyanusu'na İranlılar vasıtası ile gitmiştir. İslami filozofların büyük kısmı İranlıdır. Motahari'ye göre, Arap ve İslam birbirinden ayrıdır (Bayır, 2001, s. 14). İslam 'dan sonra İran'da ortaya çıkan bir çok ayaklanma İslam'a değil, aslında Araplar'a karşı çıkarılmış sayılmalıdır. Ona göre,

İran'da Şia'lığın yayılmasında rol oynayan temel etken, Araplar'ın üstünlük duygularıdır.

Motahari İranlılık kimliği tartışmasında ılımlı yolu seçmiştir. İran tarihinde İslam öncesi döneme hor bakmamış, İran ve İslam'ın bir bütün olduğu düşüncesinde olmuştur. İran kimliği konusunda her ne kadar ırka ve kana karşı olduğunu söylese de, bu tartışmalarda İranlı olarak sadece Farsları görmüştür. Çünkü Gaznavi devletini bir Türk devleti ve İran dışı olarak görmektedir. Motahari'nin bu konuya yaklaşımı bugün rejimin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Geleneksel Fars Milliyetçiliği 1979' da İran İslam Cumhuriyeti ile birlikte siyasal alanda somut varlık kazanmıştır. İran milli kimliğini Şia olarak belirleyen devlet diğer dini, etnik ve kültürel grupların varlığını inkar veya yoketme yoluna gitmiştir.

5.1.3.3. Üçüncü Dalga: İranlılık

Son olarak geleneksel ve modern Fars milliyetçiliğinden sonra varılan noktada üçüncü bir dalga olarak İranlılık düşüncesi gelişmektedir. Bu akım Batı, İslam ve İran olgusunu birleştiren, İran toplumunda farklı etnik, dini ve dilsel grupların varlığını kabul eden bir akımdır. Bu akım İran siyasal hayatında geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu akım Fars Milliyetçiliğinin yakın dönemde ortaya çıkmış biçimidir. Yeni İranlılık anlayışı İran'daki siyasi hareketin ortak noktası haline gelmektedir.

İran'da yeni bir aydın modeli ortaya çıkmıştır. Yeni aydın, İran çağdaş tarihindeki düşünsel ve eylemsel aşırılıkları törpüleyen ve demokrasi, sivil toplum ve Batı'yı yerel gelenekler ile uyumlu hale getirmeye çalışan akılcı nesildir. Yeni aydın modeli, 1924-1979 yılları arasında iktidarda olan Modern Fars milliyetçiliği ve 1979'dan sonra iktidara gelen geleneksel Fars Milliyetçiliğinin ve dünya genelinde komünizmin siyasal iflası sonucu ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle Fars milliyetçiliğinin, siyasal İslam'ın ve İranlı komünizmin iflasından sonra ortaya çıkmıştır. Yeni aydın modeli geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. İktidar alanındaki reformistlerden, iktidar dışındaki

birçok muhalif grup ve kişiler, bu akımı desteklemiştir. Ortaya çıkan yeni Fars Milliyetçiliği, bu aydınların ürünüdür (Bayır, 2001, s. 14).

Yeni aydın olgusu dindar kesim içerisinde Aydın Dini Hareketi biçimde ortaya çıkmıştır. Bu dalga “din kaygısı olmayan” ancak “İran kaygısı olan” eski aydınlardan çok farklı bir siyaset bilimci ve tarihçi kuşağı ortaya çıkarmıştır. Bu aydın grup mahiyetleri gereği insan-tanrı, din-modernite, din-yeni devlet ilişkisine eleştirel bir açıdan yeniden bakmaya başlamıştır. İran'daki dini hükümetin zaafalarını giderme yolunu İran toplumu ve çağın gereklerine uymakta aramışlardır. Bu grup, çağın gereklerine uyan, milli kimlik ve bağımsızlığı koruyan ve dini kaygısı olan bir toplum yaratmak anlayışına sahip olmuştur. Yeni aydınlar İran siyasal sistemindeki totaliter yapıyı tarihsel ve toplumsal bir bakış içinde değerlendirmek eğiliminde olmuşlardır. Aydın Dini Hareket İran'da reformist hareketin ideolojik temeli sayılmaktadır. Günümüzde Seyid Muhammet Hatemi, Abdulkerim Suruş ve Muhsen Kediver, Ali Reza Guli, Sadeg Ziba Kelam bu akımın en ünlü isimleri olarak bilinmektedirler (Bayır, 2001, s. 14).

Hatemi İran toplumunu buhranlı toplum olarak nitelendirmektedir (Keskin, 2005, s. 36-37). Ona göre, İran'da Batı uygarlığının egemenliğinden kurtuluşunu arayan toplumsal bir buhran vardır. Hatemi, buhran kavramını yabancı kimlikten uzaklaşmak kendi insani, kültürel ve tarihsel kimliğine sahip çıkmak isteyen bir toplumun buhranı olarak nitelendirmektedir. Ona göre, yeni bir uygarlık doğmuştur. Doğan uygarlık kendisi ile birlikte geniş çapta buhran getirmiştir. Hatemi, İslam'a dayalı bir yaşam kurmak veya başka bir deyişle yeni uygarlığın son dönemlerinde İslam Uygarlığını inşa etmek isteğindedir. Hatemi'ye göre, yeni uygarlığın doğuş döneminde ortaya çıkan bu buhrandan endişe etmek gerekmektedir. Ona göre buhrana ilişkin asıl soru ve sorun gelecekte hangi yolun seçileceği ve Batı'nın kaderinin ne olacağı şeklindedir. Bu çerçevede Hatemi, asıl soru ve sorunu anlamaya ve onu çözmeye çalışmıştır.

Hatemi'ye göre İran'da günümüze kadar Batı konusunda üç yaklaşım söz konusu olmuştur. Bunlar; mutlak teslim ve itaat, mutlak inkar, özgüvene

ve asıl İslam'a dayalı bir bakıştır. Hatemi birinci ve ikinci yaklaşımı reddetmektedir. Hatemi'ye göre Batı karşısında 'ne teslim ne inkar' belki İslam ve milli kültüre dayanarak Batı ile karşılaşmak gerekmektedir. Hatemi'ye göre Batı'nın iki yüzü vardır, bir siyasi yüzü bir de düşünsel yüzü. Bu ikisi birbiri ile farklıdır. Batı'nın siyasi yüzü facialıdır, olumsuzdur. Batının siyasi yüzü ile savaş ölüm-kalım savaşındır. Siyasi yüzü ile Batı, İran ve hiçbir millet ve kavmi bağımsız, özgür ve kendi kaderine egemen olmuş biçimde istememektedir. Batı'nın diğer yüzü düşünsel yüzdür. Siyasal yüzün ötesinde bir düşünsel ve değerler sistemi vardır, onu tanımak ve ondan faydalanmak gerekmektedir (Bayır, 2001, s. 14-15).

Batı karşısında inkar ve teslim yolunu kabul etmeyen Hatemi dini-millî özgüvene dayalı bir yaklaşım önermiştir. Bu bağlamda Hatemi şunları söylemiştir: “Bizim geçmişimiz vardır. Bizim geçmişimiz İranlı, Müslüman ve İslam kültürüdür. Gelin kimliğimizi tanıyalım. Biz geleceğe hazır olmak için geçmişe geri dönmeliyiz. Bu geçmişte kalmak değildir. Bizim kimliğimizin kökenleri geçmiştir. İki tür bilginiz olmazsa siz gelecekte yer bulamazsanız, birinci bilgi, kimliğiniz ve kendi geçmişiniz, ikinci bilgi ise çağdaş dünya yani Batı hakkında bilgi” (Bayır, 2001, s.15).

Hatemi, İran milli kimliğini İslam ve İranlılık oluşturduğunu savunarak İran toplumuna 'millî kimliğine dönüş' çağrısı yapmıştır. Hatemi'ye göre İran milli kimliğini oluşturmakta İslam çok önemli bir faktördür. İran milli kimliğinde İslam öğesini inkar edenleri yanlış yapmakla suçlamaktadır. İslam unsuruna dayanarak İranlılığı inkar etmeyi de doğru bulmamaktadır. Hatemi'ye göre İran etnik, dilsel ve dinsel farklılıklardan oluşan bir ülke olsa da İranlılık bütün bu farklılıkları üstünde olan bir olgudur. İranlılık kimliği Sünni-Şii, Fars-Türk unsurlarını kendi içinde barındırmaktadır. Başka bir deyişle “*İran bütün İranlılarındır*” (Bayır, 2001, s. 15).

Aydın Dini Hareketin bir başka önemli ismi olan, Sadeg Ziba Kelam 1947'de Tahran'da doğmuştur (Keskin, 2005, s. 39-40). Ziba Kelam, İran'ın geri kalma nedenlerini araştırmış, bu doğrultuda millî kimlik, tarih, kültür ve Batı'yı ele almıştır. Ziba Kelam'a göre İranlı zihniyeti bir kompo arama

hastalığına tutulmuştur. Bu zihniyete sahip olan insanlara göre İran'da her şey yabancıların isteği ile ve onların denetiminde yapılmaktadır ve İran'ın geri kalmışlığının nedeni yabancılardır. Ziba Kelam'a göre bu zihniyet, geri kalmışlığın nedenlerinin ülke içinde aranmasını engellemektedir. Ziba Kelam'a göre; başarı-başarısızlık, iyilik-kötülük, ilerleme-geri kalmışlık sorumluluğu toplumun içi ile bağlantılıdır ve her şey toplumda var olan ilişkiler içinde değerlendirilmelidir. Ziba Kelam'ın temel sorunu "Biz Nasıl Biz Olduk?" sorusuna cevap vermeye çalışmaktır. Ziba Kelam, günümüzde yaşanan geri kalmışlığı anlamak için İran tarihini yeniden okumuş, bu yeniden okuma doğrultusunda komplo teorilerini reddetmiştir. Kelam'a göre, İran'ın geri kalmışlığının nedenlerini şöyle özetlemek mümkündür. Orta Asya'daki kavim ve kabilelerin saldırısı, bilim ocağının sönük olması, toplumsal ve kültürel yapı, yerleşik bölgelerin dağınıklığı, aşiret yaşamı, iktidarın çok güçlü olması, kabilecilik ve kırsal yaşam, İran'ın iklimi, su azlığı ve devletin su dağılımındaki rolü İran'ın geri kalmışlığına ve milli kimliğin kriz yaşamasına neden olmuştur. Toplumsal ve tarihsel faktörler, İran milli kimliğin ortaya çıkmamasına neden olmuştur.

Ziba Kelam'a göre İran mozaik bir etnik yapıya sahiptir. Bu etnik grupların toplumsal uyum ve dayanışma sorunu çok ciddi ve önemli sorundur. Kelam, bu noktada "Acaba Arap, Kürt, Beluç, Sünni ve Şiiilerin kendilerini bir bütün içinde hissedebilmelerini yani 'biz' (kimlik) merkezinde toplamayı başarabildik mi?" sorusunu yöneltmektedir. Sadeg Ziba Kelam'a göre hem Pehlevi Hanedanı hem İslam Devleti bir milli kimlik oluşturmakta başarısız oldular. Her iki rejim de, milli kimlik yerine güvenlik sorununa öncelik verdiler. Kelam'a göre, milli kimlik oluşturmadan güvenlik ile toprak bütünlüğünü kurmak mümkün değildir. Bu durumda her zaman milliyetçi hareketler patlak verebilir. Ziba Kelam'a göre milli kimlik konusundaki ikinci sorun, İran kimliğinin ne olduğu sorudur (Bayır, 2001, s. 16-17).

"Biz kimiz? İrânlılık dediğimizde bu ne anlama gelmektedir? Bizim kimliğimizi oluşturan Şii midir? Bizim kimliğimizi oluşturan Fars dili midir?" şeklindeki sorularla İran milli kimliğinin tanımını ortaya koymaya çalışmaktadır. Buna göre, Ziba Kelam Fars dilini, kültürünü, Şii mezhebini,

İran bayrağını ve coğrafi alanını İran milli kimliğini oluşturan öğeler olarak kabul etmektedir (Bayır, 2001, s. 17).

1997'de Hatemi'nin iktidara gelmesi ile İran'da yeni bir gazeteci kuşağı doğmuştur. Bu kuşak İranlılık kimliğinin gelişimi üzerine yayınlar çıkarmıştır. Gazetecilerin büyük çoğunluğu İran devletine mensup kişilerden oluşmuştur. İstihbarat, ordu ve devletin diğer siyasi kurumlarından gelen bu gazeteciler devletin resmi ve rutinleşmiş tarihi, toplumsal, siyasi ve dini düşüncelerini eleştirmeye başlamışlardır. 'Sivil toplum', 'özgürlük' , ' demokrasi' ve ' 'çoğulculuk' söylemlerine dayanarak İran siyasal sisteminde bir reform gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır (Bayır, 2001, s. 17).

Öte yandan Hatemi yönetimi, İran Anayasasında belirtilen şariat hükümlerinin uygulamada yumuşatıldığı bir dönem olmuştur. Hatemi'nin bu yumuşatma ile İranlılık kimliğine elverişli bir zemin hazırlamaya çalıştığı söylenebilir. Bu çerçevede Hatemi, demokrasiyi geliştirme konusunda irade sahibi olduğunu her fırsatta kanıtlamaya çalışmıştır. Örneğin, Devlet Başkanlığı'na seçilmesinin birinci yıldönümünde Tahran Üniversitesi öğrencilerine yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Günümüzde ve gelecekte dinin sosyal prestijinin kaderi dini özgürlükle çelişmeyecek bir biçimde yorumlamamıza bağlıdır. Özgürlükten kastımız muhalefet yapma özgürlüğüdür. Sadece iktidardakilerle aynı görüşte olan insanların özgür olması durumunda özgürlük aslında yoktur" (Yapıcı, 2004, s. 141-142).

Yeni gazetecilik dalgasının en önemli ismi Hamit Reza Celayi Pur'dur (Keskin, 2005, s. 40). Celayi Pur Toplum ve Tus gazetelerini çıkartarak bu dalganın öncüsü olmuştur. Celayi Pur'a göre İran'daki reformistler var olan dışlayıcı toplumdan her şeyi içinde tutan topluma doğru hareket etmektedirler. Ortaya çıkan toplum İslam ve İran zemini içinde olacaktır. Celayi Pur'a göre İslam cumhuriyeti kendi kurucularını kapsayacak kadar dışlayıcı bir yapıya sahip olmuştur, bu durum devleti meşruiyet buhranına sokmuştur. Çünkü, İran İslam Devleti her tür farklılığı ve çeşitliliği gözardı etmiş, tek düzey bir toplum kurmaya çalışmıştır. İdeolojik yanlılık üzerine kurulan devlet, adeta *ben ve öteki' ayrımı* yaratarak toplumda var olan

farklılığı bastırmak yoluna gitmiştir. Celayı Pur sivil toplum, çoğulculuk ve devletin ideolojik tarafsızlığını kurtuluş yolu olarak kabul etmiştir. Celayı Pur'un İran milli kimliğine ve etnik sorununa bakış açısı da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Celayı Pur'a göre kimliklerin sivil toplum ve siyasi gelişmeye göre öncelikleri vardır. Kurulan siyasi olgular bu kimliklerin etkisi altındadır. Celayı Pur'a göre sivil toplum ve siyasi gelişme İran'da oluşmaktadır ve İran kimliği insanlık, İranlılık ve Müslümanlık birleşiminden ortaya çıkmaktadır. İran kimliği etnik, dilsel ve dini açıdan çok çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir. Celayı Pur'a göre İran, bir çok Üçüncü Dünya ülkeleri ile karşılaştırdığımızda daha fazla milli bütünlüğünü korumayı başarmıştır. Bu durumun nedenleri İranlı kavim ve kabilelerin ortak tarihe sahip olmaları, İslam dini, Fars dili ve idari güvenlik yapısı olarak ortaya konmuştur.

Celayı Pur, milli kimliği İranlılık olarak kabul etmiş, diğer kimlikleri ise kavim ve kabile kimliği olarak görmüştür. Milli kimlik oluşturmak için diğer kimliklerin inkarını sivil toplum projesine aykırı olduğunu ve doğru olmadığını söylemiştir. Celayı Pur'a göre etnik, kavim ve kabile kimliklerini inkar etmek bir kimlik savaşı ortamını doğurmak anlamına gelmektedir. Kimlik savaşının doğuşunu Pehleviler'in yanlış politikalarının sonucu ortaya çıktığına inanmaktadır. Celayı Pur etnik sorunun çözümü için federalizmin yanlış olduğunu belirtmiş, onun yerine çoğulculuğu önermiştir. Ona göre, farklı etnik, dilsel ve dinsel grupların var olduğu İran'da onların varlıkları da kabul görmelidir (Bayır, 2001, s. 17-18).

5.1.3.4. Fars Milliyetçiliği Aşamalarını Karşılaştırma

Sonuç olarak İran'ın çağdaş tarihinde Fars milliyetçiliğinin çeşitli biçimlerde kendini gösterdiğini görmekteyiz. Fars milliyetçiliği Batı karşıtı olarak doğsa da ancak gelişme sürecinde Batıcı bir yapıya sahip olarak Modern Fars milliyetçiliği olgusunun doğuşuna neden olmuştur. 1924-1979' yılları arasında iktidarda olan Modern Fars Milliyetçisi, İran'ın asıl sahibinin Farslar olduğunu ileri sürmüştür. Fars milli kimliğini İran Milli kimliği olarak

kabul eden Modern Fars Milliyetçiliği Arap ve Türk'ü düşman olarak algılamıştır ve İslam dinine karşı çıkmıştır.

Aşırı Batıcılık ve İslam karşıtlığına tepkisel olarak Geleneksel Fars Milliyetçiliği doğmuştur. Batı karşıtı olan ve İran milli kimliğini Şia olarak kabul eden bir milliyetçiliktir.

Aşırı merkezîyetçi ve totaliter bir düşünsel yapıya sahiptir. 1979'dan beri iktidarda olan Geleneksel Fars Milliyetçiliği gizli Fars Milliyetçiliği olgusunu da ortaya koymuştur. Fars diline kutsal boyut kazandırmaya çalışan iktidar, dini kimlik altında diğer etnik, kavim ve dilsel grupları bastırmayı ve asimile etmeye çalışmıştır.

Modern ve geleneksel Fars milliyetçi akımlarının siyasal ve ideolojik iflasının ardından Fars Milliyetçiliği yeni bir biçimde ortaya çıkmıştır. Yeni Fars Milliyetçiliği Batı, İslam ve İran unsurlarını birleştirmeye çalışmaktadır. Yeni ortaya çıkan Fars milliyetçiliği İran'da diğer etnik grupların varlığını kabul etmektedir. Farklı etnik kimlikleri İranlı kimliği altında birleştirmeye çalışmaktadır. Çağdaşlık, İranlılık ve Müslümanlığı birleştiren ideoloji Fars milliyetçiliğinin geldiği son noktadır. Bu üç unsur İran çağdaş siyasi hayatının temel sorunsalını oluşturmaktadır. Yakın tarihte sürekli birbirini dışlayan bu unsurlar bütünleşme eğilimini göstermektedir. İran'daki siyasal İslam'ın iflası çağdaşlık ve İranlılık öğelerinin etkinliğini daha fazla artıracaktır.

5.1.4. Fars Milliyetçiliğinin Türk Karşıtlığı

Fars milliyetçiliği 1924'ten günümüze kadar İran siyasi yapısını oluşturan en önemli ideolojidir. Fars milliyetçiliği iktidarını sürdürmek için zor ve şiddetin bütün araçlarını kullanmanın yanı sıra kendini meşrulaştıracak çeşitli ideolojik-kuramsal çalışmalara da girişmiştir. Siyaset açısından da bakıldığında iktidar sadece zor ve şiddet kullanarak yürütülemez. İktidar zor ve meşruiyetin karşımı bir yapıdır, iktidar kaba ve zor olgularının yanı sıra ideolojik çalışmaları ile kendi meşruiyetini üretmekte ve devamını

sağlamaktadır. Fars milliyetçiliğinin ideolojik-kuramsal çalışmaları İran'daki etnik yapının sürdürülmesinde ciddi önem taşımaktadır. Fars milliyetçiliğinin ideolojik- kuramsal çalışmalarının birinci hedefi Azerbaycan Türkleri olmuştur. Azerbaycan Türklerinin etnik kökeni, tarihi, kültürü ve coğrafyası hakkında çeşitli teoriler üretilmiştir. Üretilen teoriler Fars milliyetçiliğinin iktidarını pekiştirmekte ve Türklerin asimilasyonu doğrultusunda çok etkili rol oynamıştır (İsalı, 2005, s. 44).

Fars milliyetçilerine göre Azerbaycan milleti geçmişte Azeri denilen İran dili ailesine mensup bir dilde konuşmaktaydı. Fars milliyetçilerine göre Azeri dili Fars dilinin Pehlevi ağızı olarak sayılmaktadır. Fars milliyetçiliği, Azeri teorisine dayanarak Azerbaycanlıların köken itibarı ile Ari ırktan olduğunu ve dolayısıyla Türk olmadıklarını ileri sürmektedir. Bu görüşe göre Türklerin bu coğrafyada yerleşmesi Selçuklar'ın işgalinden sonra başlamış ve özellikle Safeviler Hanedanı'ndan sonra Azeri dili devre dışı bırakılarak dönemin saray dili olan Türk dili ortak dil olarak kullanılmıştır (İsalı, 2005, s. 44).

Azerbaycanlıların köken itibarı ile Türk olmadıkları ve Ari ırkına mensup olduğuna ilişkin ilk yazıyı Dr.Taki Arani 1924'te Berlin'de yayınlanan İranşehr dergisinde ele almıştır (İsalı, 2005, s. 44). Taki Arani'ye göre, Farsça Ari bir dildir. Azerbaycan eskiden beri Ari kavimlerin yurdu ve yaşadığı bir coğrafya olarak sayılmaktadır. Aynı zamanda bu coğrafya İran uygarlığının en önemli yerlerinden biri olarak da bilinmektedir. O dönemde Azerbaycanlıların Türkçe konuşmalarının sebebi ise kendi dillerini unutmalarından ileri gelmektedir. Bu bölgede Türk dilinin yaygınlaşması "vahşi Moğolların" (Moğollara ilişkin bu tabir birçok Fars milliyetçisi ve İran tarihçisi tarafından kullanılmaktadır) işgali ardından gerçekleşmiştir. Taki Arani, Azeri kelimesinin kutsal ateş anlamı taşıdığını ileri sürmektedir. Azerbaycanlıların Fars dilini bilmemesini, annesinin dilini bilmeyen bir çocuğa benzetmektedir ki anadilini bilmemesine rağmen ona son derece ruhi ve manevi bağlılığı vardır. Ayrıca Arani Anadolu'nun büyük bir kısmının da Türk olmadığını, aksine İranlı, Rum, Ermeni ve Arap olduklarını ileri sürmektedir.

Fars milliyetçiliğinin Azerbaycan algılamasının temelini "Türkçe konuşan Azeriler" tezi oluşturmaktadır. Bu sebeple Azerilerin nasıl Türkleştiği konusunda çeşitli tarihi yorumlar yapılmıştır. Bu tarihi yorumlar içinde Ahmet Kesrevi'nin yorumu anahtar konumdadır. Azeri dili teorisi Ahmet Kesrevi ismi ile özdeşleşmiştir. Ahmet Kesrevi 1890'da Tebriz'de doğmuştur. Genç yaşta 1906 Meşrutiyet hareketine tanık olmuştur. Ahmet Kesrevi Azerbaycan çağdaş tarihi üzerinde çok değerli yapıtlara sahip olmasına rağmen, Azeri Türkleri'nin Ari ırkından olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Kesrevi Azeri dili teorisini sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Kesrevi'den sonra gelen bütün tarihçiler onun çizgisi çerçevesinde hareket etmişlerdir. Kesrevi 1925'de ele aldığı eserinde kendine özgü tarihi bir yaklaşım sergileyerek Azerbaycan coğrafyasını, tarihini başından itibaren Ari veya İranlıların yaşadığı coğrafya olarak görmektedir. Kesrevi'ye göre Ariler 3000-4000 sene önce kendi topraklarından göç ederek Asya ve Avrupa'ya yerleşmişler (İsalı, 2005, s. 45-47). Göç esnasında Medler, Partlar ve Parslar İran coğrafyasını kendilerine mesken etmişler. Medler, Büyük ve Küçük Med olarak iki gruba ayrılmışlardır. Küçük Medler bugünkü Güney Azerbaycan coğrafyasına yerleşerek kendi hükümetlerini kurmuşlardır. Bu bölgenin eski adı Küçük Med olarak geçmektedir.

Kesrevi, Azerbaycan adını kelime itibari ile de Ari diline bağlamakta ve bunu da söz konusu coğrafyada Ari ırkının yaşadığına ilişkin bir neden olarak göstermektedir. Ona göre Azerbaycan adı Atropat sözünden meydana gelmektedir. Atropat küçük Medli ve Makedonyalı İskender'in İran'ı işgali karşısında direnen ve Küçük Med'i işgalden kurtaran komutanın adıdır. Atropat daha sonra kendi hükümetini kurmuş ve bu zamandan sonra küçük Med, Atropatgan olarak adlandırılmıştır. Bu kelime, uzun zaman zarfında çeşitli nedenlerden dolayı değişime uğramış ve Azerbaycan adına dönüşmüştür. Kesrevi bu yaklaşımında ısrar ederek Azerbaycan adının anlamı ile ilgili birçok tarihi kaynağı, bilimsel değerden yoksun olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Kesrevi, her bölgenin eski ve mevcut şehir, köy, dağ ve nehir adlarını o bölgede yaşayan ırkın ve yaygın dilin bir göstergesi olarak görmekte; buna dayanarak Azerbaycan'daki bazı adları heceleyerek (örneğin karga bazar, Marağa....); bazılarını ise Farsça anlamı olduğu için ele almıştır.

Bunları da Azerbaycan'da yaşayan insanların Ari ırktan olduğuna dair bir kanıt olarak göstermiştir. Kesrevi'ye göre, Azeri dili Medler'in konuştuğu dilden başka bir şey değildir; Medler'in ve Partlar'ın konuştukları diller arasında bazı farklılıklar olsa da temelde aynı dil sayılabilirler. Ona göre, farklar coğrafyadan doğmuştur, her iki dili de İrani dil ailesinin bir kolu olarak saymak mümkündür. Kesrevi'ye göre, Azerbaycanlılar 13. yüzyıla kadar Azeri dilinde konuşmuşlardır. Bu dil de Fars dilinin bir ağzı olarak tanımlanmıştır. Kesrevi yazdıklarını ispatlamak için bazı Arap tarihçilerini ve o dönemde yazılan Farsça şiir kitaplarını örnek vermiştir. Ayrıca günümüzde de Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde Azeri dilinin kalıntılarının olduğunu ileri sürmüştür. Buna, Güney Azerbaycan'ın Halhal kentinin bazı köylerinde konuşulan yerel ağzı örnek olarak göstermektedir. Yerlilerce bu ağza Tati veya Tat dili denilmektedir (İsalı, 2005, s. 44).

Kesrevi'ye göre, Selçuklular dönemine kadar Azerbaycan'da Türklerden ve Türk dilinden eser yoktu. Bu dönemden sonra Türk istilası başlamıştır. Ancak hem Eşkaniler ve hem Samaniler döneminde İranlılar sınırlarında 300 bin asker bulundurarak Türkler'in bu coğrafyaya girişini engellemiştir. Aynı politika Gazneliler tarafından yürütülmüştür. Türk olan Gazneliler, Türkler'in İran'a girişini engellemektedirler. Böylece Türkler bin sene İran sınırlarında durdurulmuştur. 1032 yılında Gazneliler ile İran'a giren 50 bin Türk'ten küçük bir kısmı İsfahan yolu ile Azerbaycan'a ulaşmış, böylece Türkler'in ilk grubu bu coğrafyaya girmiştir. Dönemin Azerbaycan hükümeti komşuları ile arasındaki sorunlardan dolayı ve Türklerin de iyi savaşçı olması nedeniyle onları memnuniyetle kabul etmiştir. Bu arada Selçuklular her gün topraklarını genişletmekteydiler. Nihayet 1067 yılında Selçuklular, Azerbaycan'a girmişlerdir. Sözkonusu coğrafyanın da mera ve hayvancılık açısından iyi koşullara sahip olmasından dolayı Türkler akın ederek bu coğrafyada çoğalmaya başlamış; hükümet ve toplumdaki diğer önemli görevler Türkler'in elinde olduğu için insanlar mecburi olarak Türk dilini öğrenmeye başlamışlardır. Bu dönemden sonra Türkler oturdukları köy ve bölgelerin adlarını Azerice'den çevirerek (istibulak, ağaç, işgesu..) Türkleştirmişlerdir. Buna rağmen yine de büyük şehirlerde yaygın dil Azerice olmuştur (İsalı, 2005, s. 44).

Kesrevi, "Moğollar'ın Türk dilinin yaygınlaşmasında etkili olduğu" savını da doğru bulmamıştır. Kesrevi'ye göre, bu dönemde İran'ın her yerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da durum çok vahimdi ve çaresizlik her yanı sarmıştı, bu da Türklerin durumunun iyileşmesine ve yerli Azeriler'in pasifize edilmesine neden olmaktadır. Moğollardan sonra Azerbaycan bölgesi savaş sahnesine çevrilmiş, bölge önce Timur hanedanının ordusu tarafından işgal edilmiş, daha sonra Akkoyunlular ve Karakoyunlular bu coğrafyada dönemsel olarak hükümetler kurmuşlardır. Bu hükümetler döneminde birçok Türk boyunun Azerbaycan'a yerleşmesine olanak sağlanmıştır. Daha önce köyde yaşayan Türkler, kurduğu hükümetler nedeniyle şehirlere doğru akın etmişler ve dilleri etkin bir şekilde yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece yerliler ciddi bir baskı ile karşı karşıya kalmış, ortaya çıkan koşullar Azeri dilinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Safeviler döneminde Türk dili yeteri kadar kendine yer açmıştı. Bunun sebebi Safevi hanedanından kaynaklanmaktaydı; çünkü Şah İsmail Azerbaycan'ın yerlisi ve "dili Azerice olmasına rağmen" Türkçe şiir yazmaktaydı. Diğer taraftan Şah İsmail taraftarlarını Türk boyları (Kaçar, Afşar, Rumlu vb) oluşturmaktaydı. En önemlisi Safeviler döneminde saray dilinin Türkçe olması ve Tebriz, Kazvin ve İsfahan gibi saraylarda Türk dilinin konuşulması idi. Böylelikle Azerbaycan'da Safeviler döneminde Türk dili yaygınlaşarak son noktasına ulaşmış ve bu gelişmeler sonucunda Azeri dili bütün şehirlerde yok sayılır derecede geri itilmiştir (İsalı, 2005, s. 44).

Ahmet Kesrevi, Fars dilinin başta Arapça olmak üzere yabancı kelimelerden arındırılmasını savunmuş ve bunu 'temiz dil' politikası diye adlandırmıştır. Kesrevi İran'ın en büyük sorununu dilsel, dinsel ve kabilevi çeşitlilik olarak nitelendirmiştir. İran'da, belki de Doğu'daki geri kalmışlığın temel nedeni ayrımcılık ve toplumdaki çeşitliliktir. Kesrevi'ye göre büyük ıslahatların sonuçsuz kalmasının temel nedeni toplumun farklılığı ve parça parça oluşudur. Kesrevi, grupçuluğun yanı sıra dinsel, dilsel ve bölgesel (kent, köy) farklılıkların ortadan kaldırılmasını, bu işin sadece milli bilincin oluşması ile gerçekleşebileceğini, dolayısıyla İran'da milli bilincin yayılması gerektiğini savunmuştur (İsalı, 2005, s. 44).

Bu konuda çalışan diğer Fars milliyetçileri Kesrevi'nin fikirlerini temel esaslar olarak kabul etmiş olup onun takipçisi olmuşlardır (İsalı, s. 47). Bunlar bazı ayrıntıları çalışarak teoriyi genişletmeye çaba göstermişlerdir. Bu bağlamda Naseh Natik, Azeri dilinin ortadan kalkma nedenlerinden birisi olarak, Türk dilinin basit bir dil olmasını ve Fars dilinin tersine inceliğe gerek duymadan istediğin gibi kullanma yeteneğinden ileri geldiğini söylemiştir.

Abdul Ali Kareng, yerel Tati ve Herzendi şivelerini inceleyerek bunların Ari kökenli ve Azeri dilinin bir kalıntısı olduğunu ileri sürmektedir. Azeri şivelerinin bilimsel ve edebi yeteneğinin az olduğundan diğer etkin dillerin karşısında dayanamamış ve zaman içinde ortadan kalkmıştır. Bu dilin örneği sadece şehirlere uzak noktalarda kalmıştır. Ayrıca Azeri dilinin gerilemesinde Safeviler ve Osmanlı Devleti arasındaki savaşlar da etkin rol oynamıştır. Bu noktada Aran teorisinden bahsetmekte yarar bulunmaktadır. 1918'te Mehmet Emin Resulzade liderliğinde kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-20) Fars Milliyetçilerini ciddi şekilde rahatsız etmeye başlamıştır. Aran teorisi o dönemde ortaya atılsa da günümüze kadar varlığını geliştirilerek sürdürmüştür.

Fars milliyetçilerinin Aran Teorisi, günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyetini tartışmaya açmaktadır. Bu teoriye göre Azerbaycan Cumhuriyeti veya başka bir deyim ile Kuzey Azerbaycan adı bu coğrafyaya 1918'den sonra konulan bir addır. Ahmet Kesrevi, Kuzey Azerbaycan'ın isminin Albanya-e Kafkaz olduğunu söyler. Kesrevi'ye göre tarih boyu Kuzey Azerbaycan hiçbir zaman Azerbaycan ismini taşımamıştır. O bölgeye Azerbaycan ismi Mehmet Emin Resulzade tarafından verilmiştir. Kesrevi'ye göre İran sınırları içerisinde olan gerçek Azerbaycan, yani Güney Azerbaycan ise tarih boyunca her zaman Azerbaycan olarak adlandırılmıştır (Keskin, 2005, s. 25). Bu tarihten önce söz konusu coğrafyaya Aran veya Albanya denilmekteydi. Aran coğrafyasında konuşma dili ise Arani ve bu dil de Ari dillerinin bir kolu olarak görülmektedir.

Fars milliyetçilerine göre 1918'de Aran'ın adının Azerbaycan olarak değiştirilmesi Osmanlı ve Azerbaycan'daki Pantürkistlerin bilinçli

politikalarının sonucu gerçekleşmiş ve SSCB'nin de işine yaradığı için bu süreci himaye etmiştir (İsalı, 2005, s. 48). Müsavatçılar 28 Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilan ettiler ve kurdukları devlete Azerbaycan Cumhuriyeti adını verdiler. 1918'de Müsavatçılar Osmanlı Devleti'nin himayesinde merkezi Gence'de bulunan devletlerini Bakü'ye taşıdılar. Fars milliyetçilerine göre söz konusu devlete Azerbaycan Cumhuriyeti adını vermek Osmanlı Devletinin isteği üzerine olmuştur. Zira Osmanlı Devleti birkaç kere İran Azerbaycan'ına saldırmış ve bölgeyi işgal etmiştir. Ancak Azerbaycan milletinin ciddi direnişi ile karşılaşınca bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti pratikte yapamadığı işi dolaylı yoldan yapma fikrinde idi. Yani önce Kafkas ve İran Azerbaycan'ını vahit Azerbaycan adı altında birleştirme, daha sonra ise her ikisini de kendi topraklarına katma politikası gütmekteydi. Müsavatçıların kurdukları devlet iki sene sürmüştü, nihayet 28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu'nun Bakü'yü işgal etmesiyle söz konusu hükümet de çökmüştür. Müsavat Partisinin liderlerinden birçoğu idam edilmiş, ancak Sovyetler Birliği de Pantürkistler tarafından konulan adı değiştirmemiştir. Böylelikle Aran ve Şirvan bölgesine Azerbaycan adı önce Müsavatçılar tarafından verilmiş, daha sonra da Sovyetler Birliği tarafından onaylanmıştır. Bir görüşe göre, S.S.C.B'nin bu adı değiştirmemesinin altında siyasi nedenler ve iki Azerbaycan'ı birleştirme politikası yatmaktadır.

Aran teorisi, Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından ciddi bir şekilde gündeme gelmiştir. Fars milliyetçilerine göre günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti coğrafyasına 1918 yıllarına kadar Aran, Albanya, Kafkas Albanyası veya Kafkas Tatarları denilmiştir. Eskiden söz konusu coğrafyaya Rumlar Albanya ve İslamiyetten sonra ise Aran adı daha yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Aran coğrafyasında insanlar bir yarım dil ile konuşmaktaydılar ve bu dile Arani denilmekteydi. Azerbaycan'da olduğu gibi Aran coğrafyasında da Türk dili konuşulmamaktaydı. Günümüzde söz konusu coğrafyaya Kafkas Azerbaycan'ı adı verilmektedir. Aran'a Rumlar Albanya , Emeniler ise Ağvan adını vermişlerdir ki bunların hepsi Ar kelimesinden gelmektedir. Ar da büyük İr ırkının başka bir adı olmaktadır (İr ve Ar Ari ırkı ile aynı anlamı taşımaktadır). Böylece Fars milliyetçileri Aran

bölgesine yanlışlıkla verilen Azerbaycan adını "çalıntı bir ad" olarak nitelendirmektedirler.

Albanya veya Aran coğrafyasında tarih öncesi yaygın dilin ne olduğuna ilişkin kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Birçok tarihçiye göre Kafkasya kuzeyden güneye göç eden kavimlerin yaşam bölgesi olmuştur. Ancak tarihi kaynaklardan yola çıkarak iki önemli noktayı belirtmekte fayda vardır: Birisi Albanyalılar'ın kavim ve ırk açısından Küçük Medler'den (Azeriler) farklı olması ikincisi ise Albanyalılar'ın dil açısından da Azerbaycanlılar'dan farklılık göstermesidir. Diğer önemli nokta da İri ni dile mensup olan Tati şivesinin günümüzde Albaniya veya Aran'da var olmasıdır. Tat şivesi Azerbaycan'ın Abşarun yarımadasında kullanılmaktadır. Bazı Fars milliyetçileri Aran'ın kelime itibari ile Arestan anlamına geldiğini, Arestan'ın da Ariler'in yurdu anlamına geldiğini yazmaktadır. Ari dillerinden de günümüze kadar bölgede kalan yerel Tati, Taliş ve Kürt şivelerini göstermektedir. Bunlara göre bu şiveler geçmişin kalıntısı olarak günümüze kadar varlıklarını sürdürmektedirler (İsalı, 2005, s. 44).

Fars milliyetçileri tarihi kaynaklarda da Aran'ın coğrafi sınırlarının Azerbaycan'dan ayrı olduğunu ileri sürerek Aras nehrini Aran'ın güneydeki sınır noktası olarak belirtmektedirler. Buna göre Azerbaycan'ın da kuzey sınırı Aras olmaktadır. Aran'ın önemli şehirleri olarak Bedre, Şamahı, Şirvan, Seki ve Gence'yi göstermektedirler. Bu tanımlara göre Aran eski Azerbaycan'ın sınırları dışında kalmaktadır.

Fars Milliyetçileri İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri'ni Farslaştırmak için çeşitli çabalar içine girmişlerdir. Azeri dili ve Aran teorileri bu çalışmaların zihinsel altyapısını oluşturmaktadır. Azerbaycan Türklerinin Farslaştırılması projesi bugün geldiğimiz noktada başarılı olmasa da bir dönem ciddi çaba gerektirmiştir. Bu doğrultuda çeşitli yorumlar ve somut öneriler de üretilmiştir (İsalı, 2005, s. 50).

"Hayırsever İranlılar özveride bulunarak Türk dilinin Azerbaycan'dan tümüyle silinmesine çaba göstermelidirler. Özellikle bu konuda Kültür ve

Eğitim Bakanlığı Fars dilli öğretmenler, ücretsiz kitaplar, dergiler ve gazeteler bölgeye göndermelidir. Ayrıca mümkün olduğunca Azerbaycan'da Fars dilinde eğitim zorunlu olmalıdır."

"İran dili ve İran kültürünün kolay bir şekilde Azerbaycan'da yayılması en vacip işlerden biri haline gelmelidir. Bu nedenle alfabe değişikliğiyle ilgili söylemler önlenmeli ve böylece Türkiye ile Azerbaycanlılar arasındaki farklılık korunmalıdır. Ayrıca ilkokullarında Azerbaycanlı çocuklarla ilk eğitim yılı sadece karşılıklı konuşma ile sürdürülmelidir. Böylelikle konuşma alışkanlığı oluştuktan sonra öğrenciler Farsça'yı daha çabuk öğrenecekler ve çocukların dilden nefret etmesi önlenmiş olacaktır"

"Fars dilinin ideal bir şekilde yayılması için devlet ülke içi ve dışında iki önemli görev üstlenmelidir. Dışarıda özellikle eskiden Fars dilinin yaygın olduğu coğrafyalarda radyo yayınları yapmalı, ücretsiz kitaplar göndermeli, aynı zamanda Müslüman ülkelerde devletin siyasi memurları dini ilişkiler aracılığı ile Fars dilini yaymalıdırlar. Devletin dile ilişkin iç politikası özellikle Türkler ve Araplar üzerinde yoğunlaşmalıdır; çünkü bu dilleri İran sınırları dışında konuşan güçlü devlet ve kültür dili vardır. Bu nedenle dışarıdan gelen Türkçe yayınlara devlet kesinlikle izin vermemelidir. Her Azerbaycanlı Fars diline özen göstererek bu dili öğrenmelidir. Zira böylelikle unuttukları kendi milli kimliklerine kavuşmuş olacaklardır. Bu nedenle Azerbaycan'ın bütün okullarında eğitim Fars dilinde ve ücretsiz yapılarak mevcut Türk dilindeki Farsça kelimelerin sayısı artırılmalıdır. Böylece Farsça sözcük sayısı %70'e ulaştığında Azerbaycanlılar kendileri hissetmeden Farsça konuşmaya başlamış olacaklar ve konuştukları dil yeni Azeri niteliğinde olacaktır ki Türk dili ile arasındaki bağlardan dolayı Fars diline de katkı sağlayacaktır. Böylece hem Azerbaycanlılar kendi İrani yani Fars diline ulaşacak hem de milli güvenlik korunmuş olacaktır".

Bu konularda bazıları çok ileri gitmektedirler (İsalı, 2005, s. 51). Bunlar Türk dilinin Selçuklar ve Safeviler döneminde baskı altında Azerbaycan'daki dönemin mevcut Fars (Azeri) dilinin yerine "baskı yolu ile yerleştirilmesini gerekçe göstererek Fars dilinden başka dilde konuşmanın ihanet niteliğinde

olduğunu söylemekte ve konuşarlarda tövbe ederek yeniden kendi ata babalarının dilinde (Farsça) konuşmalarını istemekteler. Bunlar Fars dilinde konuşmayı bir farz olarak görmekteirler".

Bazıları ise Türk dilinin İran toprak bütünlüğüne tehlike oluşturduğu söylemektedir. *"Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için ciddi bir planlamaya gerek duyulmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan'da Fars dilinin etkin bir şekilde yaygınlaşması için bölgenin bütün şehir ve köylerinde birinci dil olmak koşulu ile çocuklar için kolejler ve Fars eğitim merkezleri açılmalıdır. Bunun yanı sıra 12-16 yaş arası gurupları ise bir veya iki seneliğine saygın Fars dilli ailelerin yanma konuk olarak gönderilmeleri onların daha nitelikli Farsça öğrenmelerine yardım edecektir".*

Bütün bu iddialar Azerbaycanlılar'ı Farslaştırma siyasetinin gerekliliği fikrine meşruiyet kazandırmak ve devleti böyle bir siyaseti yürütmeye sevk etmek için gerekmektedir. İşte bu siyaset, Azerbaycan (Türk) dilini eğitim sisteminden, yayın hayatından, kültürel sahalardan (tiyatro, müzik), idari sistemlerden vs. çıkarmak, diğer bir ifadeyle Azerbaycan (Türk) dilinin fonksiyonel sahasını, sözlü ve sadece konuşulan bir dil ile sınırlandırmak anlamına gelmektedir.

Görüldüğü üzere İran milliyetçileri çok dilli ve çeşitli medeniyete sahip toplumu; tek dilli, tek medeniyetli diğer bir ifade ile etnik bakımdan İran'ı homojen bir ülke olarak görmek istemişlerdir. Demokrat fikirli bir takım toplumsal ve siyasi kadroların (aralarında azımsanamayacak sayıda Azerbaycanlı da bulunmaktaydı) birleştiği bu hareket taraftarları, bu yolda özet olarak aşağıdaki çalışmaların yapılması için gayret göstermişlerdir (Nesib and Vedadi, 2005, s. 59).

- Fars dilini ve İran tarihini ülkenin bütün bölgelerinde, özellikle Azerbaycan, Arabistan ve Belucistan'da yaymak ve öğretmek,
- İran'ın tüm bölgelerini birbirine bağlayacak bir demiryolu yapmak,
- Farsça olmayan coğrafi, askeri ve arazi isimlerini değiştirmek,

- Sınır boylarında yaşayan Türk ve Arap unsurlarını ülkenin iç bölgelerine göç ettirmek ve onların yerine Fars grupları yerleştirmek,
- Merkezi devlet mekanizmasının işlevsel rolünü güçlendirmek.

Nitekim bu merkezileştirme fikri, milli süreçlere karşı tarafsız bir tavır alan Türk Kaçar ailesinin hakimiyetinin devrilmesinden sonra Rıza Şah Pehlevi tarafından hayata geçirilmiştir. Rıza Şah diktatörlüğü döneminde ideolojiye dönüşerek İran milli siyasetinin ana prensipleri haline gelmiştir. Böylece İran siyasetinin tüm yönlerini Paniranist yaklaşım belirlemeye başlamıştır.

Siyasi oyunlarda titizliği ile bilinen İran yönetimi ülke içinde yükselmekte olan ve ülke nüfusunun büyük kısmının Fars olmaması nedeniyle büyük potansiyele sahip bulunan milliyetçilik dalgalarıyla sırf baskı ve şiddet kullanarak karşı koymada zorluk çekeceğinin farkına çok erken varmıştır. Zaten İran İslam Cumhuriyetinin ülke içinde ve dışındaki kritik denebilecek durumu da böyle bir tutum sergilemesine fazla müsaade etmemektedir. Günümüzde İran devletinin en önemli uğraşı A.B.D. ile yaşadığı ciddi gerginlik ve uluslararası tepkilere yol açmadan nükleer güce ulaşma çabalarıdır ve bu durumda tabii enerjisini oluşturan yeni cephelerde harcamak istememektedir. Fakat bu da İran rejiminin ülke içinde ve dışındaki kendi güvenliğine tehdit oluşturabilecek her hangi bir yeni oluşumun karşısında pasif kalacağı anlamına gelmez. A.B.D.'nin İran rejimini değiştirmek yolunda alternatif yöntemlerinden birinin, ülke içindeki rejim karşıtı hareketleri destekleyeceği olduğunu açıkça söylemesi İran yönetimini içeriye dönük politikalarında daha dikkatli ve aktif olmaya itmiştir. Azerbaycan Milli Hareketi ile A.B.D. arasında bu güne kadar kayda değer herhangi bir diyalog veya işbirliğinin olmamasına rağmen (bazı karşıt Fars guruplarına, örneğin Saltanatçılara bakıldığında bu ilişki ve işbirliği ciddi bir şekilde söz konusudur) sırf bu hareketin A.B.D.'nin seçeneklerinden biri olabileceği düşüncesi İran yönetimini ciddi bir endişeye sokmuştur. Azerbaycan Milli Hareketi'nin, ülkenin tümüne kıyasla, büyük potansiyeli ve ulaşabileceği boyutlar düşünüldüğünde İran yönetiminin kaygısı daha da anlaşılır hale gelmektedir. İran yönetimi bu konuda geçmişteki esnek

tutumunu bir kenara bırakarak daha duyarlı de daha hesaplı politikalar üretmektedir. Azerbaycan Milli Hareketi ile ilgili son gelişmelerde zaten bu hususu doğrulamaktadır. Bu bağlamda ülke içinde milli hareketin siyasi etkinlik gücünü kırmak amacıyla aktif kesime uygulanan baskı ve kısıtlamalar gün geçtikçe artarken, yumuşak söylemli ve sadece edebiyat, tarih ve hatta daha popüler konular içerikli dergilerin yayınlanmasına izin verilmesi, Azerbaycan il üniversitelerinde Türk dili ve edebiyatı bölümünün açılacağı ve okullarda Farsça'nın yanında Türkçe'nin de okutulacağı söylentileri veya Azerbaycan il radyo-televizyon kurumlarına verilen bir takım serbestlikler türünden uygulamalar gerçekleştirilmektedir.

İran uygulamak istediği bu taktiğinden dış politikasında da bir takım yararlar götmektedir. AB ve BM'nin her sene yayınladığı yıllık insan hakları raporlarında İran, dünya ülkeleri sıralamasında en geride kalan ülkelerden biridir ve İran'ın milli ve dini azınlıklara baskı politikaları uyguladığı her yıllık raporda özellikle vurgulanmaktadır. İnsan hakları konusu her zaman Batı ile İran arasında bir tartışma ve gerginlik konusu olmuştur. Keza İran rejimi içinde bulunduğu, dolayısıyla da dış desteğe ciddi bir gereksinim duyduğu, bu kriz döneminde zaten yapmak zorunda kaldığı bir takım reformları Batının gözünde olan insan hakları görüntüsünü düzeltmek için kullanmakta hiçbir sakınca görmemektedir (Tural, 2005, s. 94 – 96).

5.2. İRAN TÜRKLERİ'NİN KİMLİK SORUNU

5.2.1. Türk Milliyetçiliğinin Gelişim Süreci

Paniranizm ideolojisi ile mücadelede karşı bir hareket olarak Türkçülük ortaya çıkmakta ve de hızla yayılmaktaydı. Milli birlik sürecinin devam ettiği bir dönemde etnik birliğin en değişmez şartı olan dil birliğe Azerbaycan aydınlarının ilgi alanı içindeydi. Onlara göre çok uluslu İran'ın devlet yapılanmasında askeri, coğrafi ve kültürel özerkliğin yer alması gerekmektedir. Askeri ve coğrafi özerklik, XX. asrın başlarında iki defa (1905-1911 ve 1920'li yıllar) Azerbaycanlıların sosyal ve siyasi

müdahalesinin hedeflerinden biri olmuştur. Ancak bu hareketler döneminde kültürel özerklik talebi henüz siyasi bir talep olarak ileri sürülmemiştir (Nesib and Vedadi, 2005, s. 61-71). Hatta 1925 yılında İran Türklüğü yönetici asli unsur statüsünü ve İran iktidarını kaybetmiştir. Böylelikle büyük nüfus varlığına rağmen azınlık hukukuna bile sahip olmayan mahkum bir toplum statüsüne düşmüştür. Öte yandan İran Türklüğü kendisini İran coğrafyasında birlik ve bütünlük kurma emeline, imparatorluğa öz varlık ve kültürünü koruma ve geliştirme idrakini kaybetmiş, gücünü Fars ideolojisi ve kültürünün hizmetine adanmıştır (Özdağ, 2001, s. 218).

Bununla beraber kültürel canlanma devam etmiş, Kuzey Azerbaycan'ın, daha sonra Sovyet Azerbaycan'ının kültürel hayatındaki ilerlemeler bu canlanmaya olumlu yönde etkide bulunmuştur. Türkiye' de 19ncu yüzyılda ortaya çıkan, sonraları özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında kendini daha da belli eden Türkçülük düşünceleri, İran'da Türkçülüğün gelişmesine iki yönlü olarak etki de bulunmuştur. Bir yandan; Pantürkizm ve Turancılık idealiyle ifade edilen bu düşünce, bazı Azerbaycanlı aydınları Paniranist zemine kaydırırken, diğer yandan da Türkçü aydınların, Türk tarihi, medeniyeti ve dili hakkındaki yazıları ve fikirleri, Azerbaycanlı aydınların bir kısmında milli şuurun şekillenmesinde olumlu etkide bulunmuştur. 1920'li yılların ortalarında Azerbaycan (Türk) dili, tüm engellemelere rağmen bazı şair ve yazarların (M.E.Möcüz, Makılı Ali) yeni eserlerinde, folklor faaliyetlerinde, din adamlarının cami vaazlarında ve dini kitaplarda, geleneksel kültür hayatında (düğün, yas, destan vs.) yaşayıp, geliyordu. Bununla beraber bir kısım Azerbaycanlı aydında Farslaştırma siyasetine karşı muhalefet güçlenmeye devam ediyordu (Nesib and Vedadi, 2005, s. 61-71)

II. Dünya Savaşı döneminde müttefik kuvvetlerin İran'a girmesi ve Rıza Şah'ın büyük oğlu Muhammet Rıza lehine iktidardan ayrılması ile ülkenin sosyal hayatının kısmi demokratikleşme süreci de başlamış oldu. Azerbaycan da sosyal-siyasi teşkilatlar kuruluyor, Azerbaycan (Türk) dilinde gazete ve dergi yayınlanmasına teşebbüs ediliyor, Azerbaycan (Türk) dilinin basın ve eğitim sahalarında kullanılması talebi dile getiriliyordu. Diğer

tarafından İrancılık taraftarları da faaliyetlerini genişletiyorlardı. Onlar da çalışmalarını destekleyecek ideolojik zemini, H. Katibi'nin "Azerbaycan ve İran'ın Milli Birliği" adlı kitabında buluyorlardı (Nesib and Vedadi, 2005, s. 64).

1945 yılının sonlarına doğru Azerbaycan'da bağımsızlık hareketi genişlemiş ve milli hakimiyeti ifade eden, Milli Meclisin ve Milli Hükümetin kurulması ile neticelenmiştir. Milli demokratik hareketin esas vazifelerinden biri olarak, Azerbaycan (Türk) dilinin statüsünün yükseltilmesi ve gündelik kullanım dilinden eğitim, kültür ve devlet dili seviyesine çıkarılması uğrunda mücadele teşkil etmiştir. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin 1945 (2-4 Ekim) yılındaki birinci kurultayında kabul edilen programı da göstermektedir ki, ana dil milli kültürün ilerlemesinde esas araçtır. Bu nedenle Azerbaycanlı çocukların gecikmeden ana dilinde eğitim almaya başlaması gerekmektedir. Programda öncelikli olarak Azerbaycan (Türk) dilinde derslik ve ders araçlarının hazırlanması amaçlanmıştır. Programda ayrıca basında (42. madde) ve devlet organlarında (45. madde) Azerbaycan (Türk) dilinin kullanılması talep edilmekteydi. Daha sonra 1946 (6 Ocak) yılında Milli hükümet "dil hakkında" özel bir kararı kabul etmiştir. Bu kararla milli demokratik rejim döneminde (1 yıl) eğitim ve kültür ocaklarının, radyo, tiyatro, üniversite ve devlet organlarının dili Azerbaycan (Türk) dili oldu. 1946 yılının sonunda Milli Demokratik hareket yenilmiş olsa bile, bu hareket İran hayatında, özellikle Azerbaycan halkının zihninde derin izler bırakmıştır. Hareket, Azerbaycan meselesinin demokratik yollarla çözümünün mümkün olduğunu göstermiş ve Azeri kültürünü, milli meselenin taşıyıcı gücü haline getirmiştir (Nesib and Vedadi, 2005, s. 61-71).

Bazı katı İrancı şovenistlerin ısrarcı olmalarına rağmen, yönetim ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Azerbaycanlıları kendi topraklarından göç ettirecek güce sahip değildi. Ancak buna rağmen, Milli Demokratik Hareket'in yakalanan katılımcılarının bir bölümü aileleri ile birlikte güney ve batı bölgelerine sürgün edilmiştir. Savaştan sonraki dönemde, özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda rejim amacına belli oranda ulaşmıştır. Bu başarı özellikle demokratik süreçlerin işleyişinde dikkat çekmektedir. Azerbaycan'da ekonomik durum, merkez ve İran'ın güney bölgelerine oranla

zayıf kalması, nüfusun bir bölümünün bu gelişen bölgelere göç etmesine neden olmuştur. Diğer yandan varolan rejimin plana uygun siyaseti sonucunda Azerbaycan'da, Türk olmayan etnik unsurların nüfusunda artış olmuştur. Böylelikle Tebriz'de kurulan sanayi işletmelerinin, Muğan'daki ağır sanayi komplekslerinin, yerli idare çalışanlarının ve askeri garnizonların büyük bölümü Türk olmayanların eline geçmiştir. 1970'in sonlarına doğru, Azeriler'in İran'ın çeşitli yerlerinde yaşamaları olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Güney Azerbaycan'da yaşayan Azeriler, artık İran'daki tüm Azerilerin yarısından daha az bir nüfus haline gelmişlerdir. Bu durum Güney Azerbaycan meselesinde yeni şartların ortaya çıkmasına ve zaten zor olan meselenin çözümünün daha da zorlaşmasına neden olmuştur. Mevcut rejim ise Azerilerin Farslaştırma sürecini hızlandırmıştır. Çünkü İran'ın başka bölgelerine göç ettirilen veya hali hazırda orada yaşayan Azerilerin süratle Farslaştırılması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Şah'ın "Azerbaycan'da çocuklara üç yaşından itibaren Fars dili öğretilmeli" fikrinden hareket eden Tahran hükümeti bu bölgelerde ana okulu yapılmasına büyük bir önem vermiştir. 1963/64 yıllarında Azerbaycan şehirlerinde 61 ana okulu mevcuttu ve bu tüm İran'daki ana okulların %70'i demektir. Azerbaycan (Türk) dilinin kitle iletişim araçlarında kullanımı engellenmiştir (Nesib and Vedadi, 2005, s. 61-71).

1961 yılında Tebriz ve Erdebil radyolarında iki saat dini içerikli "yerli lehçede" yayın yapılıyordu. Buna ilave olarak bu dile ait (Fars dili) materyallerde Türk dilinin tarihi ve çağdaş etkileri göz ardı ediliyordu. Bir kısım muhalifler ise devlet siyasetinin aksini iddia ederek Azerbaycan (Türk) dilinin kullanımının engellendiğini ilan ediyorlardı. Örneğin, tanınmış siyasetçi ve edebiyatçı E.E.Hikmet' in iddiasına göre (Nesib and Vedadi, 2005, s. 61-71); İran halkının % 95'i Farsça konuşmakta ve Fars alfabesini kullanmaktaydı. Sadece Azerbaycan ve Huzistan'ın ayrı yerlerinde ve başka sınır bölgelerinde köylüler ve göçmen ahali, Fars dilini Türkçe veya Arapça ile karışık konuşmaktaydı.

Bu bakış açısı 40'lı yılların sonlarına doğru güçlenmiş olan katı şovenist hareket açısından son derece önemli dayanakları içermektedir. Hakim siyasetin ideolojik temelini sağlamlaştırmak için, A.Kesrevi'nin ulaştığı

uydurma sonuçlar ve onun temas ettiği meseleler yeni ve daha bilimsel araştırmaların konusu haline gelmiştir. Kesrevicilik tüm boyutları ile yayılmaya başlamış, ancak ilerleyen süreçlerde giderek bilimsel araştırma çerçevesinden çıkarak , Azerbaycan'ın, Azerbaycan halkının eski ve orta çağ tarihi, dili, kültürü vs. hakkındaki yazıların metodolojik kaynağı haline gelmiştir. Bir durumu da belirtmekte fayda var ki, A.Kesrevi'nin tartıştığı meseleleri araştıran aydınların tamamı seleflerinin *türettiği* sonuca ulaşmışlardır. Ancak aradaki tek fark, yeni araştırmalarda Azerbaycan'da Türkleşme sürecinin daha yakın dönemlere indirgenmesi ve Türk dilinin *zorla sokulduğu* ve Azeri dili tarafından Türk dilinin mağlup edilmiş olduğu iddiasıdır. Bu fikirler; 50'li ve 60'lı yıllarda Y.Zeka, E.Kareng, R.Gennadyan, M.Mürtezevi, M.Tebatebai ve diğerlerinin, Azerbaycan halkının eski ve şu anki diline yönelik eserlerinin ve Azerbaycan'la ilgili genel çalışmaların da ana hattını teşkil etmektedir. Bu fikrin temel iddiası ise; Güney Azerbaycan halkının konuştuğu dili, Türkiye, Sovyet Azerbaycan'ı ve diğer Türk ülkelerinde konuşulan dil ile aynı görmek yanlıştır. Bu dile "Türk dili" demek yerine, "Fars dilinin yerli lehçesi" veya "Azerbaycan'ın şimdiki dili" olarak adlandırmak daha doğrudur. Böylelikle Azerbaycanlıların, ana dillerine karşı mesafeli ama Fars diline de o derece yakın olmaları amaçlanmaktadır (Nesib and Vedadi, 2005, s. 61-71).

Rejimin, tedbirlerine ve bu siyasetin ideolojik esaslarını kitleler arasında yayma girişimlerine rağmen, kısa bir zaman diliminde, kendine has dili, milli gelenekleri ve medeniyeti olan bu halkı Farmlar içinde eritmek mümkün değildi. Cal-Ahmet'e göre " Nerdeyse 40 yıldır, İran hükümetlerinin çoğunluğu bu dili sınırlamaya ve hatta yok etmeye yönelmiştir. Bu dili "Azeri" ve "zorla kabul ettirilmiş" olarak adlandırdılar, Azerbaycan'da şehir ve mahalle adlarını değiştirdiler, Türk asker ve memurlarını Fars bölgelerine gönderdiler. Ancak buna rağmen Türk dilini yok etme amaçlarına ulaşamadılar". Toplumun çoğunluğunun okuma yazma bilmediği bir ülkede Farmlaştırma siyasetinin başarısı, Paniranist yazarların dileklerinin ötesine geçemiyordu. Resmi kaynaklara göre, 1976/77'li yıllarda Batı Azerbaycan'ın 6 yaşından büyük olan kesiminin % 36,2 si, Doğu Azerbaycan' da (1974/75) % 25,40'ı,

Zencan'da ise % 30,30'u Farsça okuma yazma biliyordu (Nesib and Vedadi, 2005, s. 67).

Fars dilinin eğitim sisteminde, ordu ve devlet idarelerindeki hizmetlerde, radyo, televizyon ve basın yoluyla nüfuz etmesi, Azerbaycan halkının bir bölümünde iki dilliliğe neden olmuştur. Bu iki dilliliğin işlevsel rolü asimilasyon politikasının etkinliğinin yeterli seviyeye ulaşmasını engellemiştir. Hakim rejimin Farslaştırma siyasetinin sonuçlarını incelerken son derece önemli bir etkileşime dikkat etmek gerekir. Azerbaycan'da Türk halkı ile İran dilini konuşan (Fars olmayan gruplarda) hızlı bir Türkleşme süreci yaşanmaya başlamıştır. Etnik olarak Tat halkından olan ve yukarıda adı geçen tanınmış demokrat yazar Cal-Ahmet de bu konuya temas etmiştir. Ona göre "Zencan'da 28 köy Tat dilinde konuşuyorken şimdi bu sayı 9 köye kadar düşmüştür. Zencan ve Marağa'da görünen o ki Türk dili, önüne geçen İran lehçelerini silip süpürmektedir". Yayın işinin son derece zor şartlarda olmasına rağmen, 1946 yılından sonra Azerbaycan edebiyatında yeni eserler ortaya çıkıyordu. Bu yayınlardan belki de en önemlisi, hem tarihi hem de sahip olduğu fikri içerikten dolayı, M.Şehriyar'ın "Haydar Baba'ya Selam" adlı eseridir. Birkaç defa yayınlanan bu eserden önce sadece Fars dilinde yazan büyük şairin "Haydar Baba'ya Selam" isimli bu eseri Fars şovenizmine verilmiş en tutarlı cevap olmuştur. Bu eserin, Milli Hükümetin devrilmesinin ardından Azerbaycan sosyal ve kültürel hayatına hakim olan bitkinliğin ve moralsizliğin yavaş yavaş ortadan kalkmasında önemli bir işlevi olmuştur (Nesib and Vedadi, 2005, s. 61-71).

Bununla beraber, Sovyet Azerbaycan'ında çıkan edebi eserler ve basın organları da İran'da yayılmaktaydı. Azerbaycan'da radyo dinleyicilerinin çoğunluğu Bakü radyosunu ve Türkiye'den yayın yapan radyoları dinliyordu. Bütün bunlar milli aydınların, Azerbaycanlı okuyucu ve dinleyicilerin milli şuurunu güçlendirme yolunda verdikleri mücadelede önemli bir rol üstleniyordu. Türk dili ve onun taşıyıcı dinamiği olan milli birliği bilinçlere yerleştirmek, Panirancı fikirlerle mücadele bakımından; sözlü halk edebiyatı örneklerinin (Masal, efsane, bulmaca, atasözü vs.) yayınlanması son derece büyük öneme sahip olmuştur. Azerbaycanlı aydınlar arasında milli hayata,

ana dile ve milli kültüre artan ilgi, onları; milli meseleyle olan ilişkilerini belirlemek ve bu meseleyi düzene sokmak için bir takım edebi ve kültürel birlikler kurmaya sevk etmiştir. Bu birliklerden biri Karaçorlu Bulut'un (Sehend) girişimi ile 1953 yılında Tahran'da kurulmuş ve 1960'ların ortalarına kadar faaliyet göstermiştir. Birliğin amacı Azerbaycan'da yazılmış eserleri ve sözlü halk edebiyatı örneklerinin yayınlanmasına yardımcı olmaktır. Unutulmaya yüz tutmuş birçok eser birliğin yoğun çabası neticesinde tekrar gün yüzüne çıkmıştır (Nesib and Vedadi, 2005, s. 61-71).

Sosyal hayatın nispeten liberalleştiği 60'lı yıllarda, Türk (Azerbaycan) diliyle ilgili bilimsel araştırmalar yapılması ve bu araştırmaların yayınlanması milli aydınların büyük önem verdiği hadiselerden biriydi. Bu yayınlar genellikle "Azeri dili" hakkındaki Paniranist görüşe karşı bir tavır alıyor ve yayınların giriş bölümlerinde Paniranist görüşün asılsızlığı dillendiriliyordu. Azerbaycan halkının dilinin "Azeri dili" olduğu ve Fars dilini bu bölgede yaymanın zaruri olduğunu iddia edenlere cevap olarak, Azeri aydınlar göstermişlerdir ki, Türk dil tarihinin, konuşma taraflarına ve bazı şairlerin Farsça yazmalarına bakmayarak, bu dil yüzyıllardır Azerbaycan halkının konuşma ve yazı dilidir. Bunun içindir ki bu dilin, halkın ana dili olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bir dilin bir başka dilden sözcük alması doğal bir olay olduğuna göre, Azerbaycan (Türk) dilindeki yabancı sözcükleri delil gösterip bu dili Türk dilleri ailesinden ayrı görmek abesle iştigaldir. Azerbaycanlı aydınlar Arap alfabesinin zorunlu olarak ıslah edilmesi gerektiğini ifade etmişler ve Azerbaycan (Türk) dilinin edebi normları yakalaması için çeşitli yayınlara imza atmışlardır. Bütün bu aydınların ortak görüşü, her halkın dili o halk için özel bir öneme sahip olduğu yönündedir. Azerbaycan'daki tüm kesimler ve demokratik aydınlar, bağımsızlık uğrunda İran'ın diğer halklarıyla birlikte siyasi, iktisadi, kültürel ve ideolojik alanda mücadele vermiş ve bu mücadele Şah rejimine son veren 1979 devrimi ile sonuçlanmıştır. Bu devrim, İran'daki Fars olmayan milletlerin de hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu süreçte Azerbaycan meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Devrimden önceki dönemde Azerbaycan milli hareketi esas itibarıyla milli-medeni açılardan olgunlaşma durumundadır. Söylediklerimiz

tabii olarak milli meselenin özünü oluşturan dil meselesi için de geçerlidir (Nesib and Vedadi, 2005, s. 61-71).

Devrim döneminde Türk dili ve medeniyetinde ortaya çıkan canlanma ve dil uğrunda kültürel, siyasi ve ideolojik sahalarda verilen mücadele göstermiştir ki, anayasada verilen haklar, milli hareketin amaçladığı düzeyden bir hayli uzak kalmıştır. Devrimle birlikte kısa zamanda; yaklaşık 30 adet gazete ve dergi yayınlanmaya başlamıştır. Devrimden önce yazılan ancak engellenen eserler yayınlanmıştır. Yazar birlikleri kurulmuş, tiyatro sanatının gelişmesi için gerekli tedbirler alınmıştır. Tebriz'de akademi kurulması gündeme gelmiştir. Azerbaycanlı aydınlar, dil meselesi ile ilgilenmeye başlayarak, dilin gereksiz sözcüklerden temizlenmesini, Türk dilinin fonetik (ses bilgisi) ve morfoloji (yapı bilgisi) özelliklerine uyarlanması maksadı ile Arap alfabesinin ıslahı meselesini ve yazıların tek bir edebi dil normuna göre yazılması problemlerini ön plana çıkarmışlardır. Türk dilinin Azerbaycan ve Azerbaycanlılar arasında sosyal, siyasi ve kültürel hayatın tüm alanlarında kullanmasının gerekliliği, birçok aydın tarafından devrim zamanı boyunca ifade edilmiştir. Bu meselenin çözümünde iki yol ileri sürülmektedir. Türk dili ya özerk Azerbaycan da (Doğu, Batı Azerbaycan ve Zencan) Fars dili ile beraber resmi dil ilan edilmelidir, ya da Azerbaycanlıların ülke coğrafyasındaki yaygınlıkları ve İran tarihi ve medeniyetine olan hizmetleri göz önünde bulundurularak, Fars dili ile birlikte tüm ülkede resmi dil ilan edilmelidir (Nesib and Vedadi, 2005, s. 61-71).

Nisan 1995'de Tebriz ve Urumiye Üniversitelerinde okuyan Azeri 800 öğrenci bir dilekçe ile İran İslam Cumhuriyeti anayasasınının 14. Maddesinde tanınan kültürel hakların İran Türklerine de verilmesini istemişler ve İran Yönetimi bu isteğe 800 öğrenciyi tutuklayarak 5 ila 20 yıl arasında cezaya çarptırarak cevap vermiştir (Balbay, 2006, s. 122). Cezanın ağırlaşması için kültürel ve siyasi hak talebinde bulunan İran Türkleri kaçakçı olarak kabul edilip cezaları infaz edilmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti anayasasının özellikle 15 ve 19. maddeleri Türkçe eğitim-öğretime ve bu dilde yayına imkan vermesine rağmen, bu

maddeler işletilmemekte ve halkın bu yöndeki istekleri gerek basında, gerekse de parlamentoda sık sık dile getirilmektedir. Örneğin, 2000 yılında "İran Parlamentosu üyesi çok sayıda Türk Parlamenter ile aydını İran Azerbaycan'ını temsilen cumhurbaşkanı Hatemi'ye gönderdikleri mektuplarda başta Türkler olmak üzere, ülkedeki ulusal azınlıklara karşı uygulanan kültürel ayrımcılığa son verilmesini istediler ve Azerbaycan Türkçe ile eğitim-öğretim ve TV yayını yapılması çağrısında bulundular (Azerbaycan Türk Kültür Derneği, 2000, s. 47).

Bu bağlamda Türkiye yaptığı atakla Türkçenin yayılma alanını genişletecek bir uydu yayın kuşağı elde etmiştir. Bu gelişme Türkiye'nin varlığı ve Türkiye Türkçesi'nin Güney Azerbaycan Türkleri arasında etkili olmasını sağlamıştır. Türkiye bilim, teknoloji, kültür, sanat, demokrasi, hak ve hürriyetler alanında sağladığı ilerleme ve bunun yansıdığı toplumsal yapının oluşturduğu cazibenin uydular aracılığıyla, özellikle televizyon yayınlarıyla sınırlar ötesine ulaşabilmesi sayesinde Güney Azerbaycan Türkleri üzerinde bir etki gücü sağlamıştır. İran Türkleri bakımından çok önemli olan bir diğer gelişme de 2005 yılında Güney Azerbaycan Televizyonu (Günaz TV) adlı kanalın yayına başlaması olmuştur. Tahran yönetimi Günaz TV nin yayınlarından rahatsız olup kanalın uydu imkanlarını sınırlamaya çalışmaktadır (Öztürk ve Sarıkaya, 2006, s. 202).

BM İnsan Hakları Özel Temsilcisi Prof. Maurice Copithorne tarafından hazırlanan 1 Ocak - 15 Ağustos 2000 dönemini kapsayan raporun ekinde 7 madde olarak yer alan sorunlar şunlardır (www.iranian.ws).

- Kültürel özerkliğin inkarı
- Kültürel aktivitelerde bulunanların rahatsızlığı ve hapsedilmesi
- Okullarda Azerbaycan Türkçesi'nin kullanımını yasaklanması
- Radyo ve televizyonda Azerbaycan Türkçesi diye Farsça-Türkçe karşımı kullanımı
- Okullarda İran halkının doğuşunun Fars boylarının gelişi ile olduğu propagandası
- Azerbaycanlıların da İrani Aryanlar olduğu, Moğolların gelişiyle zorla

dillerinin değiştirilmesi tezinin savunulması

- Azeri Türkçe coğrafi adların tahrif edilmesi veya değiştirilmesi
- Azeri Türkçe isimli çocukların nüfusa kayıtlarının reddedilmesi

12 Mayıs 2006 tarihli İran'ın resmi gazetesi 'İran' gazetesinin çocuk sayısında 'ne yapalım da böcekler bizi böcekleştirmesin' başlıklı makalesinde, Türklere yönelik ağır hakaretler içeren bir karikatür yayınlanmıştır. Karikatürde Farsça konuşan bir çocuğun karşısında oturan hamam böceği Azerbaycan Türkçesinde konuşTURULMAK suretiyle Azerbaycan Türkleri hamam böceğine benzetilmiştir. Ayrıca ülkedeki hamam böceklerinin temizlenmesi gerektiği ifade edilerek ırkçı bir yaklaşım ortaya konmuştur. Bu karikatür, binlerce Azeri Türkünün 20 Mayıs 2006'dan itibaren günlerce Zencan, Tebriz, Erdevi ve Urmiye gibi şehirlerde protesto mitinglerinin düzenlenmesine neden olmuştur. Olayların yatışmaması üzerine İran kültür bakanı, Azeri Türklerinden özür dilemiş, İran gazetesi geçici olarak kapatılmış, karikatürist tutuklanmıştır (Keskin, 2006, s. 18-21).

İran'da Azeri Türklerini ayağa kaldıran söz konusu karikatürün yayınlanmasını farklı şekillerde yorumlamak mümkündür:

- Aşırı Fars milliyetçilerinin pervasızca bir davranışı olarak görülebilir.
- Yabancı istihbarat servislerinin ülke içindeki etnik yapının gücünü tartmak için düzenlediği bir komplo olarak algılanabilir.
- İran yönetimi Azeri Türklerinin ülke içindeki gücünü de ölçmek istemiş olabilir.

Bu yorumlara istinaden söz konusu karikatür eylemini İran basınının kışkırtıcı nitelikte pervasız bir hareketi olarak görmek mümkündür.

Bu olay Fars basınının Türklere dönük ilk hareketi değil bardağı taşıran son damlası olmuştur. 1995 yılında İran radyo televizyon kurumunun Türklere yönelik tahkir içerikli anketi, Güney Azerbaycan'daki Türk öğrencilerin gösterilerine yol açmıştır. Yine Ermenilerin sözde soykırım gösterilerine izin veren İran yönetimi, Azerbaycan Türklerinin Hocalı

Soykırımın anma isteklerini geri çevirmiştir. Bir diğer olay, İran'ın sadece Farsların değil ülkede yaşayan tüm etnik grupların ülkesi olduğunu vurgulamasına rağmen İran milli takımı yazılı ve görsel basında Fars milli takımı olarak tanımlanmıştır (Keskin, 2006, s. 18-21).

İran yönetiminin Türk varlığına yönelik Farlaştırma politikaları kapsamında ülke içinde yaşayan 100 bin Ermeni'nin İran meclisinde iki sandalye hakkı olmasına rağmen 25-30 milyon civarında olduğu tahmin edilen Türk nüfusun bir sandalye hakkı bile bulunmamaktadır. İran yönetiminin yürüttüğü İranlılık Politikasından en fazla zararı Türk etnik yapısı görmektedir. İran yönetimi Fars ve Türk milletlerinin aynı olduğunu savunarak bu tez üzerinden sınırları içinde bulunan Türklerin siyasi, sosyal ve kültürel haklarını ihlal etmekte ve planlı bir şekilde asimilasyon politikası yürütmektedir. Öte yandan Tahran yönetiminin Türklerin haklarına yönelik bazı eğitimsel-kültürel değişiklikler ile A.B.D.'nin BOP çerçevesinde başlattığı demokratikleştirme dalgasının İran'a olası etkilerini asgari düzeye düşürmeyi hedeflemektedir (Keskin, 2006, s. 18-21).

İran'daki Azerbaycanlılar sahip oldukları siyasal, sosyo-kültürel, ekonomik, nüfus ve jeopolitik konumu itibari ile ülkedeki değişimlerde başat ve belirleyici rol oynamışlardır. Çağdaş tarihte Azerbaycan, İran modernleşmesinin temel taşı oluşturmuştur. Güney Azerbaycan, Osmanlı'dan aldığı anayasa, meşrutiyet ve meclis kavramlarının İran'a taşıyıcısı olmuştur. İran'da ilk basımevi, gazete, modern okut, modern ordu ve yeni siyasal-sosyal organizasyon Azerbaycan'da ortaya çıkmıştır. Azerbaycanlılar bütün bunları Farslığı temel alan İranlılık kimliği çerçevesinde yapmışlardır. Bu durum Azerbaycanlılar açısından çeşitli ikilemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İran Azerbaycanlıları, bir taraftan sistemle bütünleşme, diğer taraftan sistemden kopma eğilimini bir arada yaşamışlardır. Çünkü, Farslarla birlikte İran'ın temel taşı olan Azerbaycanlılar bireysel anlamda olmasa da, kolektif anlamda kimliklerinin dışlanması ile karşı karşıya katmışlardır. İşte, İran'daki Azerbaycan milliyetçiliği bu çelişkinin sonucunda doğmuştur (Keskin, 2006, s. 18-21).

Azerbaycan milliyetçilerine göre İran yüzyıllarca Türkler tarafından yönetilse de Farslık ile özdeşleşmiştir. Devlet aygıtının kimin elinde olduğu fark etmeksizin İran, kimlik düzeyinde Farslık ile eşanlı olmuştur. Bu olgu 1924'ten sonra Pehlevi hanedanı ile beraber devlet politikası haline gelerek daha sert ve baskıcı yöntemler ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Milliyetçilere göre bu süreç Azerbaycanlıların asimilasyonu ve kimliklerinin yok edilişi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda İran'da Azerbaycanlıların tarihi bellekleri silinmeye çalışılmış ve Azerbaycanlıların Türk olmadıkları, daha sonra Selçuklular ve Moğollar tarafından Türkleştirildikleri ve bu nedenle Türk kimliğinden vazgeçmeleri gerektiği propagandası yapılmıştır (Bayır, 1999, s. 63-64).

Pek çok açıdan İran içinde başat unsur olmalarına karşın kimliklerinin dışlanması, Azerbaycan milliyetçiliğini siyasal alanda kimliklerinin korunabileceği ademi merkezietçi bir İran arayışına itmiştir. Azerbaycan milliyetçiliği ademi merkezietçiliği hem demokrasiyi hem de Türk kimliğini koruma güvencesi olarak algılamıştır. Bu çerçevede Azerbaycanlılar, 20. yüzyıl boyunca bazen devlet kurma aşamasına ulaşabilen kitlesel siyasi hareketleri gerçekleştirmiş, bazı zamanlarda ise yok sayılabilecek kadar zayıflamışlardır (Keskin, 2006, s. 18-21).

1989 sonrasında meydana gelen yerel, bölgesel ve küresel gelişmeler, Azeri kimliğinin canlanmasına ve siyasallaşmasına zemin hazırlamıştır. Yerel bağlamda, İran toplumunda Şii siyasal İslam'ın giderek zayıflaması; devletin ekonomik alandaki başarısızlığı nedeniyle yoksullaşma, nüfus artışı ve rejimin totaliter yapısı bu süreçteki en önemli etkenler olmuştur. Bölgesel bağlamda; SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan Cumhuriyeti başta olmak üzere, Türk Cumhuriyetlerinin kurulması ve Ermenistan-Azerbaycan çatışması iki önemli etken olmuştur. Küresel alanda ise, komünizmin zayıflaması, neo-liberalizmin güç kazanması ve küreselleşme olgusu sorunun farklı bir yönde gelişmesine neden olmuştur (Keskin, 2006, s. 20).

Bu sürecin sonucu olarak İran Azerbaycanlıları arasında Türk ve Azerbaycan kimliği çerçevesinde yeni bir siyasi arayış doğmuştur. "Güney

Azerbaycan Milli Hareketi" olarak adlandırılan bu hareket 1989'dan sonraki süreçte büyümüş ve " bağımsız ve birleşik Azerbaycan", "federal İran", " İran Türk devleti", " İran'ın iki dilli olması (Türk-Fars)" ve kültürel hakların elde edilmesi gibi farklı söylem ve ayrışmalar ile kendini göstermiştir. Yurt dışındaki Azerbaycan milliyetçileri bağımsızlıkçı söylemler taşıırken ülke içindekiler federalizm, kültürel haklar ve İran'ın demokratikleşmesi talepleriyle öne çıkmışlardır. Milliyetçiler arasında bağımsızlık isteği güçlüyken, halk kültürel hak talebinden öteye geçmemiştir. 1997'de sivil toplum ve demokrasi söylemi ile iktidara gelen Muhhammet Hatemi, Azerbaycanlıların desteğini kazanmıştır. Çünkü İran'ın demokratikleşmesiyle kültürel haklar elde edilebileceği ve göreceli olarak milli sorunun halledilebileceği umudu doğmuştur. Bu dönemde ayrılıkçı eğilim zayıflamıştır. Ancak Hatemi ve reformcuların başarısızlığı Azerbaycanlıların rejimden uzaklaşma sürecini yeniden başlatmıştır (Bayır, 2003, s. 33).

Ahmedinejad'ın iktidara gelmesiyle demokratik sürecin durdurulması, sorunların mevcut rejim çerçevesinde çözülmesi umudunun zayıflaması anlamına gelmiştir. Bu süreçte İran devleti sertleşmiş ve milliyetçi hareket üzerinde baskıyı arttırmıştır. Bu doğrultuda pek çok tutuklanma olayı gerçekleşmiş ve milliyetçi söyleme sahip birçok dernek ve dergi kapatılmaya başlanmıştır. Etnik milliyetçilere baskının artmasına karşın İran-A.B.D. gerginliğinin artması ve Ahmedinejad'ın nükleer politikası bağlamında Fars milliyetçiliği yeniden körüklenmeye başlamıştır. Ahmedinejad'ın İran milli futbol takımına Fars Yıldızları ismini vermeye çalışması bu politikaya bir örnek teşkil edebilir. Azerbaycan toplumunun en önemli rahatsızlıklardan biri de Ahmedinejad'ın ekonomi politikasının sonucu olarak bölgede artan ekonomik durgunluktur. İran-A.B.D. gerginliğinin sürmesi ve askeri müdahalenin gündemde olması ekonomik hayatı psikolojik olarak etkilemiş, sermayenin kaçışına ve bazı ekonomik çalışmaların durgunluğuna neden olmuştur. Özellikle çok temkinli olan Tebriz esnafının gösterilere destek vermesi bu rahatsızlığın bir göstergesidir. Görüldüğü gibi Azerbaycanlılar, reformcuların başarısızlığının ardından Ahmedinejad'ın yönetimini de sorunlarını çözmekten uzak görmektedirler. Bu durum milliyetçilerin dışında,

kitlelerin de duygusal anlamda radikalleşmesi açısından önemlidir (Keskin, 2006, s. 18-21).

İran'daki Türk milliyetçiliği gelişim sürecini farklı yorumlayan otoriteler de vardır. Bir yaklaşıma göre İran'da 1925 – 1979 yılları arasında Pers milliyetçiliğine dayanan asimilasyoncu politikalar takip eden Pehlevi dönemi dışında İran Azerileri arasında milliyetçi hareketleri egemen kılacak nesnel nedenler yoktur. Hatta Türkiye'de yaşayan İranlı Azeriler kendilerine “Acem” denmesinden bile çoğu defa rahatsız olmamışlardır. Bu çerçevede bir diğer görüşe göre İran'daki Azerbaycan Türkleri İngilizlerin deyimiyle “büyük oyunun” piyonları olmuşlardır. Gerektiğinde önemsenişler, gerektiğinde kurban vermişlerdir. Ancak bir türlü kendileri olmalarına fırsat verilmemiştir (Türkkan, 2006, s. 302).

Türk-Fars, Türkiye-İran dostluk ve işbirliği, barış ve güvenlik alanını genişletecektir. Tüm insanlığın mutluluk ve refahını, özgürlük içinde gelişme ve yücelmeyi, âdil bir dünya düzenini, evrensel barışı amaçlayan, insan doğasına aykırı düşmeyen her fikir, sistem, emel ve çaba uygulamada temsil ve takip edenlerin, güdümlenenlerin bencil, haris hegemonya ve sömürü tertiplerine âlet edilmedikçe gelişmeye layıktır. Bu bağlamda Türk ve Fars milletleri arasında bin yılı aşan ortak yaşam birbirlerinin varlık ve kimliklerine, hukuklarına, dil ve kültürlerine, hayatî menfaatlerine saygıya dayalı, kardeşçe işbirliğine dönüşmelidir. İran'da hüküm süren Türk hanedanları ve nüfus çoğunluğunu oluşturan Türk boyları hakimiyet dönemlerinde bu sevgi ve saygıyı esirgememişler, bu hoşgörüyü göstermişlerdir (Özdağ, 2001, s. 210).

Türk ve Fars milletleri arasındaki ilişkiler de birbirlerinin varlık ve hukukuna, güvenliğine karşı bir tehdit oluşturma, sömürü ve hegemonya niyeti taşıma gibi endişe ve engellerden arındırılmalıdır. Bu konuda ilk insanî görev Farslığındır. İran Türklüğünün dimağı ve göğsü üzerindeki dinci, mezhepçi, ırkçı, emperyalist Fars mengenesi kaldırılmalı, Türk ve Fars toplumlarının hak ve onur eşitliği ile kardeşçe işbirliği sağlanmalıdır. Farslığın mezhep, kılıf ve taassubu içinde din sömürüsü ile ortak tarihi mirasını inkâr

ederek Türk dilini, kültürünü, kimliğini silme çabası son bulmalıdır. İran Türlüğü de hukukuna sahip çıkmayı bilmelidir (Özdağ, 2001, s. 210).

5.2.2. İran Türklerinin Günümüzdeki Mücadelesi ve GAMOH

İran'da yaşayan Azeri toplumun günümüzdeki mücadelesinde Dr. Mahmut Ali Çöhreganlı önderliğindeki GAMOH partisi öne çıkmaktadır. Dr. Mahmut Ali Çöhreganlı 1958 Yılı'nın Mart ayında Güney Azerbaycan'ın Çöhregan kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Babahan, annesi ise Hanım'dır. Mahmut Ali Çöhreganlı Güney Azerbaycan'ın çağdaş tarihinin unutulmaz şahsiyeti; Üç büyük inkılap hareketinde de (1905-1911 Meşrutiyet inkılabı, 1919-1920 Hiyabani Hareketi, 1945-1946 Azerbaycan Milli Hareketi) çok önemli rolleri olan, Meşrutiyet inkılabında Tesuc bölge sorumlusu, Hiyabani döneminde Müşavir ve Hoy , Salmaz , ve Şebuster bölgeleri sorumlusu, Pişeveri hareketinde bölge sorumlusu ve milletvekilliği gibi görevlerde bulunmuş olan Settarhan'ın torunudur. Öğrenim hayatına Çöhregan Kasabasında bulunan Caferi ilkokulda başlamış olup, 1974 yılında Tesuc şehrindeki Cami adındaki ortaokula devam etmiştir. Daha sonra Maragha Şehrinde Pedagoji okumuştur. Öğretmen yetiştiren bu öğrenim kurumunu bitirdikten sonra 1977 yılında askeri öğretmen olarak askeriyede görevlendirilmiştir. 1979 yılında askerlik görevini bitirerek Şebuster Bölgesindeki ilkokullarda öğretmenlik görevine başlamıştır.1984 yılında üniversite sınavına girerek Tebriz Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı bölümünü kazanmıştır (www.gamoh.org).

1988 yılında Fars dili ve edebiyatı bölümünü yüksek dereceli olarak bitirmiş ve 1989 yılında Meshedin Firdevsi Üniversitesi Umumi Dil Fakültesinde öğrenim görme hakkını elde etmiştir. 1990 yılında Tahran'da bulunan Terbiyet Öğretmen Fakültesinde çalıştığı için o üniversiteye atanmış ve iki yılda burada öğrenim gördükten sonra 1992 yılında hazırladığı tezi, 'Fars dilinde Türk sözleri' ile yüksek lisansını almıştır. Tamamlamış olduğu yüksek lisans programı İran'daki öğrenim hayatının sonunu teşkil etmektedir.

1993 yılında Azerbaycan Milli Akademisi'ne başvurarak Filoloji doktorluğu ve Filoloji İlmî Profesörlüğü unvanını almayı başarmış olan Mahmut Ali Çöhregani'nin 2003 yılında Bakü Devlet üniversitesinden de fahri doktorluk unvanı almış bulunmaktadır (www.asilkan.org).

1979 yılında Şebuster Bölgesindeki ilkokullarda öğretmenlik görevini yaparken bölge halkını örgütleyerek Şerietmedari önderliğindeki Müslüman Halk Hareketini desteklemiştir. Öğretmenlik yaptığı sırada yasak olmasına rağmen Türk dilinde eğitim vermiştir. Halen Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan Çöhregani mücadelesine GAMOH çatısı altında devam etmektedir. Güney Azerbaycan Milli Hareketinin temelleri 1991 yılında Çöhregani tarafından atılmış olup, hareketin örgütlü bir yapı alması 1994 yılında gerçekleşerek İran'da bulunan üniversitelerin ve çeşitli kültürel derneklerin desteğini kazanmıştır. 1995 yılında Çöhregani'nin Tebriz'den milletvekili aday olması ve Tebriz'den 600,000 oy kazanmasına rağmen Dr. Çöhreganlı Tahran Parlamentosuna girememiştir. Tahran ve Tebriz'in çeşitli üniversitelerinde Türk dili ve edebiyatı kursları açıp öğretmenlik yapmıştır. 1995-96 senelerinde yapılan Tebriz milletvekilleri seçimlerinde Çöhregani bütün konuşmalarında ve demeçlerinde İran'da milyonlarca Türkün yaşadığı ve İran İslam Cumhuriyetinin ana yasasınının 15, 19, 48. maddelerinde yazılmasına rağmen, kendi ana dilinde okuyup ve yazma hakkına sahip olmadığı üzerinde durmuştur. Seçimler sırasında Çöhregani Tebriz'de Türk milletine seslenerek şöyle demeç vermiş: "Eğer haklarımızı ve istediklerimizi Tahran rejimi vermezse, hazırım babam Settarhan'ın çekmelerini (çizmelerini) giyip milletimle beraber Tahrana kadar gitmeye!" (www.gamoh.org).

Sene 1995'ten sonra Çöhregani İran rejiminin çeşitli baskılarına maruz kalmaya başlamıştır. Yüksek sayıda oy kazanmasına rağmen Tahran parlamentosuna girişi engellenen Çöhregani'ye destek için Türkler tarafından Güney Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerinde mitingler ve gösteriler yapılmıştır. Aynı günlerde yüzlerce Güney Azerbaycan Türkü Tahran rejimi tarafından yakalanmış olup pek çoğu sürgün edilmiştir. Tahran rejimi Çöhregani'yi aylarca hapse mahkûm etmiştir. Hapishanede gördüğü işkencelerden dolayı

kalp krizi ve beyin kanaması geçirmiştir. Tahran ve Tebriz üniversitelerinde profesörlük görevinden istifa ettirilmiş ve emekli edilmiştir. Azerbaycan ve Türk medyasında konu olan olaylar sonrasında Avrupa'da yaşayan Azerbaycan Türkleri Tahran rejiminin uygulamalarına çeşitli şehirlerde protesto mitingleri düzenlemişlerdir. Olaylar Avrupa Parlamentosunda da ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler'in dönem başkanı Kofi Annan İran dini lideri Hameney'e Dr.Çöhreganlı'nın serbest bırakılması hususunda mektup yollamıştır (www.gamoh.org).

10 Eylül 2001'de Güney Azerbaycan Ulusal Uyanış Hareketi (GAMOH), yargılanmak üzere İran devrim mahkemesine çağrılmıştır. O dönemde, İranlı entellektüeller arasında, Çöhreganlı'nın doktora şeref unvanını taşımaya hakkının olup olmadığı veya ismindeki Dr. unvanının, doktora eğitiminin bir sonucu olup olmadığına dair bir tartışma yaşanmıştır. Bazı İranlı entellektüeller ve profesörler, Çöhreganlı'nın, kendisinin iddia ettiği gibi, Tahran Üniversitesi 'nde hiçbir zaman profesör olmadığını ve onun, İslam Cumhuriyeti için akademik elit yaratmak amacıyla kurulan Tarbiat Moddares'deki eğitim merkezinin sıradan bir çalışanı olduğunu ve Çöhreganlı'nın buradan bir derece almış olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bir grup İranlı aydın da, Çöhreganlı'nın da aralarında bulunduğu bazı Azeriler'in, Ebu Feyz Elçibey'in cumhurbaşkanlığı döneminde bir takım şeref unvanları aldıklarını ileri sürmüşlerdir. İranlı aydınlar, küçük bir grubun Çöhreganlı'yı desteklediğini ve onu lider olarak kabul ettiklerini, ancak İran Azerbaycan'ında yaşayan halkın büyük çoğunluğunun bu tür iddialara kulak bile asmadıklarını iddia etmişlerdir (Olson, 2005, s. 116). İranlı aydınlar tarafından yürütülen bu propaganda ve söylemler, Çöhreganlı'yı lekelemek, Güney Azerbaycan Türkleri'nin milli kimlik arayışlarını çarpıtmak ve gerçekte böyle bir hareket yokmuş gibi göstermek üzerine kurulu maksatlı bir takım politikaların senaryoları olarak ortaya çıkmıştır.

Olaylar sonrasında Güney Azerbaycan Milli Oyanış (Uyanış) Hareketi (GAMOH) resmen Çöhregani liderliğinde sene 1997'de insan hakları çerçevesinde ve demokratik platformlarda Milli mücadelesini sürdürmeye devam etmiştir. GAMOH yıllardır Güney Azerbaycan'ın milli birliği, milli

özgürlüğü, demokratiği ve kalkınması yönünde mücadele eden bir milliyetçi teşkilattır. Çöhreganlı 2001 yılında tedavi olmak ve çeşitli görüşmelerde bulunmak üzere İran'ı terk etmiş ve Azerbaycan, Türkiye, İsveç, Almanya, Danimarka, Fransa, Amerika'da çeşitli siyasi partiler ve Avrupa parlamentosu nezdinde görüşmelerde bulunmuştur (www.gamoh.org). Çöhreganlı, yaptığı temaslarda, ağırlıklı olarak İran yönetiminin Azerilere yönelik insan hakları ihlallerine değinmiştir.

GAMOH lideri Mahmud Ali çöhreganlı, Mart 2002'de Bakü ve İran'daki Azeri mücadelesinin İran şovenizmi ve ayrımcılığına karşı savaşmak amacını güttüğünü, Azeriler'in tam kültürel haklara sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Çöhreganlı, tarih boyunca Azerbaycan Türkleri'nin maddi ve manevi gelişmesine karşı oldukları için Ermenileri ve Ermenistan'ı kınamıştır. İran'ın Ermenistan'la yakın ilişkilerini eleştiren Çöhreganlı, "Dağlık Karabağ, güney ve kuzey diye ayrılmadan birleşik Azerbaycan'ın bir parçasıdır. Cesur uluslar, kendi sınırlarını kendileri belirlediler. Güney Azerbaycanlılar her zaman bu dava için kendilerini feda etmeye hazırdır" demiştir. Çöhreganlı, Azerbaycan'da bulunduğu süre zarfında, Pantürk milliyetçiliği ile bilinen eski Azerbaycan Cumhurbaşkanı Abulfeyz Elçibey'in mezarı ile Şah'ın birlikleri tarafından ezilmeden önce bir yıl kadar (1945-46) bağımsız kalan "Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti" lideri Cafer Pişeveri'nin mezarını ziyaret etmiştir. Pişeveri'nin mezarı başında Çöhreganlı, "Azerbaycan'ın düşmanları şunu iyi bilmeliler! Biz uyanıyoruz ve Güney Azerbaycan uyanıyor" (www.gamoh.org).

Çöhreganlı, Azerbaycan'da kaldığı iki hafta içerisinde İran'a yönelik eleştirilerine devam etmiş, Azerbaycan Ulusal Demokrasi Fonu tarafından düzenlenen bir yuvarlak masa toplantısında, İran'ın Azerilerin insan haklarını ihlal ettiğine dair tezini tekrarlamıştır (www.iraniannews.yahoogroups.com).

"İranlılar, 1904-1905, 1920'lerde ve yine 1945-1946'daki hareketleri bastırarak Azerbaycanlılar'ın insan hakları mücadelesini ezdiler." Çöhreganlı ayrıca, İran'daki bütün televizyon programlarının, hemen hemen bütün gazetelerin, dergilerin ve radyo programlarının Farsça olduğunu, birçok

Azerinin, İnan devrimine katılmasına rağmen, Azerice yayımlanmasına izin verilen haftalık gazetelerin, provokasyona neden olabilecekleri düşünöldüğünden yasaklanmıştır. Biz Azerbaycanlılar İnan'da İslam adı altında iktidarda olanların çoğunu "hırsız" ve "yalancı" olarak görüyoruz." Tahran'ın bu eleştirilere cevabı Azerice yayımlanan gazeteleri daha da sıkı kontrol etmek şeklinde olmuştur (www.iraniannews.yahogroups.com).

Nisan ayı sonunda bir davet üzerine Ankara'ya gelen Çöhreganlı, İnan şovenizmini ve İnan'ın, kendi topraklarında yaşayan yaklaşık 30 milyon Azeri'nin haklarını ihlal etmesini kınamıştır. Çöhreganlı, GAMOH'un milliyetçi hareketlerinin ve direnişinin, 1995 parlamento seçimlerine katılmasına ve 600 bin oy almasına rağmen kendisine mecliste bir koltuk verilmemesinden sonra başladığını belirterek, "Güney Azerbaycan konusu, Türk dünyasının geleceği açısından stratejik bir öneme sahiptir. İnan'da 1 milyon 650 bin üniversite öğrencisi var ve bunların yarısı Azeri'dir." demiştir. Çöhreganlı, Türkiye'de kaldığı sürece, eski Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey gibi kendisinin de Türk dünyasına giden yolun Tebriz'den geçtiğine inandığını net bir dille ifade etmiştir. GAMOH lideri ayrıca, 11 Eylül saldırılarından sonra öncülüğünü yaptığı hareketin meşruiyetinin de arttığını vurgulayarak "Müteakip olaylar, herkese diktatörlüğün sonunu ve çözüm anahtarının, İnan'da daha şeffaf bir sistem olduğunu gösterdi." demiştir (Turkish Daily News).

1 Mayıs 2002'de, BM İnsan Hakları Komisyonu'nun İnan özel temsilcisi Maurice Coptron, İnan İslam Cumhuriyeti'ni gazetecilerin ve öğrencilerin haklarını ihlal etmekle ve Azeri nüfusa karşı asimilasyon politikası uygulamakla, Azerice eğitimi yasaklamakla ve Azerilerin çocuklarına Türkçe isimler vermesini engellemekle suçlamıştır. Coptron ayrıca İnan İslam Cumhuriyeti'nin, Azeriler'in yaşadığı bölgelerdeki Türkçe isimleri, Farsça isimlerle değiştirdiğini iddia etmiştir (www.iraniannews.yahogroups.com).

Ağustos 2002'de A.B.D.'ye giden Çöhreganlı, Washington D.C.'de Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nde "Azerbaycan Türkleri, tekrar bir devrim yapacaklar mı?" başlıklı bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, son altı aydır, Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye ve Avrupa

lkelerindeki gezileri sırasında açıkladığı görüşlerini tekrarlayan ve İnan'ı eleştiren hreganlı, A.B.D. Başkanı G. Bush'un İnan'ın, Irak ve Kuzey Kore ile birlikte Şeytan eksenini oluşturduğu Şeklindeki demecinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. hreganlı konuşmasında, İnan'ın çoğunluğunun Azerbaycanlılar'dan oluŐtuėunu ve sayılarının 32 milyona yakın olduğunu, Güney Azerbaycan'da 20 milyon, Tahran'da ise 10 milyon Azeri'nin yaŐadığını, Azeriler dışında İnan'da toplam 2 milyon Türkmen, 2 milyon Kaşkay Trk ve Horasan'da 2 milyon Trkn varlığından bahsetmiŐtir. hreganlı, bu sayılara rağmen, bütün dokuz devlet televizyon kanalı ve 100 radyo istasyonununun hepsinin Farsça yayın yaptığını, birinin dahi Türkçe (Azerice) hatta Tebriz dilinde yayın yapmadığını vurgulamıştır. Ayrıca kendisinin 1995 seçimlerinde 600 bin oya rağmen sandalye alamamasının nedenini ve bu olayın ardından maruz kaldığı işkencelerden bahsetmiŐtir. hreganlı, GAMOH'un 4-5 Temmuz 2002'de Babek kalesindeki toplantısına katılan 1.2 milyon yesi ile önemli bir güç olarak ortaya çıktığını ve İnan tarihinde ilk defa Azerbaycanlı Türk ğrenciler ve entelektüellerinin kendilerini Farsça konuşan elitten ayırdıklarını ifade etmiştir. hreganlı, konuŐmasının devamında, GAMOH olarak İnan'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini, Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşmek istemediklerini ve federal bir sistemden yana olduklarını ifade etmiştir. hreganlı, A.B.D. ve Türkiye olmasa idi, İnan'ın Azerbaycan'ın Hazar Denizi bölümünü işgal edeceğini ileri sürmüş; İnan'ın, Ermenistan'ı kullanarak Rusya ve diğer kaynaklardan nükleer bilgiler temin ettiğini iddia etmiştir (Olson, 2005, s. 145-146).

hreganlı'ya göre, GAMOH'un amaçları çok büyüktür. Bu amaçları Şu Şekilde sıralamak mümkündür:

- En fazla bağımsızlığın Güney Azerbaycan'a verileceği federal bir İnan devleti içerisinde demokratik, modern ve seküler bir devlet yaratmak,
- Kendi hükümeti, parlamentosu, ordusu olan bağımsız bir devlet kurmak,
- Bu devletin baŐkentini Tebriz yapmak,

Yukarıda sıralanan amaçlardan şu sonucu çıkarmak mümkündür. Çöhreganlı'nın, GAMOH ile varmak istediği nihai hedef, Kürtler'in Irak Kürdistan'ında sahip olduklarına benzer bir statüyü Güney Azerbaycan için hayata geçirmektir.

Çöhregani, GAMOH Başkanı olarak milli uyanış hareketinin bir parçası olarak çeşitli kurultay ve toplantılar organize etmiş, köy, kasaba ve şehirlerde yüzlerce dernek kurmuştur.

GAMOH'un öncülük ettiği organizasyonların başında, Babek Kalesi Kurultayı gelmektedir. Tebriz yakınlarında Karadağ bölgesinde olan ve Babek kalesi olarak bilinen Bez kalesinde her yıl GAMOH tarafından kurultay düzenlenmekte olup söz konusu kurultaya milyonu aşkın Güney Azerbaycanlı Türk katılmaktadır. İran Türkleri bakımından önemli bir sembol olan Babek Kalesi bir sonraki bölümde ayrıntılı şekilde incelenecektir.

İkinci olarak her yıl Temmuz ayında Tebriz'de GAMOH'un organizasyonu altında Meşrutiyet günü kutlanmaktadır.

Meşrutiyet Hareketinin lideri Settarhan'ın Tahran'daki mezarında Kasım ayında olan ölüm yıldönümünde anma töreni yapılmaktadır.

21. Aralık Töreni: Bu tören ilk defa olarak GAMOH'un ve onun lideri Çöhreganlı'nın önerisi sonucunda her yıl Aralık ayında Güney Azerbaycan'da yapılıyor. Bu tarihte (21 Aralık) yani Aralık ayının ilk günleri, Seyit Cafer Pişeveri'nin liderliğindeki Güney Azerbaycan'ın ilk devletinin kurulma tarihidir. Bu organizasyonların dışında her yıl Güney Azerbaycan'da çeşitli tarihlerde başka törenler de yapılmaktadır. Örneğin Hiyabani'yi anma töreni, çeşitli Azerbaycanlı şahsiyetlerinin ölüm yıl dönümleri ve benzeri törenler ve konferanslar düzenlenmektedir. GAMOH' un ağır yükünü öğrencileri taşımaktadır. Bütün bu konferanslar ve dergiler, törenler, mitingler ve protestolar Güney Azerbaycan'da öğrencilerin vasıtasıyla yapılmaktadır. GAMOH'un stratejisinin temelinde kendi kaderini tayin etme hakkı

bulunmaktadır. Çöhregani GAMOH'un stratejisini şöyle özetlemektedir (www.gamoh.org):

“Şerefli milletler kendi bayrağı altında yaşmalıdır ve kendi milli-siyasi coğrafyasını tayin etmeli ve bu doğrultuda ilerlemelidir. GAMOH'un kendi stratejisi, insan hakları ve Birleşmiş Milletler çerçevesinde mücadele etmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 24 Aralık 1950 yılında 421 sayılı kararına göre dünyada bütün milletlere bu hak (kendi kaderini tayin etme hakkını) tanınmıştır. GAMOH'a göre bütün bunlar demokrasi ve insan hakları esasında gerçekleşmelidir. Çünkü İran adlı ülkede çeşitli milletler yaşamaktadır. İran rejimi İran'da Fars'tan başka bir millete değer vermiyor ve hepsine İran milleti diyerek o milletleri en temel haklarından uzak tutmuştur. Bütün bu milletler demokratik yöntemlerle federal veya konfederal şekilde kendi haklarını elde edebilirler. Eğer bu sistem İran devleti tarafından kabul edilmezse İran'da yaşayan milletler insan haklarına göre kendi bağımsız devletlerini bile kurabilirler.”

Çöhregani'nin ifadelerinden GAMOH'un varmak istediği self-determinasyon hedefini üç ihtimal dahilinde değerlendirebiliriz. Ayrılmak ve kendi bağımsız devletini kurmak, başka bir devletle birleşmek amacıyla ayrılmak veya federal bir devlet kurmak. Diğer bir ifadeyle: Tarihi toprakları üzerinde ya yurt dışında yaşayan Güney Azerbaycan Türklerini bir araya getirmek, milli birliği elde etmek ve onun gücünü kendi kaderini tayin etme hakkını elde etmesi yoluna yöneltmek; Güney Azerbaycan Türklerinin, Fars şovenizmin istismarı ve ekonomi- kültürel zulüm ve baskılarına karşı bir cephede birleşmek; Güney Azerbaycan'ın milli, ekonomik, medeni, sosyal ve kültürel yönlerde gelişmesi uğrunda çalışmak ve Güney Azerbaycan'da demokrasi ve milli refahı elde etmektir (www.gamoh.org).

GAMOH'un ideolojisi üç temel prensip üzerine dayandırılmaktadır. Türkçülük, çağdaşlık ve özgürlük. Kendi ifadeleri ile bu prensipleri şu şekilde açıklamaktadırlar.

“Türkçülük: Türkçülük faşistlik anlamında değildir. Başka milletlerle eşit olmak demektir. Çağdaşlık: Yenileşmek ve modern düşünmek demektir ve demokrasiye inanmaktır. Özgürlük: Laiklik ve Sekularizme inanmak demektir. İnanç özgürlüğü anlamına gelir. GAMOH kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasına inanıyor ve dini özel inanç olarak karşılıyor. GAMOH'a göre din siyasetten ayrı olmalıdır. Bu üç temele dayanarak GAMOH bu ideolojiye inanmaktadır: Türküm, Modernim, Özgürüm” (www.gamoh.org).

Son olarak GAMOH'un yurtdışında da esaslı örgütlenmeye gittiğini belirtmekte yarar var.

GAMOH Avrupa Teşkilatı: GAMOH-AT Avrupa ülkelerinde çalışmalarını devam ettirmektedir. Almanya, İsveç, İsviçre, Fransa, Danimarka, İngiltere, Hollanda ve Norveç'te örgütleri vardır. Her yıl GAMOH-Avrupa Teşkilatın kurultayı olmaktadır ve bu kurultayda Başkan ve teşkilat kadrosu belirlenmektedir. Her devletin ve çeşitli şehirlerin temsilcileri bu kurultayda belirlenir. GAMOH Avrupa Teşkilatı her yıl Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde miting, konferans, toplantılar ve törenler düzenlemektedir.

GAMOH Türk Cumhuriyetleri Teşkilatı: GAMOH dış kolunun en önemli kollarındandır. Türkiye, Kuzey Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde GAMOH Türk Cumhuriyetleri Teşkilatı üyeleri faaliyet etmektedirler. GAMOH Türk Cumhuriyetleri Teşkilatında her yıl kurultayı olmakta ve bu kurultayda teşkilat kadrosu ve şehirlerin temsilcileri belirlenmektedir. Ayrıca her yıl Bakü, İstanbul, Ankara gibi şehirlerde mitingler ve toplantılar ve törenler düzenlemektedir.

GAMOH Amerika, Kanada Teşkilatı: Bu teşkilat Amerika ve Kanada'da olan Güney Azerbaycanlılardan oluşmuştur. GAMOH Amerika, Kanada Teşkilatı'nın yıllık kurultayında teşkilat kadrosu ve görevliler ve temsilciler belli olmaktadır. GAMOH-AKT Amerika ve Kanada'nın çeşitli şehirlerinde her yıl mitingler ve törenler düzenlemektedirler.

GAMOH Şu an Güney Azerbaycan'ın dışında dünyada 25 temsilciliği ile faaliyet göstermektedir. GAMOH'un asıl merkezi Güney Azerbaycan'dadır. GAMOH'un Merkezi komitesi GAMOH'un bütün iŐlemlerine nezaret etmektedir. Bu merkezi komite gizli tutulmaktadır. GAMOH Lideri hregani'nin İran'ı terk etmesi ile birlikte Güney Azerbaycan sorunu uluslararası platformlara taŐınma imkanı bulmaya başladı. İran'da başta Türkler olmak üzere azınlıklar üzerinde bir baskı olduğu yönünde dünyada kamuoyu oluşmaya başlamıştır. İran Türklerinin abaları böylece siyasal bir zemine kavuşmuştur (www.gamoh.org).

hregani Azerbaycan ve Türkiye ziyaretlerinde çok sayıda medya organlarında demeçler vermiştir. Çeşitli yerlerde basın toplantılarına katıldı. Avrupa'da çeşitli siyasi parti baŐkanlarıyla görüşmeleri oldu. Birleşmiş milletlerde ve Avrupa parlamentosunun dönem başkanı ile Güney Azerbaycan Türkleri ve İran'da insan hakları ihlalleri hakkında görüşmelerde bulundu. İlk defa olarak bir Güney Azerbaycanlı siyasi lider Amerika'da Beyaz Sarayda Amerika'nın devlet sorumlularıyla yakından görüşme fırsatı yakaladı. Bu faaliyetlerin sonucunda GAMOH teşkilatı Birleşmiş Milletlerin insan hakları komisyonu tarafından resmi olarak tanınmış ve Avrupa Parlamentosunun 9710 numaralı kararı ile İran'da 30 milyon Azerbaycan Türkünün yaşadığı tescil edilmiştir. Avrupa parlamentosunun bu kararı Belçika, Macaristan, Polonya, İspanya, Litvanya, Türkiye, Ukrayna ve diğer ye ülkeler tarafından imzalanmıŐ (www.gamoh.org).

KuŐkusuz GAMOH'un yrttĞu faaliyetler İran rejimini rahatsız etmiş ve GAMOH lideri Çöhregani gıyaben yargılanarak idama mahkum edilmiştir. 2003 yılında GAMOH liderinin Türkiye ziyareti sırasında İran Hükümeti hregani'nin tutuklanarak kendilerine iade edilmesini istemiştir. Bunun zerine hregani İstanbul Atatürk Havalimanında gözaltına almış olup, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın girişimleri sonucunda İran'a iade edilmeyerek Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmek üzere sınırdıŐı edilmiştir. Aynı dönemde Azerbaycan'ın başkenti Baku'den yayın yapan Güney Azerbaycan, Türkmenistan ve Türkiye'nin bir kısmından dinlenebilen Güney Azerbaycan'ın

sesi radyosu şüpheli bir şekilde molotof kokteyli bir saldırı sonucu yakılmıştır (www.gamoh.org).

Güney Azerbaycan Milli Hareket'inin içeride ve dışarıdaki tabanının genişlemesi ve siyasi güç ve yeteneğini artırarak kendisini uluslararası alanlara taşımış olması İran İslam Cumhuriyetini tavır değiştirmek zorunda bırakmıştır. İran rejimi bir yandan şiddet kullanarak hareketin siyasi boyutunu kırmak, diğer yandan ise ülke içerisinde büyük potansiyele sahip Türk nüfusunun ve dışardan gelebilecek muhtemel tepkileri önlemek için bazı geçici imtiyazlar vermek istemektedir. İran rejimi aynı zamanda bu taktiğinden dış politikasında da yarar sağlamayı gütmektedir. Bu arada Azerbaycan Milli Hareketi'nin bir pazarlık aracı olarak kullanılmak istendiği kaygısı vardır (Tural, 2005, s. 96).

5.2.3. Babek Kalesi ve Milliyetçilik Hareketi

1999 yılının Temmuz ayından günümüze kadar dördüncü kez gerçekleşmiş olan Babek Kalesi törenleri her yıl daha fazla Güney Azerbaycanlı'nın katılımı ile gerçekleşmektedir. Düzenlenen törenler, Babek Hürremdin'in doğum günü sebebi ile yapılmaktadır. Babek Hürremdin, Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi vermiş milli bir kahraman konumuna sahiptir. Abbasiler, Azerbaycan'ı işgal etmeye çalıştığı dönemde Babek Hürremdin 23 yıl Arap işgaline karşı direnmiş ve teslim olmamıştır. 23 yıl Abbasi-Arap istilasına karşı direnen Babek Hürremdin, Azerbaycan milli kahramanı olarak bilinmektedir. Babek Hürremdin bu 23 yıllık direnişi Babek Kalesi'nden komuta etmiştir. Bu sebeple, Güney Azerbaycanlılar Babek'in doğum gününü kutlamak amacıyla Babek Kalesi'ne toplanmakta ve bu tören dört yıldır her geçen sene daha da güçlenerek gerçekleşmektedir (Keskin, 2001, s. 13).

Öte yandan İran Devleti bu törenin gerçekleşmesini ve büyümesini engelleyememiştir. İran Devleti bu törenin gerçekleşmesini istemese de bu hareketi önlemek için açık şiddete basvurmamıştır. Bu sorunu propaganda,

dinsel açıklamalar, küçük çaplı uzun süreli tutuklamalar, geniş çaplı psikolojik savaş, geniş çaplı sorgulamalar, ulaşım engellemeleri ve geniş istihbarati çalışmalar ile çözmeye ve yönlendirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Babek Kalesi'nde gerçekleşen tören ilk önce küçük çaplı bir öğrenci hareketi şeklinde çıkmış, ancak zamanla İran Türkleri'nin genelini içine alacak toplumsal bir harekete dönüşmüştür. Böylelikle hareketin anlam ve mahiyeti değişmiştir (Keskin, 2001, s. 13).

İslam cumhuriyeti rejimine göre, bu tören ilk başta eğlence mahiyeti taşımaktaydı. Öyle ki, halkın geniş katılımı sebebi ile Babek Kalesi hakkında “Şehirlerin içinde içki, kumar ve müzik yasak olduğu için halk dağlarda bu yasağı delmek istiyor.” şeklinde yanlış yorumlar yapılmaktaydı. Ancak çok kısa sürede bu yorumun ne kadar yanlış olduğu ortaya çıktı. Zira, Babek Kalesi'nde toplanmaların anlamı eğlenceyi dışlayan, çok derin ve çok boyutlu sosyolojik anlam taşımaktadır. Öte yandan, İran-Fars milliyetçi literatüründe Babek Hürremdin hakkında yapılan yorumlar son derece çarpık ve saptırıcıdır. Babek Hürremdin hakkında çok farklı yorumlar mevcuttur. Fars milliyetçileri Babek Hürremdin'i Arap işgaline direnen İran milli kahramanı olarak görmektedirler. Din adamları, dinciler ve İran Devleti'nin geniş kısmı Babek Hürremdin'i kafir olarak görmektedirler. Birçok din adamı tarafından Babek Hürremdin kafir olduğu gerekçesiyle aforoz edilmiştir. Birçok din adamı bu törene katılmayı da dine aykırı bir davranış olarak nitelendirmişler ve halkın törene katılmamasını istemişlerdir (Keskin, 2001, s. 14).

Babek Kalesi hem Pehleviler'in (1924-79) ve hem İslam Cumhuriyetinin Güney Azerbaycanlılar'ın tarihi hafıza ve benliğini değiştirme yolundaki çabalarının başarısız olduğunu açıkça göstermektedir. Babek Hürremdin Azerbaycan'da (Güney ve Kuzey) Azerbaycan milli kahramanı olarak bilinmektedir. Güney Azerbaycanlılar Babek Kalesi'nde açtıkları pankartlarda ve söyledikleri sloganlarda Babek'i, İran milli kahramanı değil Azerbaycan milli kahramanı olarak kabul ettiklerini göstermişlerdir. Devletin ve din adamlarının aforoz fetvalarına rağmen Güney Azerbaycanlılar bu törene geniş çaplı katılım sağlamaktadırlar. Güney Azerbaycanlılar'ın Babek Hürremdin'i İran milli kahramanı olarak görmemeleri, bütün dini fetvalara

rağmen bu törene katılmaları Güney Azerbaycanlılar içerisinde İranlılık ve Şia-İslam kimliğinin zayıfladığını, Azerbaycan-Türk kimliğinin öncelik kazandığını göstermektedir.

Fars milliyetçilerin siyasal, kültürel ve ideolojik aygıtlarının baskı ve çalışmalarına rağmen Güney Azerbaycanlılar'ın Babek Hürremdin'e Azerbaycan milli kahramanı gibi sahip çıkmaları ve kalede geniş çaplı ve çok renkli (kültürel, sanatsal, edebi ve siyasi) tören gerçekleştirilmeleri bir halkın gerçek özlem, kaygı ve arzularını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Güney Azerbaycanlılar'ın Babek Kalesi'nde toplanmaları Azerbaycan-Türk kimliğini esas alan Türkçü-milliyetçiliği önemli bir siyasi olgu olarak analiz edilmelidir. Babek Kalesi, Azerbaycan-Türk kimliğinin İran'da siyasal bir olgu olarak ortaya çıkmasından sonra halkın geniş çaplı bu kimliği ifade için başvurduğu tarihi bir mekan olmuştur. İranlılık kimliği zayıfladıkça, Şia bir siyasal olgu olarak iflas ettikçe ve Azerbaycan-Türk kimliği siyasi düzeyde güç kazandıkça Babek Kalesi töreni daha da güçlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında Babek Kalesi'nde gerçekleşen töreni Güney Azerbaycanlılar'ın milli kimlik arayışları çerçevesinde öze dönüş töreni olarak tanımlayabiliriz (Keskin, 2001, s. 14).

Babek Hürremdin, 23 yıl Arap işgaline karşı direndiği için Azerbaycanlılar'ın tarihi hafızasında işgal karşıtlığının ve milli kurtuluşun tarihi simgesine çevrilmiştir. Güney Azerbaycanlılar'ın Babek Kalesi'ni seçmeleri kurtuluşçu arayış içinde olduklarını göstermektedir. Güney Azerbaycanlılar, Azerbaycan-Türk kimliklerini esas alan yeni siyasi arayış ve bu doğrultuda onların amacını gerçekleştirecek bir kurtuluşçu özlemi ve kaygısı içerisindeyler. Başka bir ifadeyle Güney Azerbaycan yeni Babek'ini aramaktadır (www.turksam.org.tr).

Sosyolojik açıdan bakıldığında Babek Kalesi Güney Azerbaycan'ın kabuğu altında sakladığı gerçek çırpıntı, kaygı ve arayışların açığa vurduğu bir toplumsal olgu niteliğini ifade etmektedir. Başka bir ifade ile Babek Kalesi töreni Güney Azerbaycan'ın toplumsal, kültürel, siyasal ve kimlik arayışının çıplak bir şekilde gözüküğü çok boyutlu bir siyasal davranıştır. Babek Kalesi

Güney Azerbaycan içinde geçen kaygıların ve arzuların aynası mahiyetini taşımaktadır.

6. KÜRESEL VE BÖLGESEL POLİTİKALAR IŞIĞINDA İRAN ve GÜNEY AZERBAYCAN

6.1. Ortadoğu'nun Stratejik Önemi ve A.B.D.'nin Ortadoğu'ya Bakışı

Ortadoğu bölgesi, üç kıtanın düğüm noktası olup, kıtalar arası yegane ulaşım merkezidir. Bu bölge, tek tanrılı üç büyük dinin anavatanıdır. Bu sebeple sosyal ve psikolojik çalkantılar ve çelişkiler diyarıdır. Tarihin en zengin kültürel hazinelerine sahip bir turizm bölgesidir. Ortadoğu, bölgesel ve küresel güç merkezlerini ilgilendiren su yolu ve geçitlerini kontrol eden bir konumdadır. Ortadoğu coğrafyası, çok önemli bir enerji kaynağı olan petrolün yaklaşık %60'ını muhafaza etmektedir (Doğanay, 1994, s.22-23).

Güç merkezlerinin ilgisini tarihin her döneminde cezbeden Ortadoğu coğrafyasının temel sorunlarını; Filistin sorunu, Lübnan sorunu, Irak sorunu, hudutlar sorunu, etnik ve dinsel farklılıklar sorunu, bölge ülkelerinin ekonomik sorunları, mevcut rejimler ve rejimler arası farklılıklar sorunu, su ve petrol sorunu şeklinde kısaca tasnif etmek mümkündür.

Ortadoğu'yu tüm dünyanın ilgi odağı yapan kritik konuların başında, elbette ki, petrol gelmektedir. Enerji kaynaklarının temelini teşkil eden petrolün günümüz dünyasında önemi artarak devam etmektedir. Toplam petrol tüketiminin dörtte birinden fazlasını A.B.D. tek başına gerçekleştirmektedir. Ortadoğu bölgesi, dünyada bilinen enerji rezervlerinin %65'ini barındıran ve ürettiği petrolün %80'ini batıya ihraç eden stratejik öneme sahip bir coğrafyadır. Bölge, günlük global üretimin dörtte birini, gelişmiş ülkelerin petrol ihtiyacının ise üçte birinden fazlasını karşılamaktadır. OPEC'in 11 üyesinin beşi, Körfez bölgesindedir (Koç, 2002, s. 5). Gelecek 20-25 yıl içerisinde, enerji ihtiyacının artacağı düşünülürse, bu coğrafyanın

artan önemi daha iyi anlaşılmiş olur. A.B.D'nin gelecek yirmi yıl içinde petrol ve doğal gaz gereksiniminin %40, küresel anlamda bu oranın %55 dolayında artış göstereceği otoritelerce ifade edilmektedir. Bu durum, Ortadoğu coğrafyasında cereyan etmekte olan kaos ve istikrarsızlık üzerine kurulu ortamın artan bir şiddetle devam edeceğinin sinyalini vermektedir.

Ticaret ve askeri güç intikali açılarından Orta Doğu ve Akdeniz'deki beş Deniz Ulaştırma Odak Noktası (Maritime Choke Points), küresel politikalar açısından son derece önemli olup, bu noktalar; Cebelitarık Boğazı, Messina Boğazı, Süveyş Kanalı, Aden Körfezi ve Hürmüz Boğazı'dır. Bu ulaştırma yollarının açık bulundurulması, A.B.D.'nin Ortadoğu'ya yönelik stratejisi bakımından hayati görülmektedir (Sandıklı, 2003, s. 178).

A.B.D., jeostratejik konumu ve sahip olduğu petrol rezervlerinden dolayı, Ortadoğu'yu milli güvenliği ile ilişkili kılmıştır. Bilindiği üzere A.B.D., eski zamanlardan beri bir Pasifik ülkesi ve Pasifik'te bir güç olup, Avrupa ile ilişkilerini 16. yüzyıla dayandırmıştır. A.B.D. Başkanı Truman'ın 1946'da Ruslar'ın Kuzey Irak'tan çekilmelerini istemesi, A.B.D.'nin gerçek anlamda Ortadoğu ile ilgilenmeye başlamasının tarihi sayılabilir. Özellikle bu tarihten sonra, A.B.D.'nin Ortadoğu coğrafyasına ilişkin milli politika ve hedefleri şekillenmeye başlamıştır. A.B.D.'nin Ortadoğu'ya verdiği önemi daha iyi kavramak açısından, A.B.D. Başkanlarından Nixon'un konuya ilişkin sözleri çarpıcıdır (Doğanay, 1994, s. 39-40).

“A.B.D.'nin ve bütün dünyanın Ortadoğu'daki milli çıkarları, bu bölgedeki barışın herhangi bir ülke tarafından ihlal edilmemesine bağlıdır. Herhangi bir gücün, Ortadoğu'da hakim duruma gelmek istemesi bölgedeki uyuşmazlıkları ve siyasi gerginlikleri şekillendirecek; Amerika ile hür dünya ülkelerinin güvenliklerini olumsuz yönde etkileyecek ve dünya barışını tehlikeye sokacaktır. A.B.D. bölgede hakimiyet kurmak istemediği gibi, bir başka ülkenin de burada hakim duruma gelmesine rıza göstermeyecektir.”

Ortadoğu'da petrolün varlığı, A.B.D.'nin geçmişte olduğu gibi bugün de bölgeye hayati çıkarlarının bir gereği olarak derin ilgi ve hassasiyetle bakmasına yol açmaktadır. Öte yandan Ortadoğu'da petrolü kontrol etme, A.B.D.'ye ilave getiriler sağlamaktadır (Koç, 2002, s. 8):

- A.B.D., petrol şirketleri aracılığıyla bölgeden önemli ekonomik kazanç sağlamaktadır.
- AB ülkeleri, Japonya ve Çin gibi petrole bağımlılığı A.B.D.'ye nazaran daha fazla olan ülkeler üzerinde, A.B.D. lehine bir güç ve çıkar ilişkisi yaratmaktadır.
- Petrol fiyatlarındaki dalgalanmaları, A.B.D. kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmektedir.
- Petrolü kontrol etmenin psikolojik, simgesel ve prestij açısından önemi büyüktür. A.B.D., Ortadoğu petroleri üzerindeki nüfuzu ile dünyada gelişen olayların kontrolünün ve gücün kendisinde olduğu izlenimi vermektedir.

Yukarıda ifade edilen hususların ışığında A.B.D.'nin Ortadoğu'ya stratejik ilgisinin nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Sandıklı, 2003, s. 176).

- Dünyada bilinen rezervlerin 2/3 'ünü oluşturan Orta Doğu petroleri ve buna ulaşan deniz yollarının açık bulundurulması,
- Irak ve İran'dan kaynaklanan tehditler,
- Irak'a yönelik hareket icra edilmesi ve Irak'ta A.B.D. yanlısı bir yönetim kurulması,
- Orta Doğu'da kitle imha silahlarının ve balistik füzelerin yayılma istidadı göstermesi,
- İsrail devletinin bekası,
- A.B.D. çıkarlarını korumak üzere bölgede yeterli askeri güç bulundurulması gereği,
- Şiddet kullanan dini ve etnik hareketler,
- Orta Doğu Barış Sürecinin başarıya ulaştırılması ihtiyacı,
- Su vb. doğal ve ekonomik kaynakların dağıtımı ile ilgili anlaşmazlıklar,

- Bölge ülkelerinin petrolden sağladıkları gelirlerin aşırı silahlanma için kullanılmasının önlenmesi.

A.B.D. yukarıdaki çerçevede ileride konuşlandırılmış silahlı kuvvetlerinin mevcudiyetini idame etmekte ve gerektiğinde süratle reaksiyon kabiliyetini elinde bulundurmakta, ayrıca bölgede güvenlik konusunda ortaklıklar kurmaya, ekonomik ve kültürel bağları geliştirmeye ve bölgeyi ihtilafların daha fazla genişlemeden halledilmesine çalışmaktadır. Ortadoğu coğrafyasının A.B.D. için taşıdığı hassasiyetten olsa gerek, son yirmi yıl içinde gerek sıklık gerekse de yoğunluk açısından Amerikan askeri gücünün en fazla kullanıldığı bölge, Ortadoğu olmuştur (Laçiner, 2003, s. 9).

Bu çerçevede, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte A.B.D., Soğuk Savaş sonrası düzen teorisini uygulamaktadır. Bu teoriye göre, Ortadoğu'da yeni bir düzen şarttır. Bu düzen ise, Arap ülkelerine daha az güven, bölgedeki Amerikan varlığının ise daha fazla artırılması esaslarına dayanmaktadır. Ayrıca küresel sisteme entegre olmakta direnen İslam'ı ehlileştirmek diğer bir hedeftir. Bu hedeflerin ortaya konmasının doğal bir sonucu olarak, A.B.D. tüm dünya ülkelerini uluslararası terörizme karşı ittifaka çağırmış, bu savaşta tarafsız olmanın mümkün olmayacağını, bunu iddia edenlerin A.B.D.'nin karşısında yer almış olacaklarını belirtmiştir (Laçiner, 2003, s. 32-33).

Bugün, A.B.D. tarihinde görülmedik bir şekilde, Ortadoğu ve Orta Asya'yı da içine alan büyük bir alanla uğraşmaktadır. Zira bu bölge karışık, çabuk alev alan ve A.B.D.'nin jeostratejik çıkarları açısından son derece önemli bir coğrafyadır. Tüm bu uğraşların görünür sebebi, 11 Eylül sonrası kendi vatandaşları ve insanlık alemi için tehdit oluşturan şer odaklarını tasfiye ederek barış ve özgürlük getirmek iken, asıl amaç stratejik enerji havzalarını ve bu havzaların nakil koridorlarını ele geçirmektir. Bu bağlamda, Afganistan ve Irak'tan sonra günümüz Ortadoğu coğrafyasında, A.B.D.'nin strateji ve politikalarını gerçek anlamda tehdit eden bir ülke vardır. Bu ülke, hiç şüphe yok ki, nükleer silahları yaygınlaştıran ve devlet destekli teröre olanak sağlayan İran'dır.

Afganistan'ın işgali ve Irak'ta Saddam'ın tasfiyesiyle birlikte, Ortadoğu'ya tamamen yerleşen A.B.D., bölgedeki varlığını ve nüfuzunu Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkiye ile iyi ilişkilerini sürdürerek ve bu ülkelerde askeri üsler kurarak sağlamlaştırmaya çalışmaktadır. Ortadoğu'da A.B.D.'ye engel durumunda olan tek ülke İran olarak gözükmektedir. İran, demokratik rejimden uzak İslam köktendinciliğin etkisinde olan yapısı ile kendisine müzahir ülkeleri etkilemek adına faaliyetlerini açık bir şekilde sürdürmektedir. Öte yandan Arap-İsrail çatışmasında terörist gruplara yardım ve destekte bulunduğu değerlendirilmektedir. İran ekonomik ve askeri alanlarda gelişmesini sürdürdüğü takdirde, A.B.D.'nin Ortadoğu politikalarını zora sokacak altyapıya sahiptir. Bu sebeptendir ki, A.B.D. İran'daki mevcut rejimin değiştirilmesi, yerine demokratik ve ılımlı bir yönetimin getirilmesi düşüncesindedir. Bu düşünceden hareketle, A.B.D. yönetimi İran'a karşı sert bir tutum izlemekte, onu uluslararası arenada yalnız bırakarak ve yaptırımlar uygulayarak mevcut İran yönetimini zayıflatmaya ve rejimi değiştirmeye çalışmaktadır.

6.2. Küresel ve Bölgesel Politikalar Karşısında İran Dış Politikası

İran, Avrasya'nın yaşam sahasını oluşturan Orta Asya, Ortadoğu ve Kafkasya içinde merkezi bir konumdadır. Bu konumu ile Ortadoğu'yu Orta Asya ve Kafkasya ile birleştirme yeteneğine sahiptir. Bu nedenle de İran kontrol edilmeden Avrasya'nın yaşam sahasının bütününe egemen olmak mümkün değildir. Konumu itibariyle İran, küresel ekonomilerin en önemli enerji kaynaklarından Körfez Bölgesi'ni ve kritik Hürmüz Boğazı'nı denetleyebilmekte; Körfez Bölgesi ülkelerini ve bu ülkelerin petrol kaynaklarını etkileyebilmektedir. Bu nedenle, Batı dünyası açısından İran'daki rejim kontrol edilmeden, küresel enerji havzalarının güvenliğini sağlamak mümkün değildir.

İran önemli enerji kaynaklarına (dünya petrol rezervlerinin %10'u ve dünya doğal gaz rezervlerini %14.5'i) ve söz konusu enerji kaynaklarının küresel anlamda güvenliği içinde önemli bir yere sahiptir. Küresel ekonomilerin kontrolü açısından İran'ın enerji kaynakları önem taşımaktadır. Öte yandan İran'ın yükselen bölgesel güçler Çin ve Hindistan ile birlikte yeni enerji akışı projeleri geliştirmesi, A.B.D.'nin küresel çıkarlarına ters düşmektedir (Eslen, 2006, s. 4).

İran Ortadoğu'da fiziksel ve sembolik açıdan merkezi konumdadır. İran'ın bu konumunu komşularını inceleyerek şu şekilde açıklamak mümkündür: Doğuda din ve uyuşturucu kaynağı Afganistan, güneydoğuda sahip olduğu nükleer silahların yanında etnik-dini patlamanın eşiğinde olan Pakistan, kuzeydoğuda dünyadan izole olmaya çalışan Türkmenistan, kuzeydoğuda Sovyet rejimi sonrası zorluklarıyla uğraşan Azerbaycan, kuzeybatıda ise Müslüman Ortadoğu'da bulunan tek başarılı demokrasi ve A.B.'ye girme sürecini takip eden Türkiye, batıda 140.000 Amerikan askeri tarafından işgal edilen ve halen karışıklık içinde olan tarihi düşman Irak, İran'ı bu coğrafyada önemli kılmaktadır. İran bu nedenle Orta Doğu'da krizin tam ortasında yer almaktadır. Afganistan ve Irak'a yapılan müdahaleler sonrasında iki ülkede Batı yanlısı hükümetlerin işbaşına getirilmesi, İran'ı her iki ülkenin savaş sonrası gelişiminde önemli bir aktör haline getirmiştir. Ayrıca dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una ve ikinci en büyük doğal gaz yatağına sahip olması İran'ı dünya ekonomisinin vazgeçilemez bir oyuncusu konumuna getirmektedir. Dünyanın en büyük Şii devleti ve yakın tarihin ilk dini devrimini gerçekleştirmiş ülke olma statüsü, İran'ı önemli kılan bir diğer özelliktir. İki yeni gelişme, A.B.D.'nin İran politikasında acil öncelik vermesine yol açmaktadır. Bunlardan ilki, Batı'nın, İran'ın nükleer silahları yaygınlaştırma çabalarına karşı koymak konusunda etkili bir strateji geliştirmesi gerekliliğidir. İkincisi ise, Irak'ın uluslararası işgalden sınırlı bağımsızlığa geçişi kısa ve uzun vadede istikrarlı yapabilmesinin, önemli ölçüde komşularına özellikle de İran'a bağlı olmasıdır (Brzezinski, 2006, s. 25-30).

İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgesel stratejik hedeflerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür (Kayabalı, 1990, s. 264).

- Güvenilir stratejik değerde sınırlara sahip olmak,
- Ülkede yaşayan Türk etnik yapısını asimile etmek, tüm ülkeyi Farslaştırmak,
- Dini ve milli bütünlüğü gerçekleştirmek,
- Basra Körfezi, Umman Denizi ve Hint Okyanusu'nun tümüne sahip olmak,
- İslam Devrimi ve Şia rejiminin devamını temin etmek,
- İran'ı, eski Pers İmparatorluğu dönemindeki gibi büyük, kudretli ve görkemli hale getirmek, bu amaçla öncelikle (Anadolu dahil) bütün Ortadoğu, Afganistan ve Pakistan'a hakim olmaktır.

İran'da 1979 yılında Ayetullah Humeyni önderliğinde gerçekleştirilen İslam Devrimi sonrasında A.B.D.-İran ilişkileri kötüleşmeye başlamıştır. Ardından İran-İrak Savaşı'nda A.B.D.'nin el altından Irak'ı desteklemesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin kronik düşmanlığa dönüşmesine yol açmıştır. İran, A.B.D.'yi "Büyük Şeytan" olarak nitelendirirken, A.B.D. ise İran'ı şer ekseninde yer alan bir ülke olarak tanımlamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan'da Taliban rejiminin devrilmesiyle iki ülke arasında gerçekleşen işbirliği yakınlaşmaya yol açmış, ancak A.B.D.'nin İran'ın nükleer çalışmalarına karşı çıkması ilişkilerin yeniden gerilmesine sebep olmuştur. A.B.D.'nin Irak'ı işgal etmesiyle İran'a komşu olması, Irak'taki istikrarsızlık ve İran'ın Irak'taki nüfuzunun artması, muhafazakar Mahmut Ahmedinecad'ın İran Cumhurbaşkanı seçilmesi, iki ülke ilişkilerinin gergin seyretmesine yol açan diğer etkenlerdir (Kazancı, 2006, s. 6).

İrak'ın işgalinden sonra yaşananlar, bu ülkenin A.B.D. ve İran arasında bir nüfuz mücadelesine sahne olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İran, A.B.D. ve müttefiklerinin Irak'a yerleşmesini kendi güvenliği açısından birinci tehdit olarak görmektedir. Müttefik askerlerinin veya istihbarat birimlerinin Irak sınırından İran'a sızma tehlikesi, Irak'ın kuzeyi'nde İsrail'in etkinliğinin artması ve Irak'ta ortaya çıkabilecek İsrail veya A.B.D. destekli bir Kürt devleti

oluşumu, İran'ın ulusal güvenlik stratejilerinde Irak'ı ön plana çıkarmıştır. Irak'ın yeni durumu aynı zamanda İran'a, Irak yönetiminde Şiiler'in rolünün artması ve Irak içerisinde daha etkin olabilme fırsatı sunmuştur. Böylece İran, istikrarsız bir Irak'ta Şiiler üzerinden politika yürütebileceği gibi güvenliğine yönelik bir takım tehditleri bertaraf edebilecektir. İran devlet yetkilileri her fırsatta Irak'ta güvenliğin sağlanabilmesi için ön koşulun, A.B.D.'nin Irak'tan çıkması olduğunu belirtmektedirler. Zira, A.B.D.'nin Irak'ta kaldığı her gün İran açısından tehdit olarak algılanmaktadır. İran'a göre, A.B.D. Irak'a ve İslam dünyasına yönelik "böl-yönet" politikası izlemekte, bu bağlamda, Irak'ta Sünniler, Şiileri ve Kürtleri birbirine düşürmeyi hedeflemektedir. Irak'taki istikrarsızlık her an İran'a da sıçrayabilir. İran, Irak'taki istikrarsızlığın bilinçli bir şekilde A.B.D. tarafından körüklenecek, A.B.D.'nin Irak'ta kalmasına hizmet ettiğini düşünmektedir (Veliew, 2006, s. 8).

İran'ın etnik yapısı incelendiği zaman, Irak'ın toprak bütünlüğü İran açısından önem kazanmaktadır. Bu sebeptendir ki, İran yönetimi bağımsız ve parçalanmamış bir Irak devleti istemektedir. Irak'ta ortaya çıkabilecek federal bir yapı veya parçalanmış bir Irak coğrafyası, İran'da da olumsuz tesirlere yol açacaktır. İran, her alanda işbirliği yapabileceği, yönetimi Şii ağırlıklı olmasa bile Arap veya A.B.D. yanlısı olmayan ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilen bir Irak istemektedir. Öte yandan Irak'ın siyasi ve ekonomik olarak yeniden yapılandırılmasında, İran'ın alacağı rol, Arap devletleriyle İran arasındaki ilişkileri olumlu yönlendirebilir. Bu durumda İran'ın bölgedeki etkinliğinin artması muhtemeldir (Veliew, 2006, s. 8).

Tahran yönetimi, hem Saddam Hüseyin'in iktidarı döneminde hem de A.B.D. işgali ile birlikte başlayan süreçte, Şii gruplar aracılığı ile Irak siyasetinde önemli bir etki sahibi olmuştur. Özellikle A.B.D. işgali sonrası, Tahran ile Washington arasındaki siyasi çekişme ve nüfuz mücadelesi açıkça su yüzüne çıkmıştır. A.B.D.'nin stratejisi, savaş sonrasında önce Irak Şiiliğini güçlendirip, Tahran'ın bölgedeki etkisini kırmak; sonraki aşamada Irak'ı güç merkezi yaparak İran Şiileri'ni denetim altına almak şeklindeydi. Ancak, A.B.D.'nin bu stratejisi başarısız oldu. A.B.D. yönetimi, Irak Şiileri'nin Tahran ile olan bağlantısını kesemeyince, stratejisini değiştirerek Sünniler'i

güçlendirme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda, hükümet kurulması pazarlıkları sürecinde mücadele, İran ile A.B.D. arasında geçmiştir. Stratejik açıdan bakıldığında, Irak Şii'leri hususunda Washington ile Tahran arasında bir nevi çıkar birliği göze çarpmaktadır. Söz konusu çıkar birlikteliği, gerek A.B.D.'nin, gerekse de İran'ın bağımsız bir Şii devletine soğuk bakmasından ileri gelmektedir. İran, Şii'lerin Irak'ta olması gerekenden daha fazla söz ve güç sahibi olmasını istememektedir. İran yönetimi, Irak'ta bağımsız bir Şii devletinin, kendi etki alanından çıkacağını hatta kendisine rakip olabileceğini düşünmektedir. Tahran'a göre Şii'lerin çok etnik gruplu, çok mezhepli Irak içinde bulunması, İran'a olan siyasi ve ekonomik bağımlılıklarının sürmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada İran'ın güttüğü asıl maksat, Ortadoğu ve dünya politikasında belirleyici konuma gelmektir. Öte yandan, A.B.D.'nin Kürt kartını kullanarak Şii etkisini kırma politikası da net bir sonuç vermemiştir. Neticede, Irak üzerindeki A.B.D.-İran mücadelesi, her iki tarafa da henüz kesin bir zafer getirmemiştir. Irak'taki mevcut durum, bu ülkenin daha uzun bir süre küresel ve bölgesel aktörlerin oyun alanı olacağını göstermektedir (Dilek, 2006, s. 6-7).

Irak üzerinde yaşanan nüfuz mücadelesi, Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Türkiye, Şii'lerin egemen olduğu bir Irak devletine karşıdır. Bu durumu şöyle açıklamak mümkündür. Türkiye'nin doğu ve güney komşularından İran ve Suriye, halihazırda Şii iktidarlar tarafından yönetilmektedir. İran'da nüfusun çoğunluğu (yaklaşık %90'ı) Şii'dir. Suriye'de ise, Aleviler azınlıkta olup 17 milyonluk nüfusun sadece % 10-12'sini oluşturmalarına rağmen 1963 yılından beri iktidarı ellerinde tutmaktadırlar. Irak nüfusunun yaklaşık %60'ı Şii'dir. Türkiye, 1970'li yıllardan bugüne değin, Alevi Suriye ile Şii İran arasındaki ittifakın korkunçluğuna şahit olmuştur. İki ülke arasındaki ittifakın başında gelen, PKK terör örgütüne verilen destek ve yardım, uzun yıllar Türkiye'yi rahatsız etmiş ve maddi manevi zararlara yol açmıştır. Ayrıca, İran'ın Türkiye'nin doğusundaki Alevi ve Şii gruplar üzerinde 1990'larda yaptığı propaganda, Türkiye'yi endişelendiren bir diğer unsur olmuştur. Günümüzde, Suriye-İran ittifakına Şii'lerin hakim olduğu bir Irak'ın katılması, Türkiye açısından gelecek yıllarda yeni zorluklar ve sıkıntılar

yaratacaktır. Dolayısıyla Türkiye, Şii çemberi ile kuşatılmak istemediğinden, Irak'ta bu tür oluşuma karşıdır (Olson, 2005, s. 208).

Hali hazırda, A.B.D. Irak yönetimine Amerikan taraftarı Iraklı siyasetçileri getirerek ülkedeki çıkarlarını garanti altına almak istemektedir. Zira Irak, askeri açıdan A.B.D.'nin, siyasi açıdan ise İran'ın işgali altındadır. Böyle bir ortamda, A.B.D.'nin Irak'tan çekilmesinden doğacak boşluğu, İran destekli Irak Şiileri'nin askeri teşkilatı dolduracaktır. Bu gelişme 1980 yılında gerçekleşen sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı'nın uzantısı olacak ve Irak'ın yanı sıra tüm bölge istikrarını etkileyecektir. Dolayısıyla, Batı dünyasının çıkarlarının yok olması demek olan bu gelişmeyi önlemek amacıyla, A.B.D. yönetimi bir yandan Iraklı direnişçiler ile görüşme teklifinde bulunurken, diğer taraftan Irak konusunda İran ile anlaşma zemini aramaktadır. Öte yandan, Taliban ve Saddam yönetimlerinin tasfiyesinden sonra rakipsiz tek bölgesel güç konumuna gelen İran, Irak'ta elde ettiği avantajdan kolay vazgeçmeyecektir. Bu çerçevede, Irak'ta gerçekleşecek bir etnik veya bölgeler arası (Sünni, Şii, Türkmen ve Kürt bölgeleri) savaş, A.B.D.'nin Irak'tan çekilme ve nüfuzunu sürdürme stratejilerini tam bir çıkmaza sokabilir. Olası bu çıkmaz, elbette ki, İran'ın stratejik konumunu ve bölge üzerindeki etkinliğini güçlendirecektir (Kazancı, 2006, s. 6-7).

Ortadoğu'da enerji merkezlerini elinde tutmaya çalışan A.B.D., Irak işgali ile bir anlamda İran'ı karadan kuşatarak çevreleme politikası gütmüştür. Bu bağlamda A.B.D.'nin yakın zamanda Irak'tan çekileceği düşünülmemektedir (Çitlioğlu, 2005, s. 8). Öte yandan A.B.D., Irak işgali ve bu ülkeye yerleşmesinin ardından petrolü tamamen kaynağında kontrol etme olanağına kavuşmuştur. A.B.D.'nin sıradaki hedefinin enerji kaynakları konusunda tek bir bölgeye bağımlılıktan çıkıp seçenek sayısını artırmak olacağı değerlendirilmektedir. Bu seçenekler, Kafkasya ve Orta Asya enerji havzalarıdır. A.B.D.'nin iki havzada mevcut devletler ile ilişkileri olumlu yönde gelişmektedir. A.B.D., enerji havzalarına yönelik politikalarına engel olabilecek tek ülke, İran'da kendisine müzahir bir yönetimi işbaşına getirdiği takdirde, bu engeli de aşabileceği ve enerji havzalarına tamamen hakim olacağı düşünülmektedir (Erduramaz, 2005, s. 18-19).

A.B.D.'nin Orta Asya ile ilişkilerine bakıldığında, İran ile ilgili olarak şu husus göze çarpmaktadır. Nükleer güç olan Rusya ve Çin'in yanında nükleer güç oluşturma çabasında olan İran'ın Orta Asya devletleriyle olan komşuluğu, doğu-batı ticaret ve enerji koridorları üzerinde yer alan stratejik konumu A.B.D.'nin bölge politikaları açısından önem arz eder niteliktedir. Zira zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının yer aldığı coğrafya; Rusya, Çin, İran gibi bölgesel aktörlerin yanı sıra, A.B.D., A.B. gibi küresel aktörler arasında enerji kaynaklarından pay kapma mücadelesine sahne olmaktadır (TUSAM, 2005, s. 12).

Öte yandan, A.B.D.'nin 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren Ortadoğu'ya yönelik politikalarından muhtemelen en fazla faydalanan ülke de, İran'dır. Washington, Taliban ve Saddam Hüseyin'i Afganistan ve Irak'ta iktidardan indirerek, Tahran'ın en kuvvetli iki düşmanını ve en ciddi tehditleri ortadan kaldırmıştır. Kurulan yeni hükümetler ise İran'ın tercihlerine uygun olmayıp yeni bölgesel belirsizlikler, A.B.D. ile komşuluk ve kaos tehdidinde yol açmıştır. A.B.D. yönetiminin Irak ve Afganistan'da merkezi hükümet otoritesi kurma çabalarında İran hükümeti çoğunlukla yapıcı bir rol oynamıştır. Aynı zamanda İranlılar, her iki ülkede de geniş bir siyasi aktör yelpazesıyla ilişkiler kurmuşlardır; kendi nüfuzlarını artırmak için hem resmi hem de gayri resmi yollardan ilişkiler kurmuşlardır. Her iki ülkedeki merkezi hükümetin doğrudan tanınmasından, sağlanan yardıma, gelmekte olan demokratik süreci yıkmayı aklına koymuş olan kötü aktörlere hatta radikallere akıtılan finansal ve materyal desteğe kadar geniş bir yelpazede, farklı alanlarda ilişkiler geliştirmişlerdir. İran'ın Irak ve Afganistan'a yönelik bu yaklaşımlarının devam edeceği düşünülmektedir (Brzezinski, 2006, s. 47).

A.B.D. yönetimi, İran'ın Basra Körfezinde hakimiyet kurma ve radikal İslami güçler üzerindeki nüfuzunu genişletme ihtirası içinde olduğunu düşünmektedir. A.B.D., İran'daki rejimin Hizbullah, İslami Cihad, Hamas ve El Kaide gibi radikal grupları desteklediğini ileri sürmektedir. Batı dünyası, İran'ın elinde mevcut, yeraltı faaliyetleri ve terörizm dahil, bütün imkan ve vasıtaları kullandığı, bu tehditlerin sadece Körfez bölgesinde değil, Mısır, Sudan, Cezayir, Lübnan, eski Yugoslavya, yeni bağımsızlıklarını kazanan

Kafkasya ve Orta Asya gibi uzak ülkelerde de geçerli olduğunu düşünmektedir.

Ayrıca İran'ın denizaltılar, taarruzi rolde kullanılan uçaklar ve gemilere karşı kullanılan füzeler satın alması, uzun menzilli füze sistemleri geliştirmesi (Şahap-3, Şahap-4, Şahap-5) Hürmüz Boğazı civarındaki durumu ihtilafli adalarda yaptığı kuvvet yığınağı, A.B.D. yönetimine göre; bu ülkenin Körfeze giren ve çıkan ticari gemilere tehdit oluşturma kabiliyetini artırdığı yönündedir. İran'ın ayrıca uzun vadede kimyevi, biyolojik ve nükleer kitle imha silahlarını ve atma vasıtalarını geliştirmesi, bölgedeki istikrarı bozacak ve muhtemelen A.B.D.'nin bölgedeki çıkarlarını kuvvet kullanma suretiyle korumasına yol açacaktır. Bu yüzden A.B.D., İran'a gelişmiş silahların veya teknolojilerin transfer edilmesine karşı çıkmakta, İran'a ticari, mali ve askeri yönden destek verilmemesi, petrol ve doğal gaz boru hatlarının bu ülkeden geçirilmemesi yolunda uluslar arası ortamı her fırsatta uyarmaktadır (Sandıklı, 2003, s. 178). A.B.D., İran'a karşı ticari ambargo uygulamakta ve bu ülkeyi kitle imha silahları geliştirmek, Orta Doğu Barış Süreci 'ne karşı çıkmak ve terörist faaliyetlere destek vermekle suçlamaktadır. Oysa ki, çeyrek yüzyıl kadar önce, İran, A.B.D.'nin güçlü bir müttefiki idi. Ancak 1979 devriminden sonra, İran bölgesinde ve dünyada A.B.D.'nin en dişli muhaliflerinden biri oluverdi. Afganistan ve Irak işgalleri sonrasında, Amerikan askerlerinin İran sınırlarında konuşlanması, iki devleti hem rakip hem komşu konumuna getirmiştir (Brzesinski, 2003, s. 9).

İran'ın izlediği muhafazakar, tavizsiz ve Batı karşıtı politika, sahip olduğu nükleer silah ve füze teknolojisi, uluslararası arenada özellikle Rusya, K.Kore ve Çin' den gördüğü büyük destek ve yardım, stratejik önemi bulunan Hürmüz Boğazı'nı kontrol etmek için giriştiği bazı faaliyetler, Suriye ile artan bir askeri işbirliği, terörizme sağladığı destek, bu ülkeden kaynaklanan tehditlerin odak noktasını teşkil etmekte ve endişe ile karşılanmaktadır. Öte yandan İran, uyguladığı rejimin tüm İslam dünyası için bir model oluşturduğunu, bunun yerel koşullara adapte edilerek uygulanabileceğini ileri sürmekte ve Mısır, Sudan, Cezayir, Suriye, Lübnan, Tacikistan, hatta Bosna-

Hersek'te* "devrimi ihraç politikası" etkinliği azalmasına rağmen devam etmektedir. İran, bilhassa İtalya, Fransa ve Yunanistan gibi bazı A.B. ülkeleriyle kaydettiği olumlu gelişmeler ile A.B.D.'nin tecrit politikasını kırmaya çalışmaktadır.

İran, doğu-batı enerji koridorları üzerinde yer alması ve Orta Asya enerji kaynaklarına yakınlığı ile stratejik bir konumdadır. Bu çerçevede, Hazar petrolünün geçebileceği bir güzergah olarak ülkesinin en ekonomik, kısa, güvenli ve istikrarlı yol olduğunu ileri sürmektedir. Ancak A.B.D.'nin aksi yöndeki baskı ve yaptırımları yüzünden, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirsizliğini bahane ederek, bu konuda alınacak kararları mümkün olduğunca geciktirmekte ve kendi çözüm önerileri çerçevesinde Hazar Denizi kaynakları üzerinde hak iddia etmektedir. Türkmen doğal gazının büyük bölümünün Hazar Denizi'nden geçirilmesi ile ilgili gelişmeler İran'ın beklentilerine önemli bir darbe vurmuştur. Bununla birlikte Türkmenistan ile İran arasında bir doğal gaz boru hattı inşa edilmiş bulunmaktadır.

Öte yandan İran Azerbaycan'ında, bağımsız bir Güney Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmasını amaçlayan milliyetçi hareketlerde gözlenen artış, etnik bir mozaik olan İran'da iç dengeler açısından endişe yaratmaktadır. Ortadoğu coğrafyasındaki nüfuzunu tescillendirmek isteyen A.B.D. yönetimi, İran'ın etnik çeşitliliğini de kullanarak iç dengeler üzerinde hesaplar yapmaktadır. A.B.D. yönetimi bu hesapları, İran'da yaşayan ve sayıları kesin olarak bilinmemekle beraber, otoritelere göre 25-35 milyon arasında olduğu varsayılan İran Türkleri üzerinden yapmaktadır. Böylelikle, A.B.D. bir yandan uluslararası kamuoyu önünde İran'ı yalnız bırakmaya ve yaptırımların etkinliğini artırmaya çalışırken, diğer yandan ülke içinde etnik kimlik karmaşası yaratarak istikrarı bozmaya, İran yönetimini zayıflatmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla A.B.D., İran'ı zayıflatmak ve kendisine müzahir bir iktidarı işbaşına getirmek için sadece İran'ın nükleer çalışmalarını ve terör

* Bosna'da barış anlaşmasına varılmasını takip eden dönemde, İran'ın hem Bosna-Hersek'e hem de Hırvatistan'a yaklaşma gayretleri dikkat çekmiştir. İran, Bosna'daki yeniden inşa faaliyetine 50 milyon \$'lık ek bir mali yardım yapmıştır.

odaklarına yardım ettiği savlarını değil, İran Azerileri'ni dahi bu uğurda bir koz olarak kullanma niyet ve maksadındadır. Bu yüzden A.B.D. yönetimi, İran Türkleri'ne özel önem vermektedir. Bu bağlamda, Amerikalı yöneticiler, Dünya Azerbaycanlılar Kongresi olarak adlandırılan bir grup ile bir araya gelmiş ve İran rejimi tarafından yaklaşık 30 milyon Azeri'nin haklarının ihlal edilmesi konusunu görüşmüştür. Görüşmede, kongre sözcüsü İran rejimi tarafından Azeri dilinin yasaklandığı, Azerilere ait tarihi yapıların yıkıldığı ve Azeri yer isimlerine Farsça isimler verildiği, Azeri haklarını savunmak amacıyla kurulmuş bütün politik ve kültürel örgütlerin yasaklandığı, basın özgürlüğüne izin verilmediği, Azerilerin işkenceye maruz kaldığı ve birçoğunun da hapisanede öldüğü gibi hususları ifade etmiştir. A.B.D.'li yöneticiler ise, A.B.D. 'nin Azerbaycan'ın sorunları ile her zaman ilgilendiğini ve yukarıda bahsi geçen konularda Dünya Azerbaycanlılar Kongresi ile daha yakın ilişkiler kuracağını ifade etmişlerdir (Olson, 2005, s. 125-126). Nitekim, Amerikan yönetimi, 1995 yılından beri Güney Azerbaycan'da faaliyet gösteren Güney Azerbaycan Milli Oyanış Hareketi (GAMOH)'ne ve bu hareketin lideri Mahmut Ali Çöhreganlı'ya yakın ilgi göstermiştir. Çöhreganlı, yaklaşık onbir ay, A.B.D.'de kalmış, bu süre zarfında başta Beyaz Saray ve Pentagon yetkilileri olmak üzere batılı pekçok devlet adamı ile görüşmüş, Güney Azerbaycan'da yaşayan Azerilerin dertlerini anlatarak destek aramıştır. Bahsedilen tüm bu gelişmeler, gelecekte, eğer İran terörizme karşı yapılan savaşta iş birliğine yanaşmazsa, Azeri sorununun, 1991'den sonra Kürt sorununda olduğu gibi, uluslar arası bir nitelik kazanacağına işaret etmektedir.

Güney Azerbaycan ve Azeri sorunu, İran'ın hassas noktasıdır. Bu sorunun, küresel veya bölgesel güçler tarafından istismar edilmesi ve Azeriler'in bu sayede uluslararası destek bulması, İran'ın gelecekteki bekası açısından çok büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Öte yandan İran Azerileri'nin Azerbaycan'a katılma koşulları her geçen gün gelişmektedir. Şöyle ki;

1- Dağlık Karabağ bölgesi yüzünden yaşanan Azeri-Ermeni Savaşı'nda İran'ın Ermenistan'a açıkça destek vermesi, İran'da yaşayan Azerileri rahatsız etmiş ve merkezi yönetimden uzaklaşmalarına neden olmuştur.

2- Azerbaycan'ın laik yapıda olması ve zenginleşmesi, İran'daki Azerilerin kuzeyi bir cazibe merkezi olarak görmelerine yol açmıştır.

3- Muhafazakar Cumhurbaşkanı Ahmedinecat'ın reformlara son verme süreci ve daha fazla tutucu kararlar alması güneydeki Azerileri kuzeye biraz daha yaklaştırmıştır.

4- Kuzey Irak'taki bölünme İran Azerilerini de milli kimlik ve ulus bilinci konularında heyecanlandırmıştır.

Peşi sıra gelen bölgesel veya küresel bazı gelişmeler, İran'ı her geçen gün biraz daha fazla endişeye sürüklemiştir. Başlangıçta Hazar Denizi'nin hukuki statüsü üzerinde Rusya ile birlikte hareket eden İran; Rusya'nın Hazar'ın kıt'a sahanlığı açısından sektörel bölüşüm fikrini kabul etmesi sonucunda olumsuz bir gelişme ile karşı karşıya kalmıştır. İran dışında, dört Hazar bölgesi ülkesinin karşılıklı görüşmeleri neticesinde, İran'ın Hazar Denizi yatağındaki payını % 13'e düşme ihtimali belirlemiştir. Hazar Denizi statüsünün belirsizliği yanı sıra, Mavi Akım, TCP ve BTC petrol-gaz boru hatlarının inşası ve İran'ın boru hatları üzerinde etkili olma şansının zayıflaması Amerika'nın kontrolü altında olan ve doğal gaz, petrol ve madenlerle dolu bir Afganistan ve buradaki kaynaklar üzerindeki Avrupa ve Amerika etkisi, yabancı lobilerin artan faaliyetleri, ulusal güvenliği tehdit eden ve İran'ın başına yeni jeopolitik ve jeostratejik sorunlar açan Azeri sorunu, adeta İran yönetimine hep bir ağızdan aynı şeyi söylemektedir: İran, terörizme karşı mücadeleye katılmadığı sürece, bu bölgedeki çıkarları azalacaktır (Olson, 2005, s. 126).

İran, dış politikasında bir takım sancılar yaşarken, ülke içi istikrar da gerilimlere sahne olmaya başlamıştır. İran'da baskı korkusuyla, geniş çaplı gösteriler nadir olarak yer almıştır. Ancak ülkenin çeşitli bölgelerinde son zamanlarda büyük katılımlarla rejim karşıtı gösteriler düzenlenmekte ve "özgürlüklerin genişletilmesi" söylemleri artmaktadır. Bunların en göze çarpanları Temmuz 1999 ve Haziran 2003 tarihlerindeki öğrenci protestolarıdır. Her ikisi de hükümetin güvenlik güçleri tarafından şiddet kullanılarak bastırılmıştır. İran'daki mevcut yönetim şekli, İran halkı arasında benimsenmemiştir. İran basınında veya ülke dışından kişilerle görüşmeler,

çok farklı yaş, sınıf, etnik ve dini yelpazeden birçok İranlı, İran devlet yönetimini açık sözlülükle ve sert bir üslupla eleştirmektedir. Ülke içinde yaşanan tüm bu çalkantıların en belirgin nedenlerinden biri, beklentileri ve siyasete bakış açıları değişmiş olan , iyi eğitilmiş, nüfusun yüzde yetmişini oluşturan genç bir jenerasyonun geliyor olmasıdır. Genel anlamda, genç nesil sosyal ve kültürel alanda geniş özgürlük tanınmasını ve siyasi katılımı istemektedirler. Öte yandan, gençlerin yaklaşık üçte birinin işsiz olduğu düşünülürse, siyasi öncelikler listesinde ekonomik çıkarların ön sıralarda yer alacağı anlaşılacaktır (Brezezinski, 2003, s. 31-32).

Küresel güç olma iddiasını sürdürmeyi hedefleyen Rusya açısından, İran Ortadoğu'daki vazgeçilmez müttefiktir. Rusya ve İran Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar bölgesel politikaları ve tarihin yüklediği görevler açısından rakip olmuşlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte taraflar arasında ilişkiler bölgesel iş birliğinden nükleer iş birliğine kadar uzanmıştır. Özellikle 1989'da askeri işbirliğini de içeren bir takım anlaşmaların imzalanmasından sonra, iki ülke arasında başta silah ve teknoloji konuları olmak üzere pek çok alanda yakın iş birliği başlamıştır. Ardından 1995 yılında imzalanan nükleer iş birliği anlaşması ile Rusya, İran'ın Buşehr eyaletinde nükleer tesis yapmayı ve tesisin çalışması için gerekli yakıtı vermeyi üstlenmiştir. Bu işbirliği günümüze uzanan süreçte çözülemeyen bir düğüm haline dönüşmüş ve A.B.D.'nin İran'a yönelik savaş tehdidi dahil olmak üzere sert açıklamalarına kadar sürmüştür. Günümüzde A.B.D.'nin İran'a yönelik baskıları sadece iki tarafın değil A.B.D.-Rusya, A.B - A.B.D., Rusya – A.B., A.B. - İran ilişkilerine de yansımıştır (Veliew, 2005, s. 8). İran, Rusya'dan en çok silah sistemleri satın alan üçüncü ülke konumundadır. Ancak İran'ın Rusya açısından önemi sadece ikili ticari ilişkilerden kaynaklanmamaktadır. Tacikistan'da ateşkesin sağlanmasında, Afganistan'da Taliban'a karşı savaşa yardım sağlamada, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemede iki ülke birlikte hareket etmişlerdir. A.B.D.'nin tek kutuplu dünya düzenine karşı , İran ve Rusya aynı kaygıları paylaşmışlardır. İran ile Rusya arasında pek çok konuda çok yönlü ortak politikalar izlenirken, Hazar havzasının paylaşımı konusunda görüş ayrılıkları vardır. İran, Hazar Denizi'nin beşe bölünerek her kıyıdaş ülkeye yüzde yirmi pay verilmesini ve petrol-doğal gaz rezervlerinden eşit olarak

faaydalanılmasını savunurken, Rusya Kazakistan ve Azerbaycan ile birlikte Hazar havzasının ulusal sektörlere ayrılmasını istemektedir. Boru hatları konusunda ise, iki ÷lke Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına karşı çıkarken, izlenecek güzergahlar konusunda farklı görüşlere sahip bulunmaktadırlar (Yapıcı, 2005, s. 21).

AB - İran ilişkileri incelendiğinde şu tespiti yapmak mümkündür. İran'a karşı Avrupa Birliği, özellikle Fransa, Almanya ve İngiltere'nin öncülüğünde ılımlı bir yaklaşım izlemektedir. Bu yaklaşımın özünde, İran'ın uluslararası izolasyondan kurtarılması ve daha fazla işbirliğine teşvik edilmesi vardır. Bu suretle, İran'daki reformist hareket soluklanması, bu destekle güçlenmesi ve dini liderlerin etkisini azaltarak, rejimin gerçekten demokratikleşmesi mümkündür. AB, bu politikanın sonucu olarak, İran'ın nükleer silah programından ve teröristleri desteklemekten vazgeçeceği düşüncesindedir. Bu nedenlerden dolayı Avrupa Birliği'nin üç güçlü üyesi İran ile ticaretin geliştirilmesi ve daha çok işbirliği yapılması hususlarında yeşil ışık yakmıştır. AB bu tutumunu günümüzde de sürdürmektedir. İran'ın nükleer silah programında kesinlik kazanmayan bulgular nedeniyle, BM Güvenlik Konseyi'ne getirilmesine Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa Birliği üyeleri sıcak bakmamaktadır. İran ise, AB ile süren olumlu ilişkileri sayesinde nükleer program probleminin çözümünde Batı kamuoyunda destek arayışına yönelmiştir (Erdurmaz, 2006, s. 15).

İran'ın destek arayışlarını sürdürdüğü bir diğer uluslararası örgüt de, Şangay İşbirliği Örgütü (Külebi, 2006, s.16)*'dür. ŞİÖ, Orta Asya'da A.B.D.'nin güçlenmesinin engellenmesi, Rusya ve Çin'in etkinliklerinden vazgeçmeyi düşünmedikleri bu coğrafyada, A.B.D.'nin müdahil olabileceği anlaşmazlık ve çatışma ortamlarının oluşmamasını hedeflemektedir. Daha

* 1996 ve 1997 yıllarında Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla Şanhay Beşlisi olarak örgütlenen kuruluş, askeri konularda anlaşmalar imzalamışlardır. 2001 yılında Özbekistan, örgüte katılmıştır. Aynı yıl, bir deklarasyon ile ŞİÖ'nün resmen kurulduğu ilan edilmiştir. Örgüt, güvenlik ve Orta Asya'da gelişebilecek kökten dinci teröre karşı ortak mücadele ve sınır anlaşmazlıklarının giderilmesini esas alan bölgesel bir kuruluştur.

geniş bir perspektiften bakıldığında, ŞİÖ'nün ilerleyen zamanlarda dünyanın başka bölgelerinde de A.B.D. ve Batı dünyasına karşı bir etki ve denge unsuru olması ihtimal dahilindedir. Nitekim örgüte üye ülkeler bu potansiyele sahiptir (Külebi, 2006, s. 16). İran, Hindistan ve Pakistan ile birlikte 2005 yılında ŞİÖ'ne gözlemci ülke olarak katılmıştır. Bu katılımlarla, ŞİÖ'nün sadece Orta Asya'yı değil, aynı zamanda Güney Asya ve Ortadoğu bölgelerini içine alan, bölgesel bir güç merkezi olma yolunda ilerlediği sonucuna varmak mümkündür (Ekrem, 2006, s. 10).

İran'ın nükleer silah üretmek için arayışları, küresel iddiası olan bütün güçlerin kendisi ile ilişkilerine özel önem vermesine neden olmaktadır. İran'ın sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz rezervleri, bu ülkeye gösterilen ilginin en önemli sebepleridir. Bu bağlamda, A.B.D. yönetimi İran'ı dize getirmek için Rusya, Çin ve Hindistan'ı yanına çekmekte zorlanmaktadır. Rusya, İran'ı kaybetmek istememektedir. Çin ve Hindistan ise, zengin kaynakları nedeniyle İran'ı gözden çıkaramamaktadır. Küresel mücadele içindekini yerinin ve öneminin farkında olan İran yönetimi, A.B.D.'nin ekonomik yaptırım uyarılarını ciddiye almamakta, bunu psikolojik savaşın bir parçası olarak görmektedir. İran'ın kendine olan bu özgüveni, elbette ki, Çin, Rusya, Hindistan, Kafkasya ve Orta Asya devletleri ile yürüttüğü ekonomik ilişkilerinden gelmektedir. Bu özgüvenin bir diğer nedeni olarak da, İran'ın dünyanın üçüncü büyük petrol ve ikinci büyük doğal gaz rezervlerine sahip olması ve dünya enerji gereksinmelerinin her geçen gün artması gösterilebilir (Veliew, 2005, s. 10-11). Nitekim, Ortadoğu'da gerginliğin tırmanması ve bu tırmanışın petrol fiyatlarına yansımaları, bir yandan İran'ın petrol gelirlerini artırmış, diğer taraftan İran petrol ve doğal gazına artan talep, bu ülkeye yönelik ekonomik yaptırımları zorlaştırmıştır.

Bölgesel aktörlerden biri olan ve küresel aktörlüğe doğru sıçrama hamlesi gösteren Çin açısından, artan enerji ihtiyaçlarını karşılamak adına İran'la olan ilişkileri son derece önemlidir. Zira İran ile işbirliği, Çin'in enerji politikasının ana maddelerinden birisidir. Bu sebeple Çin, petrol uğruna İran ile ilişkilerine önem vermektedir. İran'ın gözlemci üye olarak ŞİÖ'ne davet edilmesinde Çin çok önemli bir rol oynamıştır (Adıbelli, 2006, s. 81). Çin, bir

yandan A.B.D. ve AB ile ters düşmemek adına İran'ı uranyum zenginleştirme çalışmalarına son vermeye çağırırken, diğer taraftan uluslararası kamuoyu tarafından İran'a yaptırım uygulanmasına karşı çıkmaktadır. Çin'in petrol ithalatının %14'ünü İran'dan karşılaması, izlediği politikada temel etkindir (Ekrem, 2006, s. 22-23).

Amerikan yönetimi, Irak'taki rejim değişikliğinin bütün Ortadoğu'da demokratik değişime ön ayak olacağını umut etmekteydi ve Büyük Ortadoğu Projesi (Yılmaz, 2005, s. 20) buradaki başarıya endekslenmişti. Ancak, A.B.D. yeni dünya savaşı olarak nitelenen gayretlerini güç hesabı yapmadan, yeterli güç hazırlamadan, gücünü artıracak ittifaklar oluşturmadan, askeri gücünü savaşın yeni doğasına uygun hale getirilmeden başlattığı için zorlanmıştır. Ayrıca yükselişe geçen Çin ve Rusya gibi bölgesel aktörler, A.B.D. çıkarlarına ters insiyatifler geliştirmeye başlamışlardır (Eslen, 2006, s. 4). Öte yandan A.B.D. yönetiminin uygulamadaki bu başarısızlıkları aksi yönde tesirler yaratmıştır. Irak'ın işgali ve sonrasında A.B.D.'nin demokrasi tesisinde yarattığı vahşet ve karmaşanın, zaten Hatemi'nin reformlarının yerine getirilmesinde muhafazakar kesimin baskılarından bitap düşmüş olan İran halkını şoke etmiş ve mevcut rejimdeki köklü değişim fikri Irak örneği ile halkta ciddi bir şekilde endişeye yol açmıştır. İran'da hem sokaktaki adam, hem de aydınlar için, demokratikleşmek için Irak'ta yaratılan bir ortamı ve süreci yaşamak göze alınmaya değmeyecek bir maliyettir. Bundan dolayı, son zamanlarda İranlılar, radikal reform çağrılarını zayıflatarak, mevcut muhafazakar yapıyı koruma ve bunun içinde bir takım reformlar yapma fikrini, arzusunu öne sürmeye başlamışlardır. İranlı muhafazakarlar son seçimlerde muhalif politikalara son vererek, ekonomide iyileştirmeler yapacakları sloganları ile hemen hemen bütün kontrolü ele geçirmişlerdir.

A.B.D. yaklaşık yirmi beş yıldır İran' a karşı ambargo ve baskı politikaları uygulamış, ancak bunlardan hiçbiri etkin olamamıştır. İç politikada etkin olamayan tedbirlerin demokrasi yapılanması içinde etkin olamayacağı düşünülür ise, A.B.D.'nin İran' ı "şer eksenli" içinde nitelendirmesi ve zorlayıcı diplomasi uygulamasının çok etkin sonuçlar yaratmadığı değerlendirilebilir.

Ayrıca nükleer çalışmaları nedeniyle A.B.D. ile ilişkileri gerilen İran'a uluslar arası ambargo uygulama düşüncesinin pratikte zor olduğu değerlendirilmektedir. Zira İran'a yönelik ekonomik yaptırımların başarılı olması için A.B.D.'nin Avrupa, Rusya, Çin, Hindistan'ın desteğini alması şart gözükmemektedir. Ancak söz konusu aktörlerin enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla İran'la yaptıkları anlaşmalar düşünüldüğünde A.B.D. yaptırımlarının zayıf kalması kaçınılmazdır (Veliew, 2006, s. 20).

Öte yandan İran yönetimi A.B.D. baskılarını etkisiz kılmak için tehdit merkezli bir dış politika anlayışına yönelmiştir. Bu politikanın stratejileri şu şekilde sıralanabilir (Veliew, 2005, s. 14).

- A.B.D.'nin İran'a karşı ileri sürdüğü nükleer silah geliştirme ve terörizme destek iddialarını çürütmek amaçlı dış politika
- A.B.D.'nin olası saldırılarına karşı müttefik edinme amaçlı dış politika

Söz konusu politikalar, İran'ı Çin, Rusya, AB ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak, sanayileşmiş dünya ülkelerinin artan petrol ihtiyaçlarına karşı ülkenin petrol kaynaklarını koz olarak kullanmak, bölge ülkeleri ile güvenlik ve saldırmazlık anlaşmaları imzalamak şeklinde gerçekleşmiştir.

Devamlı, bölgedeki bütün tehlikelerin kaynağı olarak nitelendirilen bir İran'da milliyetçilik duygularının kuvvetlenmesi kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Ülkelerin işgali ve mevcut rejimin devrilmesi ile bir ülkede sivil topluma yönelik kurumların tesisi ve politik reformların gerçekleştirilemeyeceği gerçeğinden hareketle, ekonomik işbirliği ve kültürel ve sosyal iletişimlerle İran kazanılmalıdır. Bunun yolunun, son derece eğitimli ve global ekonomi ile entegre olması kolay olan orta sınıfın, barışçı sosyal ve politik değişimlerin garantörü olarak bilinçlendirilerek, demokratik yapılanma ve güvenli bir rejimin tesisinden geçtiği belirlenebilir. Bu günlerde de hem A.B.D., hem de AB, İran'ı daha iyi anlamaya, onunla ilişkilerini geliştirerek, Irak'ın yarattığı korkuları ortadan kaldırmaya yönelik çıkış yolları aramaktadır. Ancak, unutulmaması gereken en önemli konu, İran'ın nükleer silah için sahip

olduğu programları mutlaka kontrol altına alarak, askıya alınmasını sağlamaktır. Kim bilir belki İran gerçekte, A.B.D.'nin yaratmış olduğu uluslararası yalnızlığın giderilebilmesi için bu şekilde bir hareketle dikkatleri üzerine çekerek, batı dünyasının kendisine daha sıcak davranmasını sağlama politikasını gütmektedir. 2005 seçiminde muhafazakar kesimin başkanlığı kazanması Batı dünyası için daha zorlu bir İran gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Erdurmaz, 2005, s. 15).

A.B.D.'nin İran ile geliştirdiği herhangi bir ilişki, A.B.D.'nin ana menfaat alanlarında tatminkar bir çözüm olmalıdır. İran ile siyasi ve ekonomik ilişkiler, İran yönetimi uluslararası terör odaklarına destek verdiği ve nükleer silah programını bırakmadığı takdirde normale dönemeyecektir (Brzezinski, 2006, s. 65-66).

A.B.D.'nin stratejisinin 'ağırlık merkezi' İran'daki rejimdir, ancak rejimi değiştirmek pek kolay değildir. Bu nedenle de A.B.D.'nin İran stratejisinin henüz uygulanmadan çıkmaza girdiğini söylemek mümkündür. A.B.D. yönetimi İran'a karşı neyi nasıl yapması konusunda halen kararsızdır. Diğer taraftan İran en kötü varsayımları bile hesaplamakta ve göze almaktadır. A.B.D.'nin İran engelini aşamaması halinde, A.B.D.'nin küresel üstünlüğü zora gireceği ihtimal dahilindedir. Z. Brzezinski'ye göre, A.B.D.'nin küresel üstünlüğünü sürdürmesi, Avrasya kıtasındaki nüfuzunun ne kadar ve nasıl süreceğine bağlıdır. İran engelini aşamamış A.B.D., hem Avrasya'daki nüfuzunu, hem de küresel üstünlüğünü kaybedebilecektir.

6.3. İran-Türk Dünyası İlişkileri ve Güney Azerbaycan'ın Önemi

Türkler ile İranlılar arasında ilk ilişkilerin çok eski tarihlere dayandığı bilinmektedir. Horasan'dan Orhon Nehri'ne kadar uzanan ve o zamanlar adına "Turan" denilen Türk ülkesi ile İran ülkesi komşu olmaları sebebiyle, iki millet tarih boyunca etkileşim ve karşılıklı ilişki içinde bulunmuşlardır (Saray, 1999, s. 1).

Türkiye-İran ilişkileri tarihsel perpektiften incelendiğinde, devamlı bir mücadele ve bu mücadele içinde dönem dönem yapılan savaşlar göze çarpmaktadır. İran'da Şii Safevi devletinin kuruluşundan (1501) itibaren iki taraf ya savaşmışlar ya da birbirlerini zayıf buldukları anda (biri başka dış ya da iç sorunlarla meşgulken) üzerine giderek istediklerini elde etmekten çekinmemişlerdir. İki ülke arasında dini, siyasi ve çoğunlukla da mali sebeplerden doğan itilaf ve çatışmalar, Doğu Anadolu-Azerbaycan ve Irak-Batı İran hatları üzerinde 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Osmanlılar için Azerbaycan ve Kafkasya, İran için ise Irak elde edilmesi gereken stratejik hedeflerdi. Cumhuriyet dönemi Türkiye-İran ilişkilerinde ise Şah ya da Humeyni rejimi ayrımı olmaksızın iki temel boyut göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, Sadabad Paketi'yle başlayıp Bağdat Paketi, CENTO, RCD ve ECO çizgisinde devam eden siyasi ve iktisadi (ve belli ölçülerde güvenlik) işbirliği / uzlaşma boyutu; ikincisi ise genellikle Kürtler ve ideolojik meseleler üzerinde oluşan bir rekabet / zıtlık boyutudur. Bunlara Soğuk Savaş sonrasında yeni meseleler (Orta Asya, Kafkasya, Kuzey Irak ve İsrail) de eklenmiştir (Çetinsaya, 2006, s. 4).

Türkiye-İran ilişkilerinin son iki yüz yıllık tarihine kuş bakışı baktığımızda ilişkilerin iki temel eksen üzerinde şekillendiğini görmek mümkündür. İlk eksen iki ülke arasındaki sınır ve bu sınırın (Türkiye aleyhine kullanılmasının) yarattığı sorunlarla ilgilidir. 1890'larda temel sorun Ermeni meselesi olup Ermeni tedhişçilerin Doğu Anadolu bölgesinde eylem yapmaları ve Osmanlı Devleti'ni ciddi anlamda zaafa uğratmalarıdır. 1920'lerde ise temel sorun Kürt isyanları olmuştur. 1980'ler ve 1990'larda PKK'nın İran sınırını serbestçe kullanması Türkiye'ye maddi ve manevi anlamda büyük zararlar vermiştir. İkinci temel eksen ise İran'ın büyük devletlerle ilişkileri ve bunun Türkiye'ye yansımalarıdır. İran'ın Rusya/SSCB'nin kontrolüne girmesi, bu ülke tarafından işgal ya da destabilize edilmesi ihtimali Türkiye açısından endişe ile izlenmiştir. Bu bakımdan gerek Birinci Dünya Savaşı sonrasında, gerek İkinci Dünya Savaşı sırasında/sonrasında ve gerekse İran İslam Devrimi sırasında Türkiye, İran'ın kargaşa ve kaos ortamına düşerek parçalanmasından ya da komünizm ideolojisi tarafından işgale uğramasından

ciddi kaygılar yaşamıştır. Türkiye, bu dönemde İran'ın iç yada dış sebepler yüzünden parçalanmasının sözde Kürt milliyetçiliğini tetikleyeceğini ve bu durumun bağımsız bir sözde Kürt devleti oluşumuyla sonuçlanacağını öngörmüştür. Bu öngörü yüzünden Türkiye, Azeri kartını bile kullanmayı düşünmemiştir (Çetinsaya, 2006, s. 5). Görüldüğü gibi bu iki eksenin temel nirengi noktasını Kürtler teşkil etmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında bu iki temel eksenden biri (Rus/Sovyet tehdidi) ortadan kaybolmuştur. Ancak diğer eksen (İran'ın iç ve dış etkilerle parçalanması sonucunda sözde Kürt devleti kurulması ihtimali) Türkiye bakımından kaygı vermeye devam etmektedir. Günümüzde, Türkiye'nin İran politikasını, nükleer kriz süreci, Kuzey Irak'taki gelişmeler ve PKK faktörü belirleyecektir.

Türkiye İran'ın nükleer silah elde etmesine kesinlikle karşıdır. Zira nükleer silahlara sahip bir İran bölgesel ve küresel aktörler açısından bölgede büyük gerilimlere ve istikrarsızlıklara sebep olabilir. Aynı şekilde nükleer donanımına sahip bir İran stratejik bakımdan da bölge dengelerini değiştirebilir. Ayrıca Irak savaşı sonrası ortaya çıkan 'Şii kuşağı' faktörü İran lehine muazzam bir stratejik avantaj doğurabilir. Türkiye, Irak'tan sonra bölgede yeni bir istikrarsızlık kaynağı daha istemediğinden, Ortadoğu'nun ve Avrasya'nın stratejik dengeleri bakımından İran'ın nükleer çalışmalarını olumlu görmemektedir. Öte yandan İran ile son yıllarda bölgesel politikaları örtüşmeye başlayan ve ekonomik ilişkileri gelişen Türkiye, İran'a olası bir Amerikan veya Batı müdahalesini istememektedir.

Öte yandan, İran'ın Türkiye'ye bakış açısında, bazı çelişkiler göze çarpmaktadır. Bunlar, İran'ın bölgede üstünlük iddiası, Fars milliyetçiliği ve Sünni-Şii ayrılığıdır. Türkiye'nin Batı bloğu içinde yer alması, Türk halkının Müslüman olmasına rağmen laik ve çağdaş bir düzen içinde yaşaması ve bu durumun baskı altındaki İran halkı için İslami rejime alternatif bir model sergilemesi ve PKK/KADEK bölücü terör örgütünün İran yönetiminden müsamaha ve yardım alması gibi unsurların etkisiyle şekillenen bu çelişkiler, Türkiye-İran ilişkilerinin inişli çıkışlı olmasına yol açmaktadır. İran, yer aldığı

coğrafya üzerinde Türkiye'yi etkili bir ülke olarak görmekte, bu etkiyi azaltmak için fundamentalist İslami unsurların Türkiye'de daha fazla güçlenmesini istemektedir (Olson, 2005, s. 142-144).

İran, Türk kökenli nüfusun fazlalığından dolayı Türkiye ile ilişkilerinde bu güne kadar ihtiyatlı bir politika izlemiştir. Bu politikayı, din kisvesi altında İran Türkleri'ne asimilasyon uygulayarak pekiştirmiştir. İran, özellikle Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Türkiye'ye yakın bir tutum izlemelerinden dolayı endişe duymaktadır. Bu endişelerini gidermek adına, belirli konularda Ermenistan'a yakınlaşmakta, bölücü terör örgütüne destek sağlamakta ve topraklarında bulunmasına izin vermekte, laiklik aleyhtarı tutumu ile Orta Asya Cumhuriyetleri'ne devrim ihracı politikalarını izlemektedir. Türkiye ile İran arasında yapılmış bulunan güvenlik ve işbirliği protokolünün işleyişi, hudutlarda bölücü örgütün faaliyetlerini önleyecek düzeyde olmaktan uzaktır. İran, Kafkasya'da ve Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri üzerinde de nüfuz kazanmaya çalışmaktadır. Böylelikle, Türkiye'nin bu ülkelerdeki etkisini önce dengelemeyi, daha sonra da azaltmayı hedeflemektedir (Olson, 2005, s. 116 -208).

Ermenistan hudut kapısının kapalı olması dolayısıyla, İran halen Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile ticareti için yegane giriş-çıkış kapısını teşkil etmektedir. Ancak bu ticareti engellemek üzere İran'ın çıkardığı engeller sorun yaratmaktadır. Örneğin yılda İran'dan geçen 25.000 civarındaki kamyonun her biri 1.500 \$ geçiş ücreti ödemek zorunda bırakılmaktadır (Çakar, 2000, s. 4).

İran'da 1997 yılında, cumhurbaşkanlığı seçimlerini ılımlı Muhammed Hatemi'nin büyük farkla kazanmasına rağmen, bu olumlu gelişme İran' da radikal hızlı değişimlere yol açmamıştır. Aksine, Irak işgali sonrası A.B.D.'nin İran'a yönelik baskıcı politikaları ve yaptırımları, ülkede daha fazla tepki doğurmuş ve muhafazar akım keskin bir dönüşle eskisinden daha popüler olmuş, taraftar kitlesini artırmıştır. Bu durum, 2005 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini muhafazakar aday Mahmut Ahmedinecad'ın kazanmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye, İran ile iyi komşuluk ve ortak

çıkarlar temelinde dengeli ilişkiler sürdürmeyi amaçlamaktadır. Farklı rejimlere sahip Türkiye ve İran arasında olabilecek görüş ayrılıklarının iç işlerine müdahalelere yol açmaması ve sınır güvenliğine saygı esastır. Türkiye-İran ilişkileri, bölgenin barış, refah ve istikrarı bakımından önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, İran ile Türkiye arasında her düzeyde yakın temas ve istişareler sürdürülmektedir. Bu ilişkiler, başka bir ülkenin zararına değil, iki ülke halklarının yararına bulunmaktadır. Bu bakımdan, Türkiye ve İran'ın birlikte çalışma iradelerinden kimsenin yanlış sonuçlar ve anlamlar çıkarmaması gerekmektedir (Olson, 2005, s. 142-144).

Esasen yaklaşık 400 yıldır İran ile Türkiye arasında sınır değişikliğini zorlayan bir gerginlik vuku bulmamıştır. Bu, bölgemizin ve dünyamızın tarihinde pek rastlanmayan önemli bir başarıdır ve iki ülkenin bölgesel istikrara en anlamlı katkısını teşkil etmektedir, Türkiye ve İran'ın ilişkilerini karşılıklı yarara dayanan sağlam bir zeminde geliştirmeleri, uluslar arası barış ve güvenlik açısından büyük faydalar sağlayacaktır. Öte yandan, iki ülkenin aralarındaki ekonomik ve ticari iş birliğini derinleştirmeleri, bölgenin ortak refahına önemli katkılarda bulunacaktır. Bu yönden, Türkiye ile İran arasında geniş ekonomik işbirliği imkanları mevcuttur.

2001 yılı sonlarında İran, Hazar Denizi, Azerbaycan ve Kürt sorunları konusunda Türkiye'ye olan jeopolitik üstünlüğünü kaybederken, giderek kötüleşen İran ekonomisi, muhafazakar ve Hatemi taraftarları arasında gittikçe artan mücadele, ABH ile GAMOH'un faaliyetleri ve yükselen sözde Kürt milliyetçiliği gibi gelişmeler, İran'ın Türkiye'nin yükselen gücüne karşı koymasını güçleştirmiştir. A.B.D.'nin terörizme karşı savaş sloganına destek vermemesi ve bu konuda iş birliği yapmaya yanaşmaması, Tahran'ın sorunlarını daha da karmaşık hale getirmiştir (Olson, 2005, s. 142-144).

17-18 Haziran 2002 tarihlerinde Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer, Tahran'ın izin vermesi sayesinde Tebriz'i ziyaret etmiştir. Sezer, İran Azerbaycanı'nın merkezi ve büyüyen Azeri milliyetçiliğinin beşiği olan Tebriz'i ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur. İran hükümeti, Sezer'in Tebriz'i ziyaretine izin vererek Türkiye'ye karşı hissettikleri samimiyet ve

karşılıklı ilişkileri geliştirme isteğini bir anlamda göstermiştir. Cumhurbaşkanı Sezer, İranlı üst düzey yetkililerle yaptığı temaslara, ticari ilişkilerin geliştirilmesinden güvenlik konularına kadar birçok başlığı kapsamıştır. Görüşmeler esnasında, Türkiye, İran'ın PKK'ya ve farklı İslamcı gruplara verdiği destekten ötürü duyulan kaygılarını ifade etmiş, buna mukabil İran yönetimi Türkiye'nin Halkın Mücahitleri, ABH'ya ve GAMOH'a destek verdiğini iddia ederek rahatsızlığını belirtmiştir (Olson, 2005, s. 142-144).

A.B.D.'nin İran'a olası müdahalesi karşısında Türkiye'nin, zorlu bir süreç geçirmesi ihtimal dahilindedir. Bu zorluk, A.B.D.'nin Türkiye'den talepleri ile ilgili olacaktır. Zira, İran'a komşu olan Türkiye, özellikle de coğrafyasının sunduğu imkanlarla, A.B.D.'nin olası müdahalesi çerçevesinde üs talepleriyle karşılaşabilir. Ayrıca A.B.D. Türkiye'nin ağırlığını, İran'a karşı psikolojik bir baskı aracı olarak kullanmak isteyebilir. Çünkü, çevreleme veya doğrudan müdahale seçenekleri içinde Türkiye'nin coğrafyası ve etkinliği, A.B.D.'nin İran'a yönelik stratejisine önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu durumda, A.B.D.'nin olası talepleri karşısında Türkiye'nin tutumu, Türkiye-İran ilişkilerinde potansiyel bir gerginliğe yol açabilir. Ayrıca, İran'ın nükleer yeteneklerini geliştirmesi halinde, Türkiye İran'ı dengelemek adına konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan yeteneklerini gözden geçirmek zorunda kalacaktır. Tüm bu politika ve olası müdahaleler karşısında, Türkiye'nin en önemli çıkarı bölgesel istikrarın korunması ile ilgilidir. Ancak, A.B.D.'nin Ortadoğu bölgesindeki her girişimi bölgesel istikrara yeni bir darbe indirmekte, bölge ülkelerini yeni belirsizliklere itmektedir (Eslen, 2006, s. 5). Bu durumu, 11 Eylül saldırıları sonrasında A.B.D.'nin geliştirdiği Ortadoğu politikalarında görmek mümkündür. Türkiye, son yıllarda Ermenistan hariç komşularıyla iyi ilişkiler kurmuş iken, A.B.D.'nin Ortadoğu politikaları sonucunda ekonomik ve siyasi yönden bir bakıma izole olmaya zorlanmaktadır. Bu durumda Türkiye'nin komşularıyla iyi seyreden ilişkileri yerini tekrar belirsizliğe bırakacaktır. Bu şartlar, bölgesel bir güç merkezi olmaya aday Türkiye için kabul edilemez bir durumdur (Çetinsaya, 2006, s.5).

İran-Azerbaycan ilişkileri incelendiğinde, iki ülke arasında özlü sorunlar bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu sorunlardan biri, iki ülkenin izlediği dış

politikalarla ilgilidir. Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasını Ebulfeyz Elçibey ve Haydar Aliyev dönemi olmak üzere ikiye ayırmak gerekmektedir.

Elçibey dönemi; Rusya Federasyonu ile mevcut tüm ilişkilerini tersyüz eden, en öne planda Türkiye olmak üzere Amerika ve Batılı devletlere entegre olmak isteyen ve Kuzey İran'da yaşayan 20 milyon civarındaki Azeri Türkü ile Kuzey-Güney Azerbaycan (İran Azerbaycanı-Kuzey İran) 'ın birleşmesi konularını sürekli işleyen bir dış politika izlemiştir. Ancak Rusya Federasyonu (RF)'na olan 70 yıllık sosyal-siyasi-ekonomik bağımlılığı tamamıyla koparmak istemesi ve BDT'na üye olmayı reddetmesi, RF'nin bu bölgedeki siyasi-ekonomik çıkarlarının geleceğini tehlikeye düşürmüştür. Aynı şekilde İran'ın kuzeyindeki topraklarda yaşayan Azeri Türkleri'ni işaretle Kuzey - Güney Azerbaycan'ın birleşmesiyle ortaya çıkacak Büyük Azerbaycan meselesini daima sıcak tutması, İran yönetimi ile ilişkilerde soğukluk yaratmıştır. Nitekim Elçibey, RF ve İran gibi, bulunduğu bölgedeki etkin güçleri dikkate almayan ve tam tersine karşısına alan dış politikasının diyetini, bu gelişmelere iç dinamiklerin de eklenmesiyle Cumhurbaşkanlığından azledilerek ödemiştir (Pamuk, 1995, s. 55-56).

H. Aliyev dönemi; Elçibey'in Türkiye ağırlıklı siyasetinden vazgeçerek, tüm bölgesel güçlerle eşit ilişkilere dayalı bir denge politikasına yönelmiş, başta RF olmak üzere Türkiye, İran, A.B.D., İngiltere, Almanya ve İsrail ile olan bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı günden bugüne, petrol ve doğal gaz zenginlikleri yüzünden özellikle Rusya ve A.B.D. arasında bir nüfuz mücadelesine sahne olmaktadır. Günümüzde, Azerbaycan yönetimi bu küresel mücadeleyi denge politikası ile yürütmeye çalışmaktadır. Öte yandan küresel mücadelenin bir diğer ayağı olan A.B.D.-İran gerginliğinin bir savaşa dönüşme ihtimali, Azerbaycan'ı da zora sokacaktır. A.B.D.'nin muhtemel İran saldırısı sırasında Azerbaycan yönetiminin izlemekte olduğu denge politikası çerçevesinde tarafsız kalacağı şeklinde değerlendirilmektedir (Aslanlı, 2006, s. 10-11). Mayıs 2005'de İran ile Azerbaycan arasında üçüncü bir ülkenin, iki

ülkeden birine saldırdığında diğer ülkenin topraklarını kullanmasına izin verilmeyeceğine yönelik saldırmazlık anlaşması, A.B.D.-İran olası çatışması esnasında Azerbaycan'ın tarafsızlığı öngörüsünü ispatlar niteliktedir (Göçer, 2006, s. 21).

İran-Azerbaycan ilişkileri için en büyük risk, Azerbaycan'ın İran topraklarında yaşayan 25-30 milyon Azeri'yi etkilemesidir. 11 Eylül saldırılarından sonra, dünyada yaşanan gelişmeler paralelinde Azeri sorunu yeniden İran yönetimini rahatsız etmeye başlamıştır. İran yönetimine göre, Türkiye, Azerbaycan ve/veya A.B.D. tarafından desteklenen Azeri milliyetçiliği, potansiyel olarak İran rejimine tehdit olarak algılanmıştır. Bir yanda Hazar Denizi ve Azerbaycan'daki güçlü jeopolitik konumundaki kayıp, diğer yanda Batı dünyasına karşı mücadele ve Güney Azerbaycan'daki güçlü bir milliyetçi hareket, devletin varlığını tehdit eden kaygı verici unsurlar olarak ortaya çıkmıştır.

Özellikle, 2000 yılından sonra, Türkiye, İran ve diğer bölge ülkelerinin jeopolitik ve dış politikalarında Azerbaycan sorunu, oldukça önem arz eder hale gelmiştir. 21. yüzyılın ilk üç yılı boyunca Azeri ve Azeri milliyetçiliği sorunlarının tekrar gündeme gelmesinin belli başlı nedenleri vardır. Bu nedenler arasında karmaşık, yerel, bölgesel, ulusal ve uluslar arası güçler sayılabilir.

2000'li yıllarda milliyetçilik kavramı açısından Azeri kimliğinin canlanmasında birtakım yerel ve bölgesel nedenler etkili olmuştur. Yerel nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

-Güney Azerbaycan'da yaşayan entelektüel ve milliyetçiler, İran İslam Cumhuriyeti yönetiminde kendilerine yeterince yer verilmediğine dair sitemkar ve şikayetçi olmuşlardır. Nitekim Çöhreganlı'nın 1995 yılında yapılan seçimlerde yüksek oy almasına rağmen İran parlamentosuna giremediği için GAMOH'a ön ayak olmuştur.

-Azeriler özellikle Azeri dilinde yayının engellenmesinden dolayı son derece rahatsız olmuşlardır.

-Güney Azerbaycanlılar, kendilerini İran İslam Cumhuriyeti ile pek özdeş görememişlerdir. Yönetimde hiçbir Azeri'nin olmayışı da bu durumu açıklamaktadır.

-Güney Azerbaycan halkı, İran İslam Cumhuriyeti'nin kötü ekonomik performansından memnun değildirler.

Tebriz ile Tahran arasındaki gerilimi tetikleyen bazı bölgesel faktörlere de değinmekte yarar vardır.

-1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti 'nin bağımsızlığını ilan etmesi Güney Azerbaycan Türk halkı arasında milliyetçi duyguların uyanmasına yol açmıştır.

-1992-1994 yılları arasında Dağlık Karabağ bölgesi yüzünden Azerbaycan ile Ermenistan arasında cereyan eden savaş ortamı, milliyetçi hareketleri kamçılamiş, ulus kimliği ve ulus birliği gibi duyguların yükselmesine yol açmıştır.

-İran yönetiminin Ermenistan ile ilişkilerinin gerek Azeri-Ermeni Savaşı'nda gerekse de savaş sonrasında olumlu yönde seyretmesi, İran'da yaşayan Türkler'in İslam Cumhuriyeti'nden uzaklaşmasına neden olmuştur.

-Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol ve doğal gaz ihracatı ile ekonomisinin iyileşmesi buna karşılık , Güney Azerbaycan Türkleri'nin ekonomik yönden zayıf olması dikkatleri kuzeye çevirmiştir. Bir tarafta İran'ın petrolü ve gazı için başka pazarlar bulma konusundaki başarısızlığı ve uluslararası izolasyonu, diğer tarafta Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı ile ilişkilerini geliştirmesi, iki ülkenin ekonomik performanslarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Tüm bu faktörler, Bakü'de ABH'nın ve Tebriz'de GAMOH'un ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur.

Güney Azerbaycan Türkleri arasında milliyetçilik olgusunun canlanmasında uluslararası faktörler de, önemli rol oynamıştır (Olson, 2005, s. 148).

-AC liderleri, özellikle Haydar Aliyev, Azeri kartını oynamaları halinde Tahran'ın, Azerbaycan'ın Türkiye, İsrail, A.B.D. ve Rusya 'ya yakınlaşmasını engellemek için Bakü üzerinde baskı kurma yeteneğini azaltacağını düşünmüşlerdir.

-Aliyev rejimi ayrıca, Azeri sorununun yeniden ölçülü bir şekilde alevlenmesiyle, İran'a Ermenistan ile olan ittifakını yeniden düşünmesi için bir uyarı vermek istemiştir.

-Güney Azerbaycan milliyetçiliğine verilen destek, İran İslam Cumhuriyeti'ne ve İslamcı meşruiyete bir tehdit oluşturmuştur.

-PKK ile Türkiye arasında cereyan eden savaşta, İran'ın PKK'ya verdiği desteğini kesmesini sağlamak için Türkiye, İran'a karşı Azeri kartını kullanmaya çalışmıştır. Bunun dışında Türkiye, Azeri kartını, İran'ın 1980'lerden beri Irak Kürdistan'ında jeopolitik alanı arttırma, sağlamlaştırma, koruma ve kurma çabalarını azaltmak için de kullanmıştır.

-İsrail, Azeri milliyetçiliğini destekleyerek, İran'ın jeopolitik ve jeostratejik manevra yeteneklerini sınırlamak ve Filistin'deki İslami Cihat ve Hamas, Lübnan'daki Hizbullah ve Suriye'ye destek vermesini zorlaştırmak amacı gütmüştür. Ayrıca güçlü bir Azeri milliyetçiliği sayesinde, Hazar Denizi havzasının kıyıdaş ülkeler arasında yapılacak görüşmelerde paylaşılması şeklindeki bir politika, İran'ın Hazar'daki pozisyonunu zayıflatmayı amaçlamıştır. Bu politikalar, Kudüs, Washington ve Brüksel tarafından desteklenmiştir. Yine İsrail, Azeri milliyetçiliğine ve A.C.'nin gücünün

genişlemesine verdiği destek ile, Hazar Denizi'nden ve A.C.'den çıkan petrol ve doğal gaz boru hatlarını korumayı amaçlamıştır.

Azeri sorununun yeniden ortaya çıkışı, A.B.D., AB, Türkiye ve İsrail'in amaçlarına da uygun olmuştur. Böylelikle, İran'ın Orta Asya, Ortadoğu ve Güneybatı Asya'dan geçen enerji koridorlarına katılım şansını azaltmıştır. Ayrıca Azeri milliyetçiliğinin yükselişi, İran Körfezi ülkelerinin önemini ve bu ülkelerin Arap-İsrail mücadelesinde Amerikan politikalarını etkileme şansını azaltmıştır. Azeri milliyetçiliğinin ve Azeri sorununun büyümesi, ayrıca A.B.D., AB, Rusya ve Çin'i de içine alan G-8 ülkelerine, uluslar arası ekonomide dolar ve euronun rolünü istikrarlı kılmak, Arapların ve birçok Müslüman ülkenin uluslar arası ilişkileri etkilemesini önlemek ve İran Körfezi ve Hazar Havzası ülkelerinin enerji kaynaklarına ulaşımı ve bu kaynakların ücretini daha etkili bir şekilde belirlemek gibi global katkılar sağlamıştır (Göçer, 2006, s. 21).

1991'den günümüze kadar gelişen Azeri sorununda ilginç bir nokta dikkat çekmektedir. Esasında, Azeri sorunu, İslamcı evrensel söylemleri destekleyen İran İslam Cumhuriyeti'nin koruması altında ortaya çıkmıştır. Ancak İran, bu değerlerin alt grup milliyetçiliklerine ve ayrılıklara sebep olacağını ve devleti bir gün tehdit edecek boyutlara ulaşacağını öngörememiştir. İran yönetimi, İslami devletin ekonomik yönden başarısız olmasının, zincirleme olarak daha büyük ayrılıklara ve bölgeciliklere neden olacağını, bu gelişmelerin ise İslamcı söylemlerin daha da sertleşmesine yol açacağını ve bunun da yine ayrılıklara sebep olacağını düşünememişlerdir. 1945 yılında, Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduğu zaman, bu liderlerden hiçbiri, bir yarım yüz yıl sonra Azeri sorununun yerel, bölgesel, ulusal ve uluslar arası politikalarda tekrar ve 1945-1946'da olduğundan daha önemli bir rol oynayacağını tahmin edememiştir. Tüm bu gelişmelerin seyrinde İran devlet adamlarının, A.B.D. emperyalizminin ne büyük bir tehdit olduğunu kavrayamış olması, İran adına önemli bir handikap olmuştur.

A.C. ile İran arasında bir diğer önemli sorun da, Hazar Denizi'nin yeni statüsü ve paylaşımına yöneliktir. Sovyetler'in parçalanmasıyla Hazar Denizi

çevresine İran ve Rusya'nın yanında A.C., Kazakistan ve Türkmenistan'ın eklenmesi statü konusunda yeni sorunlara yol açmıştır. Sovyet döneminde, İran'ın Hazar Denizi'ndeki payı %12-13 idi. Hazar Denizi'nin yeniden paylaşımı konusunda İran'ın önerisi, denizin her ülke için %20'lik dilimler halinde beş eşit parçaya bölünmesi şeklindedir. Ancak, Azerbaycan Rusya ve Kazakistan Hazar havzasının kıyı uzunluklarına göre bölünmesini istemektedir. Bu öneriye göre, İran'a yaklaşık %14, A.C., Rusya ve Türkmenistan birbirine yakın ve %20'nin biraz altında, Kazakistan ise yaklaşık %30 pay alacaktır. Hazar Denizi'nin ihtilafli statüsü, altındaki muhtemel rezerv zenginliğine bağlı olarak gelecekte yeni gerginliklere sebep olacak potansiyeli taşımaktadır (Göçer, 2006, s. 21). Öte yandan, İran Hazar Denizi kaynaklarının işletilmesi konusunda A.C.'nin Batılı şirketlerle işbirliğine girmesini tarihi bir hata olarak vasıflandırmaktadır.

7. SONUÇ

İran, zengin kültürel yapısı, köklü devlet geleneği, çeşitlilik arz eden çoklu etnik yapısı, Şiiliğin dünyadaki en büyük temsilcisi, sahip olduğu yeraltı zenginlikleri, Ortadoğu'yu Orta Asya'ya bağlayan jeostratejik konumu, İslami esasları benimseyen ve bunu Müslüman devletlere ihraç etmeyi prensip edinen rejim yapısı ile hem bölgesel, hem de küresel anlamda uluslararası politikaları etkileyen bir konumdadır. İran'ın son yıllarda üzerinde ciddiyet ve ısrarla çalıştığı nükleer program ve Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile ülkede tekrar ivme alan muhafazakar akım, uluslararası aktörlerin dikkatlerini tekrar bu ülkeye çevirmelerine yol açmıştır. Ancak uluslararası kamuoyunu İran'ı izlemeye iten sebepler sadece bu iki husus değildir. Günümüzde bölgesel ve küresel aktörlerin enerji havzaları üzerindeki nüfuz mücadeleleri ve bu uğurda kendilerine müzahir iktidarları işbaşına getirme gayretleri, dünya politikalarına yön vermekte olup, İran da diğer bölge devletleri ile birlikte bu çetin mücadelede kendine düşen payı almaktadır.

Bu noktada, günümüzde dünyanın ve içinde Türkiye'nin de yer aldığı Orta Asya'dan Ortadoğu'ya uzanan coğrafyanın yaşamakta olduğu karmaşık ve belirsiz olaylar zincirini daha iyi idrak etmek için 1990'lardan itibaren dünyada cereyan eden büyük hadiselerle kısaca değinmekte fayda vardır.

1990'lı yıllarda S.S.C.B.'nin dağılmasıyla başlayan süreçte Orta Asya'da hüküm süren Türk devletleri dahil olmak üzere 11 devlet bağımsızlığını ilan etmiştir. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi, bir anda A.B.D.'yi dünyanın tek hegemonik gücü olarak zirveye taşımıştır. Böylelikle dünya, iki kutupluluktan çıkarak tek kutuplu bir uluslararası düzen ile tanışmıştır. Öte yandan onbir devletin bağımsızlık ilanları, uluslararası arenada, S.S.C.B.'nin dağılmasından çok daha büyük önem taşımıştır. Zira bağımsızlık ilan eden devletler arasında son derece zengin yeraltı kaynaklarına sahip olanların yanı sıra, stratejik kabul edilebilecek yollar ve noktalar üzerinde bulunanlar da vardı. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi Kafkaslar, Ortadoğu ve Orta Asya'da güç boşluklarının oluşmasına yol açmıştır. Bu durum, başını

A.B.D.'nin çektiği Batı dünyasının bu ülkeler üzerinde nüfuz mücadelelerine sebep olmuştur. Bu mücadelelerde temel amaç, son derece basit ve açıktır. Bu amaç, enerji havzalarını kontrol edebilecek g ve nüfuza sahip olmak, enerji nakil koridorlarının güvenliğini sağlamak, enerji kaynaklarını en ekonomik, en emniyetli ve en uygun Şekilde transfer etmek ve bu amaçlara ulaştamak için Batı dünyasına müzahir iktidarları işbaşına getirmek Şeklinde zetlenebilir.

Söz konusu nüfuz mücadeleleri, 11 Eylül 2001 tarihinde yeni bir açılıma sebep olmuştur. Bu tarihte, dünyanın tek süper gücü olarak dünya politikalarına yön veren yegane hegemonik güç, A.B.D. kendi toprakları üzerinde hiç tanımadığı bir kavramla, terörizm ile karşı karşıya kalmıştır. 11 Eylül terör saldırıları karşısında Amerikan yönetimi, Batılı diğer g odakları ile birlikte, dünya politikalarını tekrar revize etmiştir. Değişime uğrayan politikalar, dünya kamuoyuna uluslararası terörizmle mücadele, insanlığın refah ve aydınlık geleceği, nükleer silahlanmanın durdurulması, dünya barışı, Şer odağı ülkelerde mevcut rejimlerin tasfiyesi, dünya barışı gibi söylemlerde hayat bulmuştur. A.B.D. ve Batılı devletler, 2002 yılında uluslararası terrisme destek verdiği ve insanlık alemine bir tehdit teşkil ettiği gerekçesiyle, Afganistan'daki Taliban yönetimine savaş açmış ve Batılı gler Afganistan'ı işgal etmiştir. 2003 yılında ise, kitle imha silahlarını bulundurduğu gerekçesiyle, A.B.D. Irak'a savaş açmış ve kısa zamanda tüm lke, Amerikan askerleri tarafından işgal edilmiştir. Irak halkına demokrasi, özgürlük, bağımsızlık, diktatör Saddam Hüseyin ve rejiminin tasfiyesi sloganlarıyla giriŐilen mücadelede, günümüzde gelinen durum, sadece diktatör ve rejiminin tasfiye edildiği Şeklinde ortaya çıkmıştır. Afganistan ve Irak işgalleri ile A.B.D. Ortadoğu'ya yerleşme stratejisini gerçekleŐtirmiŐtir. Sıranın Şer odağı olarak nitelendirilen başka ülke ve rejimlere gelmesi, küresel ve bölgesel aktörlerin yapacağı yeni değerlendirme ve etüdler iŐđında ortaya çıkacaktır.

Bu noktada Irak işgalini, bölge dengelerine yapacağı muhtemel etkiler açısından değinmekte fayda vardır. Irak'ta işbaşına gelen iktidarın kalıcılığı, A.B.D. ulusal çıkarları açısından hassasiyet taşımaktadır. Çünkü, Irak

belirlenmiş petrol rezervleri yanında tahmini öngörüler ışığında sahip olduğu rezervlerle daha çok uzun yıllar A.B.D.'nin ihtiyaç duyacağı enerji gereksinimini karşılama yeteneği bakımından vazgeçilemez bir coğrafyadır. Bu sebeple günümüzde Irak toprakları, A.B.D. ve ona müzahir iktidar ile bunlara muhalif gruplar arasında adeta bir iç savaş şeklinde direniş ve mücadeleye sahne olmaktadır. Öte yandan, A.B.D.'nin Irak'taki mücadelesine en büyük destek, demografik yapı içinde üçüncü etnik çoğunluğu teşkil eden Irak Kürtleri'nden gelmektedir. Irak'ta yaşayan Kürtler, Irak'ta federatif yapıdan sözde bağımsız bir Kürdistan'a uzanmak hedefiyle, A.B.D.'nin Irak politikalarında saf tutmuş görünmektedir.

Irak'ta A.B.D.'nin işgaliyle hüküm sürmeye başlayan belirsizlik ve kaos, komşu ülkeler tarafından da kaygıyla izlenmektedir. Bu ülkelerin başında Türkiye ve İran gelmektedir. Irak'ın üniter yapısının korunmasını savunan Türkiye, Irak kuzeyinde, kendisine komşu bağımsız bir sözde Kürdistan devletini istememektedir. Çünkü bağımsız sözde Kürdistan devleti şeklindeki olası bir oluşum, Türkiye ve İran dahil Ortadoğu'da tüm dengeleri değiştirebilir. Böyle bir oluşumun A.B.D.'nin çıkarlarına hizmet etmekten öteye geçemeyen, uydu bir devlet olacağı aşikardır. Olası bir sözde Kürdistan devleti oluşumu, çoğunlukla Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde yaşayan Kürtler üzerinde, temelde mesnetsiz ve mantıksız Kürt milliyetçiliği propagandalarının yoğunlaşmasına, sözde Kürdistan'ın bir cazibe merkezi olarak gösterilmesine, bölücü terör örgütünün eylemlerinin artmasına, örgütün bölgeyi üs ve eğitim merkezi olarak kullanmasına yol açabilir. Bu durumun, Türkiye'nin iç istikrarı ve üniter bütünlüğü açısından ciddi tehdit oluşturacağı değerlendirilmektedir. Irak Kürtleri'nin A.B.D.'nin izniyle yaratmak istediği oluşumun doğuracağı tehdit, Türkiye cephesinde İran'a nazaran daha ciddi kaygılara yol açmaktadır. Çünkü, Türkiye'de yaşayan Kürt kökenli Türkler'in sayısı, demografik olarak İran Kürtleri'nden fazladır.

Irak'taki gelişmelerden Türkiye'nin kaygı duyduğu bir başka oluşum da, Irak'ın %60'ını oluşturan Şii kesimin etkinliğinin ülke yönetiminde artmasıdır. Türkiye'nin iki komşusu Suriye ve İran'da Şiiler iktidardadır. Tarihte Şii ittifakının zararlarını yakından gören ve yaşayan Türkiye, Irak'ta da olası bir

Şii iktidarını ulusal çıkarları açısından sakıncalı görmektedir. Irak'ta Şiiler daha aktif duruma gelirse veya iktidarı ele geçirirlerse, Türkiye güney ve doğu sınırlarından Şii hakimiyeti ile çevrilmiş olacaktır. Bu olası gelişme karşısında, Türkiye daha büyük ve ciddi tehditlere maruz kalacağı, bu anlamda bölge istikrarının çıkmaz bir kaosa sürükleneyeceği değerlendirilmektedir.

İran da, Irak'ta yaşanan gelişmeleri endişe ile izlemektedir. İran'ın endişelerinin başında, Irak İşgali sonrasında A.B.D. ile komşu olması gelmektedir. İran, A.B.D. ile komşu olmasından son derece rahatsızdır. İran, gerek Irak'ta gerekse de bölge coğrafyasında istikrar ve huzurun A.B.D.'nin Irak'ı terk etmesiyle geleceği tezini savunmaktadır. İki ülke arasında 1979 yılında başlayan hasmane ortam günümüzde sürmektedir. İran da Türkiye gibi, Irak'ta muhalif durumda Iraklı Şiiler'in yönetimde etkili konuma gelmesinden çekinmektedir. İran 1980 yılından beri Irak'ta yaşayan Şiiler üzerinden Irak'ın içişlerine karışmış ve Şii toplumunu kendi ulusal menfaatlerine yönelik kullanmıştır. Irak'taki mevcut durumda Şiiler'in etkinliğinin çok artması, hatta iktidara gelmeleri, İran açısından yukarıda bahsedilen olanaktan mahrum kalmak anlamına gelecektir. Ayrıca, Irak'ta güçlenecek olası Şii hareketi, tüm dünyada Şiiliğin merkezi olarak kabul edilen İran için bir rakip çıkması demektir. Bu olası senaryolar, İran'ın arzu ettiği durumlar değildir.

Irak'ta halen işgalin sancıları devam etmekte olup mevcut bölgesel politikalar belirsizliğini korumaktadır. Irak üzerindeki A.B.D.-İran nüfuz mücadelesi yoğun olarak sürerken, Türkiye, bekası için tehdit yaratacak durumları öngören ulusal politikaları süratle belirlemeli ve uygulamaya geçirmelidir. Zira, Irak'ta statükoyu değiştirecek her durum, mutlak surette Türkiye'ye tesir edecektir. Bu süreçte, Irak bilmecesinin çözümünde en etkili aktör olarak A.B.D.'nin rol alacağı, diğer aktörlerin İran, Türkiye ve hatta İsrail olacağı değerlendirilmektedir.

Afganistan ve Irak işgalleri ile Ortadoğu'ya tamamen yerleşen A.B.D., özellikle Orta Asya Türk devletleri ve Türkiye ile iyi ilişkilerini geliştirerek,

nüfuz alanını Ortadoğu-Orta Asya ekseninde sağlam temellere oturtmaya çalışmaktadır. A.B.D.'nin bu politikalarına engel olabilecek yegane ülke, İran'dır. İslami devlet yapısı, uluslararası terör örgütleri ile ilişkisi, nükleer çalışmaları, Amerikan aleyhtarlığı ve jeostratejik konumu ile İran, aşılması zor ancak, A.B.D.'nin bölgesel kazanımlarının selameti açısından mutlaka aşılması gereken bir engeldir. Ancak İran engelini aşmada, A.B.D. için Irak'ta olduğu gibi askeri işgal seçeneğini kullanmak pek olası bir ihtimal değildir. Askeri seçenek, Irak'ta adeta batağa saplanan A.B.D. açısından, bölgedeki kazanımlarını kaybetmesine yol açabileceği gibi, dünyadaki prestiji ve hegemonyasını da tamamen altüst edebilir. En basit askeri seçenek, İran'daki nükleer merkezlerin olası bir hava saldırısıyla vurulmasıdır ki, bu seçenek dahi, kriz ibresini en kötü ihtimalle sınırlı güç kullanımından bölgesel ölçekte bir savaşa dönüştürebilir. A.B.D.'ni askeri seçeneklerden alıkoyan nedenler arasında, İran'ın geniş bir coğrafyaya sahip olması, köklü devlet geleneği, güçlü ordusu ve askeri gücünü bugün için sınırlı nükleer imkan ve kabiliyetlerinin yanı sıra uzun menzilli füze sistemleriyle destekleyebilecek olması, İran'ın uluslararası arenada özellikle Rusya Federasyonu ve Çin'den destek görmesi ve A.B. ülkeleri nezdinde askeri seçenek ihtimalinin pek kabul görmemesi sayılabilir. Bu şartlar altında, askeri seçeneği uzak ve en son ihtimal olarak değerlendiren A.B.D. yönetimi, başka alternatifler üzerinde çalışmaktadır. A.B.D.'nin İran'da gerçekleşmesini istediği husus, yakın gelecekte rejim değişikliğinden öte iktidar değişikliğidir. Bu senaryoya göre; İran'da iktidara gelecek A.B.D. yanlısı bir hükümetin, A.B.D.'nin bölgeye yönelik politikalarını kabul etmesi, en azından, Amerikan çıkarlarına dokunmaması A.B.D.'nin temel hedefidir. Bu hedefe ulaşabilmek için her yolu mubah sayan A.B.D., bir yandan uluslararası terörizme destek verdiği gerekçesiyle İran'ı dünyadan izole etmeye çalışmakta, her türlü yaptırımın etkin olarak uygulanması için uluslararası kamuoyu nezdinde propaganda yapmakta, diğer yandan İran'ın ısrarla yürüttüğü nükleer çalışmalarını insanlık alemi ve bölge istikrarı için bir tehdit oluşturduğunu dünyaya yansıtarak söz konusu çalışmaların durdurulmasını istemektedir. Ancak A.B.D. yönetiminin tüm bu yaptırım ve politikalarına rağmen, İran üzerinde tam anlamıyla etkili olduğunu söylemek yanlış olur. Bu noktada, A.B.D.'nin Ortadoğu - Orta Asya ekseninde cereyan eden nüfuz mücadelesinde yalnız

olmadığını, son derece stratejik ve petrol, doğal gaz gibi zengin enerji havzalarıyla dolu olan bu coğrafyanın, R.F., Çin ve A.B. ülkeleri gibi bölgesel aktörlerinde iştahını kabarttığını vurgulamakta fayda vardır. A.B.D.'nin söz konusu eksen üzerindeki politikaları, bölgesel aktörlerin politikaları ile uyuşmamaktadır. Bu durumu, en basit şekilde çoklu bir nüfuz ve pay kapma mücadelesi olarak görmek mümkündür.

Öte yandan İran, A.B.D.'nin kendisine yönelik yaptırım ve izolasyon politikalarının tesirini azaltmış görünmektedir. Bu bağlamda, İran'ın bölgesel aktörlerin desteğini kazanmada, sahip olduğu jeostratejik konumunu ve yeraltı zenginliklerini, oldukça iyi kullandığını söylemek mümkündür. Ayrıca İran ekonomik ve askeri alanlarda gelişmesini sürdürdüğü takdirde, A.B.D.'nin bölgesel politikalarını zora sokabilecek potansiyel ve altyapıya sahiptir. Bu noktada, A.B.D.'nin İran'ı yeni bir strateji ile bölgede etkisiz kılacağı değerlendirilmektedir. Bu bir öngörü olup içeriği şudur: A.B.D.'nin Ortadoğu-Orta Asya eksenindeki çıkarları yaşamsalıdır. Afganistan ve Irak işgalleri ile söz konusu eksen üzerindeki kontrolün ilk iki ayağı tamamlanmıştır. Suriye, A.B.D. çıkarları açısından ciddi anlamda bir tehdit değildir, zaten son dönem politikalarıyla Suriye, A.B.D. güdümüne girmiştir. Ortadoğu-Orta Asya eksenindeki Amerikan çıkarlarını tehdit eden yegane güç, İran'dır. A.B.D.'nin İran ile ilgili olarak öncelikli hedefi, bu ülkede kendisine müzahir bir hükümeti işbaşına getirmektir. Kapalı kapılar ardındaki İran toplumunun içinde bulunduğu hoşnutsuzluk, Batı taraftarı bir hükümeti işbaşına getirmek için elverişli şartlar sağlamaktadır. Öte yandan, A.B.D.'nin bugüne kadar uygulamış olduğu yaptırım, izolasyon ve benzeri politikaların başarılı olmadığı, A.B.D. yönetimi nezdinde istenen sonuçları halen doğurmadığı apaçık ortadadır. O halde, bir yanda açıktan mevcut politikaları uygulamaya devam ederken, gizliden gizliye İran'ın temel dinamiklerinden biri olan çoklu etnik yapı üzerinde oynamak, etnik grupları etki altına alarak İran'da bir karmaşa ve kaos ortamı yaratmak, ülke genelinde gündemi meşgul etmek, bu sayede İran'da mevcut rejimin altını oyarak hükümeti ve hatta rejimi tasfiye etmek, netice itibariyle Amerikan çıkarlarına yandaş bir iktidarı işbaşına getirmek olası bir hal tarzıdır. İran'ın çeşitlilik arz eden etnik yapısı içinde, yukarıda bahsedilen stratejinin icraasında kullanılacak yegane

unsur, gerek demografik yapısı ve içinde bulunduğu şartlar, gerekse de tarihsel süreçte giriştikleri bağımsızlık hareketleri itibariyle, İran Türkleri'dir.

İran'ın etnik çeşitlilik arz eden demografik yapısı içinde, Türkler'in en kötümser tahmin ile ülke nüfusunun üçte biri, en iyimser tahmin ile ülkenin yarıya yakın nüfusunu teşkil ettiğini söylemek mümkündür (İran'da Türk demografik yapısından, detaylı olarak ikinci bölümde bahsedilmiştir). Bu bir öngörüdür, zira İran resmi makamları, İran Fars politikalarının bir gereği olarak, Türk nüfusuna ilişkin sağlıklı bilgiler vermekten ısrarla kaçınmaktadır. Bu çerçevede, İran resmi beyanlarının da gerçekten uzak ve maksatlı olarak çarpıtılmış olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü, İran, 1925'ten bu yana, bekası için ciddi anlamda hassasiyet oluşturan etnik çeşitliliği İran'ın üniter geleceği açısından büyük bir tehdit olarak kabul etmiş, Fars milliyetçiliği söylemleri ile bu hassasiyeti gidermek ve çoklu etnik yapıyı Fars kimliği potasında eritmek amacı gütmüştür. Gerek Pehlevi Hanedanı, gerekse de İslam Devrimi süreçlerinde, İran'ın izlediği politikalarda pek çok değişiklik olmasına rağmen, iki dönemin ortak özelliğini, Fars milliyetçiliği ve asimilasyon politikalarında görmek mümkündür. Türk nüfusuna ilişkin yukarıda bahsedilen öngörüden hareketle, İran'da günümüzde 70 milyon civarında bir nüfus olduğu düşünüldüğünde, bu nüfusun 25-35 milyonunu İran'da yaşayan Türkler'in oluşturduğunu söylemek mantıklı bir yaklaşım olur.

İran Türkleri, tarihsel süreçte incelendiğinde, günümüzde İran'ın hüküm sürdüğü coğrafyaya, Türkler'in Persler ile birlikte eşzamanlı geldiği, iktidarın bu iki büyük millet arasında zaman zaman el değiştirdiği, ancak Türkler'in İran coğrafyasına Persler'e nazaran daha uzun yıllar hakim olduğu gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Türkler'in son bin yılda bu coğrafya üzerinde kurduğu devletler, yukarıdaki iddiayı somutlaştıran önemli bir tarihi olgudur. Türk unsur, İran coğrafyasına 1925 yılına kadar hakim olmuş, bu süreçte Türk ve Fars toplumu iç içe kaynaşarak, birarada yaşamıştır. 1925 yılında İran'daki son Türk iktidarı olan Kaçarlar Hanedanı'na son veren, Batı destekli Pehlevi Hanedanı ile bu coğrafyada Fars egemenliği başlamış ve günümüze değin ulaşmıştır. 1979'daki İslam devrimi ile İran'da sadece rejim ve iktidar değişmiş, Fars milliyetçiliği ve Fars hakimiyeti ana çizgileri ile muhafaza

edilmiştir. Dolayısıyla, günümüz İran'ında siyasi, sosyal ve ekonomik alanlar başta olmak üzere, her alanda Türk motif ve izlerini görmek mümkündür. Türkler, İran'ın sosyo-kültürel yapısında derin izler bırakmıştır. Bu izleri, bilimde, kültür ve sanatta, edebiyatta, köklü devlet geleneğinde görmek mümkündür. Hatta, Fars milliyetçiliğini ortaya atan kuramcı ve düşünürler arasında bile Türkler'in yadsınamaz bir yeri vardır. Fars milliyetçiliğinin doğuşunda yer alan Türk düşünürlerden bazıları, Mirza Feth Ali Ahundzade , Abdurrahman Talibof ve Musteşaruldövel Tebrizi, Hasan Takızade, Mehmet Emin Resulzade, Kazemzade İranşehr Tebrizi, Dr. Mahmud Afşar ve Seyd Cemaleddin Afgani'yi saymak mümkündür.

Tarihsel süreçte, İran Türkleri'nin bağımsızlık hareketleri incelendiğinde yine çarpıcı sonuçlarla karşılaşmak mümkündür. İran'da 1905-1911 yılları arasında gerçekleşen ve Meşrutiyet ile sonuçlanan İran Devrimi'nde en önemli rolü yine Türkler oynamıştır. Güney Azerbaycan'da Meşrutiyet hareketiyle birlikte gelişen Türk milliyetçiliği, Settar Han ve Bağır Han liderliğinde İran'da yaşayan Türkler arasında heyecan ve coşkuyla kabul görmüştür. Ancak, Tebriz'de filizlenen Türk hareketinin menfaatlerine zarar verecek boyutlara ulaşmasından çekinen İngiltere ve Rusya, İran yönetimini de saflarına çekerek, çeşitli entrikalarla Türk liderlerini etkisiz kılmış ve Tebriz'deki bağımsızlık ateşini kanlı bir işgal ile bastırmıştır.

Kanlı Tebriz işgali sonrasında, İngiltere ve Rusya'nın yanı sıra İran'da nüfuz kazanan diğer Batılı ülkeler, bir yandan sahip oldukları imtiyaz ve ayrıcalıkları kaybetmek korkusuyla, diğer taraftan Anadolu ile Orta Asya arasında bir Türk köprüsünün yeniden kurulması endişesiyle, Güney Azerbaycan'da milli bir devletin ortaya çıkmasından çekinmişlerdir. Günümüzde de Türk dünyasının inkişafına zemin oluşturacak bu hareket, ana hatlarıyla aynı endişe ve kaygıların küresel ve bölgesel platformlarda yaşanmasına sebep olmaktadır.

Tebriz işgali ile susturulmaya çalışılan bağımsızlık mücadelesi, inançlı ve kararlı Güney Azerbaycan Türkleri sayesinde 1920'de tekrar dirilmiş ve Azadistan Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Azadistan Devleti'nin

kuruluş sürecinde, bir diğer Türk kahramanı Muhammed Hiyabani önemli rol oynamıştır. Bu süreçte, İran'da Rus-İngiliz nüfuz mücadelesinin devam etmesi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Güney Azerbaycan topraklarının Osmanlı-Rus mücadelesine sahne olması, İran yönetiminin Batı karşısında pasif politika izlemesi ve ülkenin yabancılar tarafından işgaline seyirci kalması, halk arasında sıkıntı ve şikayetlerin artarak devam etmesi, milliyetçi aydınların İran devlet politikasını sert üsluplarla eleştirmesi, Güney Azerbaycan'da ikinci kez bağımsızlık ateşini körükleyen gelişmeler olarak göze çarpmaktadır. 7 Nisan 1920'de Azadistan Devleti'ni ilanı ile başlayan süreçte, Hiyabani'nin düşüncesi Güney Azerbaycan'dan başlayarak bütün İran'ı özgür bir ülke haline getirmek idi. Ancak, Azadistan Devleti altı ay gibi kısa bir sürede yenilgiye uğramış ve tasfiye edilmiştir.

1925 yılında Türk Kaçar Hanedanının hükümranlılığına son vererek iktidarı ele geçiren Pehleviler ile birlikte, İran'da Türkler için yeni bir dönem başlamıştır. Rıza Han'ın Fars yanlısı, Türk karşıtı politikaları bu döneme damgasını vurmuştur. Pehlevi politikaları karşısında, 1925-1979 yılları arasında İran Türkleri siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda gerilemiş, her anlamda planlı bir Fars asimilasyonuna tabii olmuşlardır. Pehlevi politikalarında izlenen temel amaç, İran çoklu etnik yapısını ve bu yapı içinde çok önemli yer tutan Türk ögesini İranlılık çatısı altında birleştirmek, saf Ari ırkını yaratarak İran'ın geleceğine yön vermek olmuştur. Takip edilen bilinçli Fars politikaları ile Azerbaycan Türkçesi ile konuşma ve kitap yayımı yasaklanmış, Türkçe yer adları Farsça isimler ile değiştirilmiş, Güney Azerbaycan'da iktisadi gelişmenin önüne geçilerek bölge kaynakları Fars nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerin imar ve iskanı için akıtılmış ve bölgede Fars kökenli yöneticiler işbaşına getirilmiştir. Yoğun Fars propagandası ile Güney Azerbaycan'da yaşayan Türkler'in aslında Ari ırkına mensup oldukları ileri sürülmüş ve Azerbaycan Türkçesi'nin Ural-Altay dil ailesinden değil de Farsça'nın bir dalı olduğu iddia edilmiştir.

Pehlevi rejiminin İran içinde ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel sorunlar yarattığı bir dönemde 1939'da İkinci Dünya savaşı başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı, İran'ın hem iç siyasal sistemini, hem de küresel sistemdeki

konumunu değiştirmiştir. Savaşın başlarında İnan tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, müttefik devletlerin savaş politikaları gereği, 1941'de nũfuz alanlarına ayrılarak gũvenlik gerekęesiyle İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmiştir.

İşgal sũreci ile Gũney Azerbaycan'ın hayatında ve tarihinde yeni bir devir başlamıştır ve bu sũreę 1946 yılı Aralık ayına kadar devam etmiştir. İşgal sũrecinde, Ruslar, Gũney Azerbaycan ¼zerinde k¼m¼nist propagandalar yapmıştır. Bu propagandaların amacı, Gũney Azerbaycan'da Sovyet etkinliğini ve nũfuzunu yaymak, b¼lgenin edebiyat, sanat, k¼lt¼r, ekonomi ve diğer alanlarda nabzını yoklamak, Sovyet Azerbaycan'ının başarılarını g¼stererek gũney ile kuzeyin birleşmesini sağlamak olmuştur. Sovyetler'in bu stratejisi ile Hazar Denizi'ni ęevrelemek ve Batılı devletlerin b¼lgeye nũfuzlarını engellemek amacı taşıdığını s¼ylemek m¼mk¼nd¼r. Öte yandan, 1943 yılında Ruslar tarafından Gũney Azerbaycan'da gizlice yapılan jeoloji keşif ęalıřmalarının sonuçları ęarpıcı olmuştur. Jeolojik fizibiliteler, Gũney Azerbaycan'da özellikle Gilan, Mazandaran, Astarabad ve Kuzey Horasan'da zengin petrol rezervleri bulunduğunu, s¼z konusu rezervlerin, İngilizler'in kontrol¼ndeki Gũney İnan petrol rezervlerinden daha az olmadığını ortaya koymuştur. Bu gelişme, Ruslar'ın b¼lgeye olan ilgilerinin artmasına yol ağmıştır.

Petrole h¼cum fikri, 1944 yılında Sovyetler Birliği'nin Gũney Azerbaycan politikasında önemli değişimlere yol ağmıştır. Bir anda SSCB g¼ndemini İnan ve Ortadoğu enerji kaynaklarını ele geçirme planları işgal etmiştir. Bilhassa, İngilizler'in, 1943 yılında Gũney İnan'da elde ettikleri 10 milyon ton petrol Sovyetler'in iştahını kabartmıştır. Jeolojik tespitler sonucunda, b¼lgede Sovyet etkisinin artırılması için kalabalık uzman heyetler, Gũney Azerbaycan'a g¼nderilmiřtir. Öte yandan, Sovyet yetkililer propagandalarını artırmış, bu hususta en pop¼ler sloganlar Azerbaycanlılar'ın Fars zulm¼nden kurtarılması, demokratik bir devlet oluşumu ve toprak sorununun ęöz¼lmesi olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İran ve Güney Azerbaycan'da yaşanan gelişmeler yeni oluşumlara zemin hazırlamıştır. Bu süreçte Güney Azerbaycan'da Seyid Cafer Pişeveri'nin önderliğinde 12 Aralık 1945'te bağımsız Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu devletin kuruluş aşamasında, Pişeveri, Sovyet yetkililerden büyük destek almıştır. Sovyetler'in bu harekete verdiği desteği şöyle açıklamak mümkündür. İlk aşamada, zengin petrol havzalarına sahip bölgeyi Fars zulmünden kurtarmak gerekçesiyle İran'dan ayrılmaya teşvik etmek, müteakip aşamada bu bölgenin Sovyet Azerbaycanı ile birleşmesini sağlayarak Hazar Denizi kaynaklarına hakim olmak ve İran'ı kuzeyden kontrol etmek şeklinde değerlendirilebilir.

Bu bağımsızlık ilanı 1900'lü yılların başından beri gerçekleşen üçüncü istiklal mücadelesi olarak tarihe geçmiştir. Bu mücadelede yer alan aktörler ve maksatlar incelendiğinde, önceki iki bağımsızlık hareketinin başlaması, gelişimi ve sonuçlanması süreciyle paralellik arz eden bir çok ortak nokta göze çarpmaktadır. Bu istiklal girişimi de diğerlerinde olduğu gibi, son derece kanlı bir şekilde aynı kaderi paylaşmıştır. Böylece, Pişeveri ile başlayan özgürlük mücadelesi, Sovyet Rusya dışında bölgesel aktörlerin de desteğiyle İran yönetimi tarafından sert bir şekilde 1946 yılında sona erdirilmiştir.

1905-1946 yılları arasında cereyan eden üç bağımsızlık hareketinin bazı ortak noktaları vardır. Bu hususları şöyle sıralamak mümkündür:

-İran üzerinde oynanan nüfuz mücadeleleri, ülke içindeki siyasi ve ekonomik dengeleri alt üst etmiş, halk arasında hoşnutsuzluğa ve infiale yol açmıştır. Bu huzursuzluk ve sefalet ortamı, üç hareketin de başlangıç noktasını teşkil etmiştir.

-Üç hareketin de doğasında milli kimliği ve Türklük kültürünü koruma isteği yatmaktadır. Dolayısıyla üç hareket de, milli bilincin uyanması ile gerçekleştirilmiştir.

-Her üç hareket, İran yönetiminden siyasi ve sosyal bazı haklar talep etmiştir. Bu taleplerin karşılanmaması, Türkleri haklarını kazanmak adına mücadeleye sevk etmiştir.

-Bu hareketlerin oluşum ve sonuç süreçlerinde bölgesel aktörlerin rolü büyüktür.

- Her üç hareket, milliyetçi şahsiyetlerin kişiliğinde ivme kazanmış ve büyük destek görmüştür. İstiklal mücadelesine, bu lider şahsiyetler yön vermiştir.

-Kronolojik açıdan son iki hareketin, Fars milliyetçiliği ve asimilasyon politikalarına karşı bir tepki olarak doğduğunu söylemek mümkündür.

1990'lardan itibaren özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı, etnik toplulukların ulusal kimlik arayışlarına yönelmesi, tek kutuplu yeni dünya düzeni yapılanması gibi gelişmeler, küresel ve bölgesel aktörlerin dikkatlerini özellikle stratejik coğrafyalara yöneltmiş ve yeni nüfuz mücadelesine uygun zemini hazırlamıştır. Bu çerçevede, 2000'li yıllarda Güney Azerbaycan'da Türkler arasında tekrar başlayan milliyetçilik akımının canlanma sebeplerini şu şekilde açıklamak mümkündür:

-Azeri ve Azeri milliyetçiliği sorunlarının tekrar gündeme gelmesinin yerel, bölgesel, ulusal ve uluslar arası boyutta nedenleri vardır.

-İran Azerbaycan'ında yaşayan aydın kesim, İran İslam Cumhuriyeti yönetiminde kendilerine yeterince yer verilmediğine dair sitemkar ve şikayetçidirler. Nitekim Çöhreganlı'nın 1995 yılında yapılan seçimlerde yüksek oy almasına rağmen İran parlamentosuna girememesi GAMOH'u ortaya çıkarmıştır.

-Azeriler özellikle Azeri dilinde yayının engellenmesinden dolayı son derece rahatsız olmuşlardır.

-Güney Azerbaycanlılar, kendilerini İran İslam Cumhuriyeti ile pek özdeş görememişlerdir. Devlet idaresinde Azeriler'in olmayışı bu durumu ispatlamaktadır. Laik yapıdaki Azerbaycan Cumhuriyeti, Güney Azerbaycan Türkleri'nin ilgisini daha fazla çekmektedir. Muhafazakar Cumhurbaşkanı Ahmedinecat'ın reformlara son verme süreci ve daha fazla tutucu kararlar alması güneydeki Azerileri kuzeye biraz daha yaklaştırmaktadır.

-Güney Azerbaycan halkı, İran İslam Cumhuriyeti'nin kötü ekonomik performansından memnun değildir. Ülke kaynaklarının önemli bir bölümü silahlanmaya ve yurt dışında siyasi/dini amaçlı propaganda ve aksiyonlar için harcanmaktadır.

-1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti 'nin bağımsızlığını ilan etmesi Güney Azerbaycan halkı arasında milliyetçi duyguların uyanmasına yol açmıştır.

-1992-1994 yılları arasında Dağlık Karabağ bölgesi yüzünden Azerbaycan ile Ermenistan arasında cereyan eden savaş ortamı, milliyetçi hareketleri kamçulamış, ulus kimliği ve ulus birliği gibi duyguların yükselmesine yol açmıştır. Öte yandan İran yönetiminin Ermenistan ile ilişkilerinin olumlu yönde seyretmesi, Azeriler'in İran İslam Cumhuriyeti'ne tepkili olmalarına yol açmıştır.

-Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz ihracatı sayesinde ekonomisini iyileştirmesi buna karşılık, İran Azerbaycanlıları'nın ekonomik yönden zayıf kalması dikkatleri kuzeye çevirmiştir. Bir tarafta İran'ın petrolü ve gazı için başka pazarlar bulma konusundaki başarısızlığını ve uluslararası izolasyonu, diğer tarafta Azerbaycan'ın batı ile ilişkilerini geliştirmesi, iki ülkenin ekonomik performanslarını etkileyen önemli kriterler olmuştur.

-Azerbaycan liderleri, Güney Azerbaycan kartının İran için taşıdığı hassasiyetin farkındadır. Bu kartın oynanması halinde Tahran'ın, Bakü üzerinde baskı kurma yeteneğinin azalacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca Güney Azerbaycan sorununun alevlendirilmesi, İran'a Ermenistan ile olan

ittifakını yeniden düşünmesi için bir uyarı niteliği taşıyacağı değerlendirilmektedir.

-Azerbaycan milliyetçiliğine verilen uluslararası ve bölgesel destek, İran İslam Cumhuriyeti'ne ve İslamcı meşruiyete bir tehdit oluşturmuştur.

-Kuzey Irak'taki yeni yapılanmanın, İran Azerileri'ni de mili kimlik ve ulus bilinci konularında tetikleyeceği tahmin edilmektedir.

-PKK'nın Türkiye'deki eylem faaliyetleri açısından, İran'ın PKK'ya verdiği desteği kesmesi için Türkiye, İran'a karşı Azeri kartını kullanmaya çalışmıştır. Bunun dışında Türkiye, Azeri kartını, İran'ın 1980'lerden beri Irak Kürdistanı'nda jeopolitik alanı arttırma, sağlamlaştırma, koruma ve kurma çabalarını azaltmak için de kullanmıştır.

Buraya kadar yapılan analiz ve değerlendirmelerin ışığı altında iki adet farazi senaryo üretilmiş ve söz konusu senaryolara ilişkin öngörülerde bulunulmuştur.

Senaryo – 1 : 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında, A.B.D. yönetimi ulusal güvenlik politikalarını tekrar değerlendirmiş ve dünya geneline sirayet edecek yeni ulusal politikaları ve stratejilerini belirlemiştir. Buna göre; A.B.D. yeni stratejilerini Afganistan ve Irak'taki işgaller ile uygulamaya geçirmiştir. Uluslararası terör odakları, insanlığı tehdit eden şer odağı ülke ve rejimlerini tasfiyeyi amaçlayan A.B.D. yönetimi, İran, Suriye, K. Kore, Libya gibi bazı ülkeleri şer ekseninde yer alan diğer ülke ve rejimler olarak belirlemiştir. Afganistan ve Irak'ta askeri varlığını ve siyasi nüfuzunu tesis eden A.B.D. yönetimi, bu coğrafyada İran ve Suriye'yi de tasfiye ettiği takdirde, Orta Asya-Ortadoğu ekseninde mevcut nüfuzunu perçinleyecektir. Belirtilen eksen, petrol ve doğal gaz gibi zengin enerji kaynaklarının varlığından dolayı A.B.D.'nin yanı sıra bölgede nüfuz tesis etmeye çalışan Rusya, Çin, AB gibi bölgesel aktörlerin de dikkatini çekmektedir. Artan enerji ihtiyacı, bölge üzerinde çekişme ve mücadelelere yol açmaktadır. Orta Asya-Ortadoğu eksenini, A.B.D. açısından hayati öneme haizdir. A.B.D. yönetimi,

Suriye'yi baskı politikaları ile sindirmiş ve etkisiz kılmıştır. Böylelikle, A.B.D.'nin bölge üzerindeki çıkarlarını tehdit eden tek ülke olarak İran kalmıştır. Bu noktada, İran'ın, Amerikan menfaatlerine zarar vermeyecek bir yapıya dönüştürülmesi önem kazanmaktadır.

A.B.D. yönetiminin İran'da gerçekleştirmek istediği strateji, ülkede kendine müzahir bir iktidarı işbaşına getirmek, bölgeyi Amerikan çıkarlarına zarar veremeyecek A.B.D.'ye güdümlü bir devlet konumuna getirmek, böylece Ortadoğu-Orta Asya ekseninde nüfuzunu perçinlemektir.

Bu stratejinin icrasında muhtemel hareket tarzları ve bu hareket tarzlarının olası sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur. A.B.D.'nin, İran'a Irak'ta olduğu gibi askeri bir müdahale yapması son derece riskli bir seçenektir. Zira, Irak'ta A.B.D. adeta batağa saplanmış. Şöyle ki; A.B.D., Irak'ta Saddam rejimini tasfiye etmiş, kendisine müzahir bir iktidarı yönetime getirmiş, petrol havzalarının kontrolünü sağlamış olmasına rağmen, Irak'ta hala iç istikrarsızlık, muhalif gruplar arasında çatışmalar devam etmektedir. Sözkonusu çatışma ve belirsizlik ortamı, A.B.D. yanlısı Irak yönetiminin devamlılığı açısından büyük tehdit teşkil etmektedir. Bu sebeple, Irak'ta istikrar sağlanmadan A.B.D.'nin bu ülkeden çıkması menfaatlerine aykırıdır.

Irak'ta tahmin etmediği belirsizliklerle karşı karşıya kalan ve bir türlü kontrolü tesis edemeyen A.B.D. için İran'a askeri müdahalede bulunmak çok risklidir. İran açısından kuvvet çarpanı, A.B.D. açısından ise risk doğuran söz konusu etkenler şunlardır: İran, milli güç unsurları açısından Irak'tan çok daha güçlü bir ülkedir, bölgesel bir güç merkezi özelliği vardır, Çin, Rusya, AB ülkeleri nezdinde olumlu ilişkileri vardır, sınırlı nükleer imkan kabiliyeti söz konusudur, güçlü bir ordusu vardır, milli gelirden önemli bir payı silahlanmaya ayırmaktadır, devlet kültürü ve toplumsal dinamikleri Irak'a nazaran daha yüksektir, coğrafyası geniştir. (Reformist akıma destek veren halk, A.B.D.'nin İran'a yönelik baskı, ambargo ve yaptırımları karşısında tepki olarak muhafazakar akıma yönelmiş ve İran'da 2005 yılı cumhurbaşkanlığı seçimlerini muhafazakar aday Ahmedinecad kazanmıştır.) Bahsedilen tüm bu

hususlar, A.B.D. yönetiminin İran'a askeri müdahale seçeneğini zayıflatan hususlardır.

Askeri seçeneği riskli kılan hususlara rağmen A.B.D. yönetimi, uluslararası desteği özellikle NATO, AB ve BM desteğini arkasına alarak İran'a askeri operasyon yapabilir. Söz konusu bir askeri hareket, önce krizin kontrollü tırmandırılması ve kriz yönetimi, ardından sınırlı güç kullanımı şeklinde iki aşamada yapılabilir. Sınırlı güç kullanımında İran'da stratejik bazı noktaların (başkent, nükleer tesisler, petrol tesisleri vs.) tahribi ile gözdağı verme ve niyetinden caydırma amacı güdebilir. Ancak bu durumda, İran'ın legal ve illegal yollardan A.B.D. ve olası müttefiklerine karşı meşru müdafaa hakkını kullanacağı kesin gözüyle değerlendirilmektedir. İran'ın başvuracağı illegal yollar, A.B.D. ve müttefiklerinin başta Irak ve İsrail olmak üzere bölge ülkelerindeki stratejik askeri, ekonomik vs. tesislerini vurmak şeklinde, misliyle mukabele tarzında sınırlı güç kullanımını uygulamak şeklinde olabilir. İran'ın başvuracağı illegal yollar arasında, uluslararası terör örgütleriyle ilişkiye geçmek ve/veya kendisi bizzat girişmek şeklinde muhasım ülke topraklarında veya bölge ülkelerinde eylem, sabotaj düzenleyebilir.

Bölgede taraflar arasında silahlı güç kullanımı, Ortadoğu başta olmak üzere, Orta Asya bölgelerinde ciddi tehditler doğurabilir. Askeri güç kullanımı, çatışmayı sınırlı güç kullanımı eşiğinden kesin sonuçlu konvansiyonel harp eşiğine taşıyabilir. Bu durum harp ortamı demek olup, bölgesel nitelikte başlayacak olası bir harp ortamı dünya savaşına dönüşebilir. Zira, A.B.D.'nin İran'a askeri müdahalesine Rusya ve Çin'in sessiz kalmayacağına kesin gözüyle bakılmaktadır.

Silahlı çatışma ortamı/ harp ortamı, A.B.D.'nin Türkiye'den kendi lehine taleplerde bulunmasına ve NATO kapsamında yanında yer almasını istemesine yol açacaktır. (Irak savaşı öncesinde A.B.D., Türkiye'den üs, lojistik destek, sınırdan geçiş, müşterek askeri hareket vs. taleplerde bulunmuştu.) Bu talepleri Türkiye'nin kabul etmesi halinde, Türkiye İran tarafından muhasım olarak kabul edilecektir. Türkiye'nin Amerikan taleplerini reddetmesi halinde, Türk-Amerikan ortaklığı büyük yara alacak, ikili ilişkiler

zarar görecektir. Ancak Türkiye, A.B.D. taleplerini reddederek ülke topraklarını harp ortamı dışında tutmayı başarmış olacaktır. Bu çerçevede Türkiye'nin izlemesi gereken en uygun hal tarzının, olası bir çatışma ve/veya harp durumunda tarafsızlığını ilan ederek, ülke topraklarının harp alanı olmasını önlemek, bölgedeki istikrarsızlıktan asgari düzeyde etkilenmek, taraflar arası arabuluculuk girişiminde bulunmak, gelişmeleri yakından ve dikkatle izlemek, harbe girme ihtimaline karşı gerekli askeri hazırlık, yığınaklanma, tertiplenmeyi yapmak olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin, İran'da Türkler'in yaşadığı bölgeleri savaş ortamı dışında tutma, Türk bölgelerine harbin sıçraması halinde bunu savaş nedeni sayma (casus belli) gibi uluslararası aktif politika ve ilişkilerde bulunması önem arz etmektedir.

Olası bir silahlı çatışma halinde, İran'da yaşayan Türkler'in her türlü Amerikan propagandasına rağmen İran safında yer alacağı ve İran için savaşacağı değerlendirilmektedir. Güney Azerbaycan Türkleri yüzyıllardır yaşadıkları toprakları vatan kabul etmektedir. Bu topraklarda diğer etnik gruplarla kaynaşmış tarihten gelen kültürel ve sosyal birliktelikleri söz konusudur. Bu sebeptendir ki, Türkler olası bir askeri hareketi kendi topraklarına yapılmış kabul edeceği ve İran yanında mücadeleye katılacağı değerlendirilmektedir. Ancak savaş sonrasında Türkler'in içinde bulunacakları konjonktürel duruma göre, siyasi-sosyal hak ve ayrıcalıklar, özerklik / otonomi / bağımsızlık seçeneklerine yöneleceği değerlendirilmektedir.

Silahlı harp ortamı, A.B.D.'nin hegemonyasına son verebilir, A.B.D. elde etmiş olduğu tüm kazanç ve nüfuz alanlarını kaybedebilir, Çin bir süper güç olarak dünya sahnesine çıkabilir, İran parçalanabilir. Parçalanmış İran'da Kürtler, sözde Kürdistan oluşumu için Irak Kürtleri ile birleşebilir. Savaş sonrası konjonktüre göre Güney Azerbaycan Türkleri özerlik / otonomi / bağımsızlık isteyebilir. Etnik toplulukların istekleri, İran'ı Irak gibi iç savaş eşiğine getirebilir, İran'ın parçalanmasına yol açabilir. İran'ın parçalanması, bölgede sözde Kürdistan oluşumunu güçlendirebilir, uydu devletlerin ortaya çıkmasına yol açar, bölge üzerindeki çıkar çatışmalarını artırabilir, bölgesel nitelikte yeni çatışmaları tetikleyebilir, bölgedeki mevcut statüko bir daha geri

gelmek üzere yerini kaos ortamına terkeder. Sözde Kürdistan oluşumunun, Türkiye'nin üniter yapısını tehdit edeceği, Türkiye'nin alacağı tedbirlerin Türkiye-A.B.D. gerginliğini tırmandıracağı, bölgesel istikrarsızlığın Türk iç politikasına ve ekonomisine yansıtacağı değerlendirilmektedir. Olası bu kötümser ihtimalleri asgariye indirmek için Türkiye, gelişmelerin en başında aktif, tarafsız, kararlı ve tutarlı bir dış politika izlemelidir. Sonuç olarak, olası bir çatışma/harp ortamının taraflara sağlayacağı her türlü kazancın yanında, kaybedenin insanlık alemi olacağı aşikardır.

Senaryo – 2 : A.B.D.'nin Ortadoğu-Orta Asya eksenindeki hedefleri ve bu hedeflere yönelik tehdit Senaryo-1'de olduğu gibidir. A.B.D. çok riskli olması sebebiyle askeri seçeneği en son ve en zayıf ihtimal olarak değerlendirecektir.

A.B.D. yönetimi İran'da kendisine yakın bir iktidarı işbaşına getirme maksadıyla, ülkenin hassasiyet yaratan istismara açık yanlarını taciz ve tehdit edebilir. Bu maksatla istismar edilecek en uygun husus, İran'ın çok topluluktan oluşan etnik yapısını tetiklemektir. İran'da yaşayan Türkler, tarihten bugüne gelen bağımsızlık hareketleriyle, içinde buldukları milli kimlik arayışıyla ve sahip oldukları nüfus potansiyeliyle, İran'ın en hassas yanını oluşturmaktadırlar.

Bu çerçevede, A.B.D.'nin Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyeti başta olmak üzere, Orta Asya Türk devletleri ile iyi seyreden ilişkilerini geliştirmek, İran'a yönelik uluslararası izolasyon ve ekonomik yaptırımlarına taraftar aramak, Irak'ta iç istikrarsızlığa çözüm aramak, Rusya ve Çin vetosuna rağmen BM'de, NATO ve AB ülkeleri nezdinde destek arayışlarına devam etmek şeklindeki politikalarına hız katacağı değerlendirilmektedir. Söz konusu politikalar ile eşzamanlı olarak Güney Azerbaycan'da filizlenmeye başlayan Türk hareketini desteklemeye devam edeceği, bu sayede İran'da iç istikrarı bozmaya çalışacağı, kitlesel eylemlere yol açarak İran'da rejimi ve hükümeti zayıflatmaya, nihai olarak düşürmeye çalışacağı, böylelikle kendine müzahir bir iktidarı işbaşına getirmeye teşebbüs edeceği değerlendirilmektedir. Bu noktada Güney Azerbaycan Türkleri'nin milli hareketi bağımsızlığa

yönelmeden, ülkede iktidar/rejim değişikliğinin gerçekleşmesi önemlidir. Zira Güney Azerbaycan'da bağımsızlığa gidecek oluşum, İran'ın üniter yapısını bozacak, İran hükümetini sert tedbirler almaya itecek, bu gelişme İran-Türkiye-AC ve bölgesel aktörler arasında gerilim ve çatışmaları tetikleyecektir. Bu durum bölgesel istikrar açısından tehdit oluşturacaktır. Türk dünyası hariç hiçbir bölgesel/küresel aktörün bağımsızlık yolunu kabul etmeyeceği açıktır. Zira Güney Azerbaycan, bağımsızlığını ilan ettiği takdirde, Türkiye ile Orta Asya Türk devletleri arasında fiziki temas sağlanmış olacak, zengin enerji havzalarından petrol-doğal gaz transferi Doğu- Batı istikametinde en kısa yoldan Türk toprakları üzerinden tesis edilecek enerji koridorundan sağlanacaktır. Ayrıca, Hazar havzası üzerinde, Türk hakimiyeti artacaktır. İran jeopolitik açıdan Türkiye'ye nazaran zayıf konuma düşecektir.

Bu bağlamda, gerek Türkiye ve AC, gerekse de Orta Asya Türk devletleri, Güney Azerbaycan'daki milli nitelik taşıyan hareketi yakından izlemeli ve aktif stratejiler geliştirilmelidir. Bu çerçevede, Türk liderler, bölgeye ziyaretler düzenlemeli, bölge ile ekonomik-kültürel işbirliği yapmalı, yakın gelecekte İran resmi makamlarından Güney Azerbaycan Türk kimliği için siyasi sosyal iyileştirmeler istemelidirler. Uzak gelecekte ise, bölgede bağımsızlığa yönelen ateşin sönmemesi için, her türlü yardım ve destekte bulunacaklardır. Bu husus, öncelikle Türk dünyasının varlığını sürdürmesi, nihayetinde Türk dünyasının inkişafı açısından gereklidir.

Yukarıda işaret edilen senaryolara istinaden Güney Azerbaycan ve Azeri sorununun İran'ın hassas meseleleri olabileceği söylenebilir. Bu sorunun, küresel veya bölgesel güçler tarafından istismar edilmesi ve Azeriler'in bu sayede uluslararası destek bulması, İran'ın gelecekteki bekası açısından çok büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu sebeple, İran'ın Güney Azerbaycan'daki milli hareketin fedaratif/özerk statüye veya bağımsızlık ilanı/Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşme gibi seçeneklere yönelmeden bir takım sosyal ve siyasal hakların iyileştirilmesi suretiyle yumuşatılacağı değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan Ortadoğu-Orta Asya ekseninde hakimiyetini artıran A.B.D., bu nüfuzunu İran engelini aşarak perçinlemek maksadındadır. Sınırlı güç kullanımı ve konvansiyonel harp gibi askeri seçeneklerin riskli olması, uluslararası izolasyon ve yaptırımların etkinliğinin düşük kalması sebepleri yüzünden, A.B.D.'nin İran için ciddi hassasiyet oluşturan çoklu etnik yapıyı tetiklemesi ve bu suretle İran'da iktidar ve/veya rejim değişikliği yaratması ihtimal dahilindedir. Bu senaryoya en uygun etnik yapı, demografik, tarihi ve içinde bulunduğu sancılar nedeniyle İran Türkleridir. Ancak, bu senaryoda A.B.D. açısından kritik bir durum sözkonusudur. O da şudur: Şayet, İran'da yaşayan Türklerin özerklik veya bağımsızlık hareketi, belli bir noktada durdurulmazsa, Güney Azerbaycan coğrafyasından bağımsız yeni bir Türk devleti çıkabilir. Bu yeni devletin, Orta Asya ile Türkiye arasındaki bağlantıyı tesis edeceği; bu olası durumun Türk dünyasının inkişafına yol açarken bölge dengelerini ve politikalarını alt üst edebileceği değerlendirilmektedir. Bu sebeple, A.B.D. açısından dur noktasının özerklik veya federatif yapı olacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye açısından Güney Azerbaycan'daki milliyetçi oluşum şu gerekçelerle önem arz etmektedir. Bu bölge, Türkiye'den sonra, en fazla Türk nüfusunun yaşadığı coğrafyadır. Güney Azerbaycan'da yaşayan Türk toplumu, hala Fars politikaları sonucu asimile olmuş değildir. Bu durum, Türkiye ile Orta Asya Türk devletleri arasında Güney Azerbaycan'ın fiziki bağlantı sağlayacak statüye ulaşması yönünde önemli bir kuvvet çarpanıdır. Gelecekte fiziki bağlantı tesis edildiği takdirde, Orta Asya'dan Batı'ya enerji naklinin, Türk köprüsü üzerinden yapılma ihtimali mümkün olacak; bu gelişme, Türk dünyasının inkişafına zemin hazırlayacaktır. Ancak bölgede çıkarları olan aktörlerin bu gelişmeye sıcak bakmayacağı ve engellemek için yeni gelişmeleri tetikleyeceği gözardı edilmemelidir. Güney Azerbaycan coğrafyasını Türk dünyası açısından önemli kılan bir diğer etken, bölgenin olası yeraltı zenginlikleri ile ilgilidir. 1944 yılında Ruslar tarafından bölgenin değişik yerlerinde yapılan jeolojik çalışmalarda, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin varlığına ilişkin bulgulara ulaşılmıştı. Bu tespitler, bölge yeraltı zenginliklerinin, İran'ın güneyinde işletilmekte olan rezervlerle eşdeğer olduğu yönündeydi. Ancak günümüzde, petrol ve doğal gaz üretimi ağırlıklı

olarak, ülkenin güney ve orta kesimlerinde yürütülmektedir. Rus jeolojik tespitleri sonrasında, bugüne kadar bölgede bu yönde hiçbir çalışmanın yapılmamış olması, şüphe uyandırmaktadır.

Öte yandan Türkiye'nin ve Orta Asya Türk devletlerinin Güney Azerbaycan'daki milli hareketi yönlendirmede dikkat etmesi gereken bazı hususlar vardır. Birincisi, Türkiye ve Türk dünyasının bu hareketi açıktan açığa desteklemesi, Irak'ta yapılanma içinde Kürtler'in sözde Kürdistan devleti talepleri için örnek teşkil edeceğinden sakıncalıdır. İkincisi, söz konusu açık destek, İran-Türkiye-Türk dünyası ilişkilerine zarar verebileceği gibi, bölge ülkelerini muhtemel bir savaşın eşiğine dahi getirebilir. Zira, Güney Azerbaycan'daki Türk oluşumu bir tarafın mutlak kazancına, diğer tarafın mutlak kaybına yol açacaktır. Dolayısıyla istikrarsızlığa yol açacak bir savaş ihtimali, arzu edilen bir durum değildir. Ancak Güney Azerbaycan'daki oluşuma Türkiye ve Türk dünyasının tarafsız ve ilgisiz kalmaması, bölgeye yönelik politikalar üretmesi, küresel ve bölgesel politikalara göre seçeneklerini değerlendirmesi gerekmektedir. Bu hal tarzının, Türkiye ve Türk dünyasının geleceği açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye için öncelikli tehdit sözde Kürdistan oluşumudur. Zira sözde Kürdistan oluşumu Türkiye'nin üniter yapısına ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin A.B.D., İran, İsrail gibi bölgede mücadele eden aktörlerin stratejilerini iyi analiz etmesinin ve Irak'taki yapılanma sürecine daha aktif şekilde katılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, gerek Irak'ta gerekse de Güney Azerbaycan'daki oluşumlarda etkin unsurun A.B.D. olacağı tahmin edilmektedir.

KAYNAKLAR DİZİNİ

ADIBELLİ, Barış, 2006. “Rusya Doğuda da Fırtına Koparıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:81, s. 20 – 21.

ASLANLI, Aras, 2006. “Azerbaycan Zorlanıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:82, s. 10-11.

ATAY, Mehmet, 1999. “İran İslam Devriminde Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar İç ve Dış Dinamikler”, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, İran Özel Sayısı*, Sonbahar, Cilt 5, Sayı 3, s. 131

ATTAR, Aygün, 2004 “İran Türkleri”, *Ortadoğu Araştırma Dergisi*, Cilt II, Sayı 1, Elazığ, 2004, s. 40 – 56.

AZER, San'an, 1942. *İran Türkleri*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1942, s. 5.

Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, 2000. Sayı: 335, Eylül – Ekim, s. 47.

BAINBRIDGE, Margaret, Çev: HARMANCI Mehmet, 1995, *Dünyada Türkler*, Say Yayınları, İstanbul, s. 149 -150 .

BALBAY, Mustafa, 2006. *İran Raporu*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2006 s.122.

BAYIR, Emre, 1999. “Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan Milli Direniş Hareketi”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 5, Sayı 3, Sonbahar, s. 63 – 112.

BAYIR, Emre, 2001. “İran’da Fars milliyetçiliğinin Üç Dalgası”, *Stratejik Analiz*, Sayı 9, s. 5 – 15.

BAYIR, Emre, 2003. “Reform Yapamayan Reformcuların Anatomisi”, *Stratejik Analiz*, Sayı 33 s. 25.

BLAGA, Rafael,1997. *İran Halkları El Kitabı*, İstanbul, s. 84-94, 290 – 291.

BRZEZINSKI, Zbigniew / GATES Robert M., 2006. *İran’ın Zamanı Geldi*, Profil Yayıncılık, İstanbul, s. 9 – 66.

CANKARA, Yavuz, 2004. *İran’ın Nükleer Politikası*, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze, s. 29 – 32.

ÇAKAR, Nezih, 2000. *1999 Yılı Başında Dünya ve Türkiye’nin Vizyonu*, Ankara, s. 4.

ÇEÇEN, Anıl, 1999. “Bir İran Değerlendirmesi”, *Avrasya Özel, İran Özel*, Cilt 5, Sayı 3, Sonbahar, s. 345-346.

ÇETİNSAYA, Gökhan, 2006, "Türkiye İran'a Müdahale İstemiyor", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:101, s. 4 – 5.

ÇİTLİOĞLU, Ercan, 2005. "ABD, Irak'tan Çıkar Mı?", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 1, Sayı:53, s. 8.

DİLEK, Bahadır Selim, 2006. "Irak'ın İçindeki İran", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:103, s. 6-7.

DOĞANAY, M. Zeki, 1994. *Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açısından Değerlendirilmesi*, Ankara, s. 22 – 40 .

EKREM, Nuraniye Hidayet, 2006. "Şanghay Güç Kazanıyor", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:72, s. 10.

EKREM, Nuraniye Hidayet, 2006. "Çin Direnme Sinyali Veriyor", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:89, s. 22-23.

EL-MUSAVİ, Musa, 1995. *Şia ve Şiilik Mücadelesi*, İstanbul, Sebil, s. 75 – 94.

ERDURMAZ, A. Serdar, 2005. "ABD'nin Kafkaslardaki Hedefleri", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 1, Sayı:46, s. 18-19.

ERDURMAZ, A. Serdar, 2005. "Tahran'da Muhafazakarlar Güçleniyor", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 1, Sayı:19, s. 15.

ERENDİL, Muzaffer, 1992. *Çağdaş Orta Doğu Olayları*. T.C. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, s. 46.

ERENDİL, Muzaffer, 1976. *Tarihte Türk – İran ilişkileri*. T.C. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, s. 38.

ESLEN, Nejat, 2006. "ABD'nin Avrasya Satranç Tahtasındaki Zorlu Hamlesi:İran", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:82, s. 4 – 5.

GÖÇER, Kenan, 2006. "Fırsatlar ve Riskler Ülkesi: Azerbaycan", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:75, s. 21.

GÜNEYLİ, Araz, 2005. "Birinci Pehlevi (1924-41) Güney Azerbaycan", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı 5, İstanbul, s. 74.

GÜNEYLİ, Yılmaz, 2005. "Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Rus Rekabeti ve Hıyabani Hareketine Etkisi", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı 4, İstanbul, s. 28 – 75.

HADJILI, Zahra, 1993. *İran'da Nüfus Değişimleri ve Başlıca Özellikleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 6-13.

HASANLI, Cemil, 2005. *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycan'ı*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, s. 21-175.

HASANLI, Cemil, 2002. "Güney Azerbaycan Milli Hareketi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt 20, s.640 – 645.

İSALI, Hüseyin, 2000. "Fars Milliyetçiliği'nin Türk Karşıtı Kurumsal Çalışmaları, Azeri Dili ve Aran Teorileri", *Güney Azerbaycan Sosyal, Kültürel Siyasi Araştırmalar Dosyası*, Sayı 5, s.44 – 51.

İstanbul Ticaret Odası, 2003. *İran Ülke Etüdü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No 2003-3 s.17

İSUN, Quar, 2005. "Bir Devrimin Perde Arkası", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı 4, İstanbul, s. 93 – 95.

KALAFAT, Yaşar, 2005, *İran Türklüğü*, Yeditepe Yayınevi, s.15 – 18.

KAYABALI, İsmail, 1990. *Doğu Problemi*, Ankara, s. 258 – 265.

KAZANCI, Hicran, 2006. "ABD'nin Askeri, İran'ın Siyasi İşgali", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:78, s. 6-7.

KESKİN, Arif, 2005. "Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammet Hıyabani", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı 4, İstanbul, s.7 – 19.

KESKİN, Arif, 2001. "Bir Halkın Öze Dönüş Töreni", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı: 52, s. 13 – 14.

KESKİN, Arif, 2005. "İran'da Fars milliyetçiliğinin Üç dalgası", *Güney Azerbaycan Sosyal, Kültürel Siyasi Araştırmalar Dosyası*, Sayı: 5, s. 22 – 40.

KESKİN, Arif, 2006. "İran'da Azerbaycan – Türk Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Mayıs – Haziran, s.20.

KOÇ, Bahadır Şanlı, 2002. "İyi, Kötü ve Çirkin: Amerika'nın Ortadoğu Politikaları", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı: 21, s. 5 – 8.

KÜLEBİ, Ali, 2006. "ŞİA Güçleniyor", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:91, s. 16.

LAÇİNER, Sedat, 2003. "İrak Krizi: Ortadoğu'nun Yeniden Yapılandırılmasının İlk Aşaması Mı?", *Stratejik Analiz*, Cilt 3, Sayı:35, s. 9 – 33.

MARSHALL, Philip, 1994. *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, İstanbul, s. 11 – 59.

MEMİŞ, Ekrem, 2002. *Kaynayan Kazan : Orta Doğu*. Çizgi Kitapevi, Konya, s. 40 - 66.

NAHİDİ AZER, Abudl Hüseyin, 2005. "Azadistan Hareketinin Yenilgi Anatomisi", *Güney Azerbaycan Dergisi*, Nisan, Sayı 4, s. 63-67.

NEBİOĞLU, Olcay, 2005. "Milli Mücadele ile Özdeşleşmiş bir yaşam, Şeyh Muhammed Hıyabani", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı 4, İstanbul, s. 54.

NESİB, Nesipli and VEDADİ, Mustafayev, 2005. Çev. İstemihan Türkcan, "İran'da Azerbaycan Türk Dili, Devlet Siyaseti ve Karşı Direniş", *Güney Azerbaycan Sosyal, Kültürel Siyasi Araştırmalar Dosyası*, Sayı 5, s. 59 – 67.

OLSON, Robert, 2005. Çev: Kezban ACAR, *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004*, Babil Yayıncılık, Ankara, s. 116 – 208.

ÖREN, M. Metin, 1980. *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, Mars Matbaası, s. 3 – 64.

ÖZDAĞ, Muzaffer, 2001. *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Jeopolitik – Strateji – Terör Dizisi 5, Ankara, s. 210 - 218.

ÖZTÜRK, O. M. ve SARIKAYA, Y., 2006, *Kaosu Doğru İran*. Fark Yayınları, Ankara, s. 193 - 202.

PAMİR, Necdet, 2005. "İran'a Olası Müdahale". *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 1, Sayı:32, s. 18.

PAMUK, Mustafa, 2005. *Kafkasya Ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, s. 55-56.

RESULZADE, Mehmet Emin, 1993. *İran Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, s. 8 – 21.

SANDIKLI, Atilla, 2003. *Küreselleşen Dünyada Birlik Oluşturma Stratejisi ve Egemen Devletler Birliği*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, s. 176 – 178.

SARAY, Mehmet, 1999, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s.1.

SCHENDEL, William, ZURCHER Erik, 2004, *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.105.

SHAFFER, Brenda, 2002. "İran'da Azeri Türkleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt 20, s. 633 – 640.

SÜNBL, Tahir, 2000. "Tarihi ve Coğrafi açıdan Kafkasya'nın Etnik Yapısı", *Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 46, s. 87.

SÜRÜCÜ, Bülent, 2005. *İran'ın Etnik, Siyasi, Ekonomik Yapısı ve Komşu Devletlerle İlgili Stratejik Yaklaşımlar*. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze, s . 31-40.

SÜRÜCÜ, Cengiz, 1999. "Otokrasi, Modernite, Devrim: İran'ın En Uzun Yılı", *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, İran Özel Sayısı*, Cilt 5, Sayı: 3, s. 39.

ŞEHİRAM, Ahur, 2006. *İran'da Yaşayan Kaşkay Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Ekim, s. 17.

TAĞIYEVA, Şevket, 2005. "Azadlık Fedaisi Şeyh Muhammed Hıyabani", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı: 4, İstanbul, s.40 - 44.

TAĞIYEVA, Şevket, REHİMLİ, Ekrem, BAYRAMZADE, Semed, 2000. *Güney Azerbaycan*. Orxan Neşriyat ve Poliqrafya Evi, Bakü, s. 63.

TURAL, M. O. 2005, İran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Azerbaycan Milli HAREKETİNE Karşı Son Duruşu. Sosyal Kültürel Araştırmalar Dosyası, Sayı: 5, s. 94-96.

TURAN, Davut, 2005. "Hıyabani Düşüncesinde Demokrasi ve Modernleşme", *Güney Azerbaycan Sosyal Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası*, Sayı: 4, İstanbul, s. 70 – 72.

TURAN, Davut, 2005. "Mezhepleşmiş Milliyetçilik, Şiilik ve Farıılık ile Özdeşleşen İranlılık", *Güney Azerbaycan Sosyal, Kültürel Siyasi Araştırmalar Dosyası*, Sayı: 5, s. 54-56.

Turkish Daily News, 2002. 7 Mayıs

TUSAM Amerika Araştırmaları Masası, 2005. "A.B.D. Gücünün Orta Asya'da Kullanımı", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 1, Sayı:18, s. 12.

TURKKAN, R. Oğuz, 2006. *Uyuyan Dev Türk Dünyası*. Pozitif Yayınları / Sosyal Tarih Dizisi, İstanbul, s. 41-42, 302.

UÇAROL, Rıfat, 2000. *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 5. Baskı, s.305 – 605.

VELİEV, Cahid, 2006. "İran'a Ambargo Zor", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:95, s. 20.

VELİEV, Cahid, 2005. "İran'ın Önlem Arayışı", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 1, Sayı:47, s. 14.

VELİEV, Cahid, 2006. "Tahran'ın Taktik Savaşları", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 2, Sayı:77, s. 8 – 9.

YAPICI, Merve İrem, 2005. "Rusya'nın Ortadoğu'da Vazgeçilmez Müttefiki", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 1, Sayı:18, s. 20-21.

YAPICI, Utku, 2004. *Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, s. 141-142.

YILMAZ, Veli, 2005. "BOP Kapsamında Günümüzün Jeopolitiği ve Kırılma Noktaları", *Cumhuriyet Gazetesi Strateji Eki*, Yıl 1, Sayı:19, s. 20.

YILMAZ, Veli, 1998. *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, s. 244-245.

YÜCE, M., 1994. *Türk- İnan İlişkilerinin Dünü - Bu günü – Yarını*. Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, s. 20 – 118.

www.asilkan.org/sabit/turkbuyuk/06.htm, 30.12.2006

www.azadtribun.com/320.htm, 10.12.2006, Arif Keskin, Güney
Azerbaycan'da Meşrutiyet Hareketi(1906-11),

www.azerb.com

www.aznf.org/muraciet_e.htm

www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040112_iran_rehber.shtml

[www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/06/printable/050615_iran-
economy.shtml](http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/06/printable/050615_iran-economy.shtml), Richardson Ben, 15.06.2005

www.bbc.co.uk/turkish/specials/2012_iranseries/page2.shtml

[www.bursaekonomi.com.tr/default.asp?page=newsopen.asp&opennews=372
&qmshow=219](http://www.bursaekonomi.com.tr/default.asp?page=newsopen.asp&opennews=372&qmshow=219)

www.cia.gov

www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Iran/Oil.html

www.eia.doe.gov/emeu/steo/pub/3atab.html

www.gamoh.org 07.12.2006

www.gamoh.org 02.01.2007

www.gamoh.org, 03.01.2007

www.geo.ya.com/travelimages/az-south.html

www.hardasan.com/showthread.php?t=3641

www.iranian.ws/iran_news/publish/article_10873.shtml

www.Iraniannews.yahogroups.com 1 Mayıs 2002

www.Iraniannews.yahogroups.com 8 Mayıs 2002

www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm

[www.nations.encyclopedia.com/economies/asia-and-the-pacific/iran-overview-
of-economy.html](http://www.nations.encyclopedia.com/economies/asia-and-the-pacific/iran-overview-of-economy.html)

www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5314.htm, 20.05.2007

www.turkhaber.org/99.html

www.turkhaber.org/103.html, 15.12.2006, Halhali, Cevatzade, Güney
Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Seyit Cafer Pişevari,

www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=9&yazi=185

www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=9&yazi=188

www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=9&yazi=193, Rıza Han İktidarı ve
Azerbaycan Politikası, 10.12.2006

www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=9&yazi=202, 16.12.2006, Keskin, Arif,
Güney Azerbaycan'da Türk Milli Direniş Hareketi Tarihi Temelleri,

www.wikipedia.org, 26.11.2006

ÖZGEÇMİŞ

1974 yılında Iğdır'da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimi Ankara'da tamamladı. 1989 yılında Işıklar Askeri Lisesine girdi. 1993 yılında Kara Harp Okulu'na girdi. 1997 yılında Piyade Teğmen olarak mezun oldu. Yurdun çeşitli yerlerinde Takım ve Bölük Komutanı olarak görev yaptı. Halen Piyade Okulu'nda Bölük Komutanı olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuk babası olan Özşahin İngilizce ve Fransızca bilmektedir.